

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
АКАДЕМИЈА УМЕТНОСТИ
МУЗИЧКА ПЕДАГОГИЈА

**Музичко образовање као сегмент културног
развоја града Ниша
1827-1940**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ментор: проф. др Даница Петровић Кандидат: мр Марина Гавриловић

Нови Сад, 2012. године

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

**УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
АКАДЕМИЈА УМЕТНОСТИ**

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

Redni broj: RBR	
Identifikacioni broj: IBR	
Tip dokumentacije: TD	Monografska dokumentacija
Tip zapisa: TZ	Tekstualni štampani materijal
Vrsta rada (dipl., mag., dokt.): VR	Doktorska disertacija
Ime i prezime autora: AU	mr Marina Gavrilović
Mentor (titula, ime, prezime, zvanje): MN	dr Danica Petrović, naučni savetnik
Naslov rada: NR	Muzičko obrazovanje kao segment kulturnog razvoja grada Niša 1827-1940.
Jezik publikacije: JP	srpski
Jezik izvoda: JI	srpski/engleski
Zemlja publikovanja: ZP	Republika Srbija
Uže geografsko područje: UGP	AP Vojvodina
Godina: GO	2012.
Izdavač: IZ	autorski reprint
Mesto i adresa: MA	21.000 Novi Sad, Akademija umetnosti, Katedra za muzikologiju I etnomuzikologiju, Đure Jakšića 7.

Fizički opis rada: FO	Disertacija sadrži: 5 poglavlja, deo sa priložima, 307 stranica, 1 sliku, 11 tabela, 90 muzičkih primera, 443 fusnote. U izvorima i literaturi navedeno je 386 referenci na srpskom i 7 referenci na bugarskom jeziku.
Naučna oblast: NO	Društveno humanističke nauke
Naučna disciplina: ND	Muzička pedagogija
Predmetna odrednica, ključne reči: PO	Muzičko opismenjavanje, crkveno pojanje, nastava pevanja, metode, metodičari.
UDK	
Čuva se: ČU	Biblioteka Akademije umetnosti u Novom Sadu
Važna napomena: VN	Nema
Izvod: IZ	Istraživanja su predstavljena u pet poglavlja. U prvom poglavlju <i>Muzičko obrazovanje u niškoj regiji pod Otomanskom vlašću</i> , prikazano je školstvo u okviru Otomanske carevine, dolazak prvog srpskog učitelja Spiridona Jovanovića u Niš (1927), osnivanje srpske škole i razvoj muzičkog obrazovanja u njoj. Drugo poglavlje <i>Muzičko obrazovanje u Kneževini i Kraljevini Srbiji (1878-1914)</i> , donosi razvoj muzičkog obrazovanja i opismenjavanja u osnovnim školama, gimnazijama i učiteljskim školama, i doprinos školskih ansambala muzičkom životu grada Niša. U trećem poglavlju <i>Muzičko obrazovanje za vreme bugarske okupacije (1914-1918)</i> , govori se o ukidanju srpskih škola, formiranju bugarske osnovne škole i gimnazije i izvođenju muzičke nastave u njima. Čvrto poglavlje <i>Kulturni uspon u Kraljevini Jugoslaviji (1918-1940)</i> , sadrži planove i programe za osnovne škole, gimnazije i učiteljske škole, govori o muzičkom obrazovanju učitelja, sadržaju i značaju muzičkih predmeta, formiranju horova i orkestrara i izvođenju javnih koncerata. U petom poglavlju <i>Nastavne metode i metodičari (1870-1940)</i> , prikazani su elementi nastavnog rada: obrada pesme po sluhu, notalno pevanje, primena intervalske i asocijativne metode.

	Govori se o prvim metodičarima nastave pevanja, Vladimiru R. Đorđeviću – poborniku notnog pevanja, prvim muzičkim udžbenicima i njihovim autorima.
Datum prihvatanja teme od strane NN veća: DP	O8. VII, 2010. god.
Datum odbrane: DO	
Članovi komisije: (ime i prezime / titula / zvanje / naziv organizacije / status) KO	predsednik: dr Ira Prodanov – Krajišnik, vanredni profesor, Katedra za muzikologiju i etnomuzikologiju Akademije umetnosti u Novom Sadu. član: Jadranka Hofman – Jablan, vanredni profesor za užu naučnu oblast muzikologija Akademije umetnosti u Novom Sadu. član: Nada Ivanović, docent za užu muzičku oblast muzička pedagogija, FMU Beograd.

University of Novi Sad
Faculty
Key word documentation

Accession number: ANO	
Identification number: INO	
Document type: DT	Monograph documentation
Type of record: TR	Textual printed material
Contents code: CC	Doctoral dissertation
Author: AU	M.A. Marina Gavrilovic
Mentor: MN	Doctor, Danica Petrovic, Research counselor
Title: TI	Music education as a segment of cultural development of Nish from 1827 to 1940
Language of text: LT	Serbian
Language of abstract: LA	eng. / ser..
Country of publication: CP	Republic of Serbia
Locality of publication: LP	Autonomous region of Vojvodina
Publication year: PY	2012
Publisher: PU	Author's reprint
Publication place: PP	Music Academy, Musicology and ethnomusicology department 21000 Novi Sad ,7 Djura Jaksic Street

Physical description: PD	The dissertation consists of: 5 chapters, an enclosure, 307 pages, 1 picture, 11 charts, 90 music examples, 443 footnotes. 386 references in Serbian language and 7 references in Bulgarian language could be found in the list of references (sources and literature)
Scientific field SF	Social humanities
Scientific discipline SD	Music pedagogy / musicology
Subject, Key words SKW	Music teaching, church singing, the teaching of singing, methods, methodologists
UC	
Holding data: HD	The Library of Music academy in Novi Sad
Note: N	None
Abstract: AB	The research work is presented in five chapters. The first chapter, Music education in lower region under the control of the Ottomans, is about the educational system as a part of the Ottoman Empire, the arrival of the first Serbian teacher Spiridon Jovanovic at Nish (1927), the founding of the Serbian school and development of musical education. The second chapter, Musical education in Principality and Kingdom of Serbia (1878-1914), is about the development of musical education and teaching in elementary schools, grammar schools and teachers' academies and the contribution of the school ensembles to music life of the town of Nish. The third chapter, Musical education during the Bulgarian occupation (1914-1918), talks about the abolishing of Serbian schools, founding of Bulgarian elementary schools and grammar schools, as well as the teaching music in them. The fourth chapter, The cultural rise in The Kingdom of Yugoslavia (1918-1940), contains the curriculums of the elementary schools, grammar schools and teachers' academies, facts about the musical education of the teachers, subject matter and the significance of the music subjects, forming of the choirs and orchestras

	and public performances. In the fifth chapter, Teaching methods and methodologists (1870-1940), some elements of the teaching process are shown: musical arrangement of a song by hearing (perception by sound), singing from notes, the application of the interval and associational method. It is about the first methodologists of teaching singing, about Vladimir R. Djordjevic-a supporter of singing from notes, about the first textbooks and their authors.
Accepted on Scientific Board on: AS	8 th July 2010
Defended: DE	
Thesis Defend Board: DB	<p>president: doctor Ira Prodanov- Krajisnik, associate professor, Musicology and ethnomusicology department of Art Academy, Novi Sad</p> <p>member: Jadranka Hofman – Jablan, associate professor of the narrower scientific field in musicology, Art Academy, Novi Sad</p> <p>member: Nada Ivanovic, assistant professor of the narrower music field in music pedagogy, Academy of Modern Arts, Belgrade</p>

Захвална сам Катедри за музикологију Академије уметности у Новом Саду, која је прихватила моју тему и указала ми поверење, иако по основном образовању нисам музиколог. Посебно захваљујем ментору др Даници Петровић, на изузетном стрпљењу и подршци, а пре свега на њеној професионалној интуицији у прихватању моје идеје за докторску дисертацију. Поверење, које ми је указала, било ми је велики подстицај у раду, а време проведено у конструктивним разговорима, њени савети и примедбе, били су моје велико надахнуће. Од своје менторке, искусне, карактерне особе неисцрпног знања и посебне интелигенције, научила сам много. Сечено знање применила сам и у овој дисертацији.

Захвална сам многобројним сарадницима установа и библиотека у којима сам сакупљала грађу за ову студију, јер су ми отворено и предусретљиво помагали у оквирима својих задужења, а често и изван тога. Не наводим њихова имена само у страху да некога не изоставим и не повредим, а не зато што мање уважавам њихову помоћ.

Посебну захвалност дугујем члановима своје породице - сестрићу Мирољубу Ђурђановићу и сестри Слађани Гавриловић.

САДРЖАЈ

УВОД	11
I Музичко образовање у нишкој регији под отоманском влашћу . 14	
1. ПОЧЕЦИ ПРОСВЕТНОГ РАДА У СРБИЈИ	14
1.1. Значај учитеља из Хабзбуршке монархије.....	19
2. НИШКА РЕГИЈА (1827-1878).....	22
2. 1. Историјске и друштвене прилике	22
2. 2. Просветне прилике	28
2. 3. Значај песме у свакодневном животу	32
3. ДОЛАЗАК УЧИТЕЉА ИЗ СРБИЈЕ	36
3.1. Спиридон Јовановић.....	36
3. 2. Атанасије Петровић – учитељ Таса	43
II Музичко образовање у Кнежевини и Краљевини Србији..... 49	
1. НАСТАВНИ ПЛАНОВИ ЗА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ, ГИМНАЗИЈЕ И УЧИТЕЉСКЕ ШКОЛЕ	49
1.1. Певање у основним школама.....	49
1. 2. Музичке вештине у гимназијама.....	55
1. 3. Музичке вештине у учитељским школама.....	61
2. МУЗИЧКО ОБРАЗОВАЊЕ У НИШКИМ ШКОЛАМА	64
2. 1. Основне школе.....	64
2. 2. Професори музике у мушкој и женској гимназији.....	69
2. 3. Развој музичке наставе и ваннаставних активности у гимназијама	72
3. МУЗИЧКО ОБРАЗОВАЊЕ У УЧИТЕЉСКИМ ШКОЛАМА У НИШУ, АЛЕКСИНЦУ И ЈАГОДИНИ.....	76
4. 1. Отварање учитељских школа	76
4. 2. Музички предмети – црквено певање, нотно певање и музика	79
4. 3. Музички ансамбли.....	85
1. БУГАРСКЕ ШКОЛЕ	93
1. 1. Бугарска гимназија	94
1. 2. Бугарска основна школа.....	96
IV Културни успон у Краљевини Југославији.....102	
1. МУЗИКА У НАСТАВНИМ ПЛАНОВИМА И ПРОГРАМИМА	103
1.1. Основне школе	103
1. 2. Гимназије.....	108
1.3. Музичке вештине у учитељским школама у Алексинцу и Јагодина	112
2. МУЗИКА У НИШКИМ ОСНОВНИМ ШКОЛАМА И ГИМНАЗИЈАМА.....	119
2.1. Музичка активност у основним школама	119
2. 2. Музичка активност у гимназијама.....	123
3. МУЗИЧКО ОБРАЗОВАЊЕ ИЗВАН ГИМНАЗИЈА	129
3. 1. Прве музичке школе у Нишу.....	129

3. 2. Гусле и нишки гуслари	135
3.3. Музика за забаву Нишлија.....	138
V Наставне методе и методичари (1870-1940)	141
1. МЕТОДЕ И МЕТОДИЧАРИ ДО 1922. ГОДИНЕ.....	141
1. 1. Стање музичке наставе до 1922. године.....	142
1. 2. Обрада песме по слуху.....	147
1. 3. Први методичари наставе певања у основној школи.....	150
2. МЕТОДЕ И МЕТОДИЧАРИ (1922 – 1940).....	155
2. 1. Музичко описмењавање – нотално певање.....	155
2. 2. Владимир Ђорђевић – поборник нотног певања	157
2. 3. Поставка ритма	163
3. 1. Аутори музичких уџбеника до 1922. године	166
3. 2. Аутори музичких уџбеника од 1922. до 1940. године	170
ЗАКЉУЧАК	180
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА.....	189
ПРИЛОЗИ.....	202

УВОД

Појава и развој музичког описмењавања, његова сврха и циљ, одувек су били предмет мог интересовања. Неуједначеност метода и различити принципи у савременом школству, навели су ме на размишљање о коренима музичке наставе, који би могли да помире различите начине у поставци музичке писмености. У педагошком раду са ученицима различитог узраста и хорској делатности са певачима аматерима, наилазила сам на различите проблеме у савладавању музичке писмености. У жељи да што безболније поставим инструменталну, солистичку и хорску интерпретацију, усмерила сам интересовање ка изворној настави и њеним утицајима на развој писмености и културног живота. У разматрање сам узела град Ниш и нишку регију - основне школе, гимназије и учитељске школе у Алексинцу, Нишу и Јагодини.

До сада није било сличних студија о развоју музичке писмености у Нишу. Музичко школство је било само спорадично и истраживано по појединим регијама. У појединим музиколошким студијама, чији су се аутори бавили претежно црквеном музиком, налазе се подаци о настави црквеног појања у школама у Хабзбуршкој монархији почев од 18. века, а посебно у другој половини 19. века.¹ Питањима музичког образовања у 19. и 20. веку бавила се Стана Ђурић-Клајн у првој историји српске музике и у једној студији посвећеној музичком школству.² Појавом музичке писмености бавила се у својој докторској дисертацији Зорислава Васиљевић, узимајући у обзир прилике у Београду у време Стевана Мокрањца.³ У монографијама појединих певачких друштава („Прво београдско певачко друштво“, „Бранко“ из Ниша) и студијама о музичком извођаштву (Р. Пејовић), помиње се развој музичког образовања у оквиру певачких друштава.⁴

У музиколошким студијама нема много података о конкретним облицима музичке наставе. Најдетаљније о овим питањима пише Тихомир Остојић у својој

¹ У раду су цитирани текстови Д. Петровић, П. Миодрага, Б. Милановић, П. Ђоковића.

² Стана Ђурић-Клајн: *Историјски развој музичке културе у Србији*, Београд 1971; *Из историје нашег музичког школства*, у: *Музика и музичари*. Просвета, Београд 1956.

³ Зорислава М. Васиљевић: *Рат за српску музичку писменост*. Просвета, Београд 2000.

⁴ Роксанда Пејовић: *Српска музика 19. века. Извођаштво, чланци и критике, музичка педагогија*. ФМУ, Београд 2001; *Писана реч о музици у Србији. Књиге и чланци (1945-2003)*. ФМУ, Београд 2005; *Српско музичко извођаштво романтичарског доба*. Универзитет уметности, Београд 1991.

збирци црквених песама, написаној за ученике новосадске гимназије.⁵ Посебно су скромни подаци о збивањима у источној и југоисточној Србији, областима које су дуже биле под отоманском влашћу и под бугарским утицајима.

О музичком извођаштву у Нишу у докторској дисертацији *Музичка пракса у Нишу од краја 19. века до почетка другог светског рата као део идеолошке, културне и уметничке стварности*, писала је Соња Цветковић, доцент ФУ у Нишу. Главна нит рада је поређење и повезивање друштвених и идеолошких процеса и промена у културним и уметничким дешавањима у Србији и Војводини (Аустроугарској) са културним догађањима у Нишу. Музичку педагогију, наведену у једном одељку, приказала је у првим покушајима институционализације музичког школства у приватној музичкој настави (школа *Корнелије* и школа клавира Љубов Гавриловне Страховскаје) у периоду 1921-1940. Извори Соње Цветковић су: Историјски архив града Ниша (Фонд збирка позивница, Фонд стара локална штампа), архива Црквене певачке дружине „Бранко“ у Нишу, црквена архива Саборног храма Св. Тројице у Нишу, архив Србије (Фонд Министарства просвете и црквених послова 1878-1914), архив Србије и Црне Горе (Фонд Министарства просвете 1929-1940, Фонд Министарства унутрашњих послова – картотека друштава и удружења), музиколошке и историјске студије и друга литература.

Насупрот истраживањима Соње Цветковић, која се углавном односе на музичко извођаштво, истраживања спроведена у овој докторској дисертацији односе се на сагледавање различитих облика наставе музике и музичког описмењавања у Нишу и нишком региону и њиховог утицаја на развој музичке културе града. Моја намера је да овим радом укажем на историјски значај и међусобну повезаност ширења музичке писмености и културе у Нишу и да кроз резултате оваквог истраживања укажем на разлике у историјском развоју појединих региона Србије и Војводине. Кроз реалну и јасну слику прошлости, реалније се сагледавају потребе будућих наставника и смерови њиховог практичног рада у музичкој настави. На резултатима рада знаних и незнаних српских учитеља, хорова и професора музике, данас почивају многе просветне и културне

⁵ Текст Тихомира Остојића је недавно поново објављен у збирци: *Православно српско црквено пјеније*, др Даница Петровић, Матица српска, Музиколошки институт САНУ, Београд 2010, 29-37.

институције, генерације професионалних музичара и музичара аматера, али и слушалаца и љубитеља музике. Значај музичког образовања огледа се и у формирању музичке публике и стварању доброг музичког укуса.

У жељи да сазнам како је развијана настава музике у нишком школству, у каквом је односу развој овакве наставе био у односу на друге регије у Србији, и најзад, како и колико је настава у школама допринела општем и културном развоју града и околине, предузела сам истраживања доступних историјских извора. Користила сам се архивским документима, старом штампом, објављиваним школским плановима и програмима, као и малобројним уџбеницима насталим у новијој епохи. Радила сам у архивама и библиотекама у неколико градова у Србији: Ниш (Историјски архив, Библиотека Универзитета, „Стеван Сремац“, Факултет уметности), Београд (Архив Србије, Музиколошког института САНУ, Педагошки музеј, Факултет музичке уметности), Јагодина (библиотека Учитељског факултета), Алексинац (библиотека основних школа „Љупче Николић“ и „Вожд Карађорђе“, основна музичка школа „Владимир Ђорђевић“, гимназија „Дракче Миловановић“, Висока школа струковних студија за образовање васпитача, завичајно одељење градске библиотеке „Вук Караџић“).

Верујем да ће сазнања стечена у раду и изложена у овој дисертацији послужити као узор у педагошком раду, а можда буду и путокази у будућим истраживањима.

I Музичко образовање у нишкој регији под отоманском влашћу

1. ПОЧЕЦИ ПРОСВЕТНОГ РАДА У СРБИЈИ

За време турске владавине и почетком 19. века, просвета и школство у Србији били су веома слабо развијени, па је општа писменост била права реткост.⁶ Осим малобројних донекле писмених свештеника мало је ко из народа знао да чита и пише. Оскудно образовање стицано је код калуђера по манастирима или код локалних свештеника по селима. Задатак образовања био је веома скучен и ограничен. Састојао се у томе, да се ученици обуче у читању *Часослова* и *Псалтира*, појединих молитава на црквенословенском језику и да знају понешто од певања.⁷ Ђаци су углавном били одрасли младићи, који су лети радили као земљорадници, а зими су учили да читају и пишу. Многи су преко лета заборављали оно што су током зиме научили, па је за већину описмењавање трајало и по пет година. Младићи су се понекад описмењавали и путујући, уз калуђере, а многи су у потрази за школама прелазили у Аустроугарску. Све до Другог српског устанка црквене школе су биле једини образовни центри у Србији.⁸

После првог устанка, у Карађорђевој Србији, просветне прилике биле су боље. Увећан је број световних школа. По варошима и многим селима основано је преко четрдесет основних школа. За напредак школства највећа заслуга припада српском просветитељу Доситеју Обрадовићу (1739-1811), који је у позним годинама дошао у Србију, у жељи да помогне у просвећивању свог народа.

Доситеј је из Трста у Србију дошао почетком августа 1807. године, а већ 1808. године Карађорђе га је поставио за дирекора свих школа у Србији. На пољу просвете је за три године постигао велики успех, па је 18. јануара 1811. године именован за *попечитеља просвештенија народна* (Министра просвете). Уважаван

⁶ Владимир Стојанчевић: *Унутрашње уређење ослобођене Србије 1804-1813. године*, у: *Историја српског народа*, књ. V, I том, Српска књижевна задруга, Београд 1981, 75.

⁷ *Учитељ*, VII, бр. 5, Београд 1888, 68.

⁸ Тихомир Р. Ђорђевић: *Србија пре сто година*. Просвета, Београд 1946, 86,87.

од Карађорђа и народних старешина, Доситеј је учествовао и у државним пословима. *Совјету* је предлагао да се у новоослобођеној Србији за уређење судова и администрације доведе што већи број школованих и писмених Срба из Аустроугарске. При запошљавању нових учитеља нахијске старешине су се обраћале Доситеју за савет.⁹

У Карађорђево време све устаничке старешине, осим проте Матеје Ненадовића, биле су неписмене. Сваки важнији старешина имао је личног „писара“. Иако неписмене, српске вође су увиђале да је обновљеној Србији писменост преко потребна. Тако се јавила идеја о отварању школе већег ранга од дотадашњих *малих школа*. Замисао о отварању *Велике школе* у којој би се више учило, Карађорђе је радо прихватио. По казивању бивших ђака ове школе Вука Стефановића Карацића и Лазара Арсенијевића-Баталаке, предлог за отварање *Велике школе* потекао је од бившег професора Карловачке гимназије Ивана Југовића. Београдска *Велика школа* свечано је почела са радом 31. августа 1808. године. Као рационалиста, који је увиђао значај школства, а уједно и као директор свих школа, Доситеј је помагао и отварању Велике школе.¹⁰ У писму упућеном црногорском владици Петру I 1805. године, саопштио је своју идеју о развоју просвете у Србији, где би се „једно лепо училиште воздвигнути могло, и, ако и малена, штампарија за потребу школе и целе нације установила“.¹¹ Мирна 1808. година побуђује у Доситеју велике наде за рад на просвећивању народа у Србији. Он је већ имао планове за уређење просветитељске мале школе за народ, установљење једне велике школе за спремање народних старешина и подизање богословије за образовање свештеника.¹²

Падом Карађорђеве Србије и укидањем слободе престао је рад у свим школама. Турци су ометали сваки школски и просветни рад, сматрајући га најопаснијим по своју власт. Од тог времена, па до тридесетих година 19. века у Србији није било ни једне средње школе. Насупрот томе, српске школе у

⁹ Јован Скерлић: *Живот Доситеја Обрадовића*. Дела Доситеја Обрадовића, Београд 1911, 14;

¹⁰ Миодраг Југовић: *Споменица о стогодишњици прве мушке гимназије у Београду 1839-1939*, Београд 1939, 9-11.

¹¹ Јован Скерлић, нав. дело, 15.

¹² Живојин Ђорђевић: *Велика школа и богословија у Карађорђево доба*, Учитељ, год. 15, бр. 6, Београд 1935, 429; др Даница Петровић: *Доситеј Обрадовић (1739-1810) и српско појање његовог времена*, Зборник Магице српске за сценске уметности и музику, 8-9, Нови Сад 1991, 7-16.

Аустроугарској (*Карловачка гимназија* 1791, *Карловачка богословија* 1794, *Норма у Сомбору* из које се касније развила *Учитељска школа* 1778, *Новосадска гимназија* 1810, *Сентандрејска учитељска школа* 1812) већ су стекле одређен углед и традицију.

Потписивањем Једренског мира 1827. године Србија је добила аутономију и право на делимично уређење сопствене власти. Настале су тако значајне промене у свим сегментима живота. Уместо отоманске власти, кадија и спахија, на место управитеља и саветника дошли су у „гуњу и долами“ неписмени српски сељаци, на челу са кнезом Милошем Обреновићем. Немаран однос неписменог владара и његових саветника према ученим људима, знатно је кочио просветни развој Кнежевине.¹³ Кнез и његови сарадници тешко су и споро схватили потребу за писменошћу, а нису журили са отварањем школа, да се не би замерали Турцима. Осим апела Вука Караџића за отварањем школа, на Милоша је утицано и из Русије, али је кнез био неумољив. Страх од писмених људи појачан је после буне 1825. године, коју је предводио самоуки ђак Милоје. Иако је буна изазвана Милошевом самовољом и апсолутизмом, неписмени кнежеви сарадници, међу којима је највише предњачио Милисав Липовац¹⁴, говорили су да само учени људи дижу устанке и да зато нема потребе за школама и образовањем.¹⁵

Кнез Милош је био веома обазрив и сумњичав према писменим људима, али је много полагао на школовање свога сина кнеза Михаила и својих синоваца – деце брата Јеврема, док је својој млађој ћерки Савки 1824. године поклонио клавир. Иако је развој просвете за време Милошеве владавине текао споро, у Србији је обновљен и саграђен велики број манастира и цркава, отворене су осамдесет четири школе, гимназија и три полугимназије, богословија, Лицеј, прорадила је штампарија и започеле су да излазе *Новине српске*. Кнез је ипак помагао и Вуку Караџићу у његовим књижевним подухватима.¹⁶

¹³ Зарија Р. Поповић: *Пред Косовом*, Годишњица Николе Чупића, XXXIX, књ. 16, Београд 1896, 243.

¹⁴ Љубивоје Бајић: *170 година школства варваринске општине 1820-1990*, СИЗ основног образовања, Краљево 1990, 26.

¹⁵ Миодраг Југовић, нав. дело, 27.

¹⁶ Андрија Веселиновић, Радош Љушић: *Српске династије*, Платонеум, Нови Сад-Београд 2001, 136.

За време прве владе кнеза Милоша, 1826. године било је мање школа него у Карађорђевој Србији. Брига о српској просвети свођена је на постепено обнављање рада у већ постојећим школама, отвореним још за време првог српског устанка.¹⁷ Милош је своју бруталну власт, спроводио и у београдским школама, где је за учитеље, уместо школованих људи постављао своје неквалификоване следбенике. Вук Караџић је разочарано и са пуно песимизма говорио о тадашњим учитељима: „Од три садашња београдска српска учитеља, које је све Милош изабрао и поставио, један (Миша Ресничанин) не зна у правом смисли ни читати ни писати; други је (Коста Зака, родом Цинцар) пропалица и скитница, који у свом веку нигда ни мислио није бити учитељ; а трећи (Тома Солар, родом Грк) не само што је пропалица и није нигда мислио бити учитељ него је за злочинство своје био на робији“.¹⁸

Добијањем формалног признања српске аутономије у виду султановог хатишерифа 1830. године, створени су повољнији услови за развој просвете у Србији. Већ 1835. године у Србији су постојале 72 основне школе са 2514 ученика, а делиле су се у три врсте: правитељствене (државне 26), општествене (општинске 27) и приватне (19). Просветног надзора над школама није било, нити су постојала упутства о начину извођења наставе и обиму наставних садржаја. Ова важна питања препуштена су учитељима, да свако према својој способности „децу научи најважније молитве, читати словенски и српски (славено-српски), *певати у цркви*, писати по плајвазу и прегледалици и рачунати по казивању без печатане рачунице“.¹⁹ Многи учитељи су, у недостатку сопственог образовања, сводили наставу само на читање и писање. Идеална настава, која је ретко спровођена, представљала је изучавање буквара, часловца, псалтира, свештене историје, катихизиса, словенске граматике и аритметике. Од вештина предавано је само *црквено певање*, а сви учитељи су били дужни да у цркви држе певницу. Најбољи црквени појци били су учитељи који су долазили из Аустроугарске. Тако је 19. октобра 1829. године у Пожаревцу, на дан рођења Милана Обреновића певао ђачки

¹⁷ Љубивоје Бајић, нав. дело, 27.

¹⁸ Миодраг Југовић нав. дело, 24.

¹⁹ Зоран Стевановић: *На изворишту писмености*, Атеље 63, Алексинац 2003. 11, 12

хор, распоређен поред певница са обе стране олтара. Хором је руководио пожаревачки учитељ Аврам Гашпаровић, родом из Петровог села у Бачкој.²⁰

Извођење наставе отежавано је и проблемима везаним за школске зграде, наставна учила и уџбенике. Сви су уџбеници били написани на славено-сербском језику, који је био додатно оптерећење у развоју писмености. За школске зграде није било посебних здања, већ су школе биле смештене у црквеним и приватним кућама, општинским зградама, а често и у домовима ђачких родитеља. Потребне школске књиге пристизале су из Русије и Аустрије и није их било довољно. Веома тешко се долазило и до школованих људи заинтересованих за учитељски посао, али како је учитељски посао био недовољно плаћен, слабо је било и интересовање за овај позив. Посао у школи је прихватан само у крајњој нужди и у одсуству боље плаћених послова.

Да би заштитио српску школу од учитеља–дилетаната, Јован Стерија Поповић је као *начелник попечитељства просвештенија у Устројенију јавног училишног наставленија* 23. IX 1844. године објавио посебна правила, која су будуће учитеље условљавала завршеном Богословијом. Ово је било први пут да су се за посао учитеља тражиле и формалне квалификације.²¹

Све до 1838. године у школама у Србији се учило без наставног програма. Прво педагошко-дидактичко упутство *Наставленија за учитеље правитељствени и општествени школа* и први наставни план и програм *Назначение учебни предмета који се у школама нормалним за прво и друго течање школско предавати имају* Министарство просвете је донело 23. августа 1838. године. Општи закон о школама донет је 1844. године. По њему је тадашња нормална школа званично добила назив Основна школа. Подела на класе је укинута, а уведена су четири разреда са трајањем од по годину дана. Школска година је подељена на прво и друго полугодиште, са завршним, комисијским испитима на

²⁰ Тихомир Р. Ђорђевић, нав. дело. 63, 99

²¹ Срећко Ђунковић: *Школство и просвета у Србији у XIX веку*, Каталог изложбе Педагошког музеја, Београд 1970, 30; др Даница Петровић: *Српска музика у доба Јована Стерија Поповића*, у: *Јован Стерија Поповић 1806-1856-2006*, САНУ (Научни скупови, књ. СХVII, Одељење језика и књижевности, књ. 17), Београд 2007, 180-196; Стана Ђурић Клајн: *Музика код Стерије*, Политика, 1, 2 и 3, V, Београд 1956.

крају сваког полугодишта. Испити су били јавни уз обавезно присуство просветног инспектора, представника власти, грађана и ђачких родитеља.²²

1.1. Значај учитеља из Хабзбуршке монархије

После ослобођења, у Србију су, у потрази за послом, почели да долазе школовани људи, махом из Хабзбуршке монархије, познатији као *пречани*. Пречанима су називана она лица која су из Војводине (тадашње Аустроугарске) у Србију прелазила преко Дунава. Војвођански учитељи учинили су много на културном и интелектуалном подизању слабе Србије, а њихова улога била је најјача у Милошевој Кнежевини. Увођењем новог, грађанског кодекса понашања, променом начина одевања, навикавањем на луксуз и другим облицима рушења традиционалних вредности, страни учитељи убрзали су ток европеизације тада патријархалне и оријенталним духом прожете Србије. Велики значај Срба пречана за Србију сагледавамо из првог прегледа свих школа у Кнежевини (1836), који је обављао Петар Радовановић, тадашњи директор свих школа у Србији. По наводима у службеном попису, Србија је имала шездесет школа са шездесет и девет учитеља. Од тог броја њих четрдесет и шесторица били су Срби из прека.²³

Према способности обављања наставе пречани су се веома разликовали од домаћих учитеља. Имали су бољу школску спрему, дуже радно искуство и „добро владање“. Пречанско српско школство у Аустроугарској и даље је видно напредовало, па од четрдесетих година 19. века у Србију долазе још квалитетнији просветни радници. Већина њих имала је завршену гимназију, богословску школу или учитељску школу. Без Срба из Аустрије, школовање Срба у Кнежевини Србији било би много спорије и са много мање успеха. Долазећи из културније средине, у којој се много више читало и писало него у тадашњој Србији, поред наставног рада, српски учитељи из „прека“ дали су велики допринос у науци, књижевности,

²² Зоран Стевановић, нав. дело, 15,16.

²³ Живојин С. Ђорђевић: *Школе и просвета у Србији 1700-1850*. Педагошки институт МПНР Србије, Београд 1950, 72,73.

новинарству, издавачкој делатности, библиотекарству, позоришној, музичкој и ликовној делатности.

Недостатак школованих људи у Србији условио је и прилив страних држављана - учитеља, професора, а посебно музичара, који су значајно утицали на развој школства и просвете. Тако је по заповести Јеврема Обреновића, најмлађег брата кнеза Милоша, из Сомбора у Шабац допутовао учитељ музике Јосиф Шлезингер (1929), да подучава клавиру Јевремову децу. И док су Београдским пашалуком одјекивале шаргије, гусле и двојнице, у Шапцу су се први пут проламали звуци клавира. У време прве Милошеве владавине, мали помак је учињен и у развоју музичке културе. Зачетник ове врсте уметности био је већ поменути Јосиф Шлезингер (1794-1870). Када је кнез Милош одлучио, да му је потребна војна музика, 1. јуна 1830. године Шлезингера је поставио за капелника *војне банде* у Крагујевцу. Војни оркестар је углавном музицирао на Милошевом двору, а касније је учествовао и у позоришним представама.²⁴

Значајно место у историји српске музике заузима др Атанасије Теодоровић, као један од зачетника музичке наставе у Србији. Организовао је прве ђачке хорове и за њих писао хорске композиције. Свирајући на гитари пратио је позоришне песме, и обучавао је ђаке за певање у позоришту. Добро је сарађивао са Јосифом Шлезингером, нарочито у дворском музицирању.²⁵

Срби „из прека“ заузимали су готово све најзначајније положаје у Кнежевини Србији. Били су дипломатски представници, саветници, први секретари Кнежеве канцеларије, главни секретари Савета, начелници министарстава, управитељи школа, професори, учитељи, свештеници, инжењери, лекари и канцеларијски чиновници.

До краја четрдесетих година XIX века систем школства у Србији у великој мери је почивао на Србима из Аустроугарске. Када је 1838/39. године Велика школа почела са радом сви њени професори били су Срби пречани. Велика школа је отворена на иницијативу Вука Караџића, који је српском владару Милошу

²⁴ Мирка Павловић, Ф. К. Кухач и заоставитина Јосифа Шлезингера, првог капелмајстора српске књажевске банде, у: *Зборник радова о Ф. К. Кухачу*, ЈАЗУ, Загреб 1984, 299-329.

²⁵ *Информатор*, Независни синдикат просветних радника Војводине, год. 5, 2011, бр. 47, 52, 53; год. 6, 2012, бр. 56-57.

Обреновићу предлагао отварање школе, у коју би се примали делимично писмени младићи од 15 до 20 година. Кнез је у Београду 1830. године одобрио отварање ове школе, а за организатора нове просветне установе постављен је Димитрије Исаиловић професор сомборске учитељске школе. Исаиловић је неуредно држао наставу, јер је морао да иде у Пожаревац и да тамо учи Милошеве синове. Школа је по кнежевој наредби крајем 1833. године из Београда пресељена у Крагујевац, а на место Исаиловића постављен је Атанасије Теодоровић. На предлог министра просвете Димитрија Давидовића Велика школа је у фебруару 1835. године прерасла у гимназију. Крајем марта исте године кнез Милош званично усваја предлог и ова школа постаје прва гимназија у Кнежевини Србији.

Осим имена школа је променила и структуру. Уместо три разреда Велике школе, отворена су четири разреда гимназије са поделом ученика на старију и млађу класу. Класа је трајала две године. Школске 1835/36. године прва српска гимназија имала је 4 разреда, 4 професора и 85 ученика. Предмети су били: християнска наука, српска и словенска граматика, општа историја народа и јестествена, рачуница, земљопис, човекословије, реторика, поезика, древности грчке и римске, историја Срба, логика, филозофија морална, психологија емпирична и физика. Године 1836. у Србији су постојале три главне правитељствене школе - у Чачку, Шапцу и Зајечару.²⁶

До краја педесетих година 19. века у Србији се отварају нове школе и убрзано се ради на развијању просвете. По угледу на иностране гимназије, школовање се са четири године продужава на шест (1838). Школске 1838/39. године у саставу крагујевачке гимназије оснива се Лицеј (Лицеум), као прва виша школа у Србији. Ова највиша школска установа тог времена, осим сазнајне, имала је и васпитну функцију. Постепено је долазило до формирања и одвајања појединих смерова као што су: природњачки, правни и природњачко технички.²⁷ Лицеј је убрзо из Крагујевца премештен у Београд (1841), а почетком XX века он ће прерасти у Универзитет (1905). Године 1849. од једанаест професора Лицеја,

²⁶ Миодраг Б. Спирић и Бранислав Јочић: *Алексиначка гимназија 1865-1995*. Центар за културу Алексинац 1995, 26, 15, 16.

²⁷ Драгица Јевтић: *Културна и просветна делатност друштва Светог Саве*, магистарски рад, Филолошки факултет, Универзитет у Београду, 2005, 20.

седморица су били Срби из монархије. Равнотежа је донекле успостављена тек 1860. године. Тада су од четрнаест професора Лицеја половину представљали аустријски Срби.

Поред поменутих војвођанских учитеља, оснивача и руководиоца Велике школе и Лицеја и првих организатора музичког живота у Србији, знаменити пречани били су: Доситеј Обрадовић, Иван Југовић, Вићентије Ракић, Атанасије Николић, Јоаким Вујић, Ђура Јакшић, Јован Стерија Поповић, Ђорђе Натошевић и многи други.

2. НИШКА РЕГИЈА (1827-1878)

2. 1. Историјске и друштвене прилике

По речима Милана Ђ. Милићевића (1831-1902), који је у Нишу боравио по ослобођењу од Турака (1878): “Ниш је и град и варош! Град је на десној, а варош на левој обали реке Нишаве, између Виника и Горице. Ниш је једно красно место, које се, нарочито лепотом своје околине може мерити с најлепшим варошима на свету. Турци за Ниш веле: *Ниш је срма ћумиш* (serma ćumis), тј. *Ниш је чисто сребро!* Ова романтична слика Ниша представља субјективно виђење града и околине. Реалност је била другачија.

Почетком XIX века Ниш је имао око 20.000 становника различитог етничког састава, мада се као две противтеже заједничког живљења издвајају народи хришћанске и мухамеданске вероисповести. У атмосверу живота у насељу и услове под којима се живело уводе нас описи многих путописаца, који су пролазили и одседали у Нишу: „Преласком преко старог и оронулог моста, који одваја тврђаву од града, наилазило се на рушевине срушених зидова и кула, а нагомилани кућерци формирали су тесне сокаке, који су ометали слободно кретање и мимоилажење људи. Није било ни једне пристојне, масивне куће, лепо окречене и са великим прозорима. Сви кућерци су били изграђени од плетене трске облепљене блатом, а негде и балегом. Изнад свега тога издизао се пашин дворца од дрвене грађе, са

много станова за турске службенике и војнике, у помоћним зградама (крилима) дворца. Тамо где су живели хришћани, сокаци су били правилнији, а куће и дворишта сређенија и уреднија од мухамеданских“. Европским путницима и путописцима недостајала су два елемента европске цивилизације: нигде није било столица и хартије за писање.²⁸

Тридесетих година варош је седиште Нишког пашалука, који је у свом саставу имао четири санџака: Ниш са Алаџа – Хисаром (Крушевац), Софију, Самоков и Ћустендил. Нишки санџак се делио на шест каза (срезава): Ниш, Прокупље, Куршумлија, Лесковац, Пирот и Берковац. У првој половини XIX века Ниш је имао „једанаест џамија, две грчке цркве, сахат кулу и велики базар (пијацу), са много радњи добро опремљених разноврсном робом“. ²⁹ Становништво нишке чаршије бавило се занатством, чија је производња, током деветнаестог века, постепено расла. Иако са малим обимом производње, занатлије постају најважнији привредни слој српског становништва, јер су уједно и произвођачи и продавци своје робе. У то време су нарочито напредовали терзијски, абацијски, кујунџијски и казанџијски занат.

Половином XIX века Ниш је био јако упориште турских војних снага. Притисак на становништво био је много већи него у унутрашњости царства, па су друштвене, културне и просветне прилике биле отежане. Доношењем хатишерифа, бујрундија и уредби, турске власти су покушавале да спроводе реформе ради олакшавања живота поробљеног становништва. Многи од тих прокламованих прописа и закона нису били реализовани, па су животни услови за православно становништво постајали још тежи.³⁰

Велику невољу у Нишу изазвала је и епидемија куге, која је 1836. године посредством турске војске пренесена из Мисира и Кавале. У граду је умирало око стотинак људи дневно! Проређено становништво попуњава се досељавањем нових

²⁸ Остаци оријенталне културе задржали су се и у слободној Србији и Београду. Кнез Милош је све до 1832. године спавао на поду. Када је 1829. године Јагодину посетио немачки изасланик указала се потреба за писањем, па су Јагодинци из школе донели један сто и столицу. Тихомир Р. Ђорђевић, нав. дело. 160. Видосав Петровић, *Ниш у делима путописаца од IV до XX века*. Ниш 2000, 109, 113, 173, 212

²⁹ Видосав Петровић, нав. дело 160, 94.

³⁰ Мирослав М. Миловановић: *Основно школство Ниша и околине у XIX и почетком XX века*. Градина, Ниш 1975, 12, 13.

цинцарских³¹ породица, а муслимани постепено губе већину.³² Досељене породице, знатно образованије од староседелаца, нашле су на територији Ниша добре услове за улагање и акумулацију капитала. Досељеници су утицали на развој културе, трговине и незнатно побољшање друштвених односа. Културу овде треба схватити само као привилегију и право богатих и угледних Нишлија.

Временски период од 1830. до 1841. године познат је по бунама и устанцима становника нишког краја (две Милојеје³³ буне 1835. и Срнакова³⁴ буна 1841) и честим смењивањем турских великодостојника на власти: Махмуд–паша (1831), Салих–паша (1835), Осман Хаири–паша (1836), Хусрев–паша (1838), Мехмед Васив–паша (1839) и нишки мутесариф Мустафа Сабри–паша (1841).³⁵ Од великог броја паша издвајају се два екстрема: веома строг и зао Салих–паша, који је српском народу чинио велика злодела и благ Мидхат-паша са многобројним добротворствима. О последицама репресалија Салих–паше сведочи и запис у старој штампаној књизи *Апостола* из 1841. године у цркви у Кнез селу: „Мужи плачу жене запевају, плач се диже до неба се чује, жене, децу, без пошчади секу, плач се диже, до неба се чује от проклети Турци нишевљани“.³⁶

Најблагодотворније прилике по српски народ оставила је владавина Мидхат–паше, који је био на дужности нишког заповедника од 1861. до 1864. године. Он је био најобразованији паша међу последњим нишким владарима, имао је разумевања

³¹ Цинцари или Аромуни, спадају у ред старијих народа на Балканском полуострву. У Србију су долазили са простора садашње Албаније, Грчке и Македоније. Посебно им је одговарало сиромаштво српског народа, па су своја материјална богатства улагали у разне послове. Због учености и способности, били су свуда радо примани, чак су их и Турци уважавали. Због честе употребе грчког језика у свакодневном говору, Цинцаре је српски народ називао Грцима. Осим Ниша цинцарске вароши су биле: Лесковац, Врање, Неготин, Ћуприја, Приштина, Београд и Нови Сад. После ослобођења Цинцари су били веома угледни лекари, апотекари, банкарни, трговци, свештеници (данас позната свештеничка фамилија Цинцаревић) и културни радници (Стеван Сремац). Заузимали су високо место у нишком грађанском друштву. Не тако многобројни са српским народом су асимилирани до првих година 20. века. *Нишки весник* II, бр. 6, септембар, 2000, 14.

³² Владимир Стојанчевић: *Глуво доба Ниша*, у: *Историја Ниша* I. Градина, Ниш 1975, 275.

³³ Милоје је био богати трговац и веома угледна и одважна личност. Облачио се у турском стилу, па су га Турци прозвали капетан Милоје. Јахао је увек у пратњи четири коњаника. После погибље, Турци су његову главу натакнуту на колац истакли на мосту пред градом. ИАН, Милован Ристић: *Историја град Ниша*, 60.

³⁴ Никола Срнак је преко Алексинца успео да побегне у Београд. Касније је отишао у Крагујевац и тамо живео све до смрти 1870. године. Милован Ристић, нав. дело, 61.

³⁵ Владимир Стојанчевић, нав. дело, 282-284.

³⁶ ИАН, VARIA: *Записи из црквених књига*, бр. 11.

за молбе Нишлија и спроводио је мере битне за развој Ниша и побољшање животних услова становништва. Мидхат–паша градио је јакe, тврде путеве, касарну од цигала, затвор (апсану), пошту, зграду полиције и школу. Ранија основна школа изграђена по заповести владике Венедикта изгорела је у пожару 1861. године. Мехмед-паша и владика Калиник нису услишили молбе нишких грађана да се одобри изградња школе. Стање се променило доласком Мидхат-паше, који је личним залагањем и уз добровољне прилоге подигао нову школу.³⁷

Мидхат-паша је био и иницијатор изградње Саборне цркве, а Србе је стално подстицао да дају добровољне прилоге и подигну велики храм. Сву незбринуту децу и сирочиће, без обзира на веру, а уз помоћ добротвора, сместио је у посебну установу са учитељима и васпитачима, који су бринули о знању и васпитавању питомаца. Ова установа је у нашим крајевима била нова и непозната, па је тек после одређеног времена названа ISLAHANE – што у преводу значи васпитни дом или занатска школа. У успешне и корисне пашине подухвате, спада и прокопавање одводног канала, са циљем спречавања великих и честих поплава при изливању Нишаве.³⁸

Настојање Мидхат-паше да побољша живот хришћана у Нишу (између осталог и укидањем одређених такси и старих закона о намету на женидбу), ометено је доласком турских спахија у град, после војних пораза у Првом и Другом српском устанку. У недостатку властите земље, спахије су српском становништву одузимале њиве, ливаде и винограде. Народ је био још више оптерећен натуралном, радном и новчаном рентом.³⁹

Српски народ је, осим од турских власти, трпео притисак и од бугарске егзархије. Бугарска егзархија је црквена организација, формирана 1871. године. Настала је као резултат дуготрајне борбе за црквену самосталност и издвајање Бугара из састава Цариградске патријаршије. Укидањем Пећке патријаршије 1766.

³⁷ Изградњу школе је после неколико деценија описао нишки књижевник Стеван Р. Динчић у књизи „Јеци и одјеци“. Ово је пример наивне поезије без литерарне вредности, настале из потребе да се историјски догађај исприча кроз стихове. (Види прилог бр. 1) Стеван Р. Динчић (1875-1949) учитељ, школски надзорник, новинар и књижевник, рођен је у Великом Шиљеговцу код Крушевца. Учитељску школу је завршио у Алексинцу, а најдуже је радио као школски надзорник у Лесковцу. *Нишки весник*, V, бр 23, 2003, 19.

³⁸ Видосав Петровић, нав. дело, 121, 155, 206, 259.

³⁹ Мирослав М. Миловановић, нав. дело, 12.

године све су очигледнија настојања Цариградске патријаршије да отварањем грчких школа, увођењем грчког језика и богослужења, успостави не само своју јурисдикцију, већ и начин богослужења (језик и појање) међу православнима у Отоманском царству. Ове новине изазвале су отпор словенског становништва у Бугарској, Македонији и неослобођеном делу Србије. У тежњи да се ослободи грчких владика, које нису рукополагале Србе за свештенике, нити су дозвољавале словенску службу у цркви, Срби су у почетку пришли Егзархији. Владало је мишљење да ће Егзархија имати само црквено-словенски карактер.⁴⁰ Међутим, православна црквена организација је преко својих црквених великодостојника (егзарха) и отварањем школа на бугарском језику покушала да се наметне српском и македонском народу у Отоманском царству, као национална црква бугарског народа. Отоманска Турска је толерисала бугарске захтеве и пропаганду, користећи их за своје циљеве.⁴¹ После стварања бугарске егзархије штампа у Кнежевини Србији све јасније пружа подршку Србима у југоисточној Србији против турског насиља, злоупотреба грчких владика и егзархијских пропагатора.⁴²

Владике су у Нишку епархију долазиле из Цариграда (1821-1881). Били су махом Грци и Бугари: *Мелентије*, *Венедикт I*, *Данило*, *Јосип*, *Григорије* (1837-1842, словен из Знепоља), *Ђур-Венедикт II* (1842-45), *Ђур-Нићифор* (1845-1848), *Јанићије* (1856–1858), *Стеван Ковачевић* (1862), *Калиник* (1869) и *Виктор* (1871-1881).⁴³

Поједине владике показивале су извесну наклоност према српском народу. Највећу духовну и материјалну помоћ Нишлијама пружио је *владика Венедикт II* (1842-45), родом из Стамбола. По националности је био Грк, а у срцу прави хришћанин и по мишљењу Срба исправан и ревностан црквени поглавар. Својим ауторитетом завео је ред у раду нишких свештеника (Петра, Ђорђа и Џине), који су до његовог доласка службе држали ретко и без реда, често према личном нахођењу

⁴⁰ Р. Ст. Мићић: *О просветним приликама у Јужној Србији*, Просветни гласник, год. 38, св. 7 и 8, Београд 1921, 445.

⁴¹ Мирослав М. Миловановић, нав. дело, 91, 92.

⁴² Димитрије Стефановић: *Живот и дело митрополита Михаила (1826-1898)*, у: *Научни скупови*, САНУ, књ. СХVIII, Одељење историјских наука књ. 31, Београд 2008, 112.

⁴³ Виктор је последњи нишки владика за време турске власти. Родом је из Калофера у Бугарској. Био је бивши хиландарски калуђер, а касније егзархијски владика. Владимир Стојанчевић: *Нишка епархија*, у: *Историја Ниша I*, 276-277.

и слободном времену. Велика заслуга владике Венедикта II огледала се у флексибилном понашању и симпатијама према српској школи и српским учитељима. Многим поступцима олакшавао је живот хришћанима: отворио је школу, штитио је српске и грчке учитеље, уредио и очистио цркву и пазио на сиротињу спречавајући је да не прелази у мухамеданство. Дисциплина у животу и раду сметала је Нишким чорбацијама, трговцима и богаташима. Зато су владика Венедикта лажно оптужили код турских власти, које су га смениле са положаја црквеног старешине.⁴⁴

Све до ослобођења Ниша, турски феудализам је онемогућавао боље животне услове, културни напредак становништва и развој школства. Ниш је ослобођен 29. децембра 1877. године (по старом календару). Српску војску Нишлије су дочекале певајући патриотске и јуначке српске песме. Наивни стил народне поезије писане у време ослобађања Ниша, био је прихватљив и разумљив неписменој и неукој српској раји. Песме *Ој ти Нише, бели Нише, у теб наше нема више* и *Коле Рашић добровољце води, зато њега мајка роди*, невешто су спевале војводе Никола Рашић и Ташко Узунувић. Песме нису имале уметничку вредност, али су утицале на јачање народне свести.

Новонасталу тешку ситуацију за турске војнике изазвану војним поразом, народни певач опевао је у песми без наслова:

Горицанан баирда,
Бин топ патлади,
Аман падишах, сен куртир бизи. 2x

На брду Горици,
Хиљаду топова пуцају,
Аман царе, ти нас избави. 2x⁴⁵

После ослобођења, пописивањем становништва дошло се до следећих података: из Ниша се у Приштину, Скопље, Призрен и Солун иселило 1075 турских породица са 4274 становника. У Нишу је остало 12817 становника и то 6712 мушкараца и 6105 жена. Од тог укупног броја било је: Турака 401, Јевреја 900,

⁴⁴ Милован Ристић, нав. дело, 97, 107, 108.

⁴⁵ *Нишки гласник*, VII, бр. 5, 1925. Песму је са турског језика превео учитељ Димитрије Цветановић (1854-1934), познат као даскал Миле. За време учитељског рада под Османлијама, издејствовао је код турских власти одобрење да крај рушевина храма св. Пантелејмона у Нишу, сваког већег празника са ђацима пева православне црквене песме. *Нишке новине*, бр. 7, 1934, 3.

Цигана 797, а Срба 10.719. Од укупног броја становника свих етничких група (12817), писмених људи је било свега 1988 и то 1915 мушкараца и 73 жене.⁴⁶

2. 2. Просветне прилике

Тридесетих година 19. века у Нишу и крајевима јужне Србије образовање је било везано за цркву, а предавачи су, углавном, била свештена лица и монаси. Настава је одржавана у манастирима, а често и по свештеничким кућама. У то време у Нишу је радила једна славеносрпска школа под популарним именом „поповска“, а најпознатији међу предавачима били су свештеници: Цветко, Васко, Петар, Мита и Ђакон Григорије, који ће касније постати нишки владика. У оваквим школама читање се сводило на стицање знања потребног за црквене обреде. Од осталих „наука и вештина“ учено је: црквено појање, писање, црквени ред и минимум рачунања. Ученици су читали буквар (први је био руски, а затим српски), Часловац и Псалтир. Ђаци се нису издвајали само по разредима, већ и по књигама које су користили: први разред - букварци, други разред - часловци, а трећи разред - псалтирци. На виши ниво образовања прелазило се тек после добро научене одговарајуће књиге, које су у то време биле малобројне и тешко доступне.⁴⁷ У црквеним записима нишке регије читамо да су црквене књиге биле веома скупе и да се до њих тешко долазило. Људи који су били вешти у повезивању књига ишли су од цркве до цркве и бавили се рестаурцијом оштећених књига.⁴⁸ Недостатак књига условило је њихово преписивање, али и тако, још увек нису биле доступне сваком ученику.⁴⁹ Славеносрпска школа одликовала се строгом дисциплином, иако је начин ословљавања васпитача био локални: *бато*, *чичо*, *дедо*. Увођење назива – *даскал* (учитељ) и *даскалче* (ученик), у вези су са досељавањем Грка и Цинцара,

⁴⁶ Мирослав М. Миловановић, нав. дело, 20, 124, 126.

⁴⁷ Ђ. Игњатовић: *Просветне и културне прилике*, у: *Историја Ниша I*, 332.

⁴⁸ Као повезачи у нишкој регији помињу се поп Раденко из Стрелца и поп Адам Јовановић. Поп Раденко, често прогањан од Турака, подигао је три цркве у нишкој околини и школу у Стрелцу. Писменост је стекао у манастиру Раковица, па се претпоставља да је тамо и научио да повезује књиге. Поп Димитрије из села Каменице 3. јануара 1838. године купио је „Службеник“ од калуђера за 120 гроша. ИАН, VARIA: *Записи из црквених књига*, бр. 13.

⁴⁹ Мирослав М. Миловановић, нав. дело, 24.

као и утицајем грчке школе.⁵⁰ Тридесетих година 19. века грчки језик је био веома популаран. У Нишу је осим славеносрпске школе постојала и грчка школа у којој се школовао велики број деце. Увођење нових школских садржаја средином XIX века, по узору на образовање у Кнежевини Србији, знатно је утицало на лагано гашење и затварање грчке школе.⁵¹ Најзаслужнија личност за модернизацију наставе у српској школи био је учитељ Спиридон Јовановић, о коме ће посебно бити речи.

Применом наставе, по узору на рад у Кнежевини Србији, у свим школама у градовима јужне области, па тако и у Нишу, уводе се идентични предмети са наставом у Кнежевини: веронаука, српски језик, писменица, рачуница, земљопис, српска историја, свештена историја, општа (свемирна) историја, *црквено певање*, лепо писање и писмени састави.⁵² У Нишу за наставне предмете није било званичног програма, већ су учитељи били принуђени да импровизују по угледу на наставни план и програм који су добили из Србије.⁵³

Увођење нових предмета захтевало је и одговарајуће уџбенике. За нишке учитеље набавка нових књига и учила представљала је велики ризик и додатно оптерећење, на већ постојеће тешке и опасне услове живота и рада. У турске крајеве књиге су, као поклон Милоша Обреновића, стизале посредством нишких трговаца и свештеника. Доносио их је београдски трговац Манојло Стевановић. На граници је садржај уношених књига строго контролисан. Због лажног и издајничког превођења потурчених цариника, књиге су често заплешиване. У унутрашњости Турске важио је блажи критеријум за поседовање српских књига у односу на погранична места.

Доношењем *Хатихумајуна* 1856. године, уз допуштење турских државних власти, створени су либералнији услови за уношење књига, мада су књиге и даље

⁵⁰ Јован Хаџи Васиљевић: *Просветне и политичке прилике у јужним српским областима у XIX веку* (до српско-турских ратова 1876-78), Друштво св. Саве, Задужбина Ленке Бељинице, књ. 3, бр. 37, Београд 1928, 13.

⁵¹ Мирослав М. Миловановић, нав. дело, 28-30.

⁵² Јован Хаџи Васиљевић, нав. дело, 153.

⁵³ Мирослав М. Миловановић, нав. дело, 44.

биле привилегија само богатих трговачких породица, које су у својим кућама поседовале приватне библиотеке.⁵⁴ Турци се нису према свим књигама односили са истом дозом одбојности. Највише су трагали за оним књигама у којима су се налазиле српске народне песме и српска историја, као и за географским картама и уџбеницима из географије.

„Златне године“ просветитељства у Нишу биле су у време владике Венедикта од 1842. до 1845. године. Он је научио да чита српски језик, набављао је и поклањао школске књиге и подржавао нову српску наставу.

Средином шездесетих година, на политички и просветни рад у Нишу велики притисак су вршили Бугари својом националистичком пропагандом. И поред велике подршке турских власти, отварање бугарских школа и ширење бугарског језика и писмености, наишло је на снажан отпор нишких учитеља. Са одобрењем владике Јанићија, његов лични писар Грк Константин, уводи у нишку школу „беланкастерски метод“⁵⁵, а из Пловдива доноси педесет табака са штампаним бугарским словима и бугарске текстове за читање. Овакав поступак у наметању бугарског језика наишао је на бојкот нишких учитеља, грађанства и ђака, па је после тромесечног рада у школи Константин поражен напустио Ниш. У недостатку предавача, нишки учитељи су задржали поједине елементе рада „беланкастерске методе“.

Бугари нису лако одустајали од својих намера већ су, на реализацији бугаризације српског народа стрпљиво чекали одговарајућу политичку ситуацију. Повољни услови су се стекли доношењем фермана 1870. године⁵⁶, по коме је

⁵⁴ Јован хаџи Васиљевић, нав. дело, 162-164.

⁵⁵ Да би се омогућио рад са великим бројем ђака, оскудним наставним средствима, недостатком књига и мало учитеља, у нишке основне школе се на предлог владике Јанићија (1850-1858) уводи *Узајамноучителни* или *беланкастерски метод*. Примена ове методе омогућава рад са преко 200 ученика у једном разреду и једним учитељем, а манифестује се кроз међусобну комуникацију, помоћ и сарадњу између ученика и предавача. Мирослав М. Миловановић, нав. дело, 63.

⁵⁶ Из јурисдикције Цариградске патријаршије 1870. године формирана је црквена организација Бугара – Бугарска егзархија. Пропагандом преко својих црквених великодостојника (егзарха) и отварањем школа на бугарском језику, покушала је да припреми терен да се Македонија припоји Бугарској. Мирослав М. Миловановић, нав. дело, 91.

бугарска црква, проглашењем за егзархију, добила посебан статус под јурисдикцијом Цариградске патријаршије.⁵⁷

У сарадњи са турским властима, а на иницијативу Драгана Цанкова (бугарског националисте, истакнутог егзархисте и личног секретара Абдурахман-паше), бугарска егзархија 1872. године отвара бугарску школу у Нишу. Школа је престала са радом већ после четири месеца, јер српске породице нису слале децу у ову школу. Бојкоту школе допринела је и одбојност према специфичној бугарској *папагалској* методи у настави, која је захтевала учење градива напамет. У српским школама примењивани су боље постављени и сажети уџбеници, за разлику од бугарских школских књига, које су оптерећивале ученике тешким и опсежним садржајем.⁵⁸ Ово је био и последњи пораз бугарских власти у покушају отварања бугарских школа за време турске владавине у Нишу.⁵⁹

Влада и Министарство просвете и црквених дела нису могли непосредно да шире просвету у Старој Србији, па су у Београду 1868. године основали Одбор за школе и учитеље у неослобођеним крајевима. За председника одбора изабран је архимандрит Нићифор Дучић, а за чланове професори Панта С. Срећковић и Милош С. Милојевић. У одбору је до 1873. године био и Стојан Новаковић, док није изабран за министра просвете. Преко овог одбора српска влада је контролисала и помагала школство и просвету у крајевима где су Срби живели у Турској. Одбор је учврстио рад основних школа и видно побољшао квалитет њиховог рада. У школе су доводили учитеље из Србије, одакле су доношени и школски уџбеници. Школе више нису биле препуштене саме себи, већ су захваљујући раду Одбора биле организоване.⁶⁰

Организованија настава довела је до повећања броја ученика, тако да је крајем седамдесетих година деветнаестог века у нишким школама било од 350 до 400 ђака, али нажалост са веома малим бројем учитеља. Осим у Нишу, школе су радиле и у околним селима: Каменици, Доњем и Горњем Матејевцу и Миљковцу. Несигурност учитељског положаја и велики политички притисак главни су узроци

⁵⁷ *Нишки весник*, ревија за неговање традиција и очување баштине Ниша, VIII, бр. 42, септембар 2006, 6.

⁵⁸ Јован Хаџи Васиљевић нав. дело, 156.

⁵⁹ Радивоје М. Петковић: *Нишка гимназија 1878-2003*. ИП Вук Караџић, Ниш 2003, 65.

⁶⁰ Мирослав М. Миловановић, нав. дело, 94, 100.

кратког задржавања учитеља из Кнежевине Србије. Иако се школство у крајевима под Турцима полако сређивало, учитељи су често били нешколовани, а настава се одвијала са недовољним бројем учила и уџбеника. У четвороразредној школи изучавао се српски језик са граматиком у свим разредима, а учитељ је градиво предавао са специфичним нишким акцентом и без икакве наставне методе. Зато је најхитније било решавање питања сталних и школованих учитеља. Почев од 1866. године све већи број младих људи је из Ниша одлазило на школовање у београдску Богословију. Како су ови ученици по квалитету знања знатно заостајали за ђацима из Кнежевине, на иницијативу Илије Гарашанина 1873. године основано је посебно одељење за „страначке благодјејанце“. Благодјејање за „странце“ делило се још у првом разреду основне школе, уз сведочанство које доказује да васпитаници нису родом из слободне Србије.⁶¹ У Богословији је, поред низа предмета, највише пажње посвећивано српском језику, писању, историји и *црквеном и другом певању*.⁶²

2. 3. Значај песме у свакодневном животу

За хришћане се живот у Отоманском царству вековима сводио на борбу за опстанак и преживљавање у тешким условима. Људи су своје емоције, страхове, жеље и потребе често изражавали певањем стихова.⁶³ Услед недостатка школа и писмених људи традиција је чувана кроз народно стваралаштво. Херојска прошлост, средњевековна историја и многе легенде, били су основа садржаја у делима наивне уметности. Народни певачи реаговали су на животна догађања, па су их уносили у песму и тумачили у маниру националног романтизма деветнаестог века. Међу темама народних певача била је и епидемија куге. Та невоља опевана је у песмама, насталим у пределима око Лужнице и Нишаве:

„Венчају се Милош и Милошка,
Кад је било насред на венчање
Зададе се таја црна чума
Те Милоша у то клето срце...“

⁶¹ М. Ђ. Милићевић: *Из својих успомена. Годишњица Никола Чутића*. књ. 17, Београд 1897, 60, 61.

⁶² Мирослав М. Миловановић, нав. дело, 180-181.

⁶³ Зарија Р. Поповић: *Пред Косовом. Годишњица Николе Чутића*, XXXIX, књ.16, Београд 1896, 223-265.

„Ој Мито, млади комито,
Ваше је село големо,
Има ли моме убаве?
Лани је чума тепала,
Све је моме пробрала,
Једна је само остала...“⁶⁴

Народни певачи нису били равнодушни ни према турским зулумима, који су ударали на част појединаца, одређених породица, па и читавих села. Честе отмице српских жена обавезно је пратило и насилно потурчавање.

- „Ајде, ајде, Џан-Стојанке,
Ајде, ајде, потурчи се,
Потурчи се, не мучи се,
Ће ти купим свилен појас“;
- „Нећу, нећу да се турчим,
Главу давам веру не остављам,
- „Пушка пуче, Џан-Стојанка
паде...“⁶⁵

Развој музичке културе нишке вароши одвијао се у складу са приликама, а становништво је морало да се повинује строгом режиму турских власти. У таквим условима певало се тихо и богобојажљиво у славу Господа, па све гласније о боју на Косову и српским владарима. Увођење нове српске наставе и продирање српских књига и песмарица, често скриваних по торбама и бошчама, донело је из Кнежевине Србије у нишки крај до тада непознате српске уметничке песме. Народ их је брзо и лако прихватао, певајући их са великим одушевљењем. Нове песме су, у јужне крајеве, па тако и у нишку варош, пристизале веома тешко и споро. Најомиљеније су биле песме побожног садржаја, зване „црквене арије“, које су певане о великим празницима: Божићу, Ускресу, Св. Николи. Једна од њих је и

⁶⁴ Владимир М. Николић: *Из Лужнице и Нишаве*, у: *Југоисточна Србија у XIX веку (1807-1878)*, Владимир Стојанчевић, Ниш, Просвета, 1996, 106. Турци нису били једина невоља у тадашњем животу нишких хришћана. Недостатак здравствене културе проистекао из примитивних и нехигијенских навика проузроковао је велику епидемију куге (1838). Куга (црна смрт, чума) у Нишу је дневно односила и по стотину живота. Умирало је становништво свих националности и вера. Школа је због велике епидемије, а и због недостатка учитеља, два пута престајала са радом. Ћ. Игњатовић, нав. дело, 323.

⁶⁵ Владимир Стојанчевић, *Југоисточна Србија у XIX веку (1807-1878)*, 237.

божићна духовна песма, пристигла из Украјине међу Србе у Јужној Угарској, а затим у крајеве Јужне Србије:⁶⁶

„Слава во вишњих богу,
воспјевајте људије,
дњес Христос рождајетсја,
в пеленами повивајетсја.

Извођење српских песама било је строго забрањено, па оне нису јавно певане, већ само по кућама. Слушајући одрасле, деца су упијањем звучних утисака, развијала музичку меморију са трајним памћењем научених песама. Временом су научене песме преносене новим младим генерацијама. На основу тога можемо закључити да је тада музичко образовање у Нишу стицано у кући под окриљем породичног огњишта.

У Нишу су биле популарне и епске песме косовског циклуса, а певане су и лирске песме са тематиком из свакодневног живота. Најчешће певане, биле су оне о бомбардовању Београда (1862): *Књигу тише Ашир–паша* и *У Стамболу граду Турци Мухамеда...* Две песме са епском тематиком под називом *У јутру рано, кад зора заплави* и *Ах, престанте невинне, око мене тичице*, певане су од Ниша до Охрида.⁶⁷ Песма *Ах, престанте невинне, око мене тичице* у нишке крајеве пристигла је из Војводине. На текст Милована Видаковића (1780-1841) мелодију је написао Никола Ђурковић (1812-1875). У недостатку мелодијских записа из нишког краја, у прилогу наводимо нотни пример, који је записао Корнелије Станковић.⁶⁸ (прилог бр 2)

Најпопуларније и територијално најраспрострањеније мелодије у категорији лирских песама биле су: *Сву ноћ ми соко препева на Милановом пенџеру* и *Око моје гараво, сву ноћ не ми спавало*. Целокупни музички стил и репертоар тадашњег времена преносен је усменим предањем, највише залагањем учитеља, а затим и

⁶⁶ Види: др Даница Петровић: *Српска музика и руско-српске културне везе у XVIII веку*, у: *Југословенске земље и Русија у XVIII веку*, ур. В. Чубриловић, Научни скупови САНУ, књ. XXXII, Одељење историјских наука књ. 8, Београд 1986, 303-319; *Фрушкогорски манастири и српско појање*, у: *Фрушкогорски манастири*, Галерија САНУ, књ. 66, Београд 1990, 49-56.

⁶⁷ Јован Хаџи Васиљевић, нав. дело, 172.

⁶⁸ Корнелије Станковић: *Песме за глас и клавир*. Музиколошки институт САНУ, уредник др Даница Петровић, Београд – Нови Сад 2007, 19, 94.

незаобилазним трудом многих путника, који су пролазили кроз Ниш и друге вароши јужних крајева.⁶⁹

Вековна тежња за слободом, пронашла је израз у народним песмама, које су се, великом брзином, тајно распростирале међу српским становништвом. Ево једне песме, која је својом садржином позивала на устанак. Настала је у Гњилану, била је омиљена у Врању, а певана је у свим јужним крајевима, па и у Нишу:

„Паде облак на Србију,
Појави се џанум сјајна звезда,
Сјајна звезда бајраклија,
Па дозива џанум књаз Милана:
Устај књаже, устај главо!
Већ је време књаже за гињење“...⁷⁰

Поред световних песама, у образовним установама негована је и црквена песма. У оквиру предмета *Хришћанске науке* ђаци су учили литургијско појање. Претпоставља се да је црквена и друга настава у нишкој регији извођена по моделу школа црквеног типа из Кратовске области. У црквеним школама настава је трајала читавог дана, са почетком у јутарњим сатима, подневном паузом и завршетком предвече. Мелодије црквених песама, јектенија, псалама и тропара, учитељи-свештеници преносили су својим ђацима лично интерпретацијом. Овакво усмено предање произашло је из опште музичке неписмености. У распореду који је одређивао учитељ, црквено певање је изучавано на крају преподневне наставе, после обнављања градива. Сви ученици су стојећи изводили молитву Христу (*Оче наш*), тропар поједином светом о истоименом празнику, црквену песму или стихиру. Част да запева одговарајућу црквену песму припадала је увек неком старијем ученику са изразитим даром за певање, а учитељ и остали ученици су се придруживали солисти, певајући заједно са њим до краја. Настава црквеног певања је извођена свакодневно, али је трајала много краће у односу на остале предмете.⁷¹

⁶⁹ Јован Хаџи Васиљевић, нав. дело, 173.

⁷⁰ Владимир Стојанчевић, нав. дело, 237.

⁷¹ Кратовска област обухвата предео у сливу Повишнице, Кратовске или Табачке реке, велики део Злетовштице и подгорине Лисца и Криве Реке. Ова област је углавном нагнута према југозападу, па се сва насеља у вишим пределима зову горња или планинска села, а једно од њих је и село Кратово. Стеван Симић, *Историја Кратовске области. Годишњица Николе Чутића* књ. 33, Београд 1914, 201, 203.

3. ДОЛАЗАК УЧИТЕЉА ИЗ СРБИЈЕ

3.1. Спиридон Јовановић

Најзначајнији допринос развоју школства са елементима музичког образовања у Нишу и околини, дала су двојица учитеља: *Спиридон Јовановић* и *Атанасије Петровић*. Њихов прегалачки рад на ширењу нове српске модерне наставе тзв. „војвођанске“ методе (назване касније по учитељима који су у Србију долазили из Војводине), обогаћен је пионирским приступом у поставци и развоју музичког образовања.

Учитељ Спиридон Јовановић је у Ниш дошао 1827. године,⁷² по налогу кнеза Милоша Обреновића, са специјалним радним задатком и квалификацијама за рад у школама под турском влашћу.⁷³ Молбу кнезу, са којим је био у добрим, побратимским односима, тајно је упутио нишки ћурчија и трговац Станко Милосављевић. Податак који говори да је Спиридон био кнежев писар, није са сигурношћу потврђен, али се зна да је рођен у селу Чакову, родном месту Доситеја Обрадовића, у тадашњој Аустроугарској. У почетку свог боравака у Нишу, заплашен мржњом турских власти и грчког свештенства, скромни учитељ становао је у кући породице Тодоровић (која је касније припадала породици адвоката Христула), уживајући помоћ и заштиту домаћина.⁷⁴

⁷² Нема прецизних података о месту или крају из кога је С. Јовановић дошао у Ниш. Тихомир Р. Ђорђевић у часопису *Учитељ* (год. XVI, св. 1) на страни 43 саопштава казивање попа Михаила из села Боњанца (срез Лужнички) о доласку учитеља Спиридона из Србије. Јован хаџи Васиљевић: *Податци за школске и црквене прилике у Нишу од 1827-1860. Годишњица Николе Чутића*, књ. XXXV, бр. 67, Београд 1923, 119.

⁷³ *Братство*, књ. 25, Друштво Св. Саве, Београд 1921, 174.

⁷⁴ *Нишки весник*, VIII, бр. 42, септембар 2006, 6.

Спиридон је наишао на леп пријем нишких грађана, али је са наставом могао да почне тек по одобрењу владике Григорија, Грка, који је био сумњичав и подозрив у погледу постављења новог учитеља из Србије. Владика Григорије је коначну одлуку донео тек за шест месеци. После провере савременог и свеобухватног Спиридоновог знања, и примедбе „да све то што учитељ зна, не вреди много“, одобрио је рад под једним условом: у школи може да се предаје само буквар, часловац, псалтир и рачун.⁷⁵

Упоредо са одобреним предметима црквеног садржаја, а подстакнут групом нишких грађана, Спиридон је са много храбрости, вештине и стрпљења у школи постепено уводио и остале предмете савремене наставе. На тај начин је покренуо модерну српску наставу у Нишу. Осим образовног, бавио се и васпитним радом, учећи своје ђаке лепом и пристојном понашању у школи и на улици.

Ширење српског писма, примена српске арије у црквеном богослужењу и увођење народних епских песама у наставу, изазивало је мржњу не само код Турака, већ и код свештенства владике Григорија. Спиридон је српске противнике иритирао и личним животним стилем. Његов начин облачења био је скоро идентичан са изгледом државних чиновника из слободне Србије, а карактеристично обележје представљала је српска капа, коју је носио све до смрти (за разлику од осталих Срба који су носили фесове).

⁷⁵ Радивоје М. Петковић, нав. дело, 2.

Током деловања у Нишу Спиридон је два пута био протериван из града. Први пут је протеран 1838. године на иницијативу владике Григорија због „певања нове српске арије“ у цркви. Том приликом отишао је у Параћин и добио место у Правитељственој школи. За време његовог одсуства, у нишкој школи се уз црквени задржао и нови србијански метод. Интернација учитеља Спиридона трајала је свега две године, па се на интервенцију нишког првака и трговца Станка Милосављевића 1840. године вратио у Ниш. За Спиридонов повратак заслужна је и кнегиња Љубица, која се на повратку из Цариграда заједно са сином Михаилом задржала у Нишу. Упознавши се са стањем у нишкој школи искористила је свој утицај да умоли турске власти да поврате учитеља Спиридона.⁷⁶

Учитељ је, по повратку, наставу морао да реализује под тежим условима – могао је да предаје само часловац и псалтир. То је био тежак ударац за нишке грађане, који су, чврсти у својој намери да децу образују у духу нове српске школе, одмах отворили приватну школу у којој је учитељ Спиридон учио њихову децу свим предметима српске наставе. Приватну школу похађало је двадесет ученика из водећих нишких породица.

Друго Спиридоново протеривање произашло је из његове храбрости и карактеристичног става да „проповеда Србију у Ниш“. Превелико Спиридоново србовање и јавно излагање песама из Србије, које су, због провокативног садржаја могле да доведу до тешких последица по народ, изазвале су страх неких нишких грађана. Године 1843. учитељ Спиридон Јовановић је протеран у Велес.⁷⁷

После смрти владике Григорија и устоличења владике Венедикта, човека благе нарави и пуног разумевања за српску заједницу, Спиридон се 1845. године вратио у Ниш и постао главни нишки учитељ са потпуном слободом у реализацији наставних садржаја.⁷⁸ Ожењен Нишлијком, Спиридон Јовановић умро је у Нишу 1859. године, остављајући за собом неизбрисиве трагове плодносног рада и многобројне следбенике традиције наставе у српским школама.⁷⁹

⁷⁶ Милован Ристић, нав. дело, 106.

⁷⁷ Стојан Анастасијевић: *Историја Ниша*. Ниш 1940, 32, 33.

⁷⁸ *Нишки весник*, V, бр. 22, мај, 2003, 8.

⁷⁹ *Нишке новине*, IV, бр. 47, 1933, 2.

Рад на ширењу музичке културе учитеља Спиридона Јовановића сагледава се кроз два аспекта: први је реализован кроз школску наставу, а други обухвата музичку активност у цркви. У Нишу је од 1827. године па све до ослобођења од Турака (1878) постојала само једна четвороразредна основна школа са седиштем код Саборне цркве, која је и настала заслугом учитеља Спиридона Јовановића. Наставни план је садржавао следеће предмете: буквар, рачун, писање, старословенски језик, географију, познавање природе, часослов, псалтир и *црковно појање*.⁸⁰

Учитељ Спиридон је на самом почетку рада у школи своју националну оријентисаност преносио на ученике. Свестан снаге и моћи коју у себи има свака песма, фаворизовао је музичку наставу извођењем народних епских песама са историјским садржајем, омиљеним како код ђака, тако и код целокупног грађанства. Најпопуларније су биле песме о борби Срба и Турака, па је Спиридон најчешће обрађивао епове са борбеном тематиком.⁸¹ Интерпретацију епских песама малог обима карактеришу продужени самогласници, најчешће у почетној и завршној речи сваког стиха. Демонстрација епова није захтевала посебну музикалност са развијеним слухом, већ се акценат стављао на ритмичку прецизност при изговору текста и истицању фраза. У школи су песме извођене без гусларске пратње, што је од ученика захтевало посебну вештину, која се огледала у међусобном прожимању рецитованог и испеваваног текста.⁸² Развијање музичких елемената при интерпретацији епских песама имао је другоразредни значај. Основни циљ је био емоционално доживљавање епског садржаја и јачање националне свести.

Због савременије наставе разноликог садржаја са елементима музичког образовања, учитељ Спиридон је био омиљен међу ђацима и његов разред је из године у годину био све бројнији. Музичка настава заснована на извођењу народних епских песама и литургијских песама, осим елементарног образовања, пружала је деци велику утеху у тешким животним приликама. Страхујући од турских репресалија, ђаци су заједно са својим учитељем певали о кнезу Лазару,

⁸⁰ Мих. Палигорић: *Економско – културна историја Ниша*. Ниш 1937, 12.

⁸¹ Радивоје М. Петковић, нав. дело, 2,3.

⁸² Јован Хаџи Васиљевић: *Просветне и политичке прилике...* 171.

књегини Милице и многим славним српским јунацима. Тако и кад су их Турци 1835. године страшно кажњавали и сакатили, у школи се чуо напев ускршњег ирмоса „Ангел вопијаше благодатње“.⁸³

У тешким временима учитељ Спиридон је својим ученицима песмом давао подстрек и снагу, јачао вољу за животом и уливао им оптимизам. У то време, песме су најчешће преношене усменим предањем, па се памћење мелодија може упоредити са данашњом савременом методом учења песама по слуху. Правилна интерпретација песама зависила је од степена музикалности учитеља, његове способности да песму лепо отпева и пронађе одговарајућу интонацију за нежне деце гласове. Учитељ Спиридон је, чини се, био и музички надарен, па је својим примером врсног певача и црквеног појца, спретно и тачно учио своје ђаке. За време службе певао је у певници, користећи црквене напеве засноване на српској народној мелодији, тзв. *српској арији* или *српском појању*.

Назив „српска арија“ коришћен је за црквено певање, које је непосредно из слободне Србије преношено у српске земље под Турцима.⁸⁴ У Нишу је тридесетих година 19. века певање према српском напеву на црквенословенском језику у почетку наишло на подсмех и потцењивање тадашњих свештеника, да би веома брзо прерасло у мржњу и нетрпељивост. Нишки свештеници нису познавали *српску арију*, а живели су и опстајали певајући према грчким напевима, које је наметала и Бугарска егзархија. Бринули су да ће коришћењем нових српских напева, изгубити популарност и поштовање народа. Против српског појања бориле су се и грчке власти, професионални црквени певачи тзв. псалти, као и многи пасионирани црквени певачи–дилетанти.⁸⁵ Нишки верници навикнути на грчко црквено певање, показивали су у почетку одбојност према српском појању. Поред великог труда

⁸³ Видосав Петровић: *Ниш у делима путописаца...* 107.

⁸⁴ О развоју литургијског појања у оквиру деловања српске православне цркве највише су писали академик Димитрије Стефановић и др Даница Петровић. *Музикологија*, часопис Музиколошког института САНУ бр. 10: *Библиографије*: Димитрије Стефановић: бр. 2, 3, 10, 17, 40, 41, 47, 49, 50, 51, 61, 115, 121, 135; др Даница Петровић: бр. 1, 5, 10, 21, 22, 40, 41, 42, 50, 70, 72, 73, 76, 78, 79, 81, 85, 89, 98, 102, 107, 109, 111, 120, 124, 127, 149, 158, Београд 2010.

⁸⁵ Познавање црквених правила и певање за време богослужења, било је за сваког Србина велика част. Неговање култа црквеног појца довело је до појаве дилетантских црквених певача, који су опседали певнице у многим градовима јужне Србије. Под појмом дилетанти подразумевају се слабији певачи. Јован хаџи Васиљевић: *Просветне и политичке прилике...* 122.

учитеља Спиридона, српска арија је тешко и споро прихватана. Своје стабилно место у црквеном богослужењу нашла је тек после 1870. године.⁸⁶

Рад школа у Нишком региону био је од посебног значаја, када се има у виду и потискивање српске традиције са више различитих извора. Потискивање српског црквеног појања постало је посебно болна појава од укидања Пећке патријаршије (1766) и доласка грчких епископа. Занимљиво је, међутим, да чак ни прелазак у исламску веру није спречио становнике појединих крајева, да младе нараштаје уче српским обичајима, српској историји, хришћанским празницима и песмама, које се певају у цркви и на пољу. На територији Косовског вилајета, у селима око Скопља, Дечана, Грачанице и Призрена, Петар Ж. Илић, учитељ у Скопљу (1909-1911), записао је примере српског црквеног појања од исламизованих Срба тога краја. У питању су песме из Литургије и Опела, упамћене на црквенословенском језику, са убаченим елементима народног говора. Ову занимљиву грађу објавила је и анализирао др Даница Петровић, која у својој студији пише: „Примери блискости црквених напева забележених у фрушкогорским манастирима, Карловачкој богословији или Богословији у Београду током 19. века и на Косову и Метохији у првој деценији 20. века, доказ су духовног и културног јединства на просторима Пећке патријаршије и Карловачке митрополије. Поједини напеви су вероватно део утицаја учитеља који су долазили из северних крајева током 19. века. Такви црквени напеви сведоче о двосмерним културним утицајима који су деловали од југа према северу крајем 17. и почетком 18. века, а повратно од севера према југу у 19. веку. Ипак, с обзиром на то да су многи Илићеви казивачи ово појање учили од својих предака, а да као мулимани нису имали контакт са живом црквеном традицијом, можемо веровати да је њихово појање део старије појачке праксе у јужним крајевима“.⁸⁷

На основу изнесених података о црквеном појању, уочавамо битну разлику у очувању српске појачке традиције на Косову и у Нишу. И поред исламизације,

⁸⁶ У Ниш су 1870. године на место учитеља дошли београдски богослови Тодор Миловановић и Димитрије Ђорђевић. Школовани у Београду били су одлични црквени певачи, па су својим знањем и радом из цркве сасвим потисли грчко певање и утврдили српску мелодију. Јован хаџи Васиљевић, нав. дело, 123.

⁸⁷ др Даница Петровић: *Српско црквено појање – св. Литургија. Записи по певању хришћана и муслимана у околини Скопља и на Косову (1910)*, Вардарски зборник I, Београд 1999, 231-247.

косовски Срби су наставили да певају на црквенословенском језику, чувајући тако своје културно наслеђе и порекло. Насупрот томе, и поред настојања учитеља Спиридона Јовановића да се *српска арија* уведе у богослужење, нишки свештеници су упорно служили на грчком језику, негирајући српско појање. Таквом ставу доприносили су утицаји турских власти и Бугарске егзархије.

О напору да се очува српско појање сведоче и активности Николе Мусулина, бившег карловачког богослова, учитеља у Призрену (1857-59). Када је доласком грчких митрополита у Рашко-призренску епархију укинута српско појање, Мусулин је основао своју школу, у настојању да ђаке што брже научи српском појању. Постигао је велики успех у раду и задовољство у народу, али је и изазвао и нетрепеливост грчког митрополита Мелентија. Утицај Мусулина и његове школе је био веома јак, па митрополит никаквим претњама и казнама није могао да одговори српски народ и приволи га грчком певању. Зато је за Мусулина од Патријаршије измолио најстрожију казну – анатему, коју је јавно прочитао и бацио на Мусулина у цркви Св. Спаса на Спасовдан 1857. године. Да Мелентије није био једини владица са оваквим ставом сведоче многобројни записи из Косовског вилајета и других крајева под јурисдикцијом Цариградске патријаршије.⁸⁸

Учитељ Спиридон је одолевао многим нападима, претњама и протеривањима, која је предузимала турска власт, али и неки грађани – Грци и Срби. Упркос свему остао је доследан својим ставовима до краја живота. Две важне институције, школа и црква, уз његово храбро настојање, доживљавају трансформацију важећих норми у настави и у православној служби. У недостатку образовних институција, одабране ђаке, по интелигенцији и способности, припремао је за учитељски позив. Сви његови ученици су следбеници нове наставне методе, која се, у Нишу, укоренила тридесетих година деветнаестог века, одолевајући различитим притисцима. Један од најмаркантнијих ученика и помоћника Спиридона Јовановића, следбеник нове српске методе у настави, био је Атанасије Петровић, познат као учитељ ТАСА.

⁸⁸ Владимир Бован: *Ученици Призренске богословије из вардарске Македоније*. Вардарски зборник, 5, САНУ, Београд 2006, 127-141.

3. 2. Атанасије Петровић – учитељ Таса

Податке о животу и раду Атанасија Петровића први је објавио Стојан Новаковић у часопису *Искра* 1890. године. Учитељ Атанасије – Таса Петровић рођен је у Нишу 10. јануара 1824. године у сиромашној породици, од оца Петра Николића и мајке Петрије, родом из Јагодине. Сиромаштво га је пратило читавог живота. Упркос томе, нашао је у себи велико духовно богатство, које је несебично пружао својим ученицима, будући у њима љубав према вери и просвети. У време његовог детињства, свештенички и учитељски посао сматран је занатом. Определивши се за школски занат, учитељ Таса је прво образовање стекао код свештеника Цветка и архимандрита Григорија, да би касније похађао наставу у школи Спиридона Јовановића. Из Спиридонове школе, изашао је са седамнаест година и био је први талентовани српски дечак постављен за учитеља-калфу. По завршетку основне школе (1841), положио је учитељски испит са одличним успехом и постао први нишки српски учитељ. По узору на свог учитеља Спиридона Јовановића, изводио је наставу на српском књижевном језику, борећи се, истовремено, и против турске и против бугарске школе. Иако је живео под различитим притисцима, понижаван и у сталној животној опасности, ревносно је набављао, скривао и разносио српске књиге и уџбенике. Уз подршку митрополита Србије Михаила, преносио је из слободне Србије у Ниш - углавном ноћу - читанке, граматику, историју, земљопис и многе друге књиге.⁸⁹ При свакој заплени књига послатих из Кнежевине, турске власти су претиле учитељу Таси, са обећањем да ће га јавно обесити на сред Паша-џамија пијаце - место где се данас налази споменик ослободиоцима.⁹⁰

Развој српске школе под чврстом руком учитеља Тасе средином 19. века допринео је гашењу и затварању грчке школе. Осим у просвети, борбу за очување српског језика водио је у свим сегментима тадашњег друштва: у цркви је певао на матерњем језику, да народ чује српски језик, у општини је извршавао дужност матичара, да би се на српском језику уписивала новорођена српска деца, а у суду је

⁸⁹ *Нишки нови лист*, VII, бр. 236, 1937, 2.

⁹⁰ Ловрић: *Историја Ниша*. Ниш 1927, 69.

био писар, да се тапије не пишу турским језиком. Оскудица у школским уџбеницима и књигама, резултирала је издавањем књиге *Пресад мудрости* Атанасија Петровића. То је први српски уџбеник настао у поробљеном Нишу, великог практичног и васпитног значаја. *Пресад мудрости* или *Собрание проучителни философически мисли и наука о васпитанију деце и ново брачних* штампан је у Београду 1858. године, а као важећи наставни уџбеник коришћен је у школама у Нишу, Лесковцу, Печењевцу, Власотинцу, Прокупљу, Пироту, Пловдиву, Софији, Видину, Брегови, Водошеви и другим местима.⁹¹

Учитељ Таса је свој четрдесетогодишњи радни век почео под турском влашћу са пет ученика и једном школом, да би дочекао да ради у ослобођеном граду са неколико хиљада ђака у више школа. После смрти Спиридона Јовановића (1859) па све до ослобођења Ниша (1878), био је главни учитељ у граду. Учитељ Таса се упокојио 13. фебруара 1894. године, а до вечне куће испратили су га многобројни грађани Ниша, са учитељима и ученицима, уз присуство министра просвете и изасланика владе из Београда.

Атанасије Петровић је свој учитељски посао обављао по узору на Спиридона Јовановића, са којим је, уз незнатне прекиде, радио пуних петнаест година. Музички таленат испољавао је пре свега у цркви током службе, кроз црквено певање. Важио је за изванредног црквеног појца, па ја са лакоћом предавао црквено певање одабраним ученицима, које је, уједно, и припремао за свештенички позив. Мало је познато да је он био аутор двадесетак песама за које је сам писао одговарајуће мелодије. Био је први нишки учитељ чија је музичка делатност превазилазила школске оквире. Певао је о догађајима и личностима свог времена, као и о културним и просветним потребама у Нишу.⁹² Много пута је песмом постизао одређени циљ користећи је као оригинално средство комуникације са постојећим властима. Да би одобровољио грчке владике и турске паше, компоновао је оде у њихову част, назване „многољетствија“. Турцима се допадало

⁹¹ *Нишки весник*, јануар 2000, 11.

⁹² Миловановић М. Мирослав: *ОШ „Учитељ Таса“ у Нишу*. Просвета, Ниш, 16, 50, 65.

извођење песама на њиховом језику. Своје људе су опомињали и корили, тражећи да се угледају на српског учитеља.⁹³

За долазак Мидхат-паше и турског изасланика у Ниш, а при посети српској школи, учитељ Таса је компоновао песму на турском језику, коју су његови ђаци отпевали пред иностраном делегацијом. Одушевљени Турци су за извесно време олакшали рад учитељу Таси, а Мидхат-паша му је заблагодарио насмејана лица, поклонивши му, у знак наклоности, златан сат. (прилог бр. 3 *Многољетствије Мидхат-паши*)

Када су другом приликом ђаци учитеља Тасе пред Мидхат-пашом певали песме на српском језику, изазвали су пашино чуђење и недоумицу по питању порекла језика. На пашино питање на ком језику деца певају, учитељ Таса је одговорио да је то хришћански језик којим говоре мештани. Овакав одговор паша није прихватио, и упорно је захтевао да сазна порекло језика, мисливши да је то бугарски језик, а не српски. Пашина упорност и неприхватање чињенице да нишки основци певају на српском језику изазвала је резигнираност учитеља Тасе, који је, у жељи да смири пашину знатижељу, одговорио да је у питању босански језик!⁹⁴ Нема податак који би потврдили да ли је учитељ Таса овим одговором задовољио пашину љубопитљивост.

Шездесетих година деветнаестог века у Нишу је чинодејствовао млади митрополит Калиник, по националности Грк, а познат по својој доброти и свесрдном залагању за поверену му паству.⁹⁵ Учитељ Таса га је опевао у својим похвалним песмама *Многољетствијима*, посветивши му две песме, које су извођене приликом одређених свечаности пред самим митрополитом Калиником. Наведена песма представља оду митрополиту Калинику, у којој је изражена понизност, поштовање и величање митрополитове личности. (прилог бр. 4 и 5 *Песма господину и Песма друга господину Калинику*)

Осим што је стихове за *Многољетствије* сам састављао, учитељ Таса је многе песме преводио са грчког језика и предавао их својим ђацима. Међу њима је

⁹³ *Учитељ*, VII, бр. 7, Београд 1927, 534.

⁹⁴ Ловрић, нав. дело, 69.

⁹⁵ Борба бугарских егзархиста против грчких владика, у Нишу је резултирала сменом грчког митрополита Калиника. На његово место постављен је бугарски егзархијски епископ Виктор (1871). ИАН, Милован Ристић: *Историја града Ниша*, 110.

и *Песма без наслова*. Карактерише је посебан дијалект, специфичан за нишко говорно подручје. И у данашњем времену, у народном говору, аутентично је сачуван изговор појединих речи (сас, неси, дава, лесно) са незнатним одступањима (нагледује, спомагајте и сл.). (прилог бр.6) Међу многим песмама које величају оновременске личности, постоје и песме религиозног садржаја, као што је песма посвећена Исусу.⁹⁶ (прилог бр. 7 *Многољетствије на ново лето*)

Музичко стваралаштво и извођаштво учитеља Тасе кулминирало је на дан ослобођења Ниша. Кнез Милан Обреновић IV, трећег јануара 1878, године, свечано је на белом коњу, уз звуке војне музике, а праћен целом Врховном командом и официрском свитом, ушао у град Ниш. Маса српског становништва га је непрекидно поздрављала уз звуке учитељ Тасине песме, коју је, у част ослободилаца заједно певао са својим ђацима:

Ој ти Нишу, бели Нишу,
У теб паше више нема,
У теб нема Садразама,
Очи бече сви за нама.
С мунарета глас не чује,
Умукоше љуте гује,
А ти Кнеже, са мегдана,
Избави нас од душмана...⁹⁷

Очигледно је да је учитељ Таса интерпретацијом *многољетствија* остварио велику музичку активност у настави и ван наставе. Групно певање ученика указује на неку врсту хорског певања, које се манифестовало кроз рад у разреду и наступима пред знаменитим личностима и владарима тог времена. Сналажљивост учитеља и способност преживљавања у тешким условима, изродила је јединствену музичку наставу са оригиналним извођењем ауторских песама. Песме су учене по слуху, уз понављање и памћење одређених мотива. Учитељ Таса је мелодије песама записивао у својој бележници, која нажалост није сачувана. Највероватније је уништена за време бугарске окупације при масовном спаљивању српских књига. Са њом су нестали и мелодијски записи. Бележницу је, од сина учитеља Тасе добио др Јован хаџи Васиљевић, који није ништа учинио за очување музичких записа.

⁹⁶ *Градина*, I, бр. 11 и 12, Ниш 1900, 184-187.

⁹⁷ Ловрић, нав. дело, 79.

Песме је објавио у Градини 1900. године уз коментар: „Песме ове нису у учитељ Тастиној свесци исписане редом којим их ја овде исписах. Исписивао сам их преко реда, како ми се која важнија и оригиналнија учинила. Изостављене су и ноте (по грчком начину) у које су биле ове песме стављене“.⁹⁸ Ови подаци показују да је учитељ Таса знао грчке неуме, и да је њима бележио своје песме. Поред црквених напева, у деветнаестом веку бугарски музичари су неумама бележили и световне мелодије. Најстарији запис датира из 1857. године и објављен је у часопису „Бугарске гусле“. Претпоставља се да је текст песме написао или из народа прибележио Спас Зафиров (?-1885), а нотирање је извршио Цани Желев (1828-1907).⁹⁹

Према наведеним подацима можемо закључити да је у српској школи у Нишу од 1827. до 1878. године велика пажња поклањана музици реализованој кроз певање. Уз помоћ песама, оба учитеља су улагала велики напор на ширењу српског језика и традиције, као и на развијању националног расположења. Развијање слуха и неговање музикалности су циљеви секундарног типа, без истицања правог значаја и вредности. Иако без праве функције, музичко васпитање је у настави било заступљено у великој мери, а због тешких услова у којима је реализовано утолико је вредније и заслужује пажњу. На жалост, у недостатку музичких - неумских или нотних записа, музика нам остаје непозната.

“.

Развој просвете и музичког образовања нишке регије, до ослобођења од Турака 1878. године знатно је заостајао за просветом и образовањем у слободној Србији. Док су у Кнежевини Србији отворане гимназије, Велика школа и Лицеј, у јужним крајевима (Ниш, Врање, Скопље) вођена је непрестана борба за очување српског језика и школовање српске деце по узору на наставу из Србије.

Скромно нишко школство и просвета деценијама су храбро одолевали многим покушајима гушења српског језика и писмености. Нишки учитељи су прогањани и често су, због иновација у настави и поседовања забрањених

⁹⁸ Градина, I, бр. 11 и 12, Ниш 1900, 184-187.

⁹⁹ Петер Љондев: *Песни, записани с хурмузиеви неври в Бъгария през XIX в.* Българска Академия на науките, Известия на Института за музика, кн. XII, София 1967, 166, 167.

школских књига, били у животној опасности. Живели су и радили у тешким условима, али су имали снаге да се одупру свим притисцима.

Уз подршку кнеза Милоша Обреновића, који је у Ниш послао образованог учитеља Спиридона Јовановића, са намером да оформи нову српску наставу и пропагира „српску арију“, почиње важан период у општем и музичком образовању нишке регије. Учитељ Спиридон је започео развој српске наставе и музике, а учитељ Таса је све то наставио и одржао. Сналажљивост учитеља Тасе у односу према грчким владикама и турским пашама, омогућила је извођење ауторских песама на грчком, турском и српском језику и ван школских оквира. Песме су интерпретирале нишки основци, ђаци учитељ Тасе. Овај вокални ансамбл се може сматрати првим дечјим хором у Нишу. Захваљујући нишким учитељима музичко образовање, и поред тешких услова, није било запостављено.

II Музичко образовање у Кнежевини и Краљевини Србији

1. НАСТАВНИ ПЛАНОВИ ЗА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ, ГИМНАЗИЈЕ И УЧИТЕЉСКЕ ШКОЛЕ

1.1. Певање у основним школама

Први званични наставни план и програм за основне школе у Кнежевини Србији издат је 11. VIII 1838. године под називом *Назначеније учебни предмета који се у школама нормалним за прво и друго течење школско предавати имају*. Издавање наставног плана пропратило је и прво опште упутство за учитеље са васпитним и дидактичким упутствима – *Наставленије учитељима правителствени обитевствени школа у Књажевству Србији*. Основна школа састојала се из млађе и старије „нормалне класе“ са три разреда у свакој класи. Музичка настава извођена је у старијој класи и била је искључиво везана за духовну музику. Предмет се звао *црквено пјеније* и тада је био једини вид обавезног музичког образовања.¹⁰⁰ Због значаја и важности црквеног певања, у одредницама о начину извођења наставе захтевано је „непрестано упражњеније у пјенију црквеном...“¹⁰¹ По одлуци кнеза Милоша директори су били дужни да талентованим ученицима омогуће додатно спремање из црквеног певања. Додатне часове *црквеног пјенија* држали су учитељи два пута недељно после редовне наставе.¹⁰²

Наредна измена закона за основно образовање, која је низом дидактичко – методских и васпитних инструкција довела до побољшања и унапређења рада, реализована је 24. X 1844. године издавањем *Наставленија за учитеље основни училишта*. Дотадашња нормална школа је по одредбама новог закона из

¹⁰⁰ Ивана Дробни: *Методичке основе првих српских уџбеника за наставу музике. Настава и васпитање*, бр. 3, Београд 2007.

¹⁰¹ Срећко Ћунковић: *Школство и просвета у Србији у XIX веку*. Педагошки музеј, Београд, 1970-1971, 25.

¹⁰² Л. Лазаревић: *Грађа за историју наших школа. Учитељ*, VII, бр. 2 и бр. 3, Београд 1926, 128.

Устројенија јавног училишног наставленија претрпела структуралне промене (постала је четвороразредна), и званично је добила назив Основна школа. У првом делу новог наставног плана под називом *Наставленије у смотрењу наставни предмета*, детаљно је био разрађен садржај наставе за све предмете. Музички предмет звао се *пјеније* и обрађиван је од другог полугодишта првог разреда, а у II, III и IV разреду предаван је током целе године. Хришћанска наука и црквено певање давали су целокупној настави религиозни карактер. То су били предмети међусобне корелације и центри образовно васпитног рада. Религиозном карактеру наставе доприносила је и заједничка обавеза учитеља и ученика, да похађају цркву и певају на службама.¹⁰³ За време црквене службе учитељи су били за певницом, а у школи су ученике учили певању. У случају да обавезе према појању нису обављали како треба, општине и свештеници су их пријављивали Попечитељству просвештенија.¹⁰⁴

Законом од 22. августа 1857. године одређено је да школе морају бити осниване при црквама и у црквеним општинама. У то време, за основне школе се говорило да су „црквене слушкиње“ које „лиферују певчике“ за потребе цркве. У овим наводима, које је у часопису *Учитељ* истакао учитељ Јован Д. Јовановић, испољена је и доза протеста, која указује на незадовољаство тадашњих учитеља због црквене обавезе (1888).¹⁰⁵ Пракса о похађању цркве преузета је из српских школа у Хабзбуршкој монархији. Тамо су српске школе осниване под покровитељством цркве, а поред образовања, основни циљ им је био очување верског и националног интегритета.

Године 1863. издат је *Закон устројства основних школа* по коме је Црквено певање, из непознатих разлога, одстрањено из предмета за основне школе. Револтирани овим чином, свештеници су од просветних власти захтевали повратак предмета у школе, а уједно и објашњење о дужностима учитеља и ђака према цркви. Црквено певање је убрзо враћено. На захтев митрополита Михаила 1863.

¹⁰³ Срећко Ђунковић, нав. дело, 32, 33, 41, 42.

¹⁰⁴ У Рачванској општини (Крагујевачки округ) 1850. године било је жалби на Атанасија Филиповића, зато што не обучава децу црквеном певању. *Информатор*, Независни синдикат просветних радника Војводине, V, 2011, бр. 53.

¹⁰⁵ Јован Д. Јовановић: *Реорганизација српских основних школа*. *Учитељ*, VII, бр. 7, Београд 1888, 99.

године, Министарство просвете и црквених дела одобрило је учитељима и ђацима да долазе у цркву и певају за певницом. Иако ношење рипида и свећњака није спадало у ђачку обавезу, ученици су се о празницима и већим светковинама редовно отимали за црквене реликвије, јер су зато добијали поклоне.¹⁰⁶

Општи развитак школа и педагошке мисли, као и повећање друштвених потреба, условили су израду новог *Распореда предмета за мушке и женске основне школе и упутство како ће се предавати*, који је званично донет 17. IX 1871. године. По овом распореду музичка настава је извођена током зимског и летњег течаја у сва четири разреда. Ученици су савладавали црквене напеве потребне за јутарњу и вечерњу службу.¹⁰⁷ (прилог бр. 8) Није познато са колико успеха су учитељи предавали црквено певање. Успех је свакако зависио од музикалности и учитеља и ученика. Постоје подаци који указују да је у настави црквеног певања често долазило до методолошких грешака, јер је певано без предходног објашњења садржине текста. У дечјим главама се за текст „и животворјашчим тајнам“ мислило да неки Живота јаше неког Тајна, а текст „возшедшаго с небес“ (сишао са небеса) тумачен је као старовремски израз „шест шагов с небес“ (шест корака с неба).¹⁰⁸

У закону о основном школству донетом под министром Стојаном Новаковићем 31. XII. 1882. године, први пут је прецизиран број недељних часова, а певање је заступљено у свим разредима са два часа недељно. Две године касније (1884) у наставном плану и програму се поред црквеног певања први пут јавља и световно певање.¹⁰⁹ (прилог бр. 9) Увођење световних песама у основне школе представљало је прекретницу у музичкој настави. Први пут је предложено четрнаест песама за сва четири разреда. Ноталних музичких збирки није било, већ само песмарица са литерарним текстовима. Учитељи су певали, свако на свој начин, па се дешавало да једна мелодија има неколико варијанти. Извођење песама по слободној вољи наставника, кварило је лепоту постојећих мелодија. И поред „музичког шаренила“, пионирски рад учитеља у почетној настави световног

¹⁰⁶ Зорислава М. Васиљевић: *Рат за српску музичку писменост*. Просвета, Београд 2000, 40, 41.

¹⁰⁷ Срећко Ђунковић, нав. дело, 133.

¹⁰⁸ *Учитељ*, VII, бр. 16, Београд 1888, 263.

¹⁰⁹ Срећко Ђунковић, нав. дело, 89, 133, 134; *Учитељ*, VII, бр. 10, Београд, 1888. 308

певања, заслужује посебну пажњу, поготову што је музичко образовање још увек било подређено потребама цркве.

Увођењем световних садржаја црквено певање није потиснуто. Просветни закон налагао је учитељима да „својим мелодичним и побожним певањем у цркви, питоме душе слушалаца“, а садржај црквеног певања није промењен ни новим планом из 1894. године.¹¹⁰ Битна разлика у протеклој декади огледала се у развоју световног певања. Број песама је скоро утростручен. За нижу основну школу (I-IV) планирано је двадесет три, а за вишу основну школу (V, VI) петнаест песама. Поред великог броја песама, у програму за шести разред продужне основне школе, наведен је и додатак о скромном знању из теорије музике под називом *Из науке о нотама*. Планирана је обрада молских лествица (*а, е, х, фис, де, ге, це*) и вишегласно певање у наведеним тоналитетима и тактовима: 2/4, 3/4, 4/4 и 6/8.¹¹¹ (прилог бр. 10) Песме су компоновали наши познати музичари: Јосиф Маринковић, Мита Топаловић, Јосиф Це, Даворин Јенко, Јован Пачу, а било је песама и мање познатих аутора као што су: Станоје Ј. Николић, Михаило М. Протић и Андрија Ш. Чупић. Световни репертоар није могао да се замисли без српских народних песама, па су и неке од њих нашле своје место у наставном програму: *Јеленче, Уз'о деда свог унука, Прошетала царица Милица*. Нови наставни план са великим бројем световних дечјих песама подстакао је издавање збирки за певање. Први пут се из Министарства просвете, као званичне песмарице за музичку наставу, препоручују збирке под називом: *Школска песмарица за сва четири разреда* (1891) Благоја

¹¹⁰ У Турско време, велика част за сваког Србина, а поготову за учитеља, било је певање у цркви. У Кнежевини и Краљевини Србији учитељи су ту свету дужност извршавали под великим теретом, често преко воље. Црквено певање је за време ропства под Османлијама представљало неки вид отпора према турским властима. После ослобођења, наметањем обимних наставних садржаја и целодневног боравка у школи уз малу материјалну надокнаду, код учитеља је изазван револт према наметнутој црквеној обавези. Отпором према црквеном певању учитељи су се борили за лична права, која су, за оно време, вероватно била превише захтевна. Многи учитељи су сматрали „да је српска основна школа пасторче..., да лута и служи час цркви, час средњим школама...“ На састанку учитеља у Лесковцу (1887) од Министарства просвете тражено је ослобађање обавеза према цркви и предавање само световног певања. Учитељски захтеви нису уважени, па је тежак посао учитеља описан и у народној крилатици: „Кога су богови клели, осуђен је да буде учитељ.“ *Учитељ*, Београд 1888, VII, бр. 10, стр. 157, бр. 11, стр. 162, бр. 21, стр. 343, XXI, св. 1; 1901, 28, св. 6; 1902, стр. 422.

¹¹¹ *Просветни зборник закона и наредаба*, Београд 1895. 814, 815, 842, 843.

Недића¹¹², *Дечје песме за сва четири разреда* (1891) Михаила Протића и Станоја Николића, *Ђачка песмарица са декламацијама за I и II разред* (1894) Саватија Грбића и *Ђачка песмарица за I и II разред* (1891), *Ђачка песмарица за III и IV разред* (1891) Стевана Зарића.¹¹³ Од наведених збирки, прва и једина са нотним записима је збирка *Дечјих песама за сва четири разреда* Михаила М. Протића и Станоја Ј. Николића.¹¹⁴ Како је у збирци наглашено, песме су „у ноте стављене“ да би се сачувала изворност мелодија.

Једна збирка са одоварајућим нотним материјалом није у потпуности могла да испуни захтеве наставе. Да би олакшао потребе учитеља, Владимир Р. Ђорђевић је 1909. године у *Збирци одабраних песама за школску омладину* сакупио све песме прописане наставним планом и програмом. Песме су једногласне, двогласне, трогласне и четворогласне. Текстови песама имају уметничку вредност, а њихови аутори су познати дечји писци: Јован Јовановић Змај, Грчић Миленко, Јован Суботић, Бранко Радичевић. За песму *Онам' онамо*, текст је написао црногорски кнез Никола.¹¹⁵ (прилог бр.11)

По одлуци Министарства просвете песме су у нижим разредима извођене једногласно. Двогласна интерпретација у том узрасту остављена је на избор учитељима. У вишим разредима изричито је наглашено да се све песме изводе у два, три и четири гласа. Песме су мелодичне, лако се памте и примерене су одређеном дечјем узрасту. У првом разреду песме су малог обима и обухватају највише седам тонова. Написане су у Еф дуру и Ге дуру. Базиране су на тоничном пентахорду са додатом вођицом и шестим ступњем навише (*е*, еф–це, *де*; *фис*, ге–де, *е*). Ова висока гласовна импостација, у песми *Добар ђак* повећана је у горњој граници чак до еф2.¹¹⁶ (прилог бр. 12)

¹¹² Редослед световних и духовних песама у *Школској песмарици за сва четири разреда* Благоја Т. Недића, написан је у складу са новим наставним програмом. Збирка је са текстуалним грађом световних и духовних песама, а нотног записа нема. *Учитељ*, XI, св. 5, Београд 1892, 430.

¹¹³ *Учитељ*, XI, св. 10, Београд 1892, 898.

¹¹⁴ Осим збирке Благоја Недића, друга издања наведених дечјих песмарица нисмо нашли у библиотекама Матице српске у Новом Сацу, Универзитетске, Народне и библиотеке Народног музеја у Београду, Универзитетске и библиотеке Стеван Сремац у Нишу.

¹¹⁵ Благоје Т. Недић: *Школска песмарица за I, II, III и IV разред основних школа*. Београд 1898, 21.

¹¹⁶ Владимир Ђорђевић: *Збирка одабраних песама у један, два, три и четири гласа за школску омладину*. Јагодина 1909, 1-94.

Песме високог обима не сврставамо у грешку ондашњих музичких педагога, већ то тумачимо као природно постављени дечји регистар, који је био условљен здравим животом у незагађеном ваздуху и еколошко чистом животном простору. У савременој држави Србији деца у почетним разредима основне школе не могу да интонирају у амбитусу некадашњих ученика. Њихов обим је од четири до пет тонова нижи и креће се од (ха) ce1 до a1, што указује да је почетни тоналитет за интонирање песама Це дур.¹¹⁷ Изненађује чињеница да се обим дечјег гласа за један век спустио за чисту кварту наниже! Ако се настави са спуштањем гласовног амбитуса, у наредном веку би, на нашим просторима, могло да се очекује интонирање тонова претежно из мале октаве. Ово је интересантан проблем, који захтева шира испитивања. У овој студији је наведен због специфичног интонирања деце истог узраста, на истом простору, али у различитим вековима.

Избор тоналитета био је скроман. Већина песама компонована је у Еф дуру и Ге дуру, а упадљиво мањи број мелодија написано је у Де дуру, Бе дуру, хармонском и балканском ге–молу. Поред хроматских скретница, које оплемењују поједине мелодије, у неким песмама присутна је и модулација у дурску доминанту, дурску субдоминанту и паралелу. Иако су песме учене по слуху, ученици су несвесно усвајали звучне утиске дурског трозвука, скокова у субдоминанту и вођицу и терцног кретања наниже. Поред песама које су извођене групно, издваја се народна мелодија *Прошетала царица Милица*, за коју је предвиђен и солиста. Први део песме написан је за соло глас уз пратњу исона, а рефрен певају сви ученици. Ова песма је наставним планом предвиђена за шести разред више основне школе. Због особености у извођењу и лепе народне мелодије, била је пригодна за извођење на школским свечаностима. Песма *Онам' онамо* је била омиљена песма у свим школама Србије (основним, средњим, учитељским). Често је певана у Нишу и красила је репертоар многих певачких друштава.

Наведене чињенице указују да је мелодика у предложеним песмама испунила одређене захтеве. Ритмичка компонента је ускраћена за троделни ритам. Све песме су написане у дводелу и четвороделу! Једини тродел налази се у другом

¹¹⁷ Гордана Стојановић, Зорислава М. Васиљевић, Татјана Дробни: *Музичка култура за 1. разред основне школе*, Завод за уџбенике, Београд 2007.

делу песме *Онам' онамо*, и написан је у ритму 6/8. И поред овог недостатка, почетак двадесетог века донео је озбиљан методолошки приступ настави певања у основним школама Србије. Мелодије су стављене у нотни запис, а интерпретација песама била је одређена. Међутим, сваки почетак носи и одређене проблеме. У овом случају то је неуједначена настава певања у основним школама. Неки учитељи нису држали часове певања, а поједини су са ђацима певали и преко одређеног програма. По мишљењу министра Димитрија Нешића оба поступка била су штетна по ђаке. Зато је свим учитељима наредио да певање предају обавезно и редовно, а да сваки час из било ког предмета заврше певањем по једне строфе неке песме. У школама, где се локални говор разликовао од књижевног језика, наставницима је из Министарства просвете предлагано да прелазе што више песама из прописаног програма, јер песме „моћно“ утичу на поправљање говора.¹¹⁸

Са новим наставним плановима и програмима уз појачану пажњу ка народним песмама, мењан је и став према *певању*. Учитељи су долазили до спознаје да су песма и игра, уз развијање слуха и музичке естетике, природни начин дечје комуникације. Музичко образовање у основној школи добило је сигурне темеље на којима је, захваљујући ентузијазму и преданом раду учитеља, почела да се развија методика музичке наставе.

1. 2. Музичке вештине у гимназијама

Почетак рада српских гимназија представљао је велики напредак просвете у Србији али и велико искушење за тадашње *попечитељство просвештенија*, које се први пут бавило организацијом и проблемима средњошколског образовања. На прве трагове музичког предмета представљеног као црквено певање наилазимо у *Устројенију књажевско-сербске гимназије* од 15. IX 1853. године. Овим законом црквено певање за све ученике било је обавезно. Распоред и време потребно за предавање, зависило је од музикалности ученика. Појање су сви гимназијалци учили празницима и недељом, пола сата пре почетка литургије, а само одабрани певачи имали су и додатне поподневне часове.

¹¹⁸ *Просветни зборник закона и наредаба*, Београд 1895, 849, 868.

Доношењем новог *Закона устројства гимназија* од 16. IX 1863. године, поред црквеног певања уводи се и музика (свирање на виолини). Статус музичких предмета радикално је промењен – оба постају изборна. За музичку наставу бирани су талентовани ученици. Оцена из музичких вештина није улазила у општи успех и није утицала на прелаз у наредни разред. Овим законом музичко образовање било је сврстано у споредне предмете и прилично занемарено.

Многи педагози сматрали су да вештине поседују изразиту васпитну снагу и да гимназијско образовање није могло да буде свестрано и комплетно једностраним интересовањем за науке и сталним потискивањем вештина. Због промене постојећег стања музичких вештина из Министарства просвете уследио је нови наставни план (26. XII 1886), по коме су музика и певање предавани у свим разредима као обавезни предмети.¹¹⁹ Нова позиција музичких предмета довела је до конфронтације ставова гимназијских предавача. Факултативно или редовно извођење музичке наставе била је тема учесталих полемика на седницама наставничких већа и састанцима професорског друштва. Већина професора заступала је гледиште да музика и певање треба да буду необавезни предмети. Овакав став образложен је недостатком школованих наставника музике.

Да би ублажио и донекле изгладио супротна мишљења о музичкој настави министар просвете и црквених послова Андра Николић је 1890. године упутио акт свим гимназијама, у коме је због израде новог пројекта за уређење средњих школа тражио савете и стручну помоћ професора. У предлозима пројекта, из две београдске гимназије потенцирано је факултативно извођење музичке наставе!¹²⁰ Ставови гимназијских професора, који су потискивали музичке предмете, подстакли су на реговање и Ђорђа Натошевића (1821-1887), главног школског надзорника.¹²¹ Он је заступао мишљење, да је за образовање младих људи, између

¹¹⁹ Срећко Ђунковић, нав. дело, 61, 98, 159, 160.

¹²⁰ *Наставник*, I, св. 1-6, Београд 1890, 375, 380.

¹²¹ Ђорђе Натошевић, родом из Сланкамена, гимназију је завршио у Сремским Карловцима и Сегедину, права у Пожуну, медицину у Пешти и Бечу. Године 1857. постављен је за надзорника српских школа у Војводини (тадашње Хабзбуршке монархије), а 1867. године прелази у Србију и ради на реформи школства. Његовом заслугом подигнуте су нове школе, донесена је *Школска уредба* (1872), учитељи су упознати са новом методологијом, а у српске школе уведен је нови педагошки правац. Аутор је *Буквара* и *Српске читанке*, које су употребљаване у школама Србије, Босне, Црне горе и Војводине. *Учитељски календар*, Удружење југословенских учитеља, Београд 1924, 93.

осталих наука потребно и „хармонично певање, музика, игра и сваковрсне корисне радње ручне“.¹²² Противници факултативне наставе предлагали су да у новоформираном педагошком одсеку, музичко образовање буде обавезно кроз предмете: *црквено певање, световно певање, хорско певање и свирање на виолини*. На појединим састанцима професорског друштва заступано је мишљење да се у првом разреду учи теорија музике, а у другом и трећем разреду певање.¹²³

Различити предлози гимназијских професора, о статусу музичких вештина у гимназијама Краљевине Србије,¹²⁴ нису утицали на коначну одлуку Министарства просвете у изради новог пројекта закона за средње школе. Законом о средњим школама од 14. VII 1898. године решено је стално колебање у наставним смеровима и подели предмета на обавезне и факултативне. У научним предметима измене су биле незнатне, а вештине су осетно редуциране. Певање је постало обавезни предмет, али је планом предвиђено само у I и II разреду са два часа недељно.¹²⁵

Музичко васпитање у гимназији сведено је на минимум. Реализација музичких предмета зависила је од културног развоја појединих средина, интересовања ученика и стручног образовања наставника. Стручног наставног кадра из свих предмета било је мало, а још је већи недостатак био када су у питању школовани наставници музике. Због тога је, у почетним годинама многих гимназија, настава извођена без музичких вештина. Просветна власт Кнежевине Србије немоћна да подмири све потребе у школству и култури обратила се Чехословачкој, која је тада била у саставу Хабзбуршке монархије, са молбом да додели Србији више школованих и искусних музичара.¹²⁶ И поред најбоље идеје о

¹²² *Наставник*, IV, св. 1-6, Београд 1893, 229, 521.

¹²³ *Наставник*, V, св. 1-6, Београд 1894, 68.

¹²⁴ Кнежевина Србија, уставно име *Књажевство Србија*, настала је после Другог српског устанка и постојала је у периоду од 1815. до 1882. године. Назив Краљевина Србија датира од 1882. године.

¹²⁵ Званично је одлучено да ова средња школа може постојати као: *реална гимназија* (са опште реалним смером), *гимназија* (са класичним смером) и *реалка* (са специјалном припремом за техничку и другу стручну школу). При томе, ове школе могу бити потпуне (са осам разреда) и непотпуне (са шест или четири разреда). На основу законом утврђених предмета, донети су наставни планови и програми за сва три типа средње школе. Срећко Ћунковић, нав. дело, 167-170.

¹²⁶ Чеси су одабрани и позвани у Србију због репутације добрих музичара са славенофилским идејама, које су чиниле основу српског романтизма и Уједињене омладине српске. Образовани музичари били су потребни, да смене дилетантски кадар и да музичку просвету и културу уздигну

„увозу“ чешких наставника, пракса је показала другачије резултате. Страни наставници тешко су се споразумевали са децом. Њихов педагошки и методски приступ, није био прилагођен ученицима. Уместо музичке наставе са песмама и развијањем љубави према предмету, часове певања почињали су теоријским објашњењима *октавом и шарама, или словима за гласове (ноте), које су деца врло тешко схватала*. Због музичке наставе чешких учитеља многе генерације тадашњег подмладака нису васпитаване уз српску народну песму. То је, како наводи Јован Миодраговић, један од разлога „што нам је дивна народна песма и почела да пропада, а уметничка није напредовала онолико, колико је могло и требало“.¹²⁷

Овакав став истакнутог српског педагога, морамо узети са резервом. Развој српске музике у 19. веку био је обележен аматеризмом. Успону српске музике романтичарског стила, засноване на народном мелосу, допринели су страни музичари, посебно Чеси. Они су били хоровађе српских певачких друштава, свирали су у оркестрима, предавали по школама, компоновали вокална и инструментална дела. И поред језичке баријере писали су о музици. Већина чешких музичара, посебно оних који су радили са Србима у Аустроугарској, имали су високе уметничке критеријуме и свест о лепоти српских народних мелодија. Поред педагошке и извођачке делатности, писању текстова о музици посветили су се Роберт Толингер (часопис *Гудало*) и Драгутин Блажек (часописи *Школски лист* и *Јавор*). Драгутин Блажек је у *Јавору* истакао значај и улогу српске народне песме. Иако је био пореклом Чех, васпитаван на европској музичкој традицији, он је увиђао вредност српске народне музике. Уочио је разлику између северних и јужних песама. Песме на северу описао је као озбиљне и једре, а песме јужних крајева назвао је чулним, осећајним мелодијама. Поред Роберта Толингера и Драгутина Блажека, по заслугама у педагошком и уметничком раду међу чешким музичарима у Војводини истичу се: Пихтер Емануел, Гвидо Хавлас, Војтех Хлавач, Драгутин Чижек.¹²⁸

на виши уметнички ниво. Радивоје М. Петковић: *Нишка гимназија 1878-2003*. Градина и Просвета, 2003, 293.

¹²⁷ *Наставник*, XXI, св. 5-6, Београд 1910, 168, 169.

¹²⁸ Данијела Весић: *Драгутин Блажек као музички писац. Зборник Матице српске за сценске уметности и музику*, бр. 44, Нови Сад 2011, 178. О раду чешких музичара у Србији писано је и у овим студијама: Роксанда Пејовић: *Чешка музика и музичари у Београду између два рата*, *Звук*,

На другој страни, због непознавања методике музичке наставе, приучени српски учитељи олако су прелазили преко чињенице да музика оплемењује и да у песми уживају сви, без обзира на способност интерпретације. На часу певања често су радили само са талентованим ученицима, уз занемаривање осталих у разреду. Они неталентовани „који само кваре песму би ћутали, слушали и жалили, што и сами не могу да певају као најбољи певачи“.¹²⁹

Расписом од 15. фебруара 1905. године, министар просвете Андра Николић званично је донео наредбу о формирању школских вокалних и инструменталних ансамбала. Труд министарства просвете и намера да се музичка настава усаврши и оплемени, спровођени су тешко и неравномерно. Хорско певање је и поред радне обавезе учитеља музике, у неким школама постојало само на папиру.¹³⁰ У многим гимназијама *Музика (свирање)* била је сврстана у „луксузни предмет“. Сматрано је да су два часа оркестарског свирања у току недеље превише. Претрпаност наставе најчешће је решавана укидањем часова из оркестра.¹³¹ У недостатку школских виолина, наставу свирања похађали су само талентовани ученици, који су имали властити инструмент.¹³²

Док су професори у Србији полемисали око броја часова вештина, назива и статуса музичких предмета и кубурили са недостатком наставног кадра, у српским гимназијама Хабзбуршке монархије настава је стручно извођена, а музички живот у школама био је развијен у великој мери. Добро организовану наставу у Великој српској православној гимназији у Новом Саду, коју је започео Александар - Нисис Морфидис (1809-1878), изводили су професори: Васа Пушибрк, Јован Грчић, Тихомир Остојић, Исидор Бајић. Захваљујући њиховим несебичним залагањима и

Сарајево 1976, бр. 4, 34-46, *Чешки музичари у српском музичком животу (1844-1918)*, Нови звук; Београд 1996, бр. 8, 51-58; 1997, бр. 9, 65-74; Милица Гајић: „Шта су ново, модерно и савремено у Србији XIX века донели чешки музичари“, *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. 3: *Теоријске основе и претпоставке савремене музике*, зборник радова са међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (30-31. X 2009), одговорни уредник Драган Бошковић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац 2010, 53-61, „Допринос чешких музичара европеизацији музике у Србији 19. века“, *Српски језик, књижевност и уметност*, књ. 3: *Женско писмо – српска музика у европском контексту*, зборник радова са V међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (29-30. X 2010), одговорни уредник Валерија Каначки, Филолошко-уметнички факултет – Скупштина града, Крагујевац 2011, 149-155.

¹²⁹ *Наставник*, XXI, св. 5-6, Београд 1910, 168.

¹³⁰ *Наставник*, XV, Београд 1905, 175.

¹³¹ *Наставник*, XI, Београд 1901, 295.

¹³² ИАН, Извештај приватне женске гимназије у Нишу, 1905/06, 27.

редовном музичком наставом, која је изазвала љубав ђака према музици, гимназија у Новом Саду дуго је била замена за музичку школу.¹³³ Усавршавању музичке наставе у новосадској гимназији посебно је допринео рад уметника Исидора Бајића. Поред певања, наставу је посветио и постепеном музичком описмењавању, изучавању теорије музике, музичких облика, науке о инструментима, историје музике и упознавању вокалне технике. Заинтересовани ученици могли су да похађају наставу клавира и виолине. Његова педагошка метода је неталентованим ученицима пружала основна знања и љубав према музици, а надаренима је развијала извођачке и стваралачке могућности.¹³⁴

За разлику од музичке наставе у гимназијама Хабзбуршке монархије, која је формирана „безболно“ уз помоћ стручних наставника, развијање музичких вештина у гимназијама Кнежевине Србије ометано је недостатком стручног кадра, непознавањем методике, различитим ставовима о статусу предмета и начину реализовања наставе. Музичку наставу изводили су недовољно образовани српски учитељи и тешко прихватани страни предавачи. Идеје и наредбе Министарства просвете о формирању музичких ансамбала реализоване су неравномерно и нередовно. И поред тешких услова и многих непознаница у настави, до краја деведесетих година XIX века, већина средњих школа у Србији имала је редовну наставу музичких вештина.

¹³³ Морфидис, Александар–Нисис (1809–1878), композитор и музички педагог, према неким подацима рођен је у Нишу или у „Маћедонији“. Из Беча је 1838. године дошао у Нови Сад. Радио је у Гимназији као учитељ музике. Предавао је певање и свирање на клавиру. Са мешовитим гимназијским хором у четворогласном ставу успешно је наступао на богослужењима у Саборној цркви. Касније је основао и музичку школу у којој је подучавао клавиру децу из угледних грађанских породица. Види: Данијела Шутановац, *Из преписке Исидора Бајића. Исидор Бајић у музиколошком животу Новог Сада*, Зборник Матице српске за сценску уметност и музику 24/25, 1999, 117-144. Светозар – Раде Радујко: *Исидор Бајић певач равнице 1878-1915*. Музеј града Новог Сада и музичка школа Исидор Бајић, Нови Сад 2010, 9, 13.

¹³⁴ Светозар – Раде Радујко: *Нови Сад – град музике*. Нови Сад 2000, 71-72.

1. 3. Музичке вештине у учитељским школама

Са развојем школства и просвете расла је и потражња за образованим учитељима. Школованог учитељског кадра није било довољно. По Закону из 1844. године, за учитеље су постављана лица са завршеном богословијом, а касније и свршени ученици гимназије, који су изучили „педагогику са методиком“. Недовољно школовани учитељи, успоравали су напредак наставе. После анализе рада основних школа у Србији и неповољног извештаја школског саветника надзорника др Ђорђа Натошевића, школска комисија је захтевала, да се у Србији што пре отвори учитељска школа. Прва Учитељска школа у Кнежевини отворена је у Крагујевцу на дан Св. Саве 1871. године.¹³⁵

Годинама то је била једина државна институција у којој је стицано и основно музичко образовање.¹³⁶ Први вид музичке наставе у новој институцији било је црквено певање. По Закону из 1871. године, предмет је назван *црквено певање са основима музике*. Законом је регулисана и уметничка оспособљеност наставника, који „морају својим сведоџбама или испитом показати, да имају знања и способности за вештине за које се постављају“. Садржај предмета био је конципиран према потребама цркве, која је тежила за добрим појцима при богослужењу и другим црквеним обредима. Ученици су из црквеног певања увежбавали одговарање (наизменично певање са свештеником) на архијерејској служби са јектенијама (*Амин, Подај Господи, Тебје Господи*) и постепено савладавали кондаке, тропаре (воскресне и богородичне) блажена и друге песме из црквеног правила по различитим гласовима (велико *Свјат, Ниње сили*, Катавасије свих празника).¹³⁷ Певање је учено са црквеним правилом, по коме су извођене

¹³⁵ Дана 3. новембра 1812. године, основана је учитељска школа у Сентандреји, под управом Уроша Несторовића, а 1816. године је пресељена у Сомбор. То је најстарија српска учитељска школа. Миодраг Спирић: *Просветне прилике код Срба пред оснивање првих српских учитељских школа. На изворишту учитељства*. Алексинац, 1991, 11.

¹³⁶ Прва музичка школа отворена је у Београду 1899. године.

¹³⁷ *Службени гласник министарства просвете*, Београд, 20. 06. 1925.

јутарња и вечерња служба. Црквено певање са правилом није сврставано у вештине, већ је сматрано научним предметом.¹³⁸

Црквено певање као обавезни предмет похађали су само мушки полазници учитељске школе. За ученице учитељских школа црквено певање с правилом је изостављано, а потребно градиво сведено је на основна одговарања на служби, која су предавана у основним школама.¹³⁹ Знање стечено у школи ученици су примењивали у цркви. Сваке недеље и за време великих црквених празника учествовали су на вечерњој и јутарњој служби. До 1903. године ђаци су певали само за певницом. Хорско певање уведено је од 1904. године по наређењу министра просвете Љубомира Стојановића. Наставници музике и певања били су дужни да за време богослужења руководе ђачким хором.¹⁴⁰

Српско црквено певање са верским, моралним и националним значајем до 1925. године заузимало је високо место у хијерархији наставно научних предмета. Наука хришћанска имала је важну улогу у религијском образовању будућих учитеља, а црквено певање је представљало духовну и музичку надградњу. Неговање црквене песме био је један од битних услова за одржање православне вере и српске народности. Сматрано је да је познавање црквеног певања једна од најсветијих дужности учитеља, који су се нарочито ценили по лепом гласу. Складним певањем у цркви учитељ је у српском народу најбоље могао да шири „благородство и питомину“.¹⁴¹

По узору на основне школе и у Учитељској школи се од 1881. године уводи световно певање, и то у свим разредима са два часа недељно. Од 1887. године у наставу се уводи и свирање на виолини. Нотно певање и свирање сматрани су једним предметом под називом *Музика (виолина) са нотним певањем*. Развој музичке наставе у Учитељској школи и искуство школованих музичких предавача допринели су усавршавању садржаја музичких предмета. Нотно певање је имало функцију музичког описмењавања и обухватало је градиво из теорије музике и

¹³⁸ Правила о оцењивању ученика регулисала су и висину оцене. Ако је ученик био бољи из црквеног певања, а слабији из правила и обрнуто, закључивана је увек већа оцена. Јован С. Јовановић: *Споменица*. Ниш 1921, 11, 27, 40.

¹³⁹ Срећко Ћунковић, нав. дело, 179.

¹⁴⁰ Јован С. Јовановић, нав. дело, 42, 230.

¹⁴¹ Први годишњи извештај Учитељске школе у Јагодина 1898/99.

солфеђа.¹⁴² Из теорије музике предаване су основе музичке писмености (линијски систем, положаја нота и пауза, читања нота у виолинском и бас кључу), врсте такта, изградња интервала, квинтакорада, септакорада и петозвука, као и савладавање ознака за темпо, динамику и музичко наглашавање. Солфеђо се заснивало на интонирању основних тонова Це-дура, дурских и молских лествица до три предзнака, лествичних тетрахорда, интервала, хроматике, на једногласним и двогласним мелодијским вежбама са модулацијама и извођењем ритмичких вежби, посебно сложенијих ритмова. На виолини су свиране дурске и молске мелодије у првој позицији, српске и стране композиције, лествице са мањим бројем предзнака и народне, дечје и патриотске песме прописане програмом за основне школе. Посебна пажња обрађана је хорској интерпретацији песама патриотског садржаја, уметничких композиција и народних и дечјих песама различите мелодике и карактера.¹⁴³ Разноврсност градива указује на одговоран приступ музичким предметима. Музичко образовање у Учитељским школама ондашњег времена било је на високом нивоу. У поређењу са данашњим образовањем, тежина предмета одговарала је градиву првог разреда средње музичке школе.

На значај музичког образовања ондашњих учитеља указује и полагање пријемног испита. Да би стеко одређено музичко знање, будући учитељ је морао да поседује одређену музикалност, добар слух и глас. Музикалност је проверавана на пријемном испиту, који је сваке године предходио упису у учитељску школу. Подобност кандидата није одређивана само по успеху из основне школе и стеченој дипломи, већ су јасно истицани посебни захтеви са пресудном улогом у даљем школовању. Упис ученика у I разред учитељске школе условљаван је здравственим стањем и поседовањем музичких способности. Ученици са slabим видом, говорном маном, лошим слухом и „они који немају глас за певање како би могли и своје ученике обучавати у певању“, нису испуњавали потребне услове за будуће учитеље. Таквим ученицима су одмах враћана документа.¹⁴⁴ Музичке способности

¹⁴² Др Бранко Перуничкић: *Алексинац и околина*. Београд 1978, 1477.

¹⁴³ *Службени гласник министарства просвете*, Београд, 20. 06. 1925.

¹⁴⁴ *Наставник*, VI, св. 10, Београд 1898, 610.

испитивала је комисија за проверу музичког слуха, у саставу: „директор или његов заменик, наставник музике и још један наставник који је музикалан“.¹⁴⁵

2. МУЗИЧКО ОБРАЗОВАЊЕ У НИШКИМ ШКОЛАМА

2. 1. Основне школе

По ослобођењу од Турака (1878), нишка просвета се дуго суочавала са озбиљним проблемима у изградњи школских зграда, недостатком инвентара и учила, али и са још неразвијеном свешћу становништва о значају школства. Иако су законски прописи веома оштро кажњавали неуписивање и изостајање деце са наставе, резултати су били само делимично успешни.¹⁴⁶ И поред проблема око уписа, бројност ученика је била велика, па је у малим, трошним учионицама седело и по осамдесеторо деце. Развој просвете успораван је недостатком образованог наставног кадра. У основним градским школама радило је седам предавача - пет учитеља и две учитељице. Међу њима је био и знаменити Атанасије – Таса Петровић.¹⁴⁷

У првој послератној години, редовно извођење наставе ометано је ванредним условима: уступањем школске зграде нишкој скупштини и недостатком школских пећи и огрева.¹⁴⁸ У многим школама настава се сводила углавном на хришћанску науку, а манифестовала се кроз велики фонд напамет научених молитви. Остале предмете - српски језик, математику, гимнастику и *црквено певање* - ученици нису имали у практичној настави.¹⁴⁹ Претпоставља се да је учитељ Таса наставио рад на музичком образовању у основној градској школи. По реализацији црквеног певања у сеоским школама, истицао се учитељ Петар Ивановић из Каменице. У одељењу првог разреда са педесет ученика, реализовао је

¹⁴⁵ *Просветни гласник*, XLVII, св. 9, Београд, септембар, 1931.

¹⁴⁶ *Нишки весник*, ревија за неговање традиција и очување баштине Ниша, IV, бр. 18, 2002. 19

¹⁴⁷ МПС, 1879, Ф XIV, 37- 7

¹⁴⁸ МПС, 1879, Ф XIV, 37- 6

¹⁴⁹ МПС, 1879, Ф XIV, 37-10

музичку наставу „и више него што је потребно“.¹⁵⁰ Ови усамљени предавачи црквеног певања показују, да је у основним нишким школама непосредно по ослобођењу било интересовања за музичку наставу, али и мало оних који су то могли да спроводе.

Познати педагог тадашњег времена Јован Миодраговић предлагао је нишким учитељима да са децом више пишу, цртају, *певају* и *свирају*. Певање и рецитоване невешто је предавано, па се за ове предмете наметала потреба за додатном едукацијом. Примена певања као наставног предмета, који може да врши корекцију језика, била је, у великој мери, преко потребна у Нишу и новоослобођеним крајевима Србије. Побољшање говора није се односило само на ђаке, већ и на учитеље. Многи од њих држали су предавања на локалном дијалекту.¹⁵¹

Побољшање музичке наставе постепено је уследило од школске 1880/81. године. Увођењем световних песама у наставне програме, омогућено је певање народних мелодија и формирање школских вокалних ансамбала. До почетка Балканских ратова, у нишким основним школама настава је извођена по плану и програму од 1. новембра 1891. године.¹⁵² Певање је у свим разредима било предвиђено са два часа недељно. Нема података о ревносном и редовном извођењу црквеног и световног певања, али се по честим наступима школског хора може закључити, да је постојао континуитет у спровођењу музичке наставе. Осим иницирања доброг расположења и неговања музичке естетике, интонирање

¹⁵⁰ МПС, 1879, Ф XIV, 37-9

¹⁵¹ Тако је радио и Димитрије Х. Пешић, учитељ 1/2 разреда мушке основне школе. На његовом часу хришћанске науке разговор је текао овако:

Учитељ: Бива ли тој, да украднемо?

Бак: Не бива, јок!

Учитељ: Кој ће не види?

Бак: Ће не види Бог! МПС, 1881, Ф XVIII, 39-6 У недостатку учитеља вештина, Министарству просвете и црквених послова обратио се директор алексиначке гимназије Иван Ј. Дамјановић: „...доста је да напоменем само факат, да би предавање исте музичке вештине, а нарочито певања, много допринело и поправци самог говора, који је иначе од вајкада погрешан и неправилан у овом месту и целој околини.“ Др Бранко Перуничкић: *Алексинац и околнина*. СО Алексинац, Београд 1978, 1383.

¹⁵² Мирослав М. Миловановић: *Један век основне школе „Вожд Карађорђе“ 1889-1999*. Ниш 1999, 28.

народних и дечјих песама развијало је музичку способност лепог певања, посебно код талентованих ученика.¹⁵³

Музичка активност нишких основаца спровођена је у правцу религиозног и културно-уметничког живота. Поводом верских празника основци су заједно са учитељима певали на црквеним службама. Том приликом је за певницом реализовано градиво из црквеног певања. На школским прославама и концертима извођена је световна музика са пригодном тематиком. Интензивирана музичка активност била је присутна пре сваког наступа. Репертоар је у почетку био скроман, највероватније због неискуства и недовољног музичког образовања учитеља. Има података да су извођене следеће композиције: *Бранково Коло*, *Ускликнимо с љубављу светитељу Сави*, *Узо деда свог унука* и *Лем Едим* Стевана Ст. Мокрањца. Песме су интерпретиране једногласно. Двогласно је извођена само химна св. Сави.¹⁵⁴

У нишким основним школама негована је и хорска музика. За вокални ансамбл одабирани су певачи „по лепим гласовима“ из свих разреда. Дечјих оркестара није било. Ђачки хорови често су наступали и у вечерњим програмима, који су поводом различитих школских прослава одржавани у сали хотела *Европа*. Хорски наступи основаца привлачили су пажњу и симпатије публике. Један од наступа са диригентом, учитељем Михаилом Ристићем, пропраћен је коментаром: „Мали певачи су показали да се у грлима омладине наше скрива велики дар, само га ваља употребити и обрадити“.¹⁵⁵

Поред основних школа, које су отворане и издржаване на терет општине, у Нишу су постојале и школе у власништву приватних лица. Привату школу похађали су ученици из слоја богатих људи, представника грађанске класе, који су уз учешће личних средстава обезбеђивали квалитетније образовање својој деци.

¹⁵³ Проучавањем талента код српске деце нишке регије, као природне предиспозиције за одређене научне предмете и вештине, бавио се Влада М. Николић, учитељ из Гњилана. На трећем скупу Српског друштва за дечју психологију поднео је реферат о дечјој надарености, у коме је изнео своје утиске из школске праксе. У реферату је образложио да су „српчићи уопште даровита деца с довољним диспозицијама за науку и вештине“. Под талентом, који су најчешће наследили од најближих рођака, подразумевана је бистрина ума, брзо размишљање, спретно рачунање и лепо певање. VARIA 136, ИАН, 1899-1904.

¹⁵⁴ *Гласник нишке трговачке омладине*, II, бр. 12 и бр. 4, 1896, 2, 3.

¹⁵⁵ Петар М. Никетић: *Ђаче*. бр. 1, 1888, 12.

Жеља за приватном школом проистицала је из посебне оријентације ка стицању знања, нарочито из страних језика и *музичких предмета*. Једна од најбољих приватних школа интернатског типа, био је васпитни завод „Бабета Нетовић“. Завод је основан 4. августа 1889. године по одобрењу Министарства просвете и био је власништво брачног пара Бабете и Јефте Нетовић.¹⁵⁶ У огласу у дневним новинама, којим се нишко грађанство обавештава о упису, посебно је наглашено да се у школи „гласовир предаје“.¹⁵⁷

Структура школовања била је подељена на нижи и виши течај, а сваки је трајао по четири године. За виши течај урађен је и посебан наставни програм са акцентом на српски и страни језик, женски ручни рад, *певање* и *свирање на клавиру*. Иако је Бабета Нетовић поред страних језика (немачког, француског и енглеског) у Минхену дипломирала и клавир, предавање музичких предмета препустила је својој ћерки. Специфичан наставни програм и пажљиво биран учитељски кадар утицали су на квалитет наставе и знатно су допринели успеху школе. При годишњој ревизији нишких школа 13. јула 1890. године просветни инспектор Стеван Ђорђевић Заводу је доделио оцену *врло добар*.¹⁵⁸

Веома важан чинилац за квалитет музичке наставе огледао се у малом броју ученика у разредима. Музичка настава *певања* у одељењу са малим бројем деце, остављала је довољно простора за реализацију, усвајање и увежбавање градива. Индивидуални тип наставе *клавира* био је прилагођен узрасту и способностима ученика. Прву школску годину похађало је само шеснаест ученика. Иако се идуће године бројно стање ђака удвостручило, одељења никада нису била претрпана. Школовање у приватној школи, а посебно свирање на клавиру, сметало је патријархалном менталитету средине. Изненађује и мишљење просветног инспектора Стевана Ђорђевића, који је специфични програм опште и музичке наставе окарактерисао као „мајмунисање са дечицом“.¹⁵⁹

¹⁵⁶ МПС, 1892, Ф XVII, 179-1

¹⁵⁷ *Слобода*, I, бр. 60, 1889, 4.

¹⁵⁸ МПС, 1892, Ф XVII, 179-2

¹⁵⁹ МПС, 1892, Ф XVII, 179-5

Од 1890. године у саставу Завода радило је и забавиште.¹⁶⁰ Интересовање у круговима нишких интелектуалаца било је велико, па су родитељи једни другима препоручивали „да што пре децу у исто забавиште уписују“.¹⁶¹ Осим Београда, Ниш је био једини град у унутрашњости Србије, који је имао и предшколску установу. Завод је радио све до 1924. године. У забавишту се музичка уметност неговала кроз певање и музичке игре. Певање је било само световно. Извођене су народне и уметничке дечје песме на српском, француском и немачком језику. Прво су учили светосавску химну „Ускликнимо с љубављу“, па српску државну химну, а затим песму „Онам', онамо“. Упознавање са немачком мелодиком реализовано је преко музичке игре „Häschen in der grube“ (Јурњава у јарку) и песме „Grünes gras“ (Зелена трава). Музичка настава је употпуњена извођењем француске песме „Avant de nous séparer“ (Пре нашег растанка).¹⁶² У одабиру музичког градива власница завода Бабета Нетовић, била је веома амбициозна и смела. Ово је био тежак садржај за децу предшколског узраста. У државним основним школама учене су лакше песме.¹⁶³

Наведени подаци указују да је садржајем и квалитетом музичка у овој школи настава била на вишем нивоу у односу на државне школе. Црквеног певања није било. У приватну школу породице Нетовић, већином су уписивана женска деца, па није било потребе за овим предметом. За разлику од државних основних школа, где је извођена само вокална музика, у приватној школи посебно је негована инструментална музика. Свирање на клавиру и упознавање са делима уметничке музике, знатно је утицало на ширину музичког образовања и формирање доброг музичког укуса. Стручна настава у приватном заводу, у извођењу школованих наставница, у великој мери је допринела развоју музичког образовања. Нема података у чијој су класи студирале наставнице из Завода.

¹⁶⁰ Фридрих Фребел је 1840. године први отворио школу за предшколски узраст у Немачкој. Забавиште је настало као нуспојава капиталистичке експлоатације, а било је намењено радничкој деци, чији су родитељи по цео дан радили у фабрикама. Овакве школе су се непрестано усавршавале и шириле по Немачкој и другим замљама.

¹⁶¹ *Нишлија*, II, бр. 25, 1894, 3.

¹⁶² МПС, 1892, Ф XVII, 179-4

¹⁶³ По наставном програму из 1894. године песма *Онам' онамо* обрађивана је тек у четвртм разреду! Специфичност музичког програма огледа се и у страном мелодици и језику. У заводу није било вокалних и инструменталних ансамбала.

Приватна школа „Бабета Нетовић“ била је једина школа у ондашњем Нишу са инструменталном наставом и стручним музичким образовањем. На неки начин, представљала је донекле и прву музичку школу у овом крају.

2. 2. Професори музике у мушкој и женској гимназији

После ослобођења од Турака 1878. године Ниш је постао значајан центар новоослобођених крајева. У бившој учмалој чаршији почела је да се развија грађанска култура, државни ред и народна просвета. Брзу промену града описао је Сретен Поповић: „Таквог покрета, таквог преобраћаја и живости, не виде Ниш ни за сто година турске владавине као за ово неколико месеци од како наша војска поседе Ниш“.¹⁶⁴ Ослобођеном граду било је потребно модерно и савремено образовање. Одлуком кнеза Милана Обреновића 27. септембра 1878. године основана је Велика мушка гимназија. Због недостатка стручних наставника, прве три године у гимназији протекле су без наставе музике. То је омогућено доласком чешких музичара. Од 1881. до 1937. године музичке вештине изводила је „чешка шесторка“: Фридрих Брунети, Богумил Свобода, Сеј Кора, Војтех Шистех, Вићентије Петрик и Миливоје Покорни. Чешки музичари ширили су музичку писменост у Нишу и компоновали песме у српском духу. Осетивши потребу и наклоност нишке средине према хорском певању, радо су компоновали многе песме за хорова на текстове тадашњих српских писаца.

Фридрих Брунети је био први наставник музичар у Нишкој гимназији. Рођен је у Прагу 4. фебруара 1837. године. У родном граду завршио је латинску школу и Конзерваторијум. По доласку у Србију, 9. марта 1865. године, примио је српско држављанство. По струци је био инструменталиста, оријентисан према војној музици, клавиру и виолини. Свирао је у оркестру Народног позоришта у Београду. Први пут као музички педагог радио је у Нишкој гимназији и учитељској школи. Незадовољан висином хонорара понашао се недостојно и све се мање залагао у раду. Разрешен је дужности 15. децембра 1884. године, из разлога „што се

¹⁶⁴ *Нишки весник*, март 2006, 8.

никада није трудио око свог посла“. Музичких дела није имао. После многобројних премештања из службе умро је у Београду 10. октобра 1917. године.

Богумил Свобода је млађи брат Јосифа Свободе. Рођен је 15. августа 1864. године у Кованицама у Чешкој. У Прагу је завршио Пешкеов приватни музички завод и Конзерваторијум. У Србију је пребегао као политички емигрант и своје крштено име Богумил променио је у Богољуб. Главни просветни савет у Србији признао му је квалификације за учитеља музике у средњим школама. После намештења у Неготину, Пожаревцу и Лесковцу, дошао је у Ниш. У Нишкој гимназији и учитељској школи радио је од 1887. године. Професор Свобода био је хоровађа гимназијског хора и певачког друштва „Бранко“. ¹⁶⁵ Један од његових ђака био је и Владимир Ђорђевић, који је о свом професору писао веома топло и похвално: „Иако Богумил Свобода није за собом оставио никаквих музичких радова, ја га овде спомињем као одличног хоровађу и учитеља...Ја га помињем и из захвалности, он је био први који ми је сугерирао да се одам изучавању музике“. ¹⁶⁶ Свобода је у Нишкој гимназији радио до 1890. године. Исте године преминуо је у Београду.

Арношт Сеј Кора је 6. октобра 1890. године постављен за учитеља музике у Нишкој гимназији. Радио је само једну школску годину. На личну молбу 29. јула 1891. године разрешен је дужности. Претпоставља се да због кратког времена у служби није развио културну и просветну иницијативу. ¹⁶⁷

Војтех Шустех рођен је 23. априла 1864. године у Пилзену у Чешкој. У Прагу је завршио оргуљску и вишу музичку школу и факултет за естетику и музичке форме. У Србију је дошао на позив српске владе и предано је учествовао у развоју просвете и културе. Из пожаревачке гимназије 30. септембра 1891. године премештен је у Нишку гимназију. У то време имао је четрдесет осам композиција, од којих је шест штампано у Лајпцигу (Немачка). У великом броју ауторских дела, било је и композиција за мушки хор: *Ој, Србијо*, *Свирац свира*, *Поздрав певачима*, *Прво коло*, затим четири српске танце: *Коло нишко*, *Коло шумадијско*, *Коло*

¹⁶⁵ Радивоје М. Петковић: *Нишка гимназија 1878-2003*. В. Карацић, 2003, 294, 295, 296

¹⁶⁶ Владимир Р. Ђорђевић: *Прилози библиографском речнику српских музичара*. САНУ, Београд, 1950, 44.

¹⁶⁷ Радивоје М. Петковић, нав. дело, 297.

банатско, Коло ђурђевско и композиција за клавир: *Марш костолачких рудара*. По оригиналном певању колеге Живка Бранковића, наставника црквеног појања у нишкој учитељској школи, Шистех је нотирао и приредио *Осмогласник*. Завршен рукопис послао је Министарству просвете на оцену и одобрење за штампу. Међутим, реферат из Министарства био је неповољан, па *Осмогласник* није дочекао издавање.

Војтех Шистех је упоредо радио у гимназији и учитељској школи. Посао је обављао у периоду 1891-1894. године, припремајући будуће учитеље за наставу музике и певања. Био је диригент певачког друштва *Бранко* и у великој мери је унапредио рад ансамбла. Војтех Шистек је заслужан за квалитетан музички програм, који је изводио са певачким друштвом *Бранко* и ђацима нишке гимназије.¹⁶⁸ Јавну захвалност колеги Шистеку, поводом успешног педагошког рада, одали су професори гимназије у нишком дневном листу.¹⁶⁹ После четири године рада у Нишкој гимназији, радио је у Другој београдској гимназији. Србију је напустио због конфликта са министарством и вратио се у домовину. Умро је 1925. године у Рудницама, у Чешкој.¹⁷⁰

Вићентије Петрик је 7. септембра 1894. године указом министра просвете Андре Николића из Треће београдске гимназије премештен у Нишку гимназију. Предавао је певање и свирање у свим разредима и био је хоровађа гимназијског мешовитог хора и певачке дружине *Синђелић*. Из Ниша је 26. августа 1902. године премештен у Крушевачку гимназију.¹⁷¹

Миливоје Покорни је у Србију дошао на позив српске владе са братом Драгутином. У Нишку гимназију премештен је из Смедерева 19. септембра 1902. године. У Нишу је радио до пензије пуних тридесет пет година. Његова активност манифестована је и у културном раду ван школског простора. Био је оснивач и диригент првог позоришног оркестра и хоровађа многих певачких друштава: *Константина*, *Корнелија*, *Абрашевића*, *Бранка*, *Железничког певачког друштва*. На концерту тек основаног певачког друштва *Милојевић*, одржаном фебруара 1930.

¹⁶⁸ *Нишлија*, II, бр. 11, 1894, 2.

¹⁶⁹ *Нишлија*, II, бр. 10, 1894, 3.

¹⁷⁰ Владимир Р. Ђорђевић, нав. дело, 63, 64.

¹⁷¹ Школски извештај: *Српска краљевска гимназија у Нишу*, 1897/98, 14.

године, Покорни је проглашен за најбољег хорског диригента у Нишу. Ондашњи критичари посебно су истакли способност хорова, да хор „уметнички дисциплинује и технички дотера до потпуне висине модерног хорског певања“.¹⁷²

Значајни педагошки рад Миливоја Покорног почиње у Краљевини Србији и наставља се у периоду између два светска рата.¹⁷³ За изузетне заслуге у раду 15. децембра 1930. године одликован је орденом Св. Саве V реда.¹⁷⁴ Одлазак професора Миливоја Покорног у пензију 1938. године, означио је крај просветно културне делатности чешких музичара у Нишу.

2. 3. Развој музичке наставе и ваннаставних активности у гимназијама

У почетку су музичке вештине предаване без наставног плана и програма. Избор наставних садржаја поверен је предметним наставницима до 1885. године, када је комисија, формирана при Главном просветном савету, одобрила програм за музику и певање.¹⁷⁵ Претпоставља се да је музичка настава у мушкој гимназији извођена по ондашњем важећем програму за средње школе.

Чешка шесторка оставила је неизбрисив траг преданог педагошког рада у школској институцији и активну уметничку делатност у развоју културе града. У патријархалној и слабо развијеној средини, у којој је први пут у наставу увођено хорско певање и свирање на виолини, чешки музичари су се трудили да ученицима приближе музичку уметност, а свирање учине приступачним и прихватљивим. За похађање музичких вештина у почетку се јављао мали број деце. На слаб одазив највероватније је утицала дечја несигурност и сумња у сопствене музичке способности. Сигурно је да сви ученици нису могли да се носе са изазовом вокалне и инструменталне интерпретације. Најбројнији су били ученици IV (15), I (13) и II

¹⁷² Слободна трибуна, V, бр. 423, Ниш, 1930, 2

¹⁷³ Радивоје М. Петковић, нав. дело, 299, 300.

¹⁷⁴ ИАН, фонд *Стеван Сремац*, кут. 41, док. 1

¹⁷⁵ Радивоје М. Петковић, нав. дело, 301.

(10) разреда. У VIII разреду није било интересената за музичку наставу. Од 487 ученика музику и нотно певање похађала су 52 ђака.¹⁷⁶

Професори музике придобијали су и окупљали ученике интересантном наставом и јачином музичког темперамента. Осим Фридриха Брунетија, који је радио са мало труда и интересовања, остали чешки музичари били су на висини задатка. Свако од њих је на посебан начин ученицима подстицао симпатије и жељу за свирањем и певањем. Богумил Свобода је држао динамичну и интересантну наставу. Војтех Шистек је био неуморан и енергичан предавач. Наставу је изводио са много љубави и стрпљења. Посебне заслуге у окупљању и придобијању ученика за часове вештина припадају Вићентију Петрику. У другој години његовог педагошког рада, за похађање музичких вештина определило се деведесет гимназијалаца из свих разреда. Интересовање је било веће у нижим разредима, а постепено је опадало у вишим разредима гимназије (VI, VII и VIII).¹⁷⁷ И поред строгог критеријума професора Петрика, ученици су се, на хорској аудицији, међусобно надметали и желели да што пре постану чланови вокалног ансамбла. Професор Петрик је педагошким праксом знатно унапредио наставу хорског певања.¹⁷⁸

Због стимулације похађања музичких предмета, на крају школске године награђивани су ученици са најбољим успехом из музичких вештина. Њихова имена објављивана су у школским извештајима. Тако је временом расло и интересовање за музичке вештине. Заслугом професора Миливоја Покорног основан је и велики ђачки оркестар (1902). Тада је за свирање и хорско певање међу ученицима свих узраста владало изузетно велико интересовање.¹⁷⁹

Први јавни наступ гимназијског хора одржан је 30. јануара 1888. године (по старом календару) поводом црквеног празника Света Три Јерарха у организацији два највећа просветна завода у Нишу: Гимназије и Учитељске школе. О наступу гимназијског хора нишко грађанство известио је лист *Ђаче*: „...забава је била

¹⁷⁶ Школски извештај: *Српска краљевска гимназија*. Ниш 1894/95.

¹⁷⁷ Школски извештај: *Српска краљевска гимназија*. Ниш 1895/96.

¹⁷⁸ Школски извештај: *Српска краљевска гимназија*. Ниш 1897/98, 14.

¹⁷⁹ Школски извештај: *Српска краљевска гимназија*. Ниш 1904/05, 37.

ванредно лепо посећена, а певао је и свирао мешовити хор гимназијски...¹⁸⁰ Под руководством професора Покорног гимназијски ансамбли наступали су на школским светосавским прославама, културним манифестацијама у организацији ђачке дружине *Његош* и на хуманитарним забавама у организацији гимназијских професора.¹⁸¹ Прво учествовање хора мушке гимназије, помиње се приликом обреда резања славског колача 1907. године.¹⁸² Репертоар хорских песама био је богатији од оркестарског репертоара. Хор је радо изводио *Молитву*¹⁸³, *Химну Светом Сави*, *Народну химну*, *Славску песму* Стевана Ст. Мокрањца, *Матери Јосифа Цеа*, *Славен Господ* Ватрослава Коландера и *Српско оро*. Гимназијски оркестар свирао је *Гавоту* Карла Комзака.¹⁸⁴

У првим годинама рада професора Покорног, основана је Женска гимназија. Оформљена је 1904. године, као приватна женска школа, да би Краљевим указом од 23. јула 1906. године била реструктурирана у приватну непотпуну шесторазредну женску гимназију.¹⁸⁵ Из мушке гимназије, као хонорарни предавач, ангажован је професор Покорни. Он је већ у првој школској години организовао женски хор, удружио је гимназијске ансамбле и често је са њима приређивао концерте за ђаке и грађанство. На једном од наступа, ученице женске гимназије изводиле су: *И коло српских народних песама* Божидара Јоксимовића, *Краљ*, *Звонови* Блажа Поточника, *Ој Србијо* Војтеха Шистека и *Напреј* Даворина Јенка. Заједничке хорске композиције биле су: *Српкиња* Исидора Бајића и *Коло* Миливоја Покорног.¹⁸⁶

У нишкој женској гимназији предавана је само вокална музика. Певање је било заступљено у свим разредима са два часа недељно. Није било оркестра и инструменталне наставе, али су на наступима извођене соло нумере на клавиру и виолини. Додатно инструментално образовање, поједине ученице нишке гимназије добијале су на приватним часовима. За разлику од нишке школе, у женској

¹⁸⁰ *Баче*, 20. фебруар, Ниш 1888, 30.

¹⁸¹ Школски извештај: *Српска краљевска гимназија*, Ниш 1904/05, 17.

¹⁸² Школски извештај: *Српска краљевска гимназија*, Ниш 1907/08, 28.

¹⁸³ У извору није наведен композитор Молитве, али се претпоставља да је то композиција за хор и клавир Јосифа Маринковића, која је у то време била омиљена и често извођена у Србији.

¹⁸⁴ Радивоје М. Петковић, нав. дело, 302.

¹⁸⁵ ИАН, *Летопис Прве више женске гимназије*, 1904, 3.

¹⁸⁶ Шесторазредна приватна женска гимназија у Нишу, 1905/06, 14, 19; 1911/12, 14, 30.

београдској гимназији извођена је и инструментална настава виолине и клавира. Талентоване београдске ученице презентовале су наставно градиво на програму школских свечаности. На једном од наступа изведена су дела Лудвига ван Бетовена (Presto), Беджиха Сметане (Из домовине II) и Хермана Амбросиуса (Consoneta бр. 6)¹⁸⁷

Формирање школских ансамбала (хора и оркестра) и активно учествовање ученика у музичком животу, допринели су развоју и уздизању музичких вештина. Нишки средњошколци трудили су се да у свакој прилици покажу музичко умеће стечено на часовима у школи. На тродневној екскурзији у Бугарској (1912), ученице Женске гимназије биле су мали амбасадори српске песме и културе. Пред бугарским ученицима и грађанством у Цариброду и Софији интониране су државне химне обе земље, а у српској амбасади певане су народне и родољубиве песме оба народа. При посети бугарској мушкој гимназији ученице су музичку способност показале „импровизацијом на клавиру, уз бурно одобравање“ бугарских гимназијалаца и њихових професора.¹⁸⁸

Редовном и добро организованом музичком наставом омогућено је прихватање музичке културе као саставног дела живота нишке омладине. Гимназијалци су често певали и свирали „за своју душу“. На школским излетима и екскурзијама извођен је „слободни“ културно-уметнички програм. Уз звуке ђачког оркестра играна су српска кола и певане народне јуначке песме „које доликују младим борцима српским“.¹⁸⁹ Јаки корени националног васпитања у великој мери били су подстицани и у музичком репертоару. Избор музичког садржаја у школама и ван школских простора у Краљевини Србији, није ни мало одступао од идеологије „српства“ и „јунаштва“.

¹⁸⁷ ИАН, Годишњи извештај о Женској гимназији 1910-1911. Београд, 1911, 16, 20.

¹⁸⁸ Одлазак ученица женске гимназије на екскурзију у Бугарску 1912. године, представљао је јединствен културно политички догађај за град Ниш. Историјски тренутак првог поласка на екскурзију у иностранство, живописно је описао и забележио један хроничар ондашњег времена: „У лепо пролећно јутро 21. априла ученице су се окупиле на железничкој станици. Војна музика је испраћала нишке гимназисткиње свирајући веселе мелодије, а пред полазак воза интонирана је, једна за другом, српска и бугарска химна“. Екскурзија до Софије 21-24 априла изведена је са одобрењем Министарства просвете Краљевине Србије. *Нишки весник*, VIII, бр. 39, 2006, 21. Школски извештај женске гимназије у Нишу, 1911/12, 18.

¹⁸⁹ *Нишлица*, II, бр. 39, 1894, 3.

3. МУЗИЧКО ОБРАЗОВАЊЕ У УЧИТЕЉСКИМ ШКОЛАМА У НИШУ, АЛЕКСИНЦУ И ЈАГОДИНИ

4. 1. Отварање учитељских школа

После ослобођења Ниша (1878), упоредо са развојем друштвеног и културног живота, долази до унапређења и решавања школских прилика. Неодложна потреба за организацијом школске мреже у новим условима, утицала је на развој нових програма у основним и средњим школама, као и на рад на народном просвећивању. Све више се наметала потреба о оснивању друге учитељске школе на територији Србије. Врховна власт и Народна скупштина, благонаклоно и са нескривеним симпатијама, гледале су на град Ниш, као на будући културни центар Јужне Србије. Отварањем Учитељске школе на југу Кнежевине, премостила би се неписменост великих размера, која је достигала цифру од 97%.¹⁹⁰ Заслуга за установљивање учитељске школе у Нишу, припада тадашњем министру просвете Стојану Новаковићу, и члановима Главног просветног савета на челу са председником Јосифом Панчићем. Закон о оснивању Учитељске школе својим потписом потврдио је кнез Милан Обреновић. Учитељска школа свечано је отворена 24. септембра 1881. године.¹⁹¹ У ову учитељску школу уписани су ученици из разних крајева Србије (31 ученик), а многи од њих су били са слабијом школском спремом и предзнањем.¹⁹² Школа није била интернатског типа, па су се ученици сами сналазили за смештај. Становали су претежно у сиротињским кућама. Нехигијенски животни простор погодовао је многим болестима, од којих је тада најопаснија била туберкулоза.

Временом је Учитељска школа постала стециште младих револуционара, следбеника социјалистичких идеја Светозара Марковића, Јована Жујовића, Васе Пелагића. Ученици социјалисти прогањани су и често кажњавани, а нереди

¹⁹⁰ *Нишки весник*, II, бр. 3, 2000, 11.

¹⁹¹ *Просветни зборник закона и наредба*, Београд 1895, 654.

¹⁹² *Наставник*, св. 1-6, Београд 1890, 193.

изазвани у школи 22. фебруара 1895. били су повод за њено укидање.¹⁹³ Исти фактори утицали су и на затварање учитељске школе у Београду. То су били школски немири изазвани лошим социјалним приликама и тиме условљеним политичким опредељењем омладине. Указом од 31. јула 1896. године, београдска учитељска школа премештена је у Алексинац, миран град са одговарајућом зградом у дубокој провинцији. Ђачких нереда било је и у овој школи, али у мањој мери. И поред тешких услова живота, са којима су и у овом граду будући учитељи били суочавани, младалачки дух је био донекле смирен, а социјалистичке идеје београдских и нишких ђака знатно су ублажене.¹⁹⁴

У Србији је од 1896. до 1898. године радила само учитељска школа у Алексинцу, а једна школа није могла да подмири потребе за учитељским кадром. Идеја о оснивању нове учитељске школе са интернатом, потекла је од Јована Миодраговића, ондашњег референта за основну наставу у Министарству просвете. Он је био ученик друге генерације учитељске школе интернатског типа у Крагујевцу, а радио је као директор екстерне учитељске школе у Нишу. Са разложним објашњењем, убедио је министра просвете Андру Ђорђевића, да нова школа мора да се оснује као школа интернатског типа.

Школа је отворена 13. децембра 1898. године.¹⁹⁵ За директора је постављен Сретен Ацић, тада професор алексиначке учитељске школе. Будући директор је

¹⁹³ Долазак професора нишке гимназије Богољуба Тирића, на место управитеља школе, проузроковао је многе неугодности, неспоразуме и казне. Ученици га нису волели због преке нарави, честог изрицања затворских казни и укидања благодејања. Директор Тирић прогањао је ученике социјалисте, а нарочито је мотрио на оне, који су сарађивали са Васом Пелагићем. Претерана Тирићева строгост довела је до побуне у школи. Револтирани ученици истукли су директора и избацили га кроз прозор. Овај инцидент је био повод за укидање школе. *Нишки весник*, II, бр. 3, 2000, 11.

¹⁹⁴ Животни услови у Алексинцу били су идентични са тешким животним условима у Нишу - школа без интерната, град без хигијене. Ученици су становали у мрачним и влажним становима, без патоса и прозора, и често су захтевали премештање школе из „буђаве провинције“. На лоше услове утицао је и немаран став Краљевине према алексиначкој школи. Више је улагано у јагодинску учитељску школу, која је отворена 1898. године, а алексиначка учитељска школа, која је почела са радом две године раније (1896), стално је занемаривана. Према статистици из 1899. године, школовање једног алексиначког ђака коштало је 221.96 дин. годишње, а за једног јагодинског ђак одвајано је просечно 1.739.69 динара. Због овако бедних прилика, бољи ученици одлазили су у Јагодину, а у Алексинац је долазила углавном сиротиња. Зато се у школи говорило: „Кога је мајка изгубила, наћи ће га у Алексиначкој учитељској школи“ Види, др Бранко Перуничкић: *Алексинац и околнина*. СО Алексинац, Београд, 1978, 1414, 1545, 1515, 1548; Миодраг Спирић: *Трогодишња учитељска школа*, у: *На изворишту учитељства*, Алексинац 1991, 25.

¹⁹⁵ Српска краљевска учитељска школа у Јагодини: *Десетогодишњи преглед за период 1898-1908*. Београд, 1910, 22; Годишњи извештај за 1898/99, 65.

исте године по налогу Министра просвете отпутовао у Норвешку и Шведску, ради проучавања модерне организације просветних установа.¹⁹⁶ Озбиљан приступ устројству учитељске школе са интернатским уређењем, испунио је основне услове за нормалан ученички живот. Простране, светле и чисте спаваонице, као и кухиња са трпезаријом, васпитно су деловале на одржавање ученичке хигијене и спречавале су појаву болести, нарочито туберкулозе. Применом скандинавских искустава подстакнута је креативност ученика, поготово у вештинама, које су представљене кроз богат културно уметнички и забавни програм. Коришћење разноврсних музичких уџбеника и поседовање великог броја инструмената и нотног материјала (музикалија), допринело је квалитету музичке наставе. По квалитету наставе музичких вештина Учитељска школа у Јагодини знатно се издвајала од алексиначке учитељске школе.

Музичка настава у првим годинама рада учитељских школа у Нишу и Алексинцу извођена је без наставних програма. Главни просветни савет Министарства просвете и црквених послова прописивао је наставни план, али није састављао наставни програм. Решавање овог значајног питања поверавано је школама и предметним наставницима.¹⁹⁷ По узору на скандинавску просвету, Професорски савет учитељске школе у Јагодини саставио је 1898. године посебни наставни план, конципиран на практичној примени предметне наставе. План се увелико разликовао од планова учитељских школа у Нишу и Алексинцу. Замисао је била „да се избегне више што је могуће сувопарно теорисање, већ да у школи провејава практични дух, да се све што се учи што јаче веже за живот и за позив учитељски, да се наука споји с применом, да се знање збрати са умењем“.

¹⁹⁶ Југословенски ветеран Сретен М. Ацић (1856-1933), педагог и директор Учитељске школе, родио се 15. октобра у селу Мала Сугубина у Левачком срезу. Основну школу завршио је у Трстенику, нижу гимназију у Крагујевцу, а Учитељску школу у Београду. По завршетку школовања радио је као учитељ у Трстенику. По налогу државе 1882. године Ацић одлази у Беч на изучавање наставе за слепе, а затим наставља усавршавање не филозовско-педагошким студијама. У Лајпцигу је код Вунга Мазијуса и Штримпла остао шест семестара. По повратку у Србију, по сопственом избору радио је у нишкој учитељској школи и предавао хигијену, астрономију, дечју белетристику и природне науке. Из Ниша је премештен прво у Београд, а затим у Алексинац. Оригиналношћу и интелигенцијом Сретен Ацић је привлачио пажњу културног света, па тако и Министра просвете Андре Ђорђевића, по чијем је избору постављен за директора Учитељске школе у Јагодини. XIX коло учитеља и учитељица јагодинске Учитељске школе: *Споменица једне учитељске генерације*. Београд, 1931, 16, 17.

¹⁹⁷ Радивоје М. Петковић: *Краљевско-српска учитељска школа у Нишу*. Просвета, Ниш 1998, 18, 33.

Наставни план јагодинске учитељске школе одобрен је од Министарства просвете 4. новембра 1898. године.¹⁹⁸

4. 2. Музички предмети – црквено певање, нотно певање и музика

Међу Србима је годинама владала музичка неписменост. Црквене мелодије су неговане и преношене усменом традицијом с колена на колена. Прекретницу у музичком описмењавању представља пионирско мелографски рад Корнелија Станковића. Он је био један међу првим српским мелографима световних и црквених песама, а његов рад је имао следбенике и међу свештеницима и међу лаицима. Низ свештеника, професора и ученика Карловачке богословије, Сомборске препарандије и Српске велике гимназије у Новом Саду, радило је на записивању црквеног појања. Своје записе су штампали или умножавали за свакодневне практичне потребе. На жалост, већи део Корнелијевих записа карловачког појања остао је необјављен, па су и данас већини музичара непознати и недоступни. Упркос томе, музички опус Корнелија Станковића имао је знатни утицај на многе записиваче, композиторе и диригенте духовне музике, који су често налазили инспирацију у његовој богатој заоставштини. Међу његовим следбеницима био је и Стеван Ст. Мокрањац. Он је преписивао Корнелијеве записе и залагао се за штампање Корнелијевих нотних записа, које је откупило Министарство просвете Србије (1880) и дало на чување Српској краљевској академији наука (1901). Њихово издавање сачекало је и наше време. И пре тога, Мокрањац је прегледао и анализирао Корнелијева дела и био је упознат са његовом заоставштином. Зато је препоручио Академији (1907) „да се ове музикалије штампају верно како их је покојни Корнелије Станковић написао“.¹⁹⁹

У време размишљања и расправа око штампања Корнелијевог опуса, у Србији су се појавили уџбеници црквеног појања, забележени *трилицама* – неразумљивим и неприкладним знацима. Записивање трилама служило је као

¹⁹⁸ Годишњи извештај Учитељске школе у Јагодини 1898/99, 85.

¹⁹⁹ др Даница Петровић: *Старо црквено појање као предмет музиколошких истраживања*, у: *Зборник Матице српске за сценску уметност и музику*, бр. 15, Нови Сад 1994, 34;

подсетник оним ученицима, који су већ познавали црквене мелодије. Онима који нису знали црквено певање, те књиге нису биле од користи. Пошто у то време других уџбеника није било, прихваћени су ови и подржани од ректора Богословије проте Јакова Павловића и митрополита Михаила. Аутор *Осмогласника* и *Празничног пјенија* са трилама²⁰⁰ био је свештеник Никола Трифуновић. Он је својим деловањем и личним интересом осујетио објављивање Корнелијевих рукописа и ометао развој српског црквеног певања, а примена његових уџбеника у учитељским школама и Богословији у великој мери је уназадила наставу црквеног певања.²⁰¹

Иако су многи свештеници критиковали Трифуновића и били против трила, његове књиге су се уз подршку тадашњих црквених власти и Државне штампарије годинама прештамповале и користиле у настави. На челу борбе против Трифуновићевих књига као школских уџбеника, стајао је српски митрополит Теодосије Мраовић. Он се залагао за укидање старих и увођење нових књига са нотним записима. То је уједно представљало и почетак рада на нотном певању и укидање застареле методе певања по слуху. Митрополит је из Фонда за усавршавање и потпомагање нотног певања, који је основао 1885. године желео да финансира штампање *Осмогласника* панчевачког музичара Мите Топаловића, али до тога није дошло.

У оваквим приликама Стеван Мокрањац је започео рад на бележењу српског народног црквеног појања. Он је од 1902. године у Богословији почео да уводи нотно описмењавање, али услед недостатка уџбеника са нотама описмењавање је ишло тешко. Ради приступачније наставе и савладавања нотног певања, Мокрањац је почео да ради на *Осмогласнику* - књизи са нотним записима српских црквених

²⁰⁰ Трилама је показивано само трајање појединих тонских висина. Интонација и мелодија са варијацијама у појединим гласовима, морала је да се запамти. Триле су представљене знацима I, Г и т. Први знак „I“ одговарао је трајању од једне четвртине и звао се *прав*, а други знак „Г“ је представљао половину ноте и звао се *крив*. Трећа трила „т“ носила је назив *оставајућа* и трајала је као цела нота, а некада и дуже, нарочито кад се налазила на завршетку стихире. Никола М. Трифуновић: *Осмогласник – православно црквено пјеније*. Београд 1900, 12.

²⁰¹ Мирка Павловић: *Заоставштина Корнелија Станковића*, у: *Корнелије и његово доба*, уредник Димитрије Стефановић, САНУ и Музиколошки институт, Научни скупови, књ. 24, Београд 1985, 155, 161.

мелодија. Осмогласник је настао током практичне наставе, где је Мокрањац напеве прво исписивао на табли, а касније их умножавао на шапилографу.²⁰²

Напеви су лишени додатних украса, избачене су „триле, кићења и претерана заигравања грлом на појединим тоновима“, а задржане су старинске мелодијске фигуре. Мокрањац је упозорио кориснике књиге да не теже ка даљем упрошћавању мелодијских фигура, јер би се онда покварило „богатство мелодичних облика“ црквених напева. Мелодијске фразе, колико је то могуће, Мокрањац покушава да објасни кроз класичне тоналне односе, али и као особеност појединих црквених гласова. Како би се ученици углавном са скромним знањем солфеђа лакше сналазили у читању нотног текста, сви напеви су зебележени у *Eφ*. Имајући у виду опсег појединих, само мушких гласова (високи тенор, нижи тенор, баритон и бас), он даје и упутство за узимање интонације.

Осмогласник, тада јединствен уџбеник црквеног појања, дуго није био штампан. Мокрањац је с муком покушавао да се избори за штампање свог уџбеника и за укидање непоузданих појачких зборника са непрецизним трилама Николе Трифуновића. И поред предузиманих разних корака од стране митрополита Теодосија Мраовића, да онемогући даљи утицај Трифуновићевих књига (1902-03) ови застарели уџбеници и даље су штампани. После много мука и труда Стевана Мокрањца, *Осмогласник* је објављен у Београду 1908. године, новцем из школског фонда Богословије. У том тренутку Свети архијерејски сабор и Министарство просвете и црквених послова нису располагали потребним средствима за издавање уџбеника.²⁰³

Настава црквеног певања у учитељским школама у Нишу и Алексинцу предавана је из Трифуновићевих књига.²⁰⁴ Наставу црквеног певања у нишкој школи изводили су увек најбољи и најподобнији свештеници нишке епархије. Свештеници и ђакони радили су у својству хонорарних наставника или сталних

²⁰² Предраг Миодраг: *Појање у богословским школама*, у: *Зборник Матице српске за сценску уметност и музику*, бр. 15, Нови Сад 1994, 129.

²⁰³ Даница Петровић: *Опште пригодна и празнично појање Стевана Ст. Мокрањца и Осмогласник* у: *Сабрана дела Стевана Мокрањца*, 7, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, Нота Књажевац 1998, XI, XII; XIX – XXIII.

²⁰⁴ Од 1875. године у београдској Богословији су као уџбеници појања коришћени *Осмогласник* и *Празнично пјеније* Николе Трифуновића. Тада су то били једини уџбеници и примењивани су и у учитељским школама.

професора. Неки од њих су поред црквеног појања предавали и друге предмете. (прилог бр. 13)

Захваљујући Трифуновићевој методи, ученици алексиначке школе нагло су губили вољу за црквеним певањем. *Триле* су биле узрок ђачких мука и многих протеста. У 1903. години ученици првог разреда моле наставничко веће, да црквено певање не буде најглавнији предмет, јер га тешко савладавају и због њега махом губе благодејање. Нарочито су се жалили на „куке, почем се, на жалост, у тој школи не предаје нотно певање“.²⁰⁵ Трифуновићеви уџбеници су се у алексиначкој учитељској школи користили све до тридесетих година 20. века. Недовољно музички образовани свештеници радије су се држали познате методе певања по слуху. Нотно певање им је било тешко и непознато, па га због тога нису ни прихватили.

По питању црквеног певања стање у јагодинској учитељској школи било је боље. Велики противник Трифуновићевог *Осмогласника* и учења црквених мелодија напамет био је предавач јагодинске школе јеромонах Дамаскин. Он је инсистирао на музичкој писмености свештеника и ђака и предлагао да се црквене песме уче из нота. По његовом мишљењу, изворно и чисто црквено певање, које се из Карловаца ширило у све крајеве Србије, могле су сачувати само ноте. Јединствен значај црквеног певања налазио је у духовној одговорности будућих учитеља: „Ученици учитељске школе треба да изађу не само као спремни учитељи, већ и као одлични певачи, да би прво, свој углед подигли, и друго, да би просветлили и народ црквеном песмом“.²⁰⁶

У учитељској школи у Јагодини постојале су Трифуновићеве књиге *Празнично пјеније* и *Осмогласник*, али и *Литургија* Владимира Ђорђевића.²⁰⁷ Од школске 1909/10. године у настави црквеног певања примењиван је и *Осмогласник* Стевана Мокрањца.²⁰⁸ По наведеним школским уџбеницима може се закључити да је настава црквеног певања у Јагодини извођена двојачко: по слуху и из нотног текста.

²⁰⁵ др Бранко Перуничих, нав. дело, 1567. Нотно певање се односи на учење црквених мелодија по нотама, а не на предмет под називом *Нотно певање* (хорско певање).

²⁰⁶ Први годишњи извештај Учитељске школе у Јагодини 1898/99, 245.

²⁰⁷ Извештај Учитељске школе у Јагодини 1902/03, 265.

²⁰⁸ Извештај Учитељске школе у Јагодини 1909/10, 55.

Формирање и усавршавање будућих учитеља зависило је и од световне музичке наставе и употребе стручних књига за нотно певање и свирање. У време оснивања и трајања нишке учитељске школе постојали су штампани музички уџбеници Милана Миловука и Јосифа Свободe (1895).²⁰⁹ Нема података који би потврдили употребу неког од наведених уџбеника у нишкој школи. Претпоставља се да су певање и свирање предавани без уџбеника. Професори вештина држали су наставу на нивоу личног искуства, образовања и музикалности.²¹⁰

Нема података ни о уџбеницима који су за време Краљевине Србије примењивани у алексиначкој учитељској школи. Најбогатију музичку литературу домаћих и страних аутора налазимо у јагодинској учитељској школи. Први музички уџбеник била је *Школа за виолину* Јосифа Свободe,²¹¹ а најпопуларнији уџбеници били су *Школа за виолину* и *Певанка* Владимира Р. Ђорђевића.²¹²

Музичко описмењавање ученика и савладавање нотног певања и свирања у учитељским школама Ниша, Алексинца и Јагодине, заслуга је вредног рада многих наставника и професора. Због недостатка образовног музичког кадра, у прве три године рада нишке учитељске школе није било певања и свирања. Недостатак професора музике Учитељска школа је решавала преузимањем хонорарних предавача из Нишке гимназије.²¹³ То су били: *Фридрих Брунети*, *Ернест Сејкора*, *Богумил Свобода* и *Војтех Шистех*. Музичка настава је одржавана у прекидима изазваним честом променом наставника и локалним ратом (1885/86).²¹⁴ Тешки услови успоравали су развој музичке писмености и реализацију музичке наставе. Стабилна и квалитетна настава музике почела је да се развија доласком професора Богумила Свободe (1887).

Музичке вештине у алексиначкој учитељској школи биле су заступљене од самог почетка рада. За разлику од нишке учитељске школе у којој су наставу

²⁰⁹ *Теорички основи музике* (1865) и *Теорија музике II* (1867); *Теорија музике* (1895). Види Зорислава М. Васиљевић: *Рат за српску музичку писменост*. Просвета, Београд, 56-65.

²¹⁰ Радивоје М. Петковић, нав. дело, 31.

²¹¹ Извештај Учитељске школе у Јагодини 1898/99, 261.

²¹² Ђорђевићева *Школа за виолину* до 1940. године била је омиљен и радо коришћен уџбеник у свим учитељским школама и гимназијама.

²¹³ *Наставник*, св. 1-6, Београд 1890, 193.

²¹⁴ Рат између Србије и Бугарске почео је почетком септембра 1885. године, због присаједињења посебне аутономне провинције тзв. Источне Румелије Кнежевине Бугарској. Радивоје М. Петковић, нав. дело, 122.

изводили само Чеси, у Алексинцу су радили и наставници српске народности. До Првог светског рата музику су предавали Јанићије Поповић, Јулије Ц. Брож (1860-1912), Божидар Јоксимовић (1868-1955), Јован Ђ. Мирковић (1871-1945) и Јован Травањ (1874-1957). Нису сви музички предавачи радили истом снагом и квалитетом. Међу њима се највише истицао Јулије Ц. Брож.

Јулије Брож је квалитетом личног образовања и правилном наставном методом међу ученицима стварао велико интересовање за музичке вештине. Радио је на осавремењивању наставе, за коју је сматрао да је исувише бирократска и без практичне примене. Брож је стално истицао посебну вредност и лепоту музичких вештина, и говорио је да је музика „најдивнија вештина коју је човечји дух икада пронашао, она је једина коју разумеју сва жива бића...“ Сматрао је, да је песма јединствено средство за очување српства и формирање позитивног карактера будућих учитеља. Изражавао је посебно жаљење што се у Србији музичке вештине не цене довољно, колико и хемија, математика.²¹⁵

Своје ставове о квалитету и важности музике, Брож је спроводио у раду са школским ансамблима - мушким четворогласним хором и оркестром. На основу каснијих писаних и усмених казивања о веома квалитетном хорском певању, сагледава се озбиљан приступ и огроман труд предметног наставника у припремању „хорског певаштва“. У погледу квалитетног музичког извођаштва школског хора и оркестра, Јован Ђ. Мирковић био је следбеник Јулија Брожа. Његов музичко-педагошки рад и континуитет јавних наступа школских ансамбала, подстицао је разумевање уметничког израза и стварање музичке публике у алексиначкој провинцији.²¹⁶ Божидар Јоксимовић је у алексиначкој школи радио од 1898. до 1899. године. За ово кратко време, он није могао да развије извођачку делатност школских ансамбала, а његова значајна педагошка и извођачка дела настала су после одласка из Алексинца.

Темеље музичког живота у јагодинској учитељској школи поставио је Владимир Ђорђевић (1869-1938). Допринос његовог педагошког, мелографског, диригентског и композиторског рада значајан је за целу Србију. У јагодинску

²¹⁵ Јулије Ц Брож: *Значај уметности*. Извештај Учитељске школе у Алексинцу 1897/98, 75-78.

²¹⁶ Извештај Учитељске школе у Алексинцу 1909/10, 4.

школу премештен је из гимназије у Врању 17. октобра 1898. године одлуком Министра просвете Андре Ђорђевића.²¹⁷ У Јагодини је напредовао у наставничком звању од учитеља до професора музике.²¹⁸ У току 1902/03. године, радио је и као васпитач у школском интернату. Године 1912. премештен је у III београдску гимназију и у тој је школи дочекао пензију.

У јагодинској школи оставио је неизбрисив траг културног и педагошког рада. Основао је вокалне и инструменталне ансамбле и написао музичке уџбенике за нотну певање и свирање на виолини. Школске 1909/10. године у I и II разреду предавао је и црквено певање. Исте године у женској гимназији држао је четири часа нотног певања и музике без материјалне надокнаде.²¹⁹ За време четрнаестогодишњег рада у Јагодини Владимир Ђорђевић је са школским ансамблима наступао на многим приредбама и концертима. Његовим одласком у Београд, у Јагодини је дошло до стагнирања културно-уметничког живота. До 1918. године на општи школски напредак негативно су утицали и ратни услови.

4. 3. Музички ансамбли

Поред редовне музичке наставе у учитељским школама формирани су вокални и инструментални ансамбли. Активним учествовањем у школским ансамблима ученици су стицали музичку надградњу и реализовали стечена музичка знања. Часови хора и оркестра извођени су после редовне наставе. Сматрани су неизоставним и важним делом музичког васпитања.

Формирање оркестра, захтевало је поседовање школских инструмената. Инструменти су са музикалијама били груписани у музичку збирку. Брига о одржавању збирке поверена је наставнику музике. Најбројнији инструменти музичке збирке биле су виолине. На број и врсту других инструмената утицала је материјална могућност школе. Нишка учитељска школа је, тек неколико година

²¹⁷ Извештај Учитељске школе у Јагодини 1898/99, 34.

²¹⁸ Извештај Учитељске школе у Јагодини 1903/04, 15.

²¹⁹ Извештај Учитељске школе у Јагодини 1909/10, 46.

пре затварања, од Краљевине Србије добила тридесет девет виолина.²²⁰ Нема података о другим инструментима у овој школи.

Почетна музичка збирка учитељске школе у Алексинцу састојала се од хармонијума и виолончела. Збирка је увећана за тридесет девет виолина, које су пренесене из затворене нишке учитељске школе. У недостатку средстава за куповину инструмената потребних за формирање комплетног оркестра, организовани су јавни концерти и предавања. Од прихода са тих манифестација купљени су: контрабас, велики бубањ, мали добош, две концертне виолине, пиколо, шест „налоња“ и извештај број музикалија. Средства зарађена при добротворним концертима утрошена су и за поправку виолина добијених из нишке учитељске школе.²²¹ За време Првог светског рата ова богата музичка збирка је одузета. По сведочењу ондашњих становника, Бугари су сва расположива наставна средства из кабинета, заједно са свим школским збиркама запаковали и транспортовали у Софију.

Музичка збирка јагодинске учитељске школе комплетирана је у прве три школске године. Тада су, по изјави директора Сретена Ацића „инструменти за ђачки оркестар попуњени“.²²² Збирка је 1898. године употпуњена поклоном Министра просвете Андре Ђорђевића - гулама од јаворовог дрвета.²²³ У саставу збирке било је и виола, виолончела, контрабаса, флаута, бубњева, добоша и одговарајућег нотног материјала. Сви ученици су свирали на школским виолинама.

Састав инструмената у оркестрима учитељских школа указује на жељу за стварањем правог оркестарског звука. И поред скромних извођачких могућности ученика, свирање на инструментима симфонијског оркестра утицало је на завидан ниво оркестарског музицирања. У јагодинској учитељској школи посебно је негована инструментална музика. Са оркестарским свирањем почело се 1899. године. Подела инструмената вршена је на основу музичке способности ученика.²²⁴ Најбољи инструменталисти свирали су прву, а они мало слабији другу виолину. Осталим ученицима додељивани су преостали инструменти: виола, виолончело,

²²⁰ Јован С. Јовановић, *Споменица*, 66.

²²¹ Извештај Учитељске школе у Алексинцу 1898/99.

²²² Трећи годишњи извештај Учитељске школе у Јагодини 1900/1901, 13.

²²³ Први извештај Учитељске школе у Јагодини 1898/99, 62.

²²⁴ Извештај Учитељске школе у Јагодини 1900/01, 13.

контрабас, флаута, бубањ и добош. Било је уобичајено да учитељске школе имају један оркестар. Заслугом Владимира Ђорђевића, професора музике и диригента школских ансамбала, школа у Јагодини имала је четири оркестра: три разредна и један велики школски оркестар, састављен од најбољих ученика разредних оркестара. У II и III разреду оркестри су били састављени од: 4-6 првих виолина, 4-6 других виолина, једне или две виоле, два виолончела, два контрабаса, две флауте, бубња и добоша. За ученике I разреда оркестар је образован тек на крају школске године, после наученог свирања.

Сваки разредни оркестар имао је у просеку од седамнаест до двадесет два члана, а велики школски оркестар од педесет једног до шездесет шест чланова. Оркестри су свирали по утврђеном репертоару, који се у сваком разреду разликовао по стилу и тежини. У II разреду свирале су српске композиције. У III разреду извођене су стране игре (валцери, полке, мазурке, кадрили), које су у време Краљевине Србије биле веома популарне међу градским становништвом. Оркестар матураната интерпретирао је комаде домаћих и страних аутора као што су: *Oj девојко* и марш из комада *Алилова љубав* Владимира Ђорђевића, *Le chant du rossignol* (*Песма славуја*), *La jolie patineuse* (*Лена клизачица*), *Rendezvous* (*Састанак*) и др. Сви разредни оркестри свирали су марш под називом „Узданица“ Владимира Ђорђевића. Ову композицију Ђорђевић је посветио ученицима јагодинске учитељске школе, а назвао га је по школској литерарној дружини - „Узданица“. Била је то веома пријатна и омиљена композиција. Често је извођена и у војним и другим оркестрима. (прилог бр. 14)

У Учитељској школи у Јагодини нарочито се пазило на васпитавање питомаца у националном духу. Брижљиво припремани наступи националног садржаја васпитно су утицали на ученике и присутне госте. Приредбе су одржаване у школској сали, која је посебно направљена за реализацију културно забавног живота. У првој школској години забавни програм се одвијао на малој импровизованој бини. Наредне године направљена је велика, стална бина, на коју је могао да стане ђачки оркестар од двадесет шест до шездесет чланова и хор од четрдесет до педесет певача. Због недостатка адекватног простора у граду, одржавање приредби ван школске зграде није било могуће. Изузетак су

представљали концерти одржани на многобројним ђачким екскурзијама и у оближњим градовима: Ћуприји, Параћину, Сењском руднику, Чачку, Краљеву и Крагујевцу (1912).²²⁵

У школи се много водило рачуна о правилном психофизичком развоју питомаца и њиховом културно-забавном животу. Због тога су додатно организоване ђачке забавне вечери. Забаве су имале за циљ да ученицима квалитетно организују слободно време. Културно-забавни програм одржаван је после вечере уочи сваког празника и недеље. Програм су састављали сами ученици. На забаве су долазили професори школе са породицама и други гости из просветне струке. Музички програм се састојао из солистичког и хорског певања, певања у дуету, свирања на виолини, флаути, фрули и окарини и извођења орских игара. Осим музичких интерпретација било је књижевног и драмског програма.²²⁶ Оснивањем инструменталних ансамбала забавне вечери биле су богатије и за оркестарске нумере.²²⁷ Публика је са посебним одушевљењем слушала поједине комаде, које „свирају по тридесет добро наведбаних свирача“.²²⁸

У поређењу са свирањем у јагодинској школи, оркестарско музицирање у алексиначкој школи било је знатно скромније. С обзиром на то да је инструментална музика у Јагодини била изузетно развијена, не значи да је свирање у алексиначкој учитељској школи било слабо. Оркестар је био формиран 1897. године од најбољих школских „свирача“, а чинили су га: виолина, две флауте, две пиколо флауте, два контрабаса и велики и мали бубањ. На сваком наступу добијао је позитивне критике и сматран је одличним ансамблом.²²⁹

Алексиначка школа може да се подичи хорским певаштвом. Хор је у почетку био састављен од мушких гласова, који су изводили композиције у четворогласном ставу. После одобрења министарства просвете за упис женске деце у учитељске школе, хор је почео да ради као мешовити ансамбл. Први хорски

²²⁵ Група ауора: *Седам деценија Учитељске школе у Светозаревоу*. Светозарево, 1969, 128, 129, 130; ПМБ; *Десетогодишњи преглед учитељске школе у Јагодини за период 1898-1908*, Јагодина 1908. 50.

²²⁶ Први извештај Учитељске школе у Јагодини 1898/99, 85.

²²⁷ Извештај Учитељске школе у Јагодини 1909/10, 12.

²²⁸ Десетогодишњи преглед за период 1898-1908, 102.

²²⁹ Јован С. Јовановић, нав. дело, 228.

репертоар био је скроман и састојао се из државне и светосавске химне, а касније су извођене разноврсне народне и уметничке песме.

У односу на хорско певаштво у алексиначкој школи, хорско извођење у јагодинској учитељској школи било је слабије. Певање је често онемогућавала мутација, која се јављала у узрасту од 14 до 18 година. У осамнаестој години, у моменту сазревања гласница, ученици су завршавали школовање, а вокални ансамбл се изнова сусретао са проблемом физиолошке природе. И поред мутације, певачи су успевали да се изборе са хорском деоницама, па је по речима директора „хор задовољавао потребу“. Хор је први пут наступио 13. децембра 1898. године на освећењу школске зграде. Одговарао је на јектенија „сложно и правилно“, интонирао народну химну *Боже правде* и патриотску песму *Млади Срби*.²³⁰ Знање које су ученици стекли током школовања пласирали су као дипломирани учитељи на својим радним местима. Многи од њих су радили као врсне хоровађе разних певачких друштава.²³¹

Најслабије музичко извођаштво било је у нишкој учитељској школи. Томе су допринели многи проблеми везани за школски простор, наставни кадар и материјална средства. Од три поменуте учитељске школе, ова школа је постојала у другачијем времену са тежим радним условима. Недостатак музичког кадра и честе промене наставника у нишкој учитељској школи, негативно су утицале на развој хора и оркестра. У говору одржаном на светосавској прослави 1899. године управитељ Јован Миодраговић наводи разлоге за недостатак музичког програма: „Ово је осма година како постоји овај завод у средини вашој, а пети пут вас он види сакупљене у средини својој, на слави својој. Ова школа вас ове године не може примити и дочекати онако како би желела, и како би јој можда доликовало, јер песма и музика, тако рећи, од јуче су почеле да се гаје у овом заводу...“²³²

Хор нишке учитељске школе формиран је доласком професионалног музичара Војтеха Шистека. Школа је имала виолине, али и поред довољног броја инструмената, није било оркестра. Концертно извођаштво било је скромно. Један

²³⁰ Први извештај Учитељске школе у Јагодини 1898/99, 65.

²³¹ Десетогодишњи преглед за период 1898-1908, 101.

²³² *Слобода*, год. I, бр. 62, Ниш 1889, 2.

од успешних хорских наступа изведен је 11. фебруара 1895. године на књижевној вечери школске дружине „Помагач“ у сали гостионице „Европа“.²³³

У првим годинама по ослобођењу од турског ропства, народно стваралаштво било је једини културни садржај града Ниша. Музика је представљала део народних обичаја и светковина везаних за важне моменте у животу становништва. Један од најомиљенијих обичаја, распрострањен у Србији и у Нишу, представљен је песмом и игром девојака на Лазареву Суботу. Народ је девојке звао *Лазарицама* или *Лазаркињама*. Иако је то је веома познат обичај, који је наведен у свим етнолошким књигама, овде се помиње због аутентичких народних песама нишке регије. Песама је било много, јер су често импровизоване. На жалост, ове мелодије нису нотиране. Постоје само литерарни текстови појединих песама.²³⁴ (прилог бр. 15)

Уз народно стваралаштво постепено су развијани и други видови музичког изражавања. По узору на слободну Кнежевину Србију, у којој шездесетих година XIX века настаје културни период наглог развоја хорског певаштва, и у Нишу су после ослобођења (1878) основана бројна музичка друштва. Новооснована певачка друштва, са гимназијским хоровима и оркестром, постају носиоци концертног и културног живота града.²³⁵ Нишлије су заволеле хорску песму, а културни аматеризам им је пружао солидно музичко извођаштво. Прво певачко друштво *Слога* основано је 1884. године, а 1887. године формирана је певачка дружина *Бранко*. У оквиру првог већег културно-уметничког друштва у Нишу 15. марта 1892. године основан је хор *Константин*. За њим следе *Абрашевић* и *Корнелије*

²³³ Радивоје М. Петковић, нав. дело, 182.

²³⁴ Михаил Ст. Ризнић: *Лазарице, један народни обичај из околине Ниша*. Браство, књ. 10, Друштво Св. Саве, Београд 1890, 44, 45. Видети: Јасминка Докмановић: *Обредно певање за плодност (лазарице) у Јужној Србији*. Музички талас, год. 7, бр. 27, Сію, Београд 2000.

²³⁵ *Нишки весник*, VIII, бр. 39, 2006, 8.

(1905). Српско – јеврејски хор *Давид* основан је 1909. године. Уз јеврејски хор формиран је и салонски оркестар.²³⁶

Најзначајније аматерско музичко друштво био је хор *Бранко*, који је завидни реноме међу хоровима стекао континуитетом постојања и квалитетом музичког израза.²³⁷ Основан је другог дана Божића на иницијативу чувеног „Нишког квартета“ – гимназијских професора: Стевана Никшића – Лале, Богољуба Тирића, Спире Калика и Александра Зајчека.²³⁸ Хор је добио име по песнику Бранку Радичевићу, као и многи други српски хорови. Чланови – певачи били су омладинци, занатлије и лица многих других професија. *Бранко* је у почетку радио у мушком саставу, а нешто касније прерастао је у мешовити хор. Први хоровађа био је Богумил Свобода, који је формирао и оркестар, у коме су, као ученици гимназије и учитељске школе свирали Станислав Бинички (1872-1942) и Владимир Ђорђевић (1869-1938).²³⁹ После Свободe хором су руководили Владимир Ђорђевић, Стеван Никшић, Милутин Татић, Миливоје Покорни.

Хор је у почетку изводио само црквене композиције. Касније је репертоар обogaћен и световним делима Корнелија Станковића, Јосифа Маринковића, Стевана Мокрањца. У музичкој архиви хора у 1910. години било је триста композиција. У периоду од 1896. па до 1911. године *Бранко* је одржао велики број концерата у: Београду, Земуну, Новом Саду, Сремским Карловцима, Краљеву, Чачку, Јагодини, Пожаревцу. Сваке године у зимским месецима у Нишу је приређивао по један велики концерт и неколико друштвених вечери са забавама. Лети је увесељавао Нишлије концертрирајући у летњим баштама.²⁴⁰ Богат културно – уметнички живот, који је Нишлијама пружан на концертима певачких друштава, обogaћен је и наступима гимназијских хорова и оркестра.

²³⁶ *Нишки весник*, VI, бр. 31, новембар 2004, 18.

²³⁷ *Нишки весник*, VII, бр. 32, јануар 2005, 11.

²³⁸ *Нишки весник*, III, бр. 10, мај 2001, 19.

²³⁹ Станислав Бинички је прво музичко образовање стекао у нишкој гимназији код професора Богумила Свободe. Под диригентском палицом професора Свободe у оркестру музичког друштва *Бранко* и у гимназијском оркестру, свирао је виолину и флауту. У сведочанству за VI разред гимназије из 1888/89. године види се, да је од једанаест предмета Бинички имао одличне оцене само из певања и музике. *Нишки весник*, I, бр. 1, новембар 1999, 19.

²⁴⁰ Роксанда Пејовић: *Српско музичко извођаштво романтичарског доба*. Универзитет уметности, Београд 1991, 102, 103.

Солидно образовање у ондашњем друштву обухватало је знање страних језика, лепе манире, разликовање стилова Моцарта, Вердија и Вагнера. Велики утицај на формирање зреле личности имала су дела сликара, скулптора и музичара - уметника, који су оставили дела истинске лепоте и праве вредности. Музичке вештине у учитељским школама имале су важну улогу у формирању учитеља, који су, у даљем раду, преносили музичко знање и васпитање на многе нараштаје. Учитељи у основним школама и учитељи музике у гимназијама, једно време били су једини музички педагози, диригенти и извођачи. Њихова улога у ширењу музичке културе била је немерљива.

Музичко образовање у основним школама и гимназијама заснивало се на учењу песама са борбеном и породичном тематиком. У песмама са борбеном тематиком препознаје се национална идеја о васпитавању деце у правцу развоја патриотизма и свести о припадности једном херојском народу. Истовремено се породичним песмама истицала породица као најјача ћелија српског друштва. Музичка настава је првенствено имала васпитни карактер, развијајући код ученика срчаност, верност, љубав и пожртвованост према породици и домовини.

Захваљујући преданом труду нишког учитељског кадра и предметима музичких вештина, у школи су стицане основе из уметности и естетике, које су код ученика развијале добар музички укус и стварале младу музичку публику. Васпитање омладине у духу народних песама и игара неговало је патриотизам и развијало праве музичке вредности, које су почивале на српском изворном етно звуку. Музичка настава је у културном правцу фаворизовала српску народну песму, чувајући је истовремено од заборава и фолклорног утицаја других народа.

У државним и приватним основним школама у Нишу музичко образовање је по садржају и изођењу било различито. У државним основним школама није било индивидуалне инструменталне наставе. Негована је само вокална интерпретација црквених, световних и хорских песама из националног фолклора. Насупрот државним школама, музичка настава у приватној школи гравитирала је према музици европских композитора.

Уз вредно учење, свирање и певање, нишки основци и средњошколци стицали су солидно музичко образовање. Нишко грађанство у Кнежевини и

Краљевини Србији уживало је у концертима певачких друштава и променадном свирању војног оркестра. Уметнички живот у граду, настава музике и музичке активности у нишким школама одвијане су веома успешно све до Првог светског рата. Крупне кораке ка развоју културе, просвете и целокупног уметничког и реалног живота Нишлија и српског народа кроз целу јужну Србију, прекинуто је ратним догађањима.

III Музичко образовање за време бугарске окупације

1. БУГАРСКЕ ШКОЛЕ

1. 1. Бугарска гимназија

У I светском рату српски крајеви под бугарском окупацијом претрпели су велика страдања. Главна мета током 1916. године биле су српске школе, цркве и манастири, библиотеке, музеји, архиве, српска народна удружења и национално политичке установе.²⁴¹ У српским градовима и по неким селима покушавано је насилно увођење бугарских школа. После окупације Ниша у свим школама престала је српска настава. Септембра 1916. године отворена је Бугарска гимназија. Наставни план није био обиман. Сврха ове гимназије била је у томе, да се омладина дружи под надзором и учи бугарски језик. Тиме је омогућавано ширење бугарске националне пропаганде.²⁴² Бојкот и протест нишког становништва према овој институцији, сурово је кажњаван. Под претњом силе, тек отворену школу похађало је стотинак ученика. По казивању Радивоја М. Петковића, аутора монографије нишке гимназије, примарни задатак бугарског окупатора био је одрођавање српске деце и превођење у бугарску националност. Наставничка делатност била је подређена том циљу.

О начину извођења и садржају музичке наставе нема сачуваних података. Познато је да је музичка настава била заступљена у прва четири разреда кроз предмет *певање*. У прва три разреда *певање* је предавала наставница Штрбанова, која је била позната по изразитом национализму, а у четвртом разреду музичку

²⁴¹ Осим уништавања српског становништва, радило се и на затирању националне културне баштине. Књиге, уметничка дела, музејски експонати чак и мермерни споменици са гробова, масовно су транспортовани у Софију. Бугари су плански спроводили денационализацију, да би на рушевинама српске културе могли лакше да граде бугаризацију. У многим градовима, и у Нишу, ницале су ломаче од српских књига, уништавали су се живописи по средњовековним манастирима, као и српски натписи по градским и сеоским гробљима. Насилна асимилација, односно бугаризација српског становништва манифестована је у свим аспектима народног живота. Српском живљу наметана су бугарска презимена, а лексичке говорне форме српског језика замењиване су бугарским граматичким и лексичким нормама. Владимир Стојанчевић: *Србија и српски народ за време рата и окупације 1914-1918. године*. Библиотека Народног музеја, Лесковац, 1988, 6, 7, 9, 40, 41.

²⁴² Д. Живојиновић: *Ниш у Првом светском рату. Историја Ниша II*, Градина и Просвета, Ниш 1984, 232.

наставу држао је наставник Белчев.²⁴³ Наставници музике насловљени су само презименом, па немамо њихова имена.

Нема писаних трагова ни о музичкој активности вокалног или инструменталног ансамбла. С обзиром на ратне услове и мали број ученика, претпоставља се да таквих ансамбала није ни било. Недостатак података сагледава се кроз систематско уништавање документације у свим институцијама града Ниша. Још у току окупације, а због лакшег спровођења бугаризације, спаљен је цео ученички протокол рођених.

Школска културна делатност била је скромна, и одржавана је поводом појединих празника. На приредби поводом прославе „Ћирила и Методија“ рецитовано је на бугарском језику, величана је прошлост бугарског народа и првих просветитеља.²⁴⁴ Музичких нумера није било. Не знамо у којој мери је певано у Бугарској гимназији, али постоје подаци који указују на „наступ“ гимназијалаца ван школског простора. За време топличког устанка 1917. године група гимназијалаца је на улицама Ниша певала српску химну, изражавајући тако национално осећање. Певањем химне, српска деца су смело одбијала насилну идентификацију са Бугарима и наметање њихове националности.²⁴⁵

Први светски рат је у Нишу прекинуо токове музичког образовања, које је пре рата било реализовано различитим садржајима и облицима наставе. Непосредно пред почетак рата, у пролеће 1914. године, у селу Грејач код Ниша отворена је војна музичка школа. Школу је похађало 95 питомаца, који су преузети из свих војних оркестара Србије. Са њима је било и неколико младића из грађанства. Полазници војне музичке школе били су узраста од 15 до 17 година. Наставу је изводило десет школованих војних музичара. Управник је био Драгутин Покорни (1868-1956), капелник Музике коњичке дивизије и рођени брат Миливоја Покорног, професора музике у нишким гимназијама. Иако је школа била под његовом командом, он је из Београда у Грејач долазио само повремено. Дужност

²⁴³ Наставница Штрбанова није признавала ни једну националност у Нишу, осим бугарске. На изјаву бугарског детета, које је у разреду казало да у Нишу има Јевреја, одговорила је да у граду нема ни Срба, ни Јевреја, ни Македонаца. На крају је додала: „Сичките, сичките тука с' Б'лгари!“ Радивоје М. Петковић: *Нишка гимназија 1878-2003*. В. Караџић, Ниш 2003, 210-218

²⁴⁴ Д. Живојиновић, нав. дело, 232

²⁴⁵ Радивоје М. Петковић: *Прва нишка гимназија 1878-1968*, гимназија Стеван Сремац, Ниш 1972, 120, 121, 214.

главног наставника и руководиоца школе обављао је Венцел (Вићеслав) Рендл (1868-1930).²⁴⁶ Ова војна институција радила је око годину дана. За тако релативно кратко време, ученици нису могли да развију музичку активност у виду концерата и наступа. Постојање школе оваквог типа свакако би допринело развоју музичке писмености и културе у нишком региону и суседним регијама. Нажалост, рад школе прекинут је почетком Првог светског рата. Питомци су у великом броју страдали приликом повлачења преко Албаније. После рата рад школе није обновљен.²⁴⁷

1. 2. Бугарска основна школа

У згради основне школе код Саборне цркве (сада ош *Учитељ Таса*) 1915. године отпочела је са радом бугарска основна школа под називом „Народно првоначално училиште Отец Пајсије“.²⁴⁸ У Нишком историјском архиву сачувано је пет уписница: три уписнице првог и по једна уписница другог и трећег разреда. Из сачуваних извора, донекле сагледавамо садржај и начин извођења музичке наставе.

Основцима је школовање било тешко, јер су пратили наставу на туђем језику. Услед непознавања језика многа српска деца понављала су разред. Песма је била средство за лакше учење бугарског језика и утицала је на бољу комуникацију између учитеља и ђака. Певано је често. Мали број песама садржавао је моменте из бугарске националне историје. Иако су песме са историјском тематиком биле у мањини, учење великог броја текстова на бугарском језику, спонтано је утицало на прихватање туђе културне баштине. Бугарске дечје песме биле су мелодичне и примерене школском узрасту. Развијајући машту и фантазију, основцима су у тешким ратним условима чиниле живот лакшим и подношљивијим.

Песма је обрађивана на следећи начин: на једном часу објашњаван је литерарни текст, са тенденцијом учења напамет. Мелодија је постављана на наредном часу, са временским размаком од једног до два дана. Учење литерарног

²⁴⁶ Гордана Крајачић: *Војна музика и музичари 1831-1945*, Београд 2003, 93.

²⁴⁷ *Нишки весник*, III, бр. 11, 2001, 11.

²⁴⁸ ИАН, ош *Учитељ Таса*, док. 01-137/1978

текста пре мелодије, указује на методски поступак певања по слуху. Примарна обрада текста била је условљена непознавањем језика. На овај начин олакшавано је и памћење бугарског језика и усвајање нових мелодија. Певане су само световне песме. Духовне композиције нису обрађиване. У записнику наставних јединица ђачког дневника помиње се само молитва *Оче наш*, али није прецизирано да ли се ради о говорној или певаној варијанти. Музички садржај био је у складу са наставним јединицама. Постоје извесне индиције ка корелативној наставној методи. Обраду наставне јединице *Школски појмови* пропратило је учење песме „Училище” (*Школа*), а после *Приче о домаћим животињама са причом о коњу*, уследила је обрада песме „Конче” (*Коњић*). Учењу песме „Край селото на поляна” (*На крај села на ливади*) предходило је предавању о *Бацима на излету*.

Током школске 1917/18. године, у једном I разреду, обрађено је двадесет седам песама: Детенце хубаво (*Лепо дете*), Пејат скачат палците (*Палци певају и скачу*), Видете нашите ручици (*Видите наше ручице*), Отишла Лалка на лозе (*Лалка у винограду*), Дај бе бате (*Дај ми брате*), Птиченце мњничко (*Мала птичица*), Кога дојде есенњ (*Када дође јесен*), Наша маца (*Наша маца*), В књзата има мишченце (*У кући је мишић*), Той ще има (*Биће песме*), Зима, Букваренце (*Букварчић*), Нова година, Веселињ (*Веселин*), Кокиче (*Висибабa*), Сонченце коби (*Сунашце замире*), Хубава е Драганка (*Лена Драганка*), Дядо Мразъ (*Деда Мраз*), Снягъ (*Снег*), Пролетъ (*Пролеће*), Сбирайте се моми млади (*Скупљајте се младе моме*) Дряго Господи прости ме (*Опрости ми Боже*), Овчаръ (*Пастир*), 1. мај (*Први мај*), Малки моми (*Мале моме*), Майка (*Мајка*) и Сбогом мила учителка (*Збогом драга учитељице*).

Због ванредних ратних услова, нека одељења првог разреда формирана су током школске године у различитим месецима. И поред скраћеног наставног програма, музичко васпитање није било занемарено. У одељењу I2, које је формирано почетком маја месеца, до краја јуна обрађено је седам песама: На училище (*Школа*), Нечистия Драган (*Прљави Драган*), Дете и баба, Добъръ часъ (*Срећно*), Конче (*Коњић*), Зайче (*Зека*) и Крај селото на поляна (*На крај села на ливади*). Поред часова обраде, одржано је и девет часова обнављања. У осам наставних недеља, реализовано је петнаест часова певања. У још једном „мајском“

одељењу Ia разреда предаване су песме: Послушно дете (*Добро дете*), Училище (*Школа*), На хорото (*У колу*), Ей ни нади (*Ето нас*), Знамъ едно детенце (*Познајем једно дете*).

У одељењима првог разреда бугарске основне школе примењиван је различити музички садржај, што је било неуобичајено за наставно градиво у српским основним школама пре рата. Овај податак наводи нас на претпоставку, да су учитељи обрађивали песме по сопственом избору. „Училище” (*Школа*) је једина песма која је обрађивана у два прва разреда. Музичко образовање у бугарској основној школи посебно се истиче и по великом броју одржаних часова *певања*. У нишким основним школама пре окупације, певање није извођено толико често, а број научених песама био је знатно мањи. По наставном програму из 1894. године за први разред предвиђене су само четири песме.

У бугарској школи, динамика музичке наставе из првог разреда, настављана је истим темпом и у наредним разредима. У другом разреду певане су песме: Тъмна ношъ (*Тамна ноћ*), Имала бабичка една козичка (*Имала баба једну козицу*), Край Босфора (*На Босфору*), Сбирайте се моми млади (*Скупљајте се младе моме*), Божественъ планъ (*Чаробни план*), Сладка пойне чучумила (*Благогласна шева*), Ой гори, гори (*Еј, шуме, шуме*), Сбогомъ (*Збогом*), Добружански край (*Добружански крај*), Снег се сие (*Пада снег*), Пролетъ красна (*Красно пролеће*), Разходката в гората (*Шетња у шуми*), и Какъ е хубав той светъ (*Како је леп овај свет*). Наслов песме „Какъ е хубав той светъ“ (*Како је леп овај свет*) подсећа на песму Ј. Ј. Змаја под називом *Ал' је леп овај свет*. Ово наводи на помисао да је у питању присвојена српска песма. На такав закључак наводи нас и чињеница да је бугарска влада образовала разне комисије, које су радиле на затирању српске културе. Једна од таквих комисија објавила је у марту 1916. године посебну књигу о Краљевићу Марку под називом *Крале Марко под народната поезија*, која га представља као бугарског јунака. Највећи бугарски песник тог времена Иван Вазов певао је о Хајдук Вељку као о јунаку бугарске домовине. Сличност у насловима указује на могућност обраде српских текстова, које су Бугари присвајали као националне.²⁴⁹

²⁴⁹ Радомир М. Петковић: *Нишка гимназија 1878-2003*. Ниш, 2003. 217

У песмама за трећи разред осећа се благи прелаз од текстова из дечјег окружења ка текстовима са историјском и националном тематиком. Обрађена је и бугарска химна „Шуми Марица“. Наслови обрађених песама су: Пиринџ планина (*Пирин планина*), Божественџ пламџ (*Чаробни пламен*), Горда стара планина, Ја кажем ми мила птичка (*Кажми ми мила птицо*), Радецки песнџ (*Радничка песма*), Кщата песнџ (*Песма дома*), Татковина (*Очевина*), Хубава си моя горо (*Лена си моја шумо*), Цар Симеонџ (*Цар Симеон*), Нашите прадеди (*Наше прадеде*), Пролетџ (*Пролеће*), Сџюзници (*Савезници*), На Св. Кирилџ и Методиј (*На дан светих Кирила и Методија*) и Разходка во полето (*Излет у пољу*).

Нотни записи појединих песама показују да су песме мелодичне и да се лако памте. То су, већином биле уметничке песме, са назначеним аутором мелодије и писцем текста.²⁵⁰ Музичка настава у бугарској основној школи оплемењена је применом нових тоналитета и ритмова. По двогласној интерпретацији, избору оба тонска рода и употреби тродела у бугарским песмама, сагледавамо разлику у односу на музичке садржаје српских предратних школа: у првом разреду песме су извођене једногласно, у дурским тоналитетима, и само у дводелном и четвороделном ритму.

Примарни циљ певања подразумевао је развој естетског васпитања и евоцирање доброг расположења. Осим наведених елемената, основци су певањем песама развијали слух, гласовни амбитус, чисту интонацију и несвесно су усвајали тонске висине. Неке песме, извођене на часовима певања у бугарској школи, могу да послуже као добри инструктивни примери за поставку одређених интонативних и ритмичких задатака у настави солфеђа.

Песма „Кокиче“ (*Висибабa*, прилог бр. 16) обрађивана је у првом разреду. Писац текста је Ем. Попдимитров, а аутор музике Б. Тричков. Песма се изводи двогласно, а карактерише је модулација у паралелу са израженим мелодијским линијама кроз оба тонска рода. Хармонске функције тонике и доминанте јасно су одређене. Ова песма је добар пример за поставку модулације из дура у паралелни мол.

²⁵⁰ У недостатку података о именима појединих аутора текста или мелодије, навођени су само иницијали.

„Хубава си моя горо“ (*Лена си моја шумо*, прилог бр. 17) извођена је у трећем разреду. Мелодија је нежна и носталгична, а те утиске појачава хармонски мол са аутентичном вођицом. Изостављање прекомерне секунде утиче на одсуство оријенталног призвука. Интонирањем песме могу се поставити три интонативна задатка: усвајање тоничног трозвука, разрешење вођице у тонику и узлазни скок из доминанте у први ступањ. Текст песме написао је Л. Каравелов, што нас наводи на помисао о аутору музике. Међутим, ова мелодија је у бугарском музичком уџбенику за V разред декларисана као народна песма без етничког обележја (српска, бугарска, македонска). Сврставање ове мелодије у жанр народне музике, треба узети са резервом. Иста мелодија, али на српском језику, певана је у Србији још у 19. веку. Аутор српске верзије са насловом *Тишина нема*, био је Исидор Бајић. Композиција је настала у циклусу песама романтичарски сентименталног карактера за глас и клавир, под називом „Песме љубави“. Српска верзија песме у рефрену садржи балкански мол. Мелодија је „закићена“ алтерованим четвртим ступњем, који у силазном кретању кроз молски пентахорд образује прекомерну секунду. (пример бр. 18). За разлику од предходних примера присвајања српских текстова од стране Бугара, у овом случају наилазимо и на присвајање мелодије. Песма љубавног садржаја *Тишина нема*, у Кнежевини и Краљевини Србији била је намењена одраслима. Бугари су је, са текстом родољубиве садржине и насловом „Хубава си моя горо“, изводили као дечју песму.

„Работническа песен“ (*Радничка песма*, прилог бр. 19) написана је у ритму марша и обрађивана је у трећем разреду. На текст Георги Киркова музику је написао Радосина. За разлику од предходних мелодија, које садрже интонативне задатке, ова песма је карактеристична по пунктираном ритму.²⁵¹

²⁵¹ Градска библиотека Димитровград, *Музикален учебник за V клас*, Пресцентър Славейков, София, 1963, 48, 97.

Захваљујући раду бугарских учитеља, музичке активности у основној школи биле су донекле развијене, а основци су имали неки вид културног живота. То је била музичка оаза у културној пустоши града Ниша. Културни развој Нишлија покренут у Кнежевини и Краљевини Србији, прекинут је ратом. Под притиском интернације и смртне казне - становништво није ни било расположено за уметност. Много Нишлија било је убијено или интернирано. У граду тада није било актера за културни живот.²⁵² Окупациона власт је нудила наметнут програм, који је мало ко био спреман да прихвати. Делатност многобројних културних удружења је престала. Потребе српског живља у граду остале су потпуно незадовољене, а културни живот био је сиромашан. У ситуацији која је производила несигурност, а касније и незаинтересованост, окупационе власти су користиле самостална културна средства за подстицање бугаризације.²⁵³

Од многих нишких хорских ансамбала опстало је једино српско-јеврејско певачко друштво „Давид“. Захваљујући чланству у овом хору, многи певачи нису интернирани и вођени на принудни рад у Бугарску. Друштво „Давид“ радило је захваљујући уважавању бугарских власти у потреби и значају хора при редовном одржавању служби. Хор је учествовао само на богослужењима.²⁵⁴

Нема података о постојању школских ансамбала и одржавању школских свечаности.²⁵⁵ Евидентно је да је на часовима певања у основној школи обрађиван обиман музички садржај. За разлику од наставе у гимназији, музичко образовање у основној школи реализовано је пуном снагом. У наставу певања уведени су нови музички елементи: троделни ритам, молски тоналитет и бугарска мелодика. Бугарски учитељи трудили су се, да на најбољи начин пренесу основцима што већи број песама.²⁵⁶ Иако не знамо у којој мери су учитељи били музикални и колико

²⁵² Јелена Виденовић: *Црквено-певачка дружина „Бранко“ 120 година*. Ниш, 2007. 18

²⁵³ Д. Живојиновић: *Ниш у I светском рату. Историја Ниша II*, Градина и Просвета, Ниш 1984, 223-243

²⁵⁴ Српско-јеврејско певачко друштво „Давид“ основао је у Нишу 1909. године Бора Алкалај. Друштво је имало великог успеха при певању у синагоги и учествовало је на многим венчањима и другим приредбама. Најактивније је било у периоду између 1917-1920. године. Друштво је у Нишу било веома популарно и цењено. *Нишки весник*, IV, бр. 16, 2002. 18

²⁵⁵ ИАН, фонд ош *Учитељ Таса*, бугарске уписнице: 1916. књ. 10, 1916. књ. 12, 1916/1917. књ. 13, 1917/1918. књ. 15, 1917/1918. књ. 17.

²⁵⁶ Бугарски учитељи били су изузетно педантни у вођењу школских дневника. У школске дневнике редовно су уписивали одржане часове са одређеним наставним јединицама из свих предмета.

су ученици били способни за усвајање и репродукцију музичког материјала, често извођење музичке наставе са разноврсним и обилним музичким садржајем указује на значај *певања* и развој музичке културе нишких основаца. У поређењу са музичком наставом у основним школама предратног Ниша, у бугарској основној школи музички садржаји били су обимнији, а настава учесталија.

IV Културни успон у Краљевини Југославији

Водило се рачуна и о редовном похађању наставе, а изостанци из свих часова, па и певања, бележили су се различитим знацима: - одсутан пре подне, **I** одсутан после подне, + одсутан целог дана, **б.** одсутан због болести, **л.в.** одсутан због невремена, **р.с.** радосни догађај у породици, **ск.с.** смртни случај и **н.пр.** непознати разлози.

1. МУЗИКА У НАСТАВНИМ ПЛАНОВИМА И ПРОГРАМИМА

1.1. Основне школе

После стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године (касније Југославије 1929) уједначавање просветних закона и прописа, који су настали раније у различитим културним, историјским, политичким и религијским условима, постало је важно државно питање. Пре формирања нове државе просветна делатност била је регулисана различитим законима и наредбама. На територији Србије важио је Закон о народним школама из 1904. године, са изменама и допунама из 1919, у Хрватској Славонији и Срему важио је школски закон из 1888. са допуњеним уредбама, а у Словенији је школство регулисано законом из 1896. године, са неким изменама из 1881. године. Уједначавање школских закона и просветног рада почело је одмах после уједињења (1918) и трајало је читаву деценију. У тим активностима учествовали су већином представници просветних власти и цркве, али и лица из учитељских и професорских удружења.

Паралелно са радом на школским законима текла је и израда јединствених наставних планова и програма. Унификација школства одвијала се прво путем уредби, наредби, расписа, решења, одлука, правила и правилника. Уредбе су рађене брзо и површно. Мењане су са честим променама владе. Са тежњом да се на југословенској националној основи изврши унификација просветне делатности, Шестојануарским режимом²⁵⁷ 1929. године, укинута је преко тридесет разних покрајинских закона и донети су јединствени школски закони за целу земљу. Њима је регулисана школска организација и рад у просвети. У неколико наредних година ови закони су допуњавани и усаглашавани са новонасталим променама.

²⁵⁷ Шестојануарски режим (шестојануарска диктатура) је период диктатуре у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца у трајању од 6. јануара 1929. до 3. септембра 1931. године. Краљ Александар I Карађорђевић је 6. јануара 1929. године распустио Народну скупштину, забранио рад свих политичких странака и синдиката, забранио политичке скупове, увео цензуру, прогласио идеологију *интегралног југословенства* и држави променио име у Краљевина Југославија. Диктатура је званично укинута доношењем Октоисаног устава.

Промене и допуне у наставним програмима спровођене су и пре Шестојануарске диктатуре. Као допуна музичком садржају у наставном програму из 1925. године, са одобрењем Министарства просвете објављиване су збирке нових песама. У песмарици под називом *Песме и дечје игре за III, IV, V и VI разред основне и грађанске школе*, коју је уредио Драгољуб П. Илић, налазе се двогласне композиције српских, хрватских и словеначких аутора: Стевана Стојановића Мокрањца, Божидара Јоксимовића, Владимира Р. Ђорђевића, Косте Манојловића, Милана Бајшанског, Антона Лајовића, Божидара Широле и Миховила Логара. (прилог бр. 20) Због интонативне (а – ге2), хармонске и ритмичке тежине (5/4, 7/4, 3/2) песме су нарочито погодне за хорско извођење.²⁵⁸

Наставним планом и програмом за основне школе истог закона (1925) за певање је било предвиђено пола школског часа два пута недељно.²⁵⁹ Смањењем броја часова, настава певања није изгубила своју важност. Подела часа могла је позитивно да утиче на радни учинак: певало се чешће а краће. На значај певања, које поред уметничке импресије пружа и релаксацију од уложеног напора на часовима научних предмета, указује и савет Министра просвете Светозара Прибићевића: „Најбоље је да се ученици за време одмора шетају по дворишту, уз песму и шалу, јер ће их то најбоље освежити и одморити“.²⁶⁰ Иако је овим саветом Министар просвете највероватније имао на уму циљ певања - *вежбање гласа, буђење и развијање естетичког и родољубивог осећања*, као и подстицај на дружење, за ученике је ипак најбоље да наставне садржаје усвајају и репродукују на часу, а да одморе искористе за предаха.

Садржај песама није битно промењен у односу на програм из 1894. године. Новина у овом програму је подела песама различитог карактера за мушке, женске и мешовите школе, уз додатак неколико нових мелодија. Песме су тематски везане за дечји живот у школи и ван ње и за области појединих научних предмета. На првом месту биле су народне песме и уметничке мелодије са народном мелодиком. Литерарни текст морао је да садржи родољубиву тематику. Песме борбеног,

²⁵⁸ Драгољуб П. Илић: *Песме и дечје игре за III, IV, V и VI разред основне и за грађанске школе*. Друго допуњено издање, Београд 1926. 1-6.

²⁵⁹ *Службени гласник*, Београд 1925, 460-463.

²⁶⁰ *Службени гласник Министарства просвете*, Београд 1925, 100, 101.

јуначког садржаја, намењене су мушким школама. За женске школе одабран је лирски репертоар близак нежном девојачком карактеру. У програму су одређене и песме за мешовите школе. То су биле, углавном химне (народна, државна, светосавска), али и композиције у духу државног и народног јединства. Поред песама које су предложене у наставном програму, наставници су могли да обрађују и друге песме, нарочито патриотске.²⁶¹ (прилог бр. 21) У новом наставном програму садржај црквеног певања није промењен. Сви учитељи су и даље били дужни да воде ђаке у цркву у дане које одреди Министар просвете.²⁶² Негативни однос тадашњих школских власти према црквеном певању и потискивању појања из програма основних и учитељских школа, подстакао је Ненада Барачког на објављивање црквених нотних записа. Његова добронамерна и благовремена упозорења о дуготрајним последицама ове одлуке била су игнорисана.²⁶³

У тадашњем наставном програму учачамо озбиљност у избору световних песама, у којима је, поред музичког образовања присутно и морално, естетско и патриотско васпитање. Текстови песама су пажљиво бирани, јер су представљали важну компоненту целокупног музичког доживљаја. Истовремено су, сталним понављањем у току певања, утицали на развој позитивног мишљења ученика и стварања карактерне омладине. Мелодије су већином биране из фолклорног миљеа, а било је и уметничких композиција Милоја Милојевића, Владимира Ђорђевића, Мите Топаловића.

Услед недовољног времена, које је било предвиђено наставним планом из 1927. године, градиво из певања (црквеног и световног) било је тешко реализовати. Новим наставним планом и програмом од 15. јула 1933. године, промењена је

²⁶¹ Наставни план и програм за забавишта и основне школе, Београд 1925.

²⁶² *Просветни гласник*, XLV, децембар, бр. 12, Београд 1929. У Краљевини Југославији ученици српске православне вероисповести славили су: Усековање, Малу Госпојину, Крстовдан, Св. Димитрија, Св. Архангела Михаила, Ваведење, Св. Николу, Божић (четири дана), Нову Годину, Богојављење, Три јерарха, Сретење, Благовести, Ускрс (шест дана, од великог четвртка до трећег дана Ускрса), Ђурђевдан, Спасовдан и други дан Духова. Ученици су били дужни да се заједно са наставницима причесте најмање два пута годишње. Министар просвете је на основу Закона о верској настави од 23. септембра 1933. године прописао правила о вршењу верских дужности ученика. Између осталог, сваког дана на почетку првог часа, један од ученика у сваком разреду био је дужан да гласно прочита молитву: „Молимо те свемогући Боже, дела наша напајај Милошћу Својом и помоћу Својом прати, да свака наша молитва и свако наше дело Тобом започне и Тобом започето да се доврши, Створитељу на славу, родитељима на радост, отаџбини на корист“. *Просветни гласник*, LI, бр. 6, Београд 1935, 728, 729.

²⁶³ *Српско народно црквено појање*, Ненад Барачки, приредила Даница Петровић, Крагујевац 2000, 8.

дужина часова певања. Певање је у прва два разреда извођено два пута недељно са половином школског часа, а у трећем и четвртом разреду са по једним часом недељно. Тада је из Министарства просвете предложено да песме за наставу буду изабране из свих крајева Краљевине.²⁶⁴

Новим наставним програмом уведене су и кратке напомене о интонацији и музичкој теорији, а реализација градива систематски је изложена по разредима. У првом разреду рађене су вежбе за развијање слуха, гласа и правилне дикције. Ученици су препознавали тонове по јачини, висини и трајању. У другом и трећем разреду примарни задатак наставника био је формирање чисте интонације и правилног тона. У четвртом разреду предавани су основни појмови о нотама и лествици. Музички знаци нису имали практичну примену – и даље су песме учене по слуху. У свим разредима, певање песама комбиновано је са дечјим играма и гимнастичким вежбама.²⁶⁵

Новим наставним планом из 1933. године минимално је повећан број часова певања, а учитељи су се и даље тешко сналазили и злоупатили са ограниченим временом. Педагози су истицали препоруку једног француског педагога: „Ја вас молим да мало више помишљате на песму. Нека певају мали и велики ученици у школи, при уласку у разред, при преласку с једног рада на други. Дајте им да певају и кад излазе на одмор и кад се спремају за одлазак кући и кад вам кажу *довиђења*. Нека деца певају“!²⁶⁶ Не можемо да знамо да ли су француски учитељи уважили предлоге овог педагога, али је сигурно да су овакви савети српским учитељима били неопходни.

У наставним програмима нижих разреда Краљевине, предлагано је једногласно интонирање песама. Двогласно извођење зависило је од музикалности учитеља и његове способности аранжирања мелодије. Талентовани учитељи су у појединим часописима објављивали своје двогласне композиције и обраде народних песама. У издавању нових песама предњачио је часопис за децу под

²⁶⁴ *Учитељ*, год. 15, бр. 3, Београд 1934, 224.

²⁶⁵ *Просветни гласник*, XLIX, бр. 8, Београд 1933, 717, 718.

²⁶⁶ Вујица Петковић: *Наставни план и програм за основну и вишу народну школу*. Београд 1937, 78, 79.

називом „Зорица“.²⁶⁷ По креативним и приступачним аранжманима међу многобројним учитељима истичу се Драгољуб П. Илић и Јордан М. Костић. Важно је истаћи да у песмама учитеља Драгољуба Илића преовладавају троделни ритмови: 6/8, 3/8 и 3/4. (прилог бр. 22) Од објављених песама најинтересантније су *Топлички усташ* и *Песма Јована Бабунског*. У *Топличком усташу* хармонску основу чини балкански це-мол. Прекомерна секунда у силазном кретању тоничног пентахорда доноси оријенталну атмосферу у соло деоници другог гласа. *Песма Јована Бабунског*²⁶⁸ пева се и данас. Позната је под називом *Спрем' те се, спрем' те четници* и није намењена деци.

Јордан М. Костић је био ученик прве генерације учитељске школе у Јагодини. Музику и певање учио је код Владимира Р. Ђорђевића. Компонувао је мелодичне песме различите тежине и већином их је аранжирао у терцама. (прилог бр. 23). Терцно певање је веома погодно за нижу основну школу, јер се деонице другог гласа лако памте, а песме могу да се науче без већег напора. Очигледно је, да је Јордан Костић у приступачној обради певљивих мелодија следио методска упутства професора музике из јагодинске школе. Осим двогласних песама намењених за извођење на часу, учитељ Костић је испољио посебну креативност у компоновању мелодија за школске приредбе, уз које је доносио и упутство о постављању сценских призора. (прилог бр. 24)

Поред ауторских песама Драгољуба П. Илића и Јордана М. Костића у часопису *Зорица* објављиване су двогласне и трогласне композиције других учитеља. (прилог бр. 25) То су биле песме скромних мелодијских линија, које су аранжиране лаком хармонизацијом. У песмама поменутих учитеља – композитора

²⁶⁷ Песме у прилогу (250-276 стр) наведене су из илустрованих часописа за децу *Зорица* уредника Милана В. Поповића, Београд: год. III, 1924 - бр.1, 13; бр. 4, 62, год. III, 1925 - бр. 6, 82; бр. 10, 157, год. IV, 1926 - бр. 6, 92, год. VI, 1927 – бр. 3, 37, год. VII, 1938 – бр. 1, 7; бр. 4, 48; бр. 5, 47, год. VIII, 1939 – бр. 4, 52, год. XI, 1933 – бр. 6, 93; бр. 8, 123, год. XII, 1934 – бр. 9, 144, год. XIV, 1936 – бр. 10, 159, год. XIV, 1935 – бр. 3, 44; бр. 4, 61, год. XV, 1923 - бр.1, 14; бр. 2, 10; бр. 3, 44; бр. 4, 63, год. XV, 1924 - бр. 6, 96; бр. 8, 125; бр. 10, 158, год. XV, 1936 – бр. 1, 17, год. xv, 1937 – бр. 9, 140, год. XVI, 1937 – бр. 4, 65, год. XVI, 1938 – бр. 5, 78, 79; бр. 6, 93; бр. 8, 118; бр. 10, 155, год. XVII, 1938 – бр. 2, 16, год. XVIII, 1939 – бр. 3, 32, год. XVIII, 1940- бр. 7, 96; бр. 9, 132, 136.

²⁶⁸ Јован Стојковић - Војвода Бабунски (1875-1920), рођен је у селу Мартолцу у близини Велеса. Гимназију је похађао у Београду и Ваљеву, а Учитељску школу у Нишу и Београду. Радио је у околини Велеса. У борби против Турака и Бугара 1906. године предводио је четничку одбрану поробљеног народа у Македонији. Милан В. Поповић: *Зорица - децје илустроване новине*, III, бр. 6, Београд 1925, 82.

преовладава тоналитет Де дур. Тонална основа за интонирање померена је за малу терцу наниже, у односу на музички садржај из Кнежевине и Краљевине Србије, који је био заснован на Еф – дуру.

1. 2. Гимназије

У првим послератним годинама уредбом Министра просвете Љубомира Давидовића, за ученике средњих школа уведено је скраћено школовање. На редовно школовање прешло се од 1920. године. Из Министарства просвете 2. септембра исте године објављен је наставни план, у коме је за *певање* задржан исти статус и број часова, као у плану из бивше Краљевине Србије.²⁶⁹ До почетка II светског рата, није било промена у броју часова и садржају музичког градива.

Због става о хорском певању као факултативном предмету, послератна хорска активност, била је неуједначена и нередовна. У многим гимназијама хорске пробе одржаване су повремено, пред одређени наступ. Зато је посебна брига Министарства просвете била усмерена ка формирању сталних гимназијских хорова и редовном одржавању хорске наставе. Дана 28. децембра 1928. године гимназијама је прослеђена одлука, по којој су све школе биле обавезне да организују школске вокалне ансамбле.

Поред вокалне наставе, за ученике добровољце организовано је и свирање на виолини. Овладавање инструментом утицало је на формирање камерних ансамбала или оркестара. Министарство просвете је захтевало да се извођачка делатност гимназијалаца реализује искључиво за школске потребе. Модерније прихватање музичке активности, посебно формирање цез оркестара, који су уз одређену материјалну надокнаду свирали на забавама других удружења, Министарство просвете је оштро осуђивало и забрањивало. Из тог разлога је из Министарства просвете 1931. године директорима гимназија упућен акт упозорења следеће садржине: „Ако у школи постоји ученички оркестар, који би могао на школским свечаностима и забавама свирати модерне игре, онда се ни у ком случају

²⁶⁹ Радивоје М. Петковић: *Нишка гимназија 1878-2003*. Ниш 2003, 222-227, 239.

не допушта опстанак ових ученичких цез оркестара, и где су до сада постојали имају се одмах забранити“.²⁷⁰

Интересовање Министарства просвете за школске ансамбле, указује на то да музичке вештине заузимају битно место у школском образовању. Формирање дејјих и омладинских хорова, подстакло је многе композиторе на стварање хорских композиција. Због традиционалне вредности хорска музика је почивала на основама народних мелодија. Створен је национални стил дејје песме, који је публици био веома близак и популаран.²⁷¹ За редован и несметан рад ансамбала били су задужени директори школа. Ред и дисциплину спроводили су: организацијом распореда хорских и оркестарских проба, подржавањем и помагањем ансамбала у раду, одржавањем реда и подстицањем воље за рад код наставника и ученика.

Да би дела дејје и омладинске музика била правилно извођена, певачи су морали да овладају техником хорског певања. Многи аутори хорских песама саветовали су наставнике - хоровође о начину извођења хорских композиција и потребним техничким елементима: формирању природног, меканог тона, јасне дикције, чисте интонације и сигурног ритма, поштовању прописаног темпа, динамичком сенчењу и фразирању. Певање, на неки начин представља идеализован говор, и не може да се изводи „насилно, са дерањем и кречањем“. За уметничко извођење композиције неопходно је савладавање и примена наведених елемената.²⁷²

Министарство просвете је показало велику бригу и одговорност у планирању наставе и у организовању школског културно-уметничког програма. Тридесетих година двадесетог века свим средњим и учитељским школама наређено је организовање и извођење јавних часова музике. Јавни часови реализовани су у свечаној сали града, као преподневни концерти за ђаке и грађанство. На овај начин представљани су постигнути годишњи резултати рада на музичким вештинама. Из Министарства је захтевано да концертне нумере буду из југословенске музичке

²⁷⁰ ИАН, фонд *Стеван Сремац*, кут. 45, док, 85.

²⁷¹ Светомир Настасијевић: *Југословенска дејја и омладинска музика*. *Учитељ*, год. 19, бр. 3, Београд 1939, 281-284.

²⁷² Божидар Јоксимовић: *Методика певања*. Београд 1927, 59,60.

литературе. Приход са јавних концерата употребљаван је за потребе музичке наставе - набавку инструмената и музикалија.²⁷³ Извештаје о успеху на јавним часовима достављали су и изасланици министра просвете, који су присуствовали приредбама по службеној дужности. О постигнутом успеху на приредбама и концертима писано је и у школским годишњим извештајима.²⁷⁴

Министарство просвете је свим школама у Србији прослеђивало многе одредбе, наредбе и указе. За реализацију министарских одлука одговорни су били директори школа. На овај начин су контролисани музички садржаји и програми школских ансамбала извођени на наступима и концертима. Директори су били обавезни, да министру просвете на увид и одобрење пошаљу извештај са приложеним садржајем програма о свим јавним музичким манифестацијама својих школа. Обавеза прегледа школских програма уследила је почев од 1930. године због претходно невешто одабраних нумера, које нису биле у складу са наменом приредбе. Сличне неправилности Министарство је често проналазило у програмима ђачких дружина. Песме су по садржају морале да буду у духу народног јединства и школског живота омладине. Директори су ову дужност олако схватили, па многи од њих програме нису достављали министарству на време. Дешавало се да се садржај програма пошаље после изведене приредбе или у последњем тренутку, када измена није била могућа.²⁷⁵

Усклађивање музичких садржаја са програмом појединих прослава, Министарство је решило објављивањем одобреног вокалног и инструменталног репертоара. Да би се нова песма уврстила у репертоар, тражено је одобрење Наставног одсека за средњу наставу. Песма је подношена на увид у препису партитуре. Оркестарске композиције неговале су националну музику - народну песму и игру. Из стране литературе бирана су дела „класичне вредности“.²⁷⁶ (прилог бр. 26)

Велики труд наставника музике уложен у спремање хора и оркестра и наступа на концертима, новчано је награђиван. Средства су издвајана из прихода са

²⁷³ *Просветни гласник*, LI, св. 5, Београд 1936. 349.

²⁷⁴ *Просветни гласник*, XLVIII, бр. 3, Београд 1932, 232-234.

²⁷⁵ *Просветни гласник*, L, св. 3, Београд 1934, 212.

²⁷⁶ *Просветни гласник*, XLVI, бр. 1, јануар Београд 1930, 128-134.

приређених концерата. Поред школског хора, у местима где није било градских вокалних ансамбала, наставник музике био је обавезан да формира певачко друштво. У недостатку адекватног простора у граду, пробе певачког друштва одржаване су у школским просторијама.²⁷⁷

Разноврсне музичке обавезе захтевале су школовани наставни кадар, способан да припреми хорске и оркестарске композиције квалитетног музичког израза. У намери да се ублажи недостатак наставног кадра, а постојећи наставници музике усаврше у знању, из Министарства просвете потекла је идеја о организовању једногодишњег музичког курса. Одлуком министра др Нинка Перића курс је почео са радом 1. септембра 1927. године у Београду. Пријемни испит полагао се из солфеђа, теорије музике и инструмента: виолине или клавира. Тражено знање из солфеђа и теорије музике било је у складу са наставним планом и програмом предвиђеним за учитељске школе. Испит из виолине захтевао је способност окретног свирања у првој позицији, а из клавира - пређено градиво из I свеске, Келерове школе за клавир.²⁷⁸

Музичка едукација на курсу реализована је кроз осам предмета: Солфеђо, Основна теорија музике, Наука о хармонији, Виолина, Клавир, Дидактика и методика школског певања са практичном наставом, Историја музике и Хорско певање. За сваки предмет прописан је одговарајући наставни програм, са градивом које у већој мери одговара савременом програму средњих музичких школа. (прилог бр. 27) *Методика* је имала комплекснији садржај од осталих предмета. Поред теоријске наставе држана су и практична предавања. Пракса је извођена у београдским средњим школама, уз присуство и надзор стручног наставника. Садржај и начин извођења *Методике*, блиски су савременој факултетској настави. Нема података о предавачима, али је наглашено да су комисију на завршном испиту (апсолиторијуму) образовали изасланик Министра просвете, управитељ курса, предметни наставник и два стручна наставника.²⁷⁹

²⁷⁷ *Просветни гласник*, XLIV, бр. 11, Београд 1928, 1067-1069.

²⁷⁸ Луис Келер: *Прве етиде за сваког ученика клавира као техничка подлога виртуозности*, оп. 20 -1.

²⁷⁹ Утврђивањем општих оцена из свих предмета комисија је доносила одлуку о способности кандидата за наставника музике у средњим школама. Кандидат је положио испит, ако је из свих предмета добио најмање оцену добар (3). Завршеним полазницима музичког курса, издавана су

Наведени подаци указују да је Министарство просвете у Краљевини велику бригу поклањало музичким вештинама и старало се о стручној спремности наставника музике. Због сигурности у спровођењу министарских одлука, одговорност је поверавана директорима гимназија. Из Министарства ништа није препуштано случају, већ је сваки детаљ музичког образовања, васпитања и школског извођаштва био строго контролисан. Брига о одговарајућем репертоару и предложене вокалне и инструменталне композиције упућују на значај музичких вештина и естетику школских ансамбала. Неоспорно је да се првенствено пазило на дух народног јединства, али се водило рачуна и о уметничком квалитету одабраних композиција. Наступи школских ансамбала у мањим срединама, често су били једини извор културног живота. Поред стварања музичког укуса и васпитања паланачке публике у уметничком духу, разноврсне композиције, народне и патриотске песме будиле су родољубље и чувале национални идентитет. Концерттирање школских ансамбала имало је велики значај у раду на народном просвећивању, поготову у местима из унутрашњости.

1.3. Музичке вештине у учитељским школама у Алексинцу и Јагодини

Реформа учитељске школе из 1925. године донела је другачији однос према црквеном певању и ублажила је дужности наставника и ученика према цркви, тако да су ученици били обавезни, да тек сваке четврте недеље певају у цркви. *Црквено певање* није више био самостални предмет. Уз редукцију градива, предавано је са световним певањем.²⁸⁰ Иако за црквено певање нису предвиђени посебни часови, Министарство просвете се побринуло, да се у учитељским школама не запоставља црквена песма. Наставницима нотног певања је наложено, да поред световног програма обрађују „лепше и важније црквене песме“, а нарочито оне које су предвиђене наставним планом и програмом за основну школу.²⁸¹

сведочанства о положеном наставничком испиту. *Просветни гласник*, XLIII, бр. 5 и 6, Београд 1927, 316-324.

²⁸⁰ *Службени гласник министарства просвете*, Београд, 20. 06. 1925.

²⁸¹ *Просветни гласник*, Београд - XLIII, бр. 1 и 2, 1927, 48.

Нови наставни план подстакао је и другачије схватање црквеног певања, као „један рудименат у уређењу наше Учитељске школе, заостао из старих времена, када су школа и учитељ били подређени цркви и анахронизам, који треба уклонити“.²⁸² Једини разлог, који је наведен као потреба за учењем црквеног певања у учитељској школи, је присуство учитеља на црквеној служби као свештеничког помагача. Многи ондашњи просветни радници заступали су мишљење да би, за ученике било много корисније учење страних језика уместо црквеног певања.²⁸³

Структура Учитељске школе је често мењана: од троразредне на четвороразредну и обрнуто. Од 1930. године школа је постала петоразредна. Петогодишње школовање настављено је до почетка Другог светског рата.²⁸⁴ После краткорочних промена условљених недостатком кадрова и школских простора у тек основаној држави - Краљевини СХС, први наставни план за петогодишњу учитељску школу из Министарства просвете прописан је 1931. године у Краљевини Југославији. Иако је, уз образложење да се ради о изједначавању наставе у учитељским школама, носио наслов *Привремени наставни план и програм* био је на снази до почетка рата. Музички предмети били су *певање* и *свирање*. Певање је предавано у свим разредима са једним часом недељно. Свирање је у прва два разреда било заступљено са два недељна часа, а у III и IV разреду са једним часом недељно. Свирање није предавано само у V разреду.²⁸⁵

У учитељским школама у Алексинцу и Јагодини, настављено је са неговањем музичких вештина и концерттрирањем вокалних и инструменталних ансамбала. Хорско певање у алексиначкој учитељској школи било је изузетно цењено. Хорски репертоар између два рата, заснивао се на Мокрањчевим руковетима и другим српским и страним композицијама. Многи ученици су са великим жаром учествовали у хорском певању. Осећања која су произилазила из

²⁸² Јован П. Јовановић: *За реформу наше народне школе. Учитељ*, I, бр. 8, Београд 1921, 127.

²⁸³ *Службени гласник министарства просвете*, Београд, 20. 08. 1925.

²⁸⁴ мр Драгош Ивановић: *Учитељска школа између два рата. На изворишту учитељства*, Алексинац 1991, 46.

²⁸⁵ Јовица Ранђеловић: *Преглед развоја наставних планова Учитељске школе и Педагошке академије. На изворишту учитељства*, Алексинац 1991, 92, 93; *Просвети гласник*, Београд - XLV, бр. 9, 1929, 721; св. 6, св. 9, 1931, 710, 711, 523.

тог чина описује један бивши ученик: „Дивно је певати у хору. Човек осећа да својим гласом лично акордира, прави сазвучје са осталим ученицима. Сам тај акт даје неко особито задовољство човеку. Посебно је уживање у складу, распеваности“...

У послератној обнови школе (1919) основан је и погребни хор под руководством наставник музике Јована Травња.²⁸⁶ Од 1921. године погребни хор водио је ђак учитељске школе, неки Дракче, који је касније постао наставник музике у учитељској школи у Сомбору. Чланови погребног хора учили су црквене песме без наставничког надзора. Описмењавали су се самостално уз помоћ приручника за *нотно пјеније*. У изворима се не наводи име аутора, али се претпоставља да су то *Основи музичке уметности* Милоја Милојевића. Овај уџбеник је у то време коришћен за нотну певање у алексиначкој школи.²⁸⁷

Тридесетих година двадесетог века, и у јагодинској учитељској школи постојао је црквени хор. За разлику од алексиначког погребног хора, овај ансамбл није учествовао на сахранама мештана, већ је певао на парастосима и опелима многих српских великана и државника, бивших директора, наставника, ученика и добротвора учитељске школе. За време православних празника хор је у цркви певао пригодне духовне песме.²⁸⁸ Нема података који говоре о наступу хора на Богослужењима.

Солистичка и оркестарска инструментална настава у јагодинској учитељској школи била је организована, методски коректна, са применом одговарајућих уџбеника из домаће и стране литературе за виолину. Музичка збирка јагодинске учитељске школе била је специфична по великом броју вокалних и инструменталних музикалија. Разноврсност и квалитет композиција указује на високо развијен музички укус и интерпретацију разноликих стилова. До почетка II светског рата збирка је располагала са 116 партитура.²⁸⁹ Многе композиције изведене су на концертима школских ансамбала.

²⁸⁶ Доласком у Војводину, а после напуштања алексиначке учитељске школе, Јован Травња је написао једноставну литургију за мешовити хор.

²⁸⁷ др Милан Ђорђевић: *Личне импресије о Алексинцу, школи и средини. На изворишту учитељства*, Алексинац 1991, 137, 138.

²⁸⁸ Извештај Учитељске школе у Јагодини 1939/40, 16.

²⁸⁹ Извештај Учитељске школе у Јагодини 1938/39, 30.

По оригиналној идеји директора школе, издваја се концерт поводом двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије, који је одржан 24. октобра 1937. године у школској сали. На концерту су извођене само мелодије из Јужне Србије у вокалној и инструменталној интерпретацији ученика – јужносрбијанаца. Музички оријентални колорит дочаран је вештом интерпретацијом песама *Облаци*, *Жали моме да жалим* и *Рекоше ми Симке*, а школски оркестар је темпераментно одсвирао композиције *Болан ми лежи*, *Излези моме Вонка на двори* и коло *Македонка*.²⁹⁰

По броју уџбеника, музикалија и инструмената, Алексинац је у поређењу са школом у Јагодини осетно заостајао. Захваљујући стручном педагошком раду наставника музике, музичко образовање у алексиначкој учитељској школи било је изузетно цењено.²⁹¹ У првим послератним годинама (1919-1921), музичке вештине доносиле су оптимизам и јачале младалачки дух. У томе је предњачило свирање. Позитиван утицај на млађе ђаке имали су старији ученици, који су у школу примани по строжијем предратном критеријуму, па је зато свако од њих знао да свира на неком инструменту. Ученици су се пре редовне наставе, у поподневним часовима, окупљали око борова иза школе, где су певали и свирали. Млађе генерације су их помно пратиле и гледале у њих као у „богове“, сањајући истовремено о својим будућим успесима.²⁹²

У алексиначкој учитељској школи није било великих талената за свирање, али је свако од ученика показивао склоности ка појединој врсти музике. Свирана су народна кола, али и романсе, серенаде, менуети. Понеки ученици свирали су на својим личним инструментима. То нису биле ручно прављене квалитетне виолине, већ инструменти серијске израде тзв. „јакоче даске“. Алексиначку школу су, углавном, похађала сиромашна деца, без средстава за куповину виолина. Недостатак личних инструмената одражавао се на лош успех из певања и свирања. На седници наставног већа одржаној 3. децембра 1929. године професори су одлучили да сиромашни ученици користе школске виолине и уједно препоручили

²⁹⁰ Извештај Учитељске школе у Јагодини 1937/38, 12.

²⁹¹ Извештај Учитељске школе у Алексинцу 1898/99, 114.

²⁹² Јанко Станковић и Тодор Лилић: *Сећање на школовање у алексиначкој учитељској школи 1919-1921. На изворишту учитељства*, Алексинац 1991, 131.

„да се градиво лакше прелази и да се ученици што више вежбају“.²⁹³ Насупрот Алексинцу, који је стално кубурио са недостатком виолина, овај проблем у јагодинској школи није постојао. На пријемном испиту, по извршеном избору, сваки ученик добијао је одело, школске књиге и *виолину*.²⁹⁴

Захваљујући донацији Краљевине СХС обновљена је музичка збирка алексиначке учитељске школе (1921). Инструментаријум је садржао само гудачке инструменте: четрдесет виолина, две виоле, чело и контрабас. Директор школе Јован С. Јовановић примио је нове инструменте уз коментар: „На овај начин ученици ће учити музику одиста на инструментима, те се неће од наставника тражити да буду „блажији“ у оцењивању. Недостаје нам добар оркестар. Од идуће школске године и тога ће бити. За поуну ђачког оркестра недостају: велики бубањ, добош, триангл и тасови, што ће се такође у току године набавити“.²⁹⁵ Набавка нових инструмената текла је споро. До 1933. године употребљена је са клавиром, хармонијумом, дувачким инструментима (флаутом, пиколом, тромбоном, кларинетом, крилним рогом) и удараљкама (џез бубњем и добошом). Осим поменутих инструмената, у фонду музичке збирке било је петнаест пултова и петнаест различитих партитура.²⁹⁶ У наредним годинама музичка збирка није обнављана. Број дувачких инструмената и удараљки био је непромењен, али се смањио број виолина - од тридесет четири остало је седамнаест.²⁹⁷

Хорски и инструментални ансамбли алексиначке и јагодинске школе изводили су различити репертоар. У школама са истим музичким предметима и врстама ансамбала наилазимо на различит избор композиција, посебно инструменталних. Од наведених хорских композиција извођених у обе школе, идентично је само пет: *Химна св. Сави*, *Народна химна*, *Народни збор* Јосифа Маринковића, *Молитва Југословена* Љубомира Бошњаковића и *III руковет* Стевана Ст. Мокрањца. (репертоар у прилогу бр. 28)

Нотно певање у обе школе предавано је из музичких уџбеника. Разлика је била у броју књига. Уџбеници за музику и нотну певање у алексиначкој учитељској

²⁹³ Архив ВССС за васпитаче у Алексинцу: *Записници наставног савета* 1929-1931.

²⁹⁴ Група аутора: *Седам деценија Учитељске школе у Светозаревоу*. Светозарево 1969. 127

²⁹⁵ Јован С. Јовановић: *Споменица*, Ниш 1921, 228.

²⁹⁶ Извештај Учитељске школе у Алексинцу 1932/33, 27.

²⁹⁷ Извештај Учитељске школе у Алексинцу 1939/40, 41.

школи наводе се у школским извештајима тек од 1929. године. Музичка литература је обухватала две књиге: *Основи музичке уметности* Милоја Милојевића и *Школа за виолину* Владимира Ђорђевића. Ове музичке књиге коришћене су у настави до Другог светског рата. Поред наведених уџбеника од 1938. године коришћене су две збирке Владимира Ђорђевића: *Збирка одабраних песама* и *Збирка дечјих песама*.²⁹⁸

За разлику од од скромног броја музичких уџбеника алексиначке учитељске школе у Јагодини је коришћен велики број музичких књига и публикација. Поред уџбеника за виолину и нотно певање Владимира Ђорђевића и других страних аутора, примењивани су методски приручници за савладавање основних знања из музичке писмености, теорије и хармоније.²⁹⁹ (прилог бр. 29) Осим из стручних књига, музика се учила и увежбавала из ручно преписаних композиција, обично страних комада за виолину и хорова, и из ђачких бележака.³⁰⁰

Обимна музичка библиографија и стручни рад талентованих наставника музике јагодинске школе имали су велики утицај на квалитет наставе. У недостатку музичких школа у унутрашњости Србије, учитељска школа у Јагодини је подстицала интересовање ученика за певање и свирање и пружала додатна знања из теорије музике, хармоније и солфеџа. Само се, као у Јагодинској учитељској школи, у стручним музичким школама ондашње Србије музика гајила у толикој мери. Посебно је била негована инструментална музика. Многи талентовани ученици овладали су елементима аранжирања, компоновања, хармонизације. Двогласне и вишегласне дечје песме у аранжману бивших ученика учитељске школе објављиване су у часописима за ђаке и учитеље: *Зорица, Учитель...*³⁰¹

Од 1936. године значај музичких предмета вреднован је и подстицан израдом наградних светосавских темата. Сваке године предлагане су три теме из области историје музике и хармоније, а неке од њих су: *Развој југословенске*

²⁹⁸ Извештај Учитељске школе у Алексинцу 1938/39, 16; Архив библиотеке ВССС у Алексинцу, *Инвентар књижнице*, 1935-1940, 8.

²⁹⁹ Извештај Учитељске школе у Јагодини 1909/10. 55.

³⁰⁰ Извештаји Учитељске школе у Јагодини 1902/03, 1903/04, 1904/05, 47.

³⁰¹ Један од најталентованијих ученика прве генерације јагодинске учитељске школе био је Јордан Костић. Певање и свирање учио је код В. Ђорђевића. После завршене школе, радио је као учитељ у основној школи у Скопљу. Успешно је писао и аранжирао дечје и народне песме за двогласне хорова, које су од 1935. до 1940. године објављиване у ђачком часопису „Зорица“.

музике, *Значај југословенске музике, Хармонизација неколико песама из родног краја за двогласни и трогласни дечји хор, Живот и рад Корнелија Станковића, Јосифа Маринковића и Стевана Мокрањца, Улога учитеља у ширењу музичке уметности...* Уз теме за хармонизацију дечјих и народних песама наведена је и сугестија, са захтевом да композиције „деци буду приступачне како мелодијски тако и ритмички“.³⁰²

Квалитет наставе и концертних активности обе школе, постигнут је прегалачким радом и великим трудом музичких предавача. Од оснивања алексиначке школе, па све до 1924. године, музичку наставу изводили су истакнути музичари - композитори, педагози и теоретичари. Од 1924. године до Другог светског рата музику и нотну певање предавали су наставници познати углавном на локалном нивоу: Густав Коцијан (1903-1968), Милутин Станковић и Иванка Васић. Међу њима се највише истицао Густав Коцијан. Као „наставник дневничар за музичке вештине“ у Учитељској школи у Алексинцу радио је од 1930. до 1932. године.³⁰³ Поседовао је истанчан слух и невероватан музички професионализам, па је у свакој ситуацији проверавао музикалност и знање својих ученика. Осим школске музичке секције руководио је и ђачким погребним хором. За време спровода упоређивао је тонске висине при запевању нарикача са појединим интервалима. Стално је говорио ученицима: „Слушајте, ово је прекомерна кварта (или велика и мала секунда итд.)“.³⁰⁴

У Учитељској школи у Јагодини, учитељи музике Евгеније Тимонов и Миленко Пауновић наставили су музичку активност, коју је осмислио и поставио

³⁰² Извештаји Учитељске школе у Јагодини 1936/37, 26, 1937/38, 29, 1938/39, 21.

³⁰³ Извештај Учитељске школе у Алексинцу 1932/33, 12. Густав Коцијан рођен је у Словенији (Бизељско-Брежице). Музичку школу завршио је у Цељу (клавир и оргуље). Пре доласка у Алексинац радио је у Пироту као наставник музике у Учитељској школи, Гимназији и био је диригент певачког друштва *Момчило*. Од 1932. године радио је у нишком позоришту као хоровађа, диригент оркестра, корепетитор и композитор сценске музике (*Нечиста крв, Ибишага, Пауци*). У музичком животу Ниша био је активан и као клавирски сарадник домаћих солиста и гостујућих певача и инструменталиста. Од 1949. године упоредо са радом у позоришту, радио је и као наставник клавира у музичкој школи „Др Војислав Вучковић“. Слободан Кодела, Данијела Стојановић, Соња Цветковић: *Словенци – музичари у нишком крају*. Словеначка културна заједница „Франце Прешерн“, Ниш 206, 15-16.

³⁰⁴ Подаци забележени по причању Јовице Гвриловића (1941) из Алексинца, професора музике у пензији, некадашњег ученика Г. Коцијана у средњој музичкој школи у Нишу од 1956. до 1960. године.

Владимир Ђорђевић, како су најбоље умели и знали.³⁰⁵ До промена у музичкој настави дошло је 1929. године постављењем Угљеше Смиљанића, дипломираног ученика Музичке школе у Београду. Музичку збирку, коју је основао Владимир Ђорђевић, млади учитељ обогатио је новим нотним материјалом. Са школским хором и оркестром изводио је нове композиције. Веома амбициозан и адекватно школован био је први наставник музике, који је у школи одржао стручно предавање из музике са темом „Везивање трозвука“ (20. маја 1932).³⁰⁶ Поред школских ансамбала радио је и као хоровађа певачких друштава у Јагодини и Багрдану. У учитељској школи предавао је до 1936. године.

До почетка II светског рата у учитељској школи у Јагодини деловала су двојица учитеља музике: Светозар Р. Смиљанић и суплент Вељко Ј. Комарек.³⁰⁷

2. МУЗИКА У НИШКИМ ОСНОВНИМ ШКОЛАМА И ГИМНАЗИЈАМА

2.1. Музичка активност у основним школама

Музичка настава у основним нишким школама реализована је у складу са важећим плановима и програмима прописаним из Министарства просвете. За музички предмет највероватније је коришћена *Певанка* Владимира Ђорђевића. На овакав закључак наводи нас одлука Министарства просвете из 1928. године, која је достављена свим нишким школама са препоруком о примени наведене збирке.³⁰⁸

Талентовани нишки основци активно су учествовали у културно уметничком животу школе. Хорско извођаштво није било подједнако развијено у свим школама. Формирање школског хора зависило је од музичког образовања и

³⁰⁵ *Двадесет пет година Учитељске школе у Јагодини*, 43; Извештај Учитељске школе у Јагодини 1929/30, 5.

³⁰⁶ Извештај Учитељске школе у Јагодини 1929/30, 6; 1930/31, 4; 1931/32, 9.

³⁰⁷ Извештај Учитељске школе у Јагодини 1936/37, 8; 1938/39, 3, 4.

³⁰⁸ ИАН, фонд *ош Његош*, 1928, док 1/6. После министарске одлуке школски надзорник за град Ниш, Влад. М. Николић, наредио је свим учитељима да користе уџбенике одобрене из Министарства и да само те књиге препоручују ученицима. Непоштовање ове наредбе строго је кажњавано. ИАН, фонд *ош Његош*, 1928, док 1/111-121.

способности учитеља. Ангажовање и учествовање учитеља у градским приредбама утицало је на висину годишње оцене.³⁰⁹

Захваљујући раду учитеља Велимира Веље Костића, у школи „Вожд Карађорђе“ одвијао се активни музички живот. Учитель Костић био је хоровођа школског ансамбла и организатор програма свих школских прослава. За изузетан труд и успешно вођење хора на седници наставног већа јавно је похваљен као радник „који се највише жртвовао“. Због музикалности и пожртвованости у раду са хором, у колективу је био познат као наставник певања. За потребе хора набављао је разноврсне збирке песама.³¹⁰ У извештају градског школског надзорника Душана М. Стојановића (1938) марљив и савестан рад учитеља Веље Костића оцењен је одличном оценом. Рад са хором додатно је похваљен: „Поред редовног рада у одељењу, учитељ Костић са одличним успехом води ђачки хор на нивоу целе школе и с њиме учествује на школским и другим приредбама“.³¹¹

Насупрот активном хорском извођаштву у школи „Вожд Карађорђе“ у основној школи „Краљ Петар II“³¹² културно уметнички живот реализован је кроз мале позоришне сцене и комаде. Хорско певање имало је споредну улогу. На школским свечаностима ограничавано је на извођење народне и светосавске химне.³¹³

Осим српских народних песама, у хорском репертоару нишких основаца било је и уметничких композиција словеначких и хрватских аутора, као и песама из њиховог националног фолклора. Хорски ансамбли певали су *Словеначки потпури*, *Моја домовина* и *Ми смо деца са Триглава*. Нишка штампа обавестила је грађанство, да је у музичком програму на коцерту из 1936. године изведено „неколико лепих и хармоничних песама, на опште задовољство свих присутних“.³¹⁴

³⁰⁹ ИАН, фонд *ош Његош*, кут. 5, док. 1/164

³¹⁰ ИАН, *Записник са седница ош Вожд Карађорђе*, 1935-1940, 17, 59, 76, 78.

³¹¹ ИАН, *Записник за оцењивање наставника-ца ош Вожд Карађорђе*, 1935-1961, књ. 3.

³¹² Дана 28. јануара 1936. године, канцеларија Њ.В. Краља под бр. 564, одобрила је да ова школа носи назив Државна народна школа „Краљ Петар II“, уместо дотадашњег назива „Престолонаследник Петар“. ИАН, *Извештај за школску 1935/36. годину*, ош „Краљ Петар II“, 30

³¹³ ИАН, *Извештај ош Краљ Петар II*, 1935/36, 24.

³¹⁴ ИАН, *Извештај ош Краљ Петар II*, 1935/36, 25; *Народна реч*, II, бр. 7, Ниш 1936, 4.

Хорски вокални ансамбли учествовали су на различитим прославама поводом историјских јубилеја, Светог Саве, Материнског дана, Видовдана, Црвеног крста и на многим хуманитарним концертима. Најдражи празник за све нишке ђаке православце био је Светосавски дан. Велико славље спреmano је у свим школама, али су у томе највише предњачиле основне школе.³¹⁵ Богат и разноврстан културно уметнички програм планиран је на седницама Већа наставника. За припрему хора одређивани су ванредни часови, а директори су од наставника тражили разумевање и сарадњу са школским хоровођама.³¹⁶ У хору су певала деца православне вероисповести.³¹⁷

Светосавска прослава трајала је целог дана. После јутарњег благодарења у цркви, у школама је одржан обред освећења воде и резања славског колача. По том би хор отпевао светосавску химну и неколико пригодних хорских песама. Интерпетирањем народне химне означаван је и крај преподневне прославе.³¹⁸ Светосавско весеље настављано је у поподневним часовима. Уз обавезно присуство многобројних родитеља приређивана је ђачка игранка.³¹⁹ У вечерњим часовима

³¹⁵ *Нишки гласник*, VI, бр. 13, 1924, 2

³¹⁶ ИАН, фонд *ош Вожд Карађорђе - Записник са седница*, 17

³¹⁷ Одлуком Министра просвете Николе С. Половине из 1929. године, а у циљу очувања карактера општег државног празника, све просветне установе морале су да толеришу разлику у вери. У школама са хомогеном православном омладином, свечаност се обављала по споразуму између црквених и школских власти. У школама где је православна омладина чинила већину, црквени обред за православне ученике обављан је одвојено од опште државне свечаности, по могућству одмах после јутарњег богослужења. У школама где су православни ученици били у мањини, славски обред је извођен у цркви, или у посебној школској учионици. Прослава Светог Саве, као народног просветитеља, без обзира на верску разлику морала је да се схвати као општи народни празник. Зато се, посебно у мешовитим школама, приликом састављања програма водило рачуна о садржају говора, декламација и песама, „како би све било у широком духу верске сношљивости и народног јединства“. *Просветни гласник*, XLV, св. 1, Београд, 1929. На молбу Врховног старешинства Исламске верске заједнице Министарство просвете је 9. фебруара 1931. године донело одлуку да ученици исламске вероисповести не могу учествовати у хоровима који певају црквене и побожне песме на ђачким академијама и забавама. ИАН, фонд *ош Његош*, кут. 2, док. 1/72 Учествовање муслиманске деце у певању црквених и побожних песама било је противно чл. 108 Устава исламске верске заједнице. Ова забрана је спровођена и у средњим школама. ИАН, фонд *Стеван Сремац*, кут. 45, док. 55

³¹⁸ *Нишки весник*, V, бр. 23, 2003, 16

³¹⁹ Прослава од великог националног значаја захтевала је и достојанствено понашање ученика, наставника и свих присутних грађана. По наредби Министарства просвете, достављеној 2. јануара 1932. године банској управи просветног одељења за град Ниш, учитељи су били одговорни за ред и дисциплину у школама. У школским просторијама на дан прославе Св. Саве, било је строго забрањено одржавање игранке и точење алкохолних пића. ИАН, фонд *ош Његош*, кут. 2, док. 1/14

одржан је хуманитарни концерт у корист школских фондова. Учесници концерта били су музички, драмски и соколски ансамбли.³²⁰

Прославе „Видовдана“ и „Материнског дана“ биле су знатно скромније од светосавске прославе, али су представљале значајни догађај за нишке основце.³²¹ У програму прославе хор је обично учествовао са три нумере. На видовданском наступу из 1935. године одржаном у основној школи „Вожд Карађорђе“ мешовити хор отпевао је *Државну химну*, *Звончиће* и *Ој Словени*.³²² Поред хорског наступа, на приредби су извођени кратки позоришни комади и рецитације. Организоване су и изложбе ђачких радова.³²³ Нема података о садржају концертног програма и музичких нумера на приредбама поводом „Материнског дана“.³²⁴ Претпоставља се да је школски хор интерпретирао државну химну и пригодне песме.³²⁵ Нишки просветни радници су се различитим гестовима трудили да тај дан учине посебним. На *Дану мајки* из 1940. године сви наставници и ученици били су окићени белим каранфилом и мајчином душицом.³²⁶

У току школске године хор је имао три обавезна наступа, а често и неки хуманитарни концерт. Учитељи и мали хорски певачи имали су пуне руке посла. На свакој прослави извођене су различите песме, а нови репертоар захтевао је активну припрему. Иако су хорске песме певане једногласно, важан је био уложени труд, ентузијазам и спремност ондашњих учитеља, да припреме три годишње приредбе. Савладан репертоар од шест – седам песама годишње, представљао је за основце нижих разреда озбиљан задатак и посебан успех.

³²⁰ *Нишки гласник*, V, бр. 10, 1923, 2

³²¹ Министарство просвете је 1935. године донело одлуку да се Видовдан, као празник народног просвећивања, сваке године обавезно прославља у свим школама. Тај дан, по речима министра просвете Стевана Ћирића „представља круну ваншколског културног сејања у широким народним слојевима главних пионира на том пољу– наставника“. Програм свечаности је обухватао пригодна наставничка предавања, соколске вежбе и ђачки концерт. Из васпитних разлога и због одсуства сваког верског обележја, на видовданском празнику без обзира на вероисповест, сви ученици су били дужни да присуствују прослави. *Просветни гласник*, LI, св. 5, Београд, 1935.

³²² ИАН, фонд *ош Вожд Карађорђе*, *Записник седница Већа наставника 1935-40.* књ. 1, 5

³²³ ИАН, Извештај о раду ош Краљ Петар II, 1935/36.

³²⁴ Прослава Материнског дана одржавана је у првој половини маја месеца (суботом и недељом). На почетку прославе одржавана су предавања о мајци и њеној љубави према деци, као и о дечјој дужности према њој. После одржаног предавања уследила би школска приредба, а најчешће је одржан и свечани концерт за цело грађанство. *Просветни гласник*, LI, св. 4, Београд, 1935.

³²⁵ ИАН, *Записник седница Већа наставника 1935-1940*, књ. 1, 57

³²⁶ ИАН, фонд *ош Његош*, кут. 5, док. 1/36, 37, 38.

2. 2. Музичка активност у гимназијама

Нишка мушка гимназија обновила је рад 6. априла 1919. године. Услед недостатка школске имовине ова просветна институција била је у лошем стању. Већи део школских средстава – библиотека, кабинети, намештај и збирке – однешен је током рата у Софију. Припајањем женских одељења мушкој гимназији, у првој послератној години, званично је призната коедукација. Октобра месеца исте године женска одељења пресељена су у *Жуту гимназију*. Одлуком Министарства просвете од 31. јануара 1920. године, од пресељених одељења формирана је Нишка женска гимназија.

Тешко стање нишке просвете постепено је стабилизовано. Наставни план музичких вештина извођен је по наставном плану из Краљевине Србије. У подели и разврставању предмета промена није било. Часови музичких вештина били су разноврснији у мушкој гимназији, где је предавано певање (у I и II разреду са два часа недељно), свирање на виолини, хор и оркестар. Поред певања и свирања нишки гимназијалци су у I и II разреду стицали и елементарна знања из теорије музике. Садржај музичке теорије у I разреду састојао се у познавању особина тона, нота (бележење и трајање), предзнака (*знаци повишавајући и снижавајући*), лествица, интервала, пауза (*одморка*), дура и мола, такта и звука.³²⁷ У другом разреду обрађивани су нови музички појмови: степен и полустепен, хроматска скала и вокална и инструментална музика.³²⁸ У Женској гимназији предавано је певање (I и II разред) и хор.³²⁹

У школским извештајима наведени су уџбеници за музичке вештине. Основни и једини уџбеник за певање у обе гимназије био је *Музички буквар* Божидара Јоксимовића. У мушкој гимназији коришћен је до 1939, а у женској до 1935. године. У назначеним годинама *Музички буквар* је у обе школе замењен

³²⁷ ИАН, фонд *Стеван Сремац*, кут. 14, док. необ.

³²⁸ ИАН, фонд *Стеван Сремац*, кут. 34, док. 9.

³²⁹ Извештај Женске гимназије, 1925/26, 18.

Теоријом музике Милоја Милојевића. Поред *Теорије музике* у мушкој гимназији примењивано је и *Нотално певање* Софије Предић – Андријашевић.³³⁰

Музичка активност нишких гимназијалаца спровођена је у школским вокалним и инструменталним ансамблима. У послератном периоду, у мушкој гимназији постојао је само хор, јер су инструменти били однешени у Софију. Са школским хором приређивани су хуманитарни концерти, а од материјалних средстава зарађених на наступима куповани су инструменти за школску музичку збирку и сиромашне ученике.³³¹ Музичка збирка састојала се из: клавира, контрабаса, виолончела, виоле, цазбанда, два хармонијума, две виолине и три пулта. Збирка инструмената дуго није обнављана. Постојећи инструменти су поправљани, а куповане су само музикалије (ноте). У школској 1938/39. години први пут је у школском фонду за куповину клавира одвојено 2.500 динара.³³² Недостатак инструменталне наставе у Женској гимназији утицао је да инвентар музичке збирке у тој школи чине гумена табла и „један стари хармонијум“.³³³

До 1920. године у мушкој гимназији формиран је солидан ђачки оркестар. У оркестру су често свирали и талентовани гимназијски професори. Поред инструмената из музичке збирке, оркестар је био обогаћен инструментима из личне својине ученика - флаутама и виолинама.³³⁴ Ансамбл је 1925. дебитовао на светосавској прослави свирајући „Гавоту“ Алфреда Мофата.³³⁵ Оркестарски репертоар састојао се, углавном, из дела страних композитора: Ђузепе Вердија, М. Осцелта (Sic!),³³⁶ Драгутина Чижека, Роберта Хегера, Јосифа Бродила, Јулијуса Фучика, Фридриха Флотова, Кмоха (Sic!), Јосифа Свободe, Драгутина Покорног.³³⁷ Оркестар мушке гимназије био је једини ђачки инструментални ансамбл у Нишу. Гимназијалци су свирали на игранкама и прославама у својој школи. Уз одобрење

³³⁰ Извештај Мушке гимназије, 1939/40, 20. Извештаји Женске гимназије, 1935/36, 24; 1939/40, 31.

³³¹ Радивоје М. Петковић, нав. дело, 303.

³³² Извештај Мушке гимназије, 1938/39, 32.

³³³ Извештај Женске гимназије, 1925/26, 19; 1933/34, 23.

³³⁴ Извештај мушке гимназије, 1929/30, 17.

³³⁵ *Нишки гласник*, VII, бр. 11, 1925, 3.

³³⁶ У репертоару учитељске школе у Алексинцу М. Осцелт наведен је као М. Ошајт. Ово су различита тумачења једног имена, које нам је, због недостатка података, у оригиналној верзији остало непознато.

³³⁷ Услед недостатка података појединим ауторима музичких композиција наведено је само презиме, а неким је додато и прво слово имена. То су највероватније били ондашњи мање познати композитори.

директора радо су се одазивали позивима за наступе у другим школама. У мушкој гимназији једнаким интензитетом неговано је хорско и оркестарско извођаштво. Музикалност ученика била је најзапаженија у наступима школског оркестра, који би квалитетом извођења често „пријатно изненадио све присутне“. Наступи хора били су нешто слабији.³³⁸

Насупрот мушкој школи, музицирање у Женској гимназији било је познато по хорском певању. У хору су певале талентоване ученице свих разреда. Композиције су интерпретиране претежно у двогласном ставу, док су трогласне композиције ређе извођене.³³⁹ Многе наступе хора Женске гимназије нишка штампа пропратила је речима „помпезно, најзанимљивије, мелодично“.³⁴⁰ Хор је посебне похвале побрао на Богојављење 1929. године учествовањем у дејем балету *Бежање из школе*. Мелодично певање хора и солисткиња допринело је великом успеху балета, који је у оно време проглашен за „грандиозни комад“.³⁴¹

У обе гимназије негована је камерна музика и солистичко музицирање. Камерни ансамбли, најчешће терцети, наступали су у саставу: две виолине и клавир или виолина, клавир и чело. Поред хорског извођаштва у великој мери биле су присутне соло песме и инструменталне композиције за клавир и виолину. Прве вокално инструменталне нумере нишких гимназијалки *Успаванка* и *Бумбар* Исидора Бајића, изведене су 1927. године на свечаној прослави Св. Саве.³⁴² На наредним наступима извођена су дела Антона Диабелиа, Теодора Кулака, Бернарда Флиса, Мориса Мошковског, Корнелија Станковића, Ахила Симонетија, Кларе Фаист и К. Теншалса (Sic!).³⁴³

Међусобна школска сарадња обе гимназије манифестовала се кроз заједничке наступе музичких ансамбала поводом светосавских прослава, националних свечаности и јавних часова.³⁴⁴ Први заједнички јавни час одржан је маја 1932. у сали позоришта Моравске Бановине. То је био јединствен културно уметнички програм нишких средњошколаца. Да би одзив публике био што већи, у

³³⁸ *Нишки гласник*, XI, бр. 5, 1929. 3

³³⁹ Извештај Женске гимназије 1935/36, 17.

³⁴⁰ *Нишки гласник*, IX, бр. 9, 1927, 1.

³⁴¹ *Нишки гласник*, XI, бр. 4, 1929, 3.

³⁴² *Нишки гласник*, IX, бр. 9, 1927, 8.

³⁴³ *Нишки гласник*, X, бр. 4, 1928, 8.

³⁴⁴ Извештај Мушке гимназије, 1937/38. 20.

наредним годинама концерт је популаризован и најављиван у нишком дневном листу.³⁴⁵ Различити ансамбли и извођачи: женски хор, мешовити хор, оркестар, соло певачи, клавиристи и виолинисти, доприносили су шароликости програма. На јавном часу из 1933. године изведене су разноврсне нумере.

- *Државна химна*,
- Ватрослав Лисински: *Ој, таласи* – хор ученица II и III разреда;
- Арнолд Круг: *Фантазија* – виолина Мирослав В. Нешић (II), клавир М. Покорни, професор;
- Драгутин Чижек: *Српско потпури* – гимназијски оркестар;
- Стеван Ст. Мокрањац: *Козар* – мешовити ђачки хор;
- А. Сиде (Sic!): *Intermezzo Grazios* – клавир Слободанка Покорни (V);
- Б. Ствртка (Sic!): *Успаванка* – виолина Миодраг Петровић (III) клавир М. Покорни, професор;
- Исидор Бајић: *Шан, дуде* – хор ученица I и II разреда;
- Г. Гаварош (Sic!): *La femme a la rose* – уз пратњу гимназијског оркестра пева Јосип Нерат (VII);
- Густав Ланге: *Тихе жеље* – клавир Николица Ђ. Цветковић (VIII);
- Николај Владимирович Галкин: *Серенада* – виолина Славољуб Милојковић (VIII);
- М. Осцелт (Sic!): *У циганском логору* – гимназијски оркестар.³⁴⁶

Поред познатих и мање познатих српских и иностраних композитора, на репертоару гимназијских ансамбала била су и дела композитора о којима нисмо нашли релевантне податке: А. Сидеа, Б. Свртке, Г. Гавароша и М. Осцелта. То су најероватније били музички ствараоци на локалном нивоу, а њихова наведена дела нису сачувана. Редослед композиција је зналачки састављен. Наизменично се прожимају вокалне и инструменталне композиције, српске народне песме и уметничке мелодије. Национални и уметнички стил одабраних композиција прати одређена тежина у вокалном и инструменталном извођењу. Вокални репертоар

³⁴⁵ *Нишке новине*, IV, бр. 20, 1933, 2.

³⁴⁶ Извештај Реалне гимназије у Нишу 1932/33, 27.

обилује променама тоналитета, артикулационим и интонативним задацима, као и незаобилазном потребом за музикалном интерпретацијом.

Песма *Ој таласи* одликује се јасним изразом, једноставном фактуром и полетним заносом мелодије. Трогласни став за женски хор са модулативним хармонским током (Де дур, А-дур, ха-мол, Де дур), високим гласовним амбитусом сопрана (fis1) и дубоким контра алтом (gis) указује на потребни ниво у поседовању вокалне технике и стабилне интонације. Озбиљан задатак представљало је извођење Мокрањчевог *Козара*, који је уз *Десету руковет* највиши домет његовог стваралаштва у области световне музике. У овом духовитом хорском скерцу Мокрањац је употребио основне мелодијске мотиве двеју народних песама: *Крај Вардара стајаше* и *Циганчица*. Ови мотиви су слободно разрађени са вешто спроведеним контрапунктом и променом тонског рода (еф-мол - Еф-дур). Први од два поменута мотива почиње балканским еф-молем, па се преко хармонске варијанте завршава мелодијским молем. Тоналитети су различити, али су мотиви ритмички сродни. Тежина интонативног извођења огледа се у хроматици присутној кроз све гласове у три такта дурског мотива са текстом „ле, ле, ле“ и изразито високом амбитусу првог сопрана (а2). Високи амбитус примењен је и у баритону (ес1) и тенору (ге1). У недостатку тонских записа не можемо да знамо са колико успеха је скерцо изведен, али претпостављамо да је интерпретација високих тонова била проблематична због мутације у том узрасту. У песми *Шан дуде горо зелена* ритмички изазов представља кuartола у троосминском ритму. Композиција почиње милозвучном мелодијом у хармонском молу, која у другом делу песме модулира у тоналитет дурске субдоминанте. Клавирска композиција *Тихе жеље*, разлагањем у левој руци дочарава звук харфе. Еспресиво у десној руци, која доноси мелодију, отежава равномерно извођење, без затезања темпа. Композиција обилује пасажима, наизменичним преплитањем и уклапањем фраза леве и десне руке. Тежина одговара талентованом и технички поткованом ученику III разреда средње музичке школе.

Под руководством професора мушке гимназије Миливоја Покорног и учитеља вештина у женској гимназији Димитрија Големовића³⁴⁷, музички ансамбли дали су велики број концерата. Сарадња и размена искуства нишких професора утицала је на лепо музицирање ансамбала. Њихови наступи позитивно су критиковани и похваљивани. На многобројне похвале пала је и сенка негативне критике, објављене у нишком дневном листу (1936): „Ове године слушали смо неувежбане хорова, слаб оркестар и оно што је најважније – увек исти програм. Увек исте гавоте, увек исте менуете, увек исте потпуре! То се већ годинама систематски спроводи! Зашто се једном не обрати већа пажња музичком образовању средње школе, јер је данас музичко образовање саставни део савременог васпитања“³⁴⁸.

Револт према устаљеном традиционалном образовању и тежња за променом и напредовањем средњошколске наставе, навела је ондашњег нишког критичара потписаног иницијалима Б. Ћ. на нереално оцењивање гимназијског извођаштва.³⁴⁹ Анализом концертних програма сазнајемо да су у периоду од 1928. до 1936. године редовно извођене само две оркестарске композиције: *Српско потпури* Драгутина Чижека (1929) и *Соколски мари* Кмоха (1928).³⁵⁰ Већина тадашњих новинара писала је у непрофесионалном маниру, који је проистицао из ниског нивоа општег и музичког образовања. У протестној ноти овог критичара упућеној професорима

³⁴⁷ Музичке вештине у женској гимназији од 1906. до 1928. године предавао је Миливоје Покорни. Наследио га је Димитрије Големовић, учитељ вештина. Пре доласка у Ниш учитељ Големовић радио је у Зајечару и Шапцу. Искуство доброг музичког педагога стекао је у Зајечару, где је водио хор и оркестар. Школске 1924/25. године мешовити хор зајечарске гимназије имао је педесет чланова: мушких двадесет три и женских двадесет седам. Музичка збирка састојала се из хармонијума, виоле, баса, кларинета, неколико пултова и преко сто партитура за хор и оркестар. Жарко П. Милошевић: *Музичка школа Стеван Мокраћац у Зајечару 1948/49-2003/04*, 15. Указом министра просвете М. Грола, Големовић је 1928. године из шабачке гимназије премештен у Женску гимназију у Нишу и у тој школи је радио до 1937. године. Предавао је певање и хор. Осим школског хора водио је и Певачко друштво нишких занатлија. Поред педагошког и диригентског рада Димитрије Големовић се бавио и компоновањем. За време боравка у Зајечару написао је *Четири сељачке игре*, *Нишки карневал*, *Јован Београђанин*. На гимназијским и другим концертима у Нишу, извођене су његове хорске и оркестарске композиције. Неке од њих су: *Амџа* (мешовити хор), *Птице и брег* (женски хор), *Сељачке игре бр. 1 и бр. 2* (оркестар музике коњичке дивизије - војни оркестар). *Извештаји женске гимназије* 1930/31, 3; 1931/32, 11; 1935/36, 19; 1937/38, 10; *Нишке новине*, IV, бр. 12, 1933, 2.

³⁴⁸ *Народна реч*, II, бр. 4, Ниш, 1936. 3

³⁴⁹ Већина чланака у нишкој штампи ондашњег времена била је потписана иницијалима или је штампана без потписа. Појава пуног имена и презимена испод текста била је ретка.

³⁵⁰ Извештаји мушке и женске гимназије у Нишу од 1928. до 1940.

музике нишких гимназија, назире се нетрепелљивост и можда лични интерес у односу на школски музички живот. На то да ову критику треба узети са резервом, указују и многобројни наступи школских ансамбала приказани у годишњим извештајима, на којима је изведено велики број вокалних и инструменталних композиција домаћих и страних аутора: Даворина Јенка, Владимира Ђорђевића, Станоја Николића, Емила Адамича, Драгутина Покорног, Исидора Бајића, Марка Тајчевића, Милоја Милојевића, Јосифа Маринковића, Стевана Ст. Мокрањца, Јосифа Слободе, Ивана Зајца, Ватрослава Лисинског, Лудвига ван Бетовена, Феликса Менделсона, Ђузепе Вердија, Фредерика Шопена, Фолфганга Амадеуса Моцарта, Беджиха Сметане, Франца Шуберта, итд.

Савладавање обимног репертоара реализовано је кроз узајамни труд, одрицање и залагање ученика и професора музике. Нишки гимназијалци имали су богат културно уметнички живот. Неговањем вокалне и инструменталне музике створени су услови за развој правог музичког укуса. Слушање и интерпретирање дела класичне и народне музике, утицало је на формирање позитивних особина гимназијалаца. Музичко образовање у ондашњим гимназијама било је засновано на правим вредностима, а развијано је уз школске музичке збирке - инструментаријум и музикалије. Ови чиниоци указују на организованост школе и државе у заједничкој брзи за културни живот локалне средине. Постојање школских ансамбала и њихово концерттирање, били су од великог значаја за развој и трајање музичког живота Нишлија.

3. МУЗИЧКО ОБРАЗОВАЊЕ ИЗВАН ГИМНАЗИЈА

3. 1. Прве музичке школе у Нишу

Музичка настава у основним и средњим школама пружала је солидно образовање својим ученицима. Многи талентовани ученици желели су да усаврше свирање на виолини или да овладају техником свирања на другим инструментима, најчешће на клавиру. У Нишу се, средином двадесетих година прошлог века, појавила потреба за додатном музичком наставом, која је водила ка оснивању музичке школе. Да би родитељима били објашњени проблеми музичког описмењавања и предочени посебни захтеви, када је у питању бављење музиком, 1922. године у листу *Нишки гласник* покренута је музичка едукација. Предлоге и савете о музичком образовању и избору инструмената, континуирано је у нишком дневном листу објављивао Хуго Ридл, капелник *Музике Моравске Дивизије*³⁵¹. Он је прихватио задатак подстакнут сазнањем, да се у нишком крају, где народ често и радо пева, музика у основним и средњим школама учи без познавања елементарних појмова музичке писмености. Критиковао је ондашњу музичку наставу и сматрао је *безвредном, простом дресуром*. У недостатку музичке школе, као званичне институције, Хуго Ридл је предлагао приватну наставу инструмента, теорије музике и солфеђа.

За неупућено нишко грађанство објављивана су прецизна објашњења. Војни капелник писао је о неопходним особинама деце: таленту, вољи, способности, заносу, фантазији, љубави, постојаности, марљивости. Посебно је истицао истанчан слух и ритам, као две најважније компоненте за бављење музиком. Најпогодније доба за почетак учења музике наводи узраст од осам или девет година. Ридл саветује родитеље да не приморавају децу да уче музику „зарад жеље њихове“, већ искључиво из личног опредељења деце, њихове воље и љубави према музици или одређеном инструменту. За избор инструмента Ридл предлаже клавиру,

³⁵¹ Хуго Ридл је у Ниш дошао око 1920. године. Постављен је на место капелника Музике Моравске Дивизијске Области. Уз велики труд омасовио је оркестар и на велико задовољство Нишлија извео неколико добрих концерата. Музички критичари доносили су позитиван суд о раду Х. Ридла говорећи „да када г. Ридл диригује, оркестар веома сложено и хармонично свира.“ Капелник. Ридл је у Нишу радио све до априла 1925. године. Премештен је у Приштину на место капелника Музике Косовске Дивизије. Поводом одласка, а за многобројне пријатеље и љубитеље музике у Нишу, Ридл је 5. априла приредио опроштајни концерт у сали кафане „Европа“. Нишка публика је са нарочитом пажњом пропратила нову композицију Хуга Ридла под називом *На успомену*, која је за ту прилику посебно изведена. Капелник се свечаним концертом достојанствено опростио са Нишлијама, који су у његовом одласку видели велики губитак за културни живот града Ниша. *Нишки гласник*, VI, 1924, бр. 97, 4; бр. 47, 8; VII, 1925, бр. 40, 8.

виолину и флауту. Посебно место у музицирању дао је људском гласу, „најдивнијем, најплеменитијем и најузвишенијем инструменту“, за чије школовање је потребно много опреза и стрпљења. Већина нишких породица није имала средстава за куповину инструмената. Клавир су поседовале богате трговачке породице и професори музике. Виолина је због ниже цене инструмента била приступачнија од клавира, а флауте скоро да није ни било. Много више је свирано на тамбурици и мандолини.

Није познато да ли су и у којој мери чланци капелника Ридла утицали на интересовање Нишлија за приватно музичко образовање. Ипак, били су то први кораци у подстицању идеје о приватном музичком образовању. Серију музичких чланака Хуго Ридл је завршио речима: „Једно сам имао пред очима: побудити интерес и љубав за музику, ту најугледнију и најплеменитију уметност. Ако сам томе у којој мери успео, нисам промашио циљ“. Професионално мишљење капелника Ридла, било је веома значајно за музичко просвећивање Нишлија. Својим стручним саветима привукао је пажњу неких родитеља, а њихову децу усмерио ка музичком школовању и олакшао им избор инструмента.

Две године касније, идеју о оснивању музичке школе покренула је и управа певачког друштва *Корнелије*. Управа друштва и мали број Нишлија, схватили су, да за Ниш и јужну Србију отварање школе представља културни и просветни напредак. У односу на Хуга Ридла, који је предлагао приватну наставу, певачко друштво је иницирало отварање државне музичке школе. За реализацију ове идеје управа је 1924. године добила начелно одобрење Уметничког одељења Министарства просвете.³⁵²

Управа је дуго чекала на погодну локацију за школску зграду, коју је добила децембра месеца 1925. године. За музичку школу изабрана је зграда преко пута хотела *Балкан* у Лешјаниновој улици бр. 59. О условима за пријем у музичку школу нишко грађанство обавештавано је преко огласа у дневним листовима. Ученици су се 13. децембра 1925. године окупили у школи ради договора и распореда. Одзив полазника при упису био је веома скроман, па је због тога уписни рок трајао до

³⁵² Обезбеђивање материјалних средстава била је обавеза Управе. Средства су сакупљана из прихода са концерата Корнелија, који су одржавани у корист фонда за музичку школу.

краја месеца јануара 1926. године. Нема података који би потврдили рад школе у наведеном времену.

Планирано је да се у музичкој школи предају два инструмента: клавир и виолина. У конкурс за избор наставника, расписаном 1925. године, тражени су одређени подаци кандидата о завршеној музичкој школи и евентуалном радном стажу. Кандидати су у пријави могли да наведу личне услове за рад, али су били обавезни да прихвате и инструкције Управе о извођењу наставе у новој школи. Брига око организације школе и захтев за добрим музичким педагозима, указују на озбиљну намеру у формирању државне музичке институције. Упркос велике пожртвованости Управе певачког друштва, музичка школа није отворена. Организатори нису наишли на разумевање и материјалну подршку већине нишког грађанства, које није увиђало потребу и значај такве културне институције. У целом подухвату Управа *Корнелија* била је усамљена и није била довољно јака да савлада све тешкоће и препреке.³⁵³

Неуспели покушај нишког певачког друштва није био усамљен. Много година раније, тачније крајем XIX века, пред сличним проблемима нашло се и Прво београдско певачко друштво. Због неразумевања околине и незаинтересованог става династије Карађорђевић, певачко друштво дуго није могло да реализује идеју о оснивању музичке школе у Београду. Када је покушај 1899. године коначно остварен, требало је да прође још пет година, да би се власти одлучиле на делимичну материјалну подршку.³⁵⁴

Иако центар Моравске бановине и место велико по простору и броју становника, Ниш је одавао утисак мирног, индиферентног града, у коме је стало

³⁵³ *Нишки гласник*, VI, бр. 47, 1924; VII, бр. 147, бр. 148, 1925; VIII, бр. 8, бр. 93, 1926; *Нишка слободна трибуна*, I, бр. 57, 1926; *Нишки весник*, мај 2008, 20.

³⁵⁴ Српска музичка школа основана 1899. године заслугом Београдског певачког друштва је прва музичка школа у Србији. Први директор ове школе био је Стеван Стојановић Мокрањац, који је ту дужност вршио све до смрти 1914. године. Наставу је у почетку водило четири наставника: Стеван Мокрањац (теоријски предмети), Станислав Бинички (теоријски предмети и соло-певање), Цветко Манојловић (клавир) и Јован Ружичка (виолина). Касније су им се придружили: Јован Зорко (виолина), Емил Сакс (виолина), Вићеслав Рендла (виолончело, контрабас, флаута), Милан Бузина (обоа и кларинет), Петар Коњовић (историја музике и шеф камерног ансамбла) и многи други. Од 28. 03. 1946. године школа носи име Стевана Ст. Мокрањца.

време. Физиономију граду давале су ћевабџинице, ашџинице и кафанице.³⁵⁵ Затишје нишке чаршије значајно је анимирано доласком руских емиграната, који су држали приватну наставу клавира. Међу њима се посебно истицала Љубов Гавриловна Страховскаја (1873-1960).³⁵⁶ Нишлије су је од милоште звале Љубица, а блиски пријатељи и многобројни ученици Бабушка. Добро музичко образовање, са изванредном пијанистичком техником стекла је на Московском императорском конзерваторијуму у класи професора Пабета. Од 1935. године организовањем редовног приватног музичког образовања и рализацијом клавирских концерата, дала је велики подстицај музичком животу града.³⁵⁷

Први ученици клавира, била су деца из богатијих нишких породица. Временом се број ученике повећавао, па је сваке године у класи било од 20 до 30 клавириста. Школу су похађала деца свих узраста: од ученика нижих разреда основних школа до ученика гимназија и других средњих школа. Часове су узимали и одрасли. Школарина је зависила је од материјалног стања сваког полазника. За сиромашне ученике држана је бесплатна настава. Поред интерпретаторских способности Љубов Гавриловна је настојала је да код ученика развије љубав и разумевање за музику. По сведочењу многих ученика и колега, савременика, у томе је постизала значајне резултате. За потребе наставе створила је велики нотни фонд, који се, према листама поруџбина из Београда и из иностранства, и по прегледима изведених композиција на концертима, састојао од дела врхунских светских композитора.³⁵⁸ На несрећу, највећи део њеног нотног фонда страдао је у поплави 1948. године.

Сваке године ученици су завршни испит полагали на јавном концерту. Приход са одржаних концерата имао је добротворну намену. После концерта

³⁵⁵ ИАН, Никола Херцигоња: *Писмо упућено уреднику Радио Ниша. Музички живот у Нишу 1877-1971*, Сава Р. Петковић, 35

³⁵⁶ *Нишки весник*, X, бр. 52, 2008. 20

³⁵⁷ Школа је радила без прекида до 1949. године. Формирање средње музичке школе у Нишу представља крај приватне школе клавира. И поред најбољих препорука колега, због старосне границе (имала је 75 година), Љубов Гавриловна није прихваћена од Министарства за професора клавира. Ова одлука јој није сметала да и даље држи часове клавира и остарелим прстима бриљантно интерпретира најпознатије клавирске композиције.

³⁵⁸ Професорка Гавриловна је већи део нотног материјала наручивала у Трговини музикалија и музичких инструмената, власника Јована Фрајта. Продавница се налазила у Београду у улици Краља Александра 9. Задња поруџбина стигла је у Ниш 31. 05. 1940. године. Подаци су узети од унука Љубовне Страховскаје - мр Михајла Медведева.

организован је свечани пријем на коме су се сви „заједно веселили, плесали, играли коло, јели колаче, чоколаду и сладолед“. Поред одржавања јавних испита, професорка Гавриловна организовала је различите концерте. Концерти су одржавани у *Женској гимназији*, хотелу *Палас* и *Народном позоришту*. Ни једна установа није имала инструмент. За сваки концерт преношен је школски клавир. Завидан уметнички ниво приватне школе клавира сагледавамо из репертоара једног од многобројних ђачких концерата: Валбрун Антон Бер - *Парадни марш*, Херман Вецел - *Мала фантазија*, Стефан Хелер - *Салтарело*, *Етида*, Петар Иљич Чајковски - *Мазурка*, Јосиф Свобода - *На те мислим*, Сергеј Едуардович Борткијевич - *Мелодија*, Опел (Sic!) - *Олуја на Волги*, Јохан Готфрид Виерлинг - *Санта Луција*, Карл Цушнејд - *Полка*, Карл Марија Вебер - *Перпетум мобиле*, Георг Бем - *Шпанска игра* и Сауер Емил - *Валцер*. Ученици су изводили и композиције Бетовена, Грига, Моцарта, Шопена, Шумана, Баха, Штрауса. На концертима је Љубов Страховскаја и сама свирала најпознатија дела светске музичке литературе. Као увод у интерпретацију, обрађала се публици тумачењем импресија композитора, изражених музиком у одабраним делима.³⁵⁹ Педагошка и концертна активност Љубов Гавриловне Страховскаје сврстава је у зачетника пијанистичке активности у Нишу.

Из свега наведеног видимо да су велики удео у развоју културе и образовања града Ниша дали чешки музичари и руски емигранти. Професора музике српске националности било је у малом броју. У Женској гимназији радио је Димитрије Големовић а Татјана Картељ – Спасенић, бивша ученица нишке Женске гимназије постала је професор у мушкој гимназији (1839).³⁶⁰ Она је у гимназијским данима свирала клавир и на школским наступима показивала изузетну склоност ка музици. Високо образовање стекла је на музичким студијама у Загребу.³⁶¹ По доласку у Ниш, на прослави подмлатка Црвеног крста одржаној 11. новембра 1937. године колегама и ученицима обе гимназије представила се амбициозним клавирским програмом: Пјетро Доменико Парадиси: *Токата*, Луис Клод Дакуин

³⁵⁹ *Нишки весник*, септембар 2000. 8

³⁶⁰ Извештај Женске реалне гимназије 1937/38, 10.

³⁶¹ *Нишки гласник*, IX, бр. 9, 1927, 3.

Рондо, Лудвиг ван Бетовен: *Соната бр. 27 N 2*; Фредерик Шопен: *Валцер цис-тол* и *Балада Ас-дур*; Франц Лист: *Гуно*, Валцер из опере *Фауст*.³⁶²

Успешан наступ био је добра реклама и за нову приватну школу клавира брачног пара Картељ – Спасенић. Неопходни услови за похађање школе били су поседовање талента и личног инструмента. Часови клавира одржавани су три пута недељно у трајању од шездесет минута. Приватну школу похађала су деца имућнијих породица. Школарина је плаћана двеста динара месечно. Професорка Татјана држала је часове клавира, а Милан Спасенић, њен супруг и привремени учитељ вештина у мушкој гимназији, предавао је теорију музике и солфеђо. Због комплетне музичке наставе школа је акредитована од Музичке академије из Београда. Школа је популаризована на годишњим концертима, који су одржавани у Народном позоришту. Клавирска литература набављана је у Београду и Загребу. То су биле Бајерове и Чернијеве етиде, Бахове фуге, Моцартове и Бетовенове сонате, Шопенове мазурке, као и техничке вежбе Чарлса Луиса Ханона и Ханса Фицнера. Наведени нотни материјал сведочи о градиву лакшем од градива приватне музичке школе Љубов Гавриловне Страховскаје. Значај ове приватне школе је и у томе, што су наставу клавира први пут изводили домаћи музичари. Нажалост, почетак Другог светског рата означио је крај приватне музичке школе Картељ –Спасенић.³⁶³

3. 2. Гусле и нишки гуслари

У вековној борби српског народа за слободу и у настојањима да се очувају народне песме партиотског и уметничког значаја, гусле и гуслари имали су утицај достојан похвале и признања. Гуслари су кроз генерације преносили славу предака, љубав према домовини, пожртвовање у борби за слободу и тиме доприносили формирању јединствене народне идеологије. Због честих страдања од Турака, који су, на све начине забрањивали и спутавали извођење српских песама, гуслари су у

³⁶² Извештај мушке гимназије 1938/39, 4.

³⁶³ *Нишки весник*, X, бр. 57, 2009, 16.

народу називани и српским мученицима. Народни певачи су чували српске народне песме и допринели да један мали народ достојно представе у оквиру европске народне баштине.³⁶⁴

За време Отоманског царства, у старом Нишу, Врању и другим градовима Србије и Македоније, гусле су биле омиљени музички инструмент, а гусларство изразито цењен и популаран вид музичког изражавања. У песмама са једноставном мелодијском интерпретацијом и ритмом, који је произилазио из метрике текста, најважнија је била морална порука литерарног садржаја. У врањском округу, епска песма нарочито је негована у планинским крајевима. У доба ропства под Турцима, свака кућа је имала гусле. Све до седамдесетих година деветнаестог века „одјекивала је у овим крајевима епска песма врло живо и врло често“. Поред домаћих гуслара, који су певали из задовољства, врањски и нишки крај често су посећивали и *божјаци* - слепи гуслари из крајева око Битоља. Народ их је радо слушао и за певање награђивао вуном и маслом. Пред крај деветнаестог века стара народна епска поезија полако се гасила. По повратку из рата, младићи из Ниша и Врања гудили су нову поезију, коју су научили од својих другова и старешина из ужичког, подринског, рудничког краја, као и из Херцеговине и Црне Горе. Често су певане и песме из збирке Вука Караџића. Мешање стилова и различито извођење епских песама утицало је и на измене дотадашњих садржаја. Невештом интерпретацијом младих гуслара подражаване су мелодије западних крајева, у којима се једва назирао дијалект врањског краја.³⁶⁵

Од 1929. године у основним и средњим школама у Нишу, сваке године је одржан „гусларски час“, на коме су народни гуслари „гудили и певали народне песме“.³⁶⁶ Реализован је као део наставног програма у септембру и марту. На гусларској приредби извођене су народне песме у десетерцу са тематиком из националне историје. Гуслари су често наступали и на светосавским прославама мушке гимназије.³⁶⁷

³⁶⁴ ИАН, Ј. Ј. Змај: *Невен*, VII, бр. 17, Београд, 1886. 270, 271

³⁶⁵ Светислав Вуловић: *Белешке и белешнице језичне, литерарне, историчне, фолклористичне и др. Годишњица Николе Чуића*, год. 35, књ. 14, Београд 1894. 266-268

³⁶⁶ Извештај мушке гимназије, 1928/29. 20

³⁶⁷ Извештај мушке гимназије, 1930/31. 12

У националном и патриотском васпитању српске омладине значај гусларских песама континуирано је одржаван и подстицан. Краљевска банска управа у Нишу је 28. јануара 1931. године свим школама доставила акт Министарства просвете, којим је наглашено да се гусле и народне песме што више користе као школско васпитно средство.³⁶⁸ У основним и средњим школама одржавани су гусларски концерти „како би школска омладина у што већем броју чула српску песму и научила да цени значење те песме у националном и историјском погледу...“³⁶⁹

Гусларске концерте у нишким гимназијама и основним школама приређивали су: Марко И. Петровић, Милован Барјактаревић, Петар Перуновић, гост из Црне Горе Танасије Вућић, Т. Ерац и Илија Вуковић.³⁷⁰ Најпознатији гуслар и народни песник у Нишу био је *Марко Петровић* (1900-1948). Од 1930. године интензивно је наступао на гусларским приредбама за нишке ђаке и омладинце.³⁷¹ За ове наступе добио је одобрење Просветног одељења Краљевске банске управе у Нишу.³⁷² У школама је свирао у народној ношњи из Шумадије. Изводио је епске песме из збирке Вука Карацића, а репертоар је повремено допуњавао и ауторским песмама. Објавио је три збирке народних песама, а сачувана је само једна под називом *Најновије народне песме*. Штампана је 1930. године у штампарији Гутенберг у Нишу.³⁷³ Збирка се састоји из шест народних песама: *Повлачење Срба преко Албаније, Понос Србије, Патње Срба под Бугарима 1915-1918, Ослобођење Ниша 1918, Топличка буна и Пробој солунског фронта*. Посебну пажњу привлаче песме: *Патње Срба под Бугарима 1915-1918* и *Ослобођење Ниша 1918*. (прилог бр. 30)

³⁶⁸ ИАН, фонд *ош Његош*, кут. 2, док. 1/78, 1931.

³⁶⁹ ИАН, фонд *Стеван Сремац*, кут. 34, док. 1

³⁷⁰ Извештаји мушке гимназије, 1932, 18; 1934, 33; 1935, 23; 1937, 26; 1938, 31 и 1940, 29.

³⁷¹ *Нишки весник*, VIII, бр. 43, 2006. 17

³⁷² ИАН, фонд *ош Његош*, кут. 2, док. 1/49

³⁷³ Сачувана збирка песама налази се у приватном власништву Тихомира Нешића (1938), унука Марка Петровића. Збирка је издата са одобрењем Краља Александра I Карађорђевића. У знак захвалности Марко Петровић је један примерак поклатио краљевској породици. По наређењу Његовог Величанства 23. маја 1930. године маршал двора узвратио је захвалницом: *Господине, Његово Величанство Краљ, благоволео је наредити ми, да Вам, изјавим његову благодарност за послату књигу „Народне песме“*. Подаци о Марку Петровићу записани су по причању Тихомира Нешића. Он је радио као књижевник и новинар, дописник Политике из Ниша и главни уредник Политике до 2007. године. Сада је пензионер и живи у Нишу.

Ниш је имао свог народног гуслара, који је извођењем ауторских песама презентовао ђацима тегобе рата, чувајући од заборава страдање Нишлија у Првом светском рату. Јачањем националне свести преко садржаја гусларских песама, развијано је патриотско осећање са позитивним утицајем на многе генерације нишких ученика. Преплитање различитих музичких садржаја: народних мелодија, уметничких композиција домаћих и страних музичара и гусларских песама, пружало је младој публици квалитетну музичку културу и могућност спознаје дела праве уметничке вредности. Развоју музичке културе у Нишу допринела су многа градска певачка друштва и гостујући уметници, интрументалисти, соло певачи и хорови из Београда, Скопља и других градова.

3.3. Музика за забаву Нишлија

Због вековног утицаја оријенталне културе, у Нишу и другим градовима јужне Србије задржана је наклоност према оријенталним мелодијама.³⁷⁴ Поред многобројних наступа ђачких анасамбала и променадних концерата војног оркестра, нишко становништво радо је слушало и циганске оркестре. Уз ове ансамбле већина Нишлија проводила је слободно време. Мањи број становника, сматрао је да овакве групе музиканата „кваре“ општи утисак музичке културе града.³⁷⁵

Чланови кафанских оркестара били су претежно ромске националности. Од 1918. до 1930. године радили су у хотелима: *Круна, Палас, Књажевац, Венеција, Две буле, Три руже, Адис Абеба, Победа* и *Атина*. Оркестри су већином били

³⁷⁴ На гимназијској забави ђачке дружине *Његош* из 1894. године изведен је мешовити програм српског и турског фолклора. Гимназијски оркестар свирао је српске народне мелодије, а у извођењу војног оркестра слушани су и „весели звуци турских маршева“. Забава је одржана у част „милог госта из Турске др Абдурајима Х. Мустафића“. *Нишлија*, II, бр. 22, 1894, 2.

³⁷⁵ Негативна реакција је уследила и због непоштовања верског обичаја, којим је, за време прве и последње недеље Великог поста, забрањивано певање и свирање на јавним местима. Цигански оркестри оншалантно су се односили према таквим правилима, па је због тога у нишком *Гласнику* из 1924. године објављена шокантна вест: „Четрнаестог овог месеца у петак увече у кафани Кнез Михајло, свирали су свирачи и певала је певачица. Кад они не поштују закон ни верски ни грађански, онда власт треба да их натера на поштовање. Зар једну недељу дана не могу да буду у миру?“

састављени из жичаних инструмената: I и II виолине, контрабаса и бас прима. У једном од оркестара на клавиру је свирала и старија Рускиња. Поред народних песама са елементима оријенталне мелодике: *Изгубљено јагње, Дуј, дуј, Нишка бања топла вода, Славуј пиле, Мито Митанче*, на репертоару циганских оркестара било је и других композиција: *Стадион марш, Штраус валцер, На лепом плавом Дунаву, Књезиња чардаша, Циганин барон, Београд у ноћи, Из Ниша и околине*. Нема података који би сведочили о квалитету музичког израза, али и без писаних трагова претпостављамо да је реч о скромном инструменталном извођењу, без правих уметничких вредности. До 1930. године капелник најслушанијег циганског оркестра био је Фаик Асановић. Наследио га је његов син Синан Асановић. Тада су у састав оркестра поред виолина ушли и нови инструменти: труба, хармоника и клавир.³⁷⁶

Сусретањем са различитим музичким традицијама долазило је до преплитања разноврсних музичких садржаја. Паритет циганским оркестрима, кафанској музици и источњачком мелосу, биле су многобројне забаве и балови, на којима су певане и свиране српске народне песме и игре.³⁷⁷ У нишком округу нарочито су биле популарне орске игре, које су се од орских игара у Србији разликовале по начину интерпретације. Многе игре су извођене само уз певање, без инструменталне пратње. Сеоску омладину и становништво увесељавале су: *Четворка, Чачак, Влашка, Дурбинка, Маџарица, Мачванка, Зајам, Поповска,*

³⁷⁶ ИАН, Сава Р. Петковић: *Музички живот у Нишу 1877-1971*, 10-13, 16.

³⁷⁷ Продирањем српског духа из слободне Србије потискиване су старе навике и становишта, али је дуго ропство под Турцима оставило корене и трагове у менталитету српског народа. Нишко становништво није лако прихватало нове облике културног живота, сматрајући их исувише смелим и непримерним. У тек ослобођеном Нишу, у организацији нишке општине, одржан је први званични бал. Тадашња власт је желела да се ослободиоци и грађанство боље упознају, па су на бал, у салу основне школе, позване породице разних друштвених слојева. Тада се није много знало о балским прописима, па је Димитрије Ц. Ђорђевић, тадашњи војни телеграфиста записао: „Многе Нишлије посетили су овај бал у оној истој тоалети, у којој проводе живот у кући преко целог дана. Неке Нишлике дошле су у дрвеним нанулама, неке у папучама. Неке су донеле у бошчи пиле, погачу, сир, лукац, чутуру вина, тестиче с водом, да једу и пију кад огладне после пола ноћи. А њих две-три, довеле су и мало дете...“ Многе Нишлије су тада први пут виделе салонске окретне игре (звали су их *немачке*). Никако нису могли да прихвате интимизирање партнера при игрању, односно обострано стављање руку на струк и раме. Видећи ово „чудо“ један стари Нишлија рекао је својој жени: „Спреми се побрго да си идемо на куде дом. Видиш ли што се работи пред наше очи, без икаки стид и срам“. Тако је протекао први бал у Нишу, а за десет година постао је редовни културни догађај за нишко грађанство. *Нишки весник*, VI, бр. 26, јануар 2004, 13; Димитрије Ц. Ђорђевић: *Успомене на преве дане у ослобођеном Нишу. Пеишаник*, бр. 3, ИАН, Ниш 2006, 117.

Србијанка, Осмица, Циганчица, Кривабањка, Тројанка, Тедена, Шопка, Ратка, Островљанка, Нишевљанка, Параћинка, Заплањка, Осампутка, Потресуљка, Хајкуна, Левка, Орао, Јелка тамничарка. Играње у колу уз песму *Повела је Јелка* извођено је уз певање коловође, који је још и равномерним покретима десне руке играчима одређивао ритам и такт.³⁷⁸

На нишким баловима и забавама свирао је војни гарнизонски оркестар. Најпопуларнија су била народна кола у обради чешких војних капелника: *Краљево, Тобијско, Наредничко, Трговачко, Еснафско, Опанчарско, Казанцијско, Бранково, Официрско, Учитељско, Радничко*, и народне игре: *Професорка, Македонка, Србијанка, Сарајевка, Нишевљанка и Кокоњеште*. Осим многобројних кола, редовно су свирани и окретне игре: полке, валцери, мазурке и кадрили.³⁷⁹ Из богате ризнице нишких орских игара издваја се *Нишевљанка*, као омиљена игра свих друштвених слојева. Без *Нишевљанке* није могао да се замисли ни један бал, прослава или забава. Коло је свирано у неколико верзија, а нотни запис наведен у прилогу, сматра се оригиналном верзијом. Преузет је из књиге *Србија*, аутора Владимира Карића, објављене крајем XIX века.³⁸⁰ (прилог бр. 31)

Нишки гимназијалци и основци расли су уз народне српске песме, оријенталне мелодије, уметничке композиције, гусларске песме и променадне композиције војног оркестра. Темеље музичке културе градили су у школи и ван школских простора, на квалитетним музичким садржајима. У томе су им помагали учитељи, наставници и професори музике, који су, применом народних и уметничких мелодија у предметима музичких вештина покренули точак музичког напретка. Поред извођења наставе и преношења музичких знања, задатак ондашњих предавача био је и истицање музичке улоге у развоју тадашњег друштва.

³⁷⁸ Видосав Петровић: *Ниш у делима путописаца од IV до XX века*. Ниш 2000, 178.

³⁷⁹ *Нишки весник*, VIII, бр. 45, 2007, 19.

³⁸⁰ *Нишки весник*, VIII, бр. 41, 2006, 17.

Задатак је реализован кроз разноврсне музичке активности, од којих су најзначајнији били јавни наступи и концерти школских ансамбала.

За развој музичке културе Ниша и околине били су заслужни многи познати и непознати пионери музичког живота: чешки музичари и музиканти, војни капелници, самоуци-хоровође, гуслари и руски емигранти. Радиле су на широком музичком подручју са скромним снагама и амбицијама. Водили су школске и градске хорова, мале групе свирача аматера, организовали су концерте и наступе, окупљали су и одушевљавали људе око себе и стварали круг публике и љубитеље музике. Резултати рада често су надвисивали њихову стручност и услове, које им је пружала средина. Неразумевање, подцењивање, интриге и недостатак материјалних средстава, биле су свакодневне појаве на које су музичари наилазили у патријархалном Нишу. Упркос томе они су остали предани свом позиву.

Због схватања уметничких вредности као саставног дела живота, неговање фолклора у облику свакодневне кафанске разоноде, а посебно оног са елементима источњачке музике, представљало је опасност у потискивању националног израза и трајном усвајању туђег наслеђа. Утицај оријенталне мелодике није „оскрнавио“ ондашње наставне садржаје. Школско музичко градиво у великој мери било је засновано на народним мелодијама, које су шириле оригиналност и квалитет српског националног амбијента. И поред вековног утицаја турске и бугарске културе, захваљујући народним мелодијама и примени елемената српске народне музике у ондашњу професионалну музичку уметност, и у овим крајевима сачуван је национални идентитет и изворни етно звук.

V Наставне методе и методичари (1870-1940)

1. МЕТОДЕ И МЕТОДИЧАРИ ДО 1922. ГОДИНЕ

1. 1. Стање музичке наставе до 1922. године

Увођење световног садржаја у музичку наставу 1881. године, довело је до потребе за новим приступом при постављању дечјих и народних песама. Новој методи рада могао је да се одазове мали број учитеља, тако да је настава певања „на лошој нози стајала“. За савладавање научних предмета постојале су одређене методе, а *певање* је било методски непокривено.³⁸¹

Због непознавања методике наставе певања, добри појци нису умели да пренесу своје умеће и ученике науче лепом певању. Школовних музичара било је мало. Крајем XX века, тачније 1888. године у целој Србији било их је само тринаест. Због познатих историјских прилика, музика је у то време, била још у колевци, а о методологији музичке наставе није било ни помена. Музику су, углавном, предавали приучени учитељи, а у крајевима јужне Србије и музички дилетанти.

Недостатак музичких педагога утицао је на опадање значаја музичке наставе у основним и средњим школама. *Певање* је најмање неговано и било је подређено другим предметима. Стално потискивање вештина а истицање наука допринело је да музичко образовање, као вид естетског васпитања, низ година буде запостављано. Томе су доприносили и следбеници „уништења естетике“, који су говорили да је „наука од вредности, а уметност је луксуз“.³⁸² Занемаривање певања била је велика васпитно педагошка грешка већине ондашњих предавача. Преко песме и игре, које су параметар дечје комуникације, ствара се позитивна атмосфера за лако савладавање градива из других предмета. Складно певање лепих песама мења дечје расположење и изазива различита осећања: одушевљење, храброст, утеху. Зато је било потребно да се пева што чешће, и да се певање учи кроз све разреде основне школе. Тешко одржавање концентracије код ђака, нарочито у почетним разредима, решава се кроз интересовање за чулне утиске, као што су приче, песме, музика и певање. Деца радо слушају музичке извођаче, јер воле кад

³⁸¹ ИАН, *Школа*, лист за учитеље, родитеље и децу, III, бр. 31, Београд 1870, 482, 483.

³⁸² *Учитељ*, II, бр. 4, Београд 1921, 302, 303.

им се свира и пева. Њихова осетљивост за спољне утиске, доводи до брзог схватања појмова, која опажају чулима вида и слуха.³⁸³ Почетак рада музичког васпитања налази се у дечјим играма. Праћењем дечјих урођених склоности за игру и кретање, постижу се добри резултати у свим наставним садржајима.³⁸⁴

Ретке су биле школе у којима је музичка настава редовно одржавана, а још су биле ређе оне школе у којима је певање стручно предавано. Да би се ублажили и на неки начин премостили проблеми оскудне и дилетантске музичке наставе, из Министарства Просвете је свим школама често препоручивано неговање вештина. *Певање* је било заступљено у свим наставним плановима, а у наставним програмима биле су прецизиране световне и црквене песме. И поред савета, који су из министарства достављани директорима у виду расписа и наредби, певање је у основним школама било и даље занемаривано.

Оскудно музичко образовање, није било промењено ни до 1885. године. У годишњем извештају, који је Министру просвете Стевану Д. Поповићу 17. септембра 1885. године доставио просветни инспектор Јован Иванишевић, стоји да је у некој основној школи наставник предавао песму *Благо нама тицама*, светосавске песме и *Свјати Боже*. Уз школски извештај, Иванишевић је поднео и упутство за побољшање музичке наставе. Захтевао је да Министарство нареди учитељима, да за време распуста, код музичких стручњака из средњих и

³⁸³ др Војислав Бакић: *Посматрање деце и белешке о њиховом духовном и телесном развоју*, *Учитељ*, год. 34, бр 3-4, Београд 1920, 82.

³⁸⁴ др Владан Спасић: *Значај рада с васпитног гледишта*, Јован С. Јовановић: *Радна школа*, I, св. 5, Алексинац 1925, 102. Значај *певања* за целокупну наставу, сагледавамо, тада из усамљеног педагошког рада учитеља Љубе Миладиновића. За ондашње прилике учитељ Љуба је час почео веома смело - певањем песме *Царица Милица и Владета војвода*. Те 1874. године, у крагујевачкој основној школи певано је са зебњом, због могућих реакција старијих колега. Стари учитељи су са резервом прихватили нове предаваче, страхујући од „новотарија, које ће наставу однети низ воду“. Истицање певања на рачун научних предмета и овог пута изазвало је протесте и негодовање: „Шта ради овај жутокљун? Први час па певање! Нек пева! Може бити да ће имати кад и плакати... Да, лакше је то, него знојити се с рачунским задацима и мучити се с граматиком...“ Учитељ Љуба је примењивао иновативну методу, која подразумева употребу песме, као средства за стварање добре атмосфере, развијање естетике и увођење у садржај научних предмета. Обрађивао је велики број патриотских песама: *Химна Св. Сави, Државна химна, Ране моје љуто тиште, Соколови моји тићи, Устај, устај Србине, У ранама на бојишту, Ој Словени...* Понекад је у разред доводио и гуслара. Станиша Станишић: *Учитељ Љуба Миладиновић. Учитељ*, X, бр. 8, Београд 1930, 590-598.

учитељских школа, слушају предавања из нотне теорије. Од стручних предавача је захтевано да учитеље науче свим песмама по програму за основну школу.³⁸⁵

И поред добронамерних критика и стручних савета просветних инспектора, реализација музичке наставе одвијана је нестручно и споро. Часови певања током 1896. године у многим школама држани су при крају предавања, као одмор од наставе. Непосредно по завршетку свих часова, деца су остајала у загушљивој учионици и певала из гласа, што су јаче могла. Учитељима је саветовано да *певање* држе пре свих часова, у чистим и проветреним учионицама, без прашине.³⁸⁶ Карактеристика тадашње музичке наставе у основним школама било је гласно певање, без динамике и гласовне артикулације. Тихо и природно певање, које је у оно време називано „хигијенском употребом гласа“, није примењивано. Неправилно певање утицало је на деформацију гласних жица и погрешно развијање децејег гласа. Ђаци су певали грлено развијајући грудни регистар. Техника фалсета, стара италијанска метода којом се пева лепше и лакше чак и за време мутирања, није коришћена.³⁸⁷

Неартикулисано певање није била једина неправилност ондашње музичке наставе. Дешавало се да поједини наставници раде само са музикалном децом, а запостављају ученике са слабо развијеним слухом. Музичка дискриминација најчешће је примењивана при двогласу - „слухисти“ су певали други, а мање музикални и немусикални ђаци први глас. Нотно певање је било изостављено и није било помена о уметничком схватању наставе.³⁸⁸ Стручно музичко образовање стицано је у приватној настави, која је била доступна само богатој деци.

Лоше стање у музичкој настави навело је на размишљање многе педагоге, професоре и музичке предаваче, да стручним саветима и методама помогну учитељима у правилном извођењу и реализацији музичких вештина. Почетком XX века појављују се прва методска упутства за наставу певања у основним школама. Многи савети и критике о музичкој настави објављивани су и у часописима

³⁸⁵ Зорислава М. Васиљевић: *Рат за српску музичку писменост*. Просвета, Београд 2000, 60.

³⁸⁶ *Учитељ*, XV, св. 17, Београд, 1896, 870.

³⁸⁷ *Наставник*, књ. 15, Београд 1905, 68.

³⁸⁸ Милан Шевић: *Естетско васпитање и националне знаменитости*, Просветни гласник, XLI, св. 4, Београд 1924, 194, 195.

Учитељ и *Наставник*.³⁸⁹ На тај начин, све новине и предлози о начину извођења музичког садржаја били су доступни просветним радницима у целој Кнежевини и Краљевини Србији, а касније и у Краљевини Југославији.

Често певање је реализовано применом принципа наставне концентрације (корелације), која представља довођење градива из свих предмета у међусобну везу. Применом овог принципа омогућавано је свакодневно певање, па је тако утицано на квантитет музичке наставе. Интересовање за овакав вид наставе датира из прве деценије двадесетог века, када се први пут помиње и образлаже у часопису *Учитељ*. Тада је наставна веза била примењена само на два предмета: биологију и певање. Од ученика није тражено да отпевају песму, већ да замишљају ритмичке покрете и опонашају звуке из природе.³⁹⁰ Временом је принцип концентрације примењиван на више предмета. У Службеном гласнику министарства просвете из 1925. године прецизиран је корелативни план лекција са темом о Косовском боју и одговарајућим музичким садржајем.³⁹¹

Принцип наставне концентрације је популаризован кроз огледна предавања, која су у то време представљала експериментални начина рада. За разлику од уобичајене наставе певања, приликом огледних предавања извођено је неколико песама у току наставног дана. На једном од предавања за I разред, пре обраде наставне јединице „Крушка“, отпевана је песма *У шумици зека седи спи*. После реализације наставне јединице прешло се на обраду песама *Уродиле жуте крушке* и *Дуње ранке, крушке караманке*.³⁹²

Аутори песама, које су извођене на огледним предавањима, били су учитељи. Њихов стваралачки рад обилује шаренилом музичке писмености и музикалности. Већина песама била је невешто написана, без ознака за темпо и

³⁸⁹ *Учитељ* – педагошки часопис за стручно усавршавање учитеља и школски живот, основан је 1882. године у Београду, са уредником Михаилом М. Станојевићем. Сврха листа била је да учитеље упознаје са савременим педагошким наукама модерног школског рада. Лист је, по садржају и намени, успешно парирао страним часописима те врсте. Да би подигле општу и педагошку културу учитеља, школе у Србији примале су и часописе: *Српске новине*, *Учитељски весник*, *Народно здравље*, *Млада Србадија*. *Наставник* – лист професорског друштва, бавио се проблематиком средњошколског образовања, углавном је био намењен гимназијама. Основан је 1890. године у Београду. Тада је уредник био професор Пера П. Ђорђевић. ИАН, фонд ОШ Његош, кут. 4, док. 268

³⁹⁰ *Учитељ*, год. 15, бр. 7, Београд 1935, 523, 524.

³⁹¹ *Службени гласник министарства просвете*, Београд 1925, 460-463.

³⁹² *Учитељ*, год. 15, бр. 3, Београд 1934, 231.

динамику. Поједине мелодије штампане су без наслова, а неке су написане у високом гласовном амбитусу са горњом границом до е1-еф2. (прилог бр. 32) Правилно нотиране песме са ознакама за динамику, темпо и артикулацију, биле су ретке. Једна од њих је песма *Жабљи хор* аутора Б. Милошевића. (прилог 33). Мелодичне песме, приступачне дечјем узрасту и интелекту, компоновао је Александар Аца Станковић. (прилог бр. 34) И ако су ученици савладавали песме, које су често биле невешто написане, вредност принципа концентрације сагледавамо у премештавању јазза и великих пауза између ретких часова певања.

За излагање и примену наставних метода, били су потребни и добри музички предавачи, а њих је било мало. Зато је музичка настава, и поред труда ондашњих учитеља, била слаба. Било је јасно да певање најбоље предају стручни наставници. У оном времену од учитеља је тражено да буде *сваштар*: „Аутомат или геније у коме су оваплоћени сви могући дарови и способности свих врста. Он је морао да буде и књижевник и свештеник и историчар и географ и агроном и певач и цртач и занатлија...“³⁹³

Од 1920. године полако се стабилизује лоше стање музичке наставе у основним школама. Почетком 1921. године, из Министарства просвете предложена је модернизација музичких вештина. За наставу певања постављани су учитељи са већом стручном спремом и запаженим музичким радом. Због недостатка школованог кадра, за експерименталну наставу певања одабране су само школе у Београду. Овакавим видом музичке наставе постигнути су добри резултати. Код деце се развила велика симпатија према музици и певању. Новом наставом стицана је добра музичка основа, па су нарочито били задовољни они родитељи, чија су деца желела да наставе музичко образовање. Београдске школе су „пропевале“, користећи другачију музичку литературу од „старовремских песама, које су још стари београдски учитељи учили у основној школи“. Поред нових српских народних песама, интониране су хрватске и словеначке мелодије. И поред постигнутог успеха у школама и одржаних дечјих концерата, овај вид наставе је после годину дана укинута. Укидање је спроведено због недостатка музичког кадра, који је био стални проблем тадашње српске просвете. Поједине београдске школе

³⁹³ *Учитељ*, год. 15, бр. 5, Београд 1935, 450.

поново су занемеле, а неке су наставиле са интерпретацијом старовремских песама и „застарелим“ извођењем музичке наставе.³⁹⁴

У времену које је тражило промене и надградњу у наукама и вештинама, певање је као посебан предмет убрзо враћено у наставу (1922). Просвета је у основном образовању тадашњег времена још увек „лутала“ и мало водила рачуна о стварима које су се у културном свету одавно показале корисним. У реформи основног школства осамостаљивање певања био је прави потез Министарства просвете, са позитивним размишљањем у правцу развоја савремене музичке наставе.³⁹⁵ Покретаче реформе певања водио је и један национални разлог. Београд је престоница Краљевине, коју посећује много страних грађана и учитеља из унутрашњости. Због тога београдске школе морају да буду узор за основну наставу и да стално репрезентују новине.

1. 2. Обрада песме по слуху

Међу српским методичарима до краја XX века, често се полемисало о ноталном певању и певању песама по слуху. Услед недовољног музичког образовања и непознавања методике нотног певања већина учитеља није радила на описмењавању ученика. У предлозима за наставу певања, неки педагози су говорили о ноталном певању, али су њихова објашњења била оскудна и непрецизна.

Непознавање методологије музичког описмењавања и постављања тонских висина, довело је до деградације ноталног певања у основним школама. Замена за ноте и нека врста предзнања у музичком описмењавању представљена је различитим знацима. Учитељима је било лакше да се служе тачкама, цртама и бројевима, које би исписивали изнад литерарног текста, него да одмах крену са учењем нота и линијског система. Методски принцип је био обрнут – ишло се од сложених ка једноставнијим садржајима. Ученици млађих разреда учили би једну

³⁹⁴ *Учитељ*, II, бр. 1, Београд 1921, 64-66.

³⁹⁵ *Учитељ*, III, бр. 2, Београд 1922, 175, 176.

врсту „нотације“, а када се навикну на тај начин обележавања, у старијим разредима прелазили би на нотално обележавање. Учење двоструког градива при музичком описмењавању збуњивало је ондашње ученике.

До 1920. године у основним школама Србије песма је обрађивана по слуху, а начин рада реализован је у неколико фаза. Обради песме претходило је читање и тумачење литерарног текста и разговор о осећањима и атмосфери коју текст изазива. После упознавања са садржином песме и објашњења неразумљивих речи или појмова, наставник би отпевао прво целу песму, а затим строфу по строфу. Ученици су наставника пратили уз тихо певање. Затим је следило свирање мелодије на виолини, уз гласно певање разреда. У следећој фази ученици су певали без помоћи учитеља, прво сви заједно, а затим по одабраним групама. Соло су певали само музикални ученици. Да би песма могла да буде усвојена код већине, учитељ је био дужан да ученике са слабијим слухом постави поред добрих певача. Овакав методски поступак за обраду песме по слуху примењују се и у савременим основним школама Србије.

Музичка настава у ондашњој Србији извођена је под утицајем немачке школе, где су неговани многи елементи правилног певања: чиста интонација, прецизни ритам и динамичко нијансирање. Велика пажња поклањана је и правилној дикцији, са акцентом на ритмичком читању текста. Применом наведених елемената у немачким школама се лепо и складно певало. Подстакнути позитивним резултатима у страним школама српски музички педагози желели су да такав учинак остваре и у нашим школама. Тада су често примењивани и уважавани савети немачких учитеља, који су објављивани у *Учитељу*. Почетком 1920. године објављен је методски поступак немачког учитеља Штилера, познат под називом Штилерова метода.

Из искуства стеченог у настави, немачки учитељ Штилер, који је у то време држао предавања српским учитељима у Београду, уочио је да непотребна и дуга заустопна понављања текста и мелодије изазивају досаду, а потискују интересовање и смисао за естетику. Штилер захтева да ђаци у школи уче песму „природним путем“, као одрасли у реалном животу: истовременим слушањем и меморисањем текста и мелодије. Примена ове методе искључује „стару“ поставку

песме по слуху, која подразумева учење текста па мелодије, као и певање песме у целини, а затим по деловима. Штилер инсистира на честом везивању текста са мелодијом. Везу стварају асоцијације изазване разговором. Учитељ објашњава садржину текста, и изазива осећање које текст исказује. Ако се обрађује успаванка, уз текст „уморан сам, идем да спавам, склапају ми се очи“, ученици замишљају ситуације из свог живота када су били уморни. Предавач пева: „Уморан сам“, а деца понове исти текст и мелодију. На исти начин обрађује се текст „идем да спавам“, а код речи „склапају ми се очи“, деца жмуре и замишљају да спавају, па тихо, као кроз полусан певају задати текст. Ова метода помаже ђацима да без напора науче сваку песму и да је увек отпевају са великим задовољством.

За примену Штилерове методе у тадашњим српским основним школама предложена је *Банаћанка*, стара народна песме из Источне Србије. (прилог бр. 35) Уметничку обраду за двогласно певање и клавирску пратњу написао је Божидар Јоксимовић. Извођење *Банаћанке* у уметничкој обради препоручено је само музикалним наставницима и ученицима старијих разреда.

Учење песме почиње наставниковим излагањем о наводној реакцији ученика неке основне школе, који су се радовали посети другова из Баната. Учитељ прво пева: „Сетимо се данаске“, (даље говори) *земље која се налази лево од Дунава, а северно од Србије*. После добијеног одговора да је то Банат, учитељ отпева целу фразу: „Сетимо се данаске земље Банатске“. Ову фразу ученици одмах отпевају заједно са учитељем. На овај начин поставља се цела песма. Уз наизменично певање и разговор наставника и ученика, стварају се асоцијације и представе, помоћи којих се лако памти мелодија. Када ученици науче песму, отпевају је стојећи. При коректури погрешно отпеваних тонова децу не треба исправљати речима „не ваља, још једном“. Приступа се са другачијим објашњењем: „Ако тако певате можете и да заборавите на земљу банатску, а ако хоћете да се ње сетите, онда певајте овако као ја“.

Банаћанка је предвиђена да се на часу гимнастике постави и као музичка игра у колу. И овде се примењује Штилерова метода, па учитељ мора да направи одређени увод: „Децо, ђаци су се толико радовали својим друговима из Баната, да су све играли од радости“. Наставник уз дечје певање прво игра сам, а затим са

поузданим играчима. Постепено се сва деца хватају у коло и играју без наставника.³⁹⁶

Ако се Штилерова метода схвати и примени на прави начин, без претеривања у асоцијацијама, ученицима неће бити тешко да створе одговарајуће представе и лако запамте мелодију. Овај начин рада би са успехом могао да се примењује и у савременој настави, поготову са мање музикалним ученицима. Српским учитељима је саветовано да ни једну методу не спроводе дословце, већ да је примењују према личном нахођењу и према музичкој обдарености ученика.

1. 3. Први методичари наставе певања у основној школи

Прве методолошке основе за наставу певања у основној школи, поставила су лица без стручног музичког образовања – педагози и учитељи. Због недостатка школованих музичара и музичких педагога, понели су бремене одговорности да осмисле и прикажу смернице за правилно извођење музичке наставе. То су: др Војислав Бакић (1847-1929), Јован Миодраговић (1853-1926) и учитељ Вујица Петковић. Наведене личности су заговорници музичке наставе без нотног описмењавања.

Први доктор педагогије у Србији др Војислав Бакић (прилог бр. 36) пре упознавања ученика са нотама предлагао је употребу црта, тачака и бројева, односно „циферистичку“ методу. Знаци су исписивани изнад литерарног текста, без употребе линијског система. Тонска трајања бележена су изнад појединих слогова или речи дужим и краћим положеним цртама. Тонске висине и интервали означавањем су бројевима од један до седам, који су исписивани изнад или испод текста. Динамичке ознаке представљене су цртама подвученим испод речи. Црте са стране текста означавале су знаке за понављање, а тачке изнад појединих слогова певање стакато. Једноструким и двоструким усправљеним цртама обележавани су тактови и мелодијски завршеци.

³⁹⁶ *Учитељ*, год. 34, св. 5-6, Београд 1920, 201-209.

По његовој инструкцији при постављању тонских висина „полази се од тонова који се певају или свирају, па се онда напишу њихови знаци на табли, које ученици именују и певају“. Певање са листа свођено је на „вежбање у погађању тонова у мелодијама, које учитељ на табли напише“. Понављање тонова без предходне асоцијације на текст или један слог са познатом мелодијом, ствара илузију о наученим тонским висинама. Начин који је предлагао др Бакић добар је за теоријску наставу, која подразумева усвајање имена тонова и њиховог положаја у линијском систему. Музикални ученици ће тренутно понављати одсвиране тонове, али их неће трајно запамтити. Добра страна упутства односи се на предлог да се нотом описмењавање поставља искључиво уз учење песама, јер би учење нота без „певања и свирања било врло досадно за ученике“.³⁹⁷

Методске смернице др Војислава Бакића, истоветне су са методским начелима немачког учитеља Доста, који је крајем XIX века (септембра месеца 1891) одржао предавање за учитеље у Београду. Претпоставља се да је др Бакић на основу излагања немачког учитеља написао упутство за наставу певања. Нотном описмењавању немачки учитељ није посветио претерану пажњу. Заступао је гледиште да основне школе не стварају „музичке вештаке“, односно професионалне певаче. Стечено музичко образовање у основним школама, бившим ученицима треба да омогући самосталну интерпретацију из личног задовољства или због уживања њима блиским особама. Немачки учитељ је нотално певање у основној школи сматрао сувишним оптерећењем наставе: „Од особитог је значења развити код ученика добар слух за разноврсне гласове (тонове), да би могао правилно певати и без нота, које је тешко научити“.³⁹⁸

Ова кратка упутства о настави певања нису била довољна. Учитељима је био потребан исцрпнији методски садржај. До 1920. године, у педагошкој литератури о настави певања штампани су само поједини чланци. Издаване су збирке песама, али без методских смерница. Први музички приручник под називом *Методика наставе певања у основној школи*, написао је Вујица Петковић, учитељ. У приручнику објашњава проблематику музичке наставе и наводи методска упутства.

³⁹⁷ др Војислав Бакић: *Посебна педагогика са нарочитим обзиром на гимназијску методологију*. XXII издање учитељског удружења, Београд 1901, 76-79.

³⁹⁸ *Учитељ*, XI, св. 10, Београд 1892, 837, 838.

Садржај је груписан у шест поглавља: I *Увод*, II *Историјски развитак певања*, III *Значај наставе певања у основној школи и њено место у наставном плану*, IV *Градиво за наставу певања*, V *Обрада наставног градива* и VI *Опште методичке напомене за певање*. Приручник је наишао на добронамерне критике. Атору се замерало што у књигу није унео и неко своје практично предавање. По мишљењу неких музичких педагога опште методске напомене су кратко изнесене и недостају наставни елементи практичног карактера. И поред наведених недостатака *Методика певања* је прихваћена уз коментар: „Појава ове књижице је за српску скромну педагошку литературу ипак једна добит“.³⁹⁹

Вујица Петковић је такође био следбеник „циферистичке“ методе. Предлагао је да се у српској вишој и продужној основној школи уместо нота користе црте и знаци, а да се до IV разреда певање учи по слуху. Неповеће у ученичку способност за нотално певање, стекао је поводећи се за неуспехом у иностраним школама: „Ово би се могло предузимати само онда, када би се поуздано знало да ученици основне школе могу научити певање с нота, али кад се зна да се то не може постићи ни у француским и немачком школама, које трају више година но код нас, онда учењу нота нема места ни у нашим основним школама“.

Пре обраде нове песме учитељ Петковић инсистира на евоцирању познатих ритмичких фигура и мелодијских мотива, и на уочавању истих почетних и завршних тонова из предходно наученог садржаја. Музичка припрема се не предузима, ако се у обрађеним песмама не налазе познати тонови и ритмички обрасци. По мишљењу Вујице Петковића, музичка настава не треба да се заснива само на обради песама, већ је потребно да се ученици помоћу „нарочитих вежбања“ уведу у елементе мелодије, ритма и динамике. Да би се ови елементи (под којима се највероватније мисли на интервале и различите ритмичке фигуре) што боље објаснили, издвајају се из песама и обрађују се као посебне лекције. Он не наводи конкретне вежбе, али упућује на поређење музичког материјала из научених песама.

³⁹⁹ *Учитељ*, I, бр. 7, Београд 1921, 67.

Са становишта учитеља Вујице Петковића значај наставе певања је у развијању позитивних осећања и стварању лепог расположења.⁴⁰⁰ „Нема обилнијег и чистијег извора радости од певања. Певање је говор осећања“. Он се противио извођењу компликованих мелодија, двогласног и вишегласног певања у нижим разредима основне школе: „Ништа што би било деци сувише тешко не сме ући у програм за наставу певања, па било да је тешкоћа у хармонији, ритму или мелодији. Није главно да ли ће се песма певати у један или два гласа, већ да се може лако и без напрезања научити“. По његовом мишљењу вишегласно певање за мале основце је мучно и тешко, умара и напреже, па зато убија вољу за певањем. При двогласном или вишегласном певању, водећу мелодију на науче сва деца, већ само певачи првог гласа. Двогласно певање је препоручио за старије разреде, под условом да доњи глас певају само „поједини музички поуздани алтови“. Трогласно певање са лакшим песмама одредио је за хорско извођење поводом школских свечаности и приредби.

Учитељ Петковић је био поборник народних српских песама. Народне песме је сматрао „неприкосновеном музиком“ и као такве заузимале су важно место у свим разредима. Поред народних песама, предлагао је да се на часовима певају уметничке и црквене песме. Од уметничких песама признавао је само оне, које су током времена постале народна својина и добиле народни значај. Према страним песмама односио се са посебном дозом одбојности и није их препоручивао за наставу.

Иако није био школовани музичар, због рада на методици певања у основној школи, учитељ Вујица Петковић заслужује посебну пажњу. Веома су значајни предлози и примедбе за побољшање музичке наставе. Налагао је учитељима да пазе на школско певање и развијају мекани тон, чисту интонацију, прецизан ритам,

⁴⁰⁰ У методској поставци песама, велики значај придаван је садржају и тумачењу текста. Текст је обрађиван пре мелодије, а често је захтевано да се научи напамет. Због строгих моралних начела постојала је дилема око обраде песама са текстом љубавне садржине. Неки педагози прихватили су такву врсту песама, јер су лепе и невине, пуне искрености и безазлености. „Није, дакле, ни чудо што их деца воле. Она осећају као и ми, само ону љубав ми другачије разумемо и замишљамо, а другачије она. И у том замишљању деца су савршенија од нас, јер она замишљају невину, божанствену љубав. А кад ми певамо љубавне песме, ми замишљамо бруку...“ Учитељ Вујица Петковић имао је супротно мишљење, а учитељима је говорио да „љубавним песмама нема места у основним школама“.

правилно дисање и артикулацију. Изричито је тражио да у певању учествују сви ученици у разреду, без занемаривања немусикалних ученика. Од ученика је захтевао да певају напамет све песме из наставног програма за црквену и световну музику.⁴⁰¹

Упоредо са методама о правилној настави певања, штампане су и примедбе о грешкама, које се јављају при извођењу наставе, а које би требало исправити. Јован Миодраговић (прилог бр. 37), професор Учитељске школе у Београду, предочио је учитељима како не треба држати наставу певања. У ауторском раду *Грешке у настави у васпитању школском*, за наставу певања изнео је седам погрешних ставки:

- *Пева се мало.* Највећа „грешка“ у музичким вештинама сагледана је у ретким и нередовним часовима певања. У најбољем случају, певање је извођено једном или два пута недељно. Предлагано је да се са децом пева чешће: сваки дан, барем по петнаест минута, зато што је музика благородна и „припитомљава и развија дечја срца“.
- *Пева се седећи.* Седећи положај омета правилно узимање ваздуха и отежава формирање тона. При стајању груди су слободније, а дијафрагма је опуштена. Руке морају да буду слободне и благо опуштене поред тела. Певање са прекрштеним рукама је погрешно. Ученици певају седећи само за време обраде нове песме. Интонирање научног музичког садржаја изводи се стојећи.
- *Текст песме се не објашњава правилно.* Прави музички доживљај песме зависи од разумевања њеног садржаја. Зато је неопходно, да учитељи прво прочитају и објасне текст песме. Многи предавачи су текст објашњавали неспретно и површно, често само поједине, мање познате речи. Млади, неискусни учитељи или ученици учитељске школе на практичним предавањима, нарочито су били склони претераном објашњавању текста. Дешавало се да цео час прође у разговору, а да до певања уопште и не дође.
- *Истовремено певање и свирање.* Деца теже опажају тонове при истовременом учитељевом певању и свирању. Песма се прво пева, а затим и

⁴⁰¹ Вујица Петковић: *Методика наставе певања у основној школи*. Београд 1920, 13-34.

свира. Пожељно је да учитељи са слабијим гласовним могућностима, песму изведу само инструментално.

- *Појединачно певање.* Учитељ греши, ако од ученика, поготово од оних са слабијим слухом, захтева солистичко певање, непосредно после његове интерпретације. Ученикова несигурност доводи до погрешног певања, које изазива подсмех у разреду. Тако се стиче несигурност, развија трема и стид. Добро научену песму певају само музикални ученици, а они несигурни ћуте и слушају.
- *Брзо предавање.* За наставу је веома неприкладно и штетно, ако је учитељ склон брзању. Такви учитељи морају да овладају самоконтролом.
- *Викање при певању.* Ст. Ст. Мокрањац је својим ученицима говорио да „певање није дерање“. Викање представља грубост, а то је при певању неприхватљиво. Пева се тихо и благо, са правилном артикулацијом и динамичким нијансирањем.⁴⁰²

2. МЕТОДЕ И МЕТОДИЧАРИ (1922 – 1940)

2. 1. Музичко описмењавање – нотално певање

Развојем југословенске просвете, која се, усвајајући нове методе и принципе, полако окретала према европском наставном моделу, условљена је примена обимнијег градива из свих предмета. У привременом наставном програму из 1932. године, изложен је и нови захтев за наставу певања: обавезно стицање основних појмова музичке писмености. По угледу на европску наставу Министарство је донело одлуку уз образложење: „Музичка азбука је савремена и једнообразна за цео културни свет, те је потребно да ову опште признату азбуку научи и ученик више народне школе, када су је већ давно увели у своје школе сви западно-европски народи“. Поред вежбања гласа, дисања, изговора текста, слуха, ритма и интонације, у наставу певања уводи се и „вежбање помоћу имена

⁴⁰² Јован Миодраговић: *Грешке у настави и васпитању школском*. Београд 1894, 235-237.

написаних тонова“ (солфеђирање). Применом нотног певања, часови музике добијају другачију конотацију. Осим хорског и солистичког извођења песама, обрађује се и теорија музике са ритмичким и мелодијским вежбањем. Уз наставни план прецизиран је и садржај одређених задатака, који је систематски изложен по разредима. (прилог бр. 38)⁴⁰³

Методологија музичког описмењавања у ондашњем времену није била јединствена. Предавачи су били подељени на следбенике асоцијативне и интервалске методе. У интервалској методи тонови су постављани интонирањем одређених интервала, а у асоцијативној методи усвајање звучних утисака реализовано је уз помоћ народних песама. Предњачили су они који су користили интервалску методу. Интервалска метода је преузета из немачких школа и представља учење музичке теорије, врсте интервала и трајања нота, увек издвојено од мелодије. Ова сувопарна метода је знатно тежа за схватање од асоцијативне методе, а сама по себи је незанимљива и досадна.

Заговорници асоцијативне методе истицали су важност песме, која изазива осећања и развија музичку естетику. Приликом учења музике првенство се даје психолошком утицају: музика мора да изазива пријатна осећања и развија смисао за естетику, а то се постиже кроз мелодију, хармонију и ритам. Ове компоненте налазе се у песми, где су „ноте стављене у хармонију, везане у мелодију, распоређене у ритму и тако чине смисао сваке музике“.⁴⁰⁴ Зато је потпуно природно, да се у настави музике пође од мелодије, па да се мелодија сведе на ноте. За ученике је много лакше да из мелодије издвоје и отпевају поједине интервале, јер су им звучни утисци познати.

Асоцијативна метода је слична француској функционалној методи, којом се музички појмови постављају следећим редом: звук, слика, тумачење. Певање мелодичних песама ствара трајно памћење појединих звучних утисака, који се евоцирају, повезују и примењују у извођењу мелодијских вежби. Учење нота је слично са учењем говора, читања и писања. Деца прво науче да говоре, а касније записују научене гласове. Зато је потребно да деца прво науче да певају, да заволе

⁴⁰³ *Просветни гласник*, XLVIII, бр. 8, Београд 1932, 838-841.

⁴⁰⁴ *Наставник*, књ. 21, Београд 1910, 480-485.

песму и упамте мелодију, а затим да анализом песме упознају знаке, форму и облик. Применом асоцијативне методе постижу се добри резултати у музичком описмењавању.

2. 2. Владимир Ђорђевић – поборник нотног певања

Владимир Ђорђевић је свој педагошки рад први пут реализовао 1890. године у селу Кулини код Алексинца. Своју оригиналну и интензивну музичку делатност спроводио је касније и у другим просветним институцијама: основним школама, учитељској школи у Јагодини и гимназијама у Ваљеву, Врању и Београду. Он је у свакој просветној установи оставио лични печат креативног педагога, а његово искуство преточено је у уџбенике за певање и виолину.

Владимир Ђорђевић се залагао за нотно описмењавање ученика у основној школи. Револтиран што је певању у нашим школама поклањана мала или никаква пажња, одлучио је да покрене и промени музичку наставу. Ђорђевић није сву одговорност сваљивао на учитеље, већ је незаинтересованост за уметност, која је у основној школи манифестована потискивањем нотног описмењавања, приписивао Министарству просвете и његовим службеницима: школским инспекторима и надзорницима. За време годишњих испита надзорници се нису обазирали на певање. Дешавало се да деца у неким школама, за време годишњих испита нешто и отпевају. Интересовање надзорника није било усмерено на методику певања, већ је само задовољавана форма.

Осим што је певање у већини основних школа било ретко, многи учитељи су га предавали нестручно и погрешно, па од тих часова „није било никакве користи“. Ђорђевић је критиковао тадашњу уобичајену праксу, да се само за потребе светосавске прославе изводи појачана настава певања. На многобројним ванредним часовима певања, а на уштрб осталих предмета, са талентованим ученицима из свих разреда, увежбаван је светосавски репертоар. За кратко време ученици би научили неколико песама, које би, држећи ноте пред собом, отпевали на концерту. На велико незадовољство Владимира Ђорђевића ова лажна слика

результата музичке наставе понављана је из године у годину. Став већине наставника по питању нотног певања био је негативан и сматрано је да је нотално певање у основној школи неизводљиво. Овакав став Ђорђевић није замерао учитељима без стручног музичког образовања „јер из непознавања ствари долази и бојазан од ње“... Чудио се предавачима са одговарајућом музичком спремом, који и поред познавања нотног певања нису имали веру у успех.

Ђорђевић је инсистирао на музичком описмењавању у основној школи, које би послужило као база талентованим ученицима за даљу музичку надградњу у гимназијама и учитељским школама. Савладавањем музичке писмености остављан је простор за изучавање других грана музичке уметности. Полазници учитељских школа би се посветили изучавању методике певања, свирању на виолини и хорском или оркестарском дириговању. Имали би више времена за музичку теорију и естетику, а „примитивност и безукусност у музици бивале би све ређе“. Ђорђевић је својим колегама и многим учитељима стално говорио: „Основна школа мора ученике у певању по нотама оспособити у оноликој мери, у коликој мери га оспособљава и у другим предметима. Зар дете, које у првом и другом разреду научи толико слова, толико цифара и толико других ствари, не може за то време, са два часа недељно, научити десетак нотних знакова?“⁴⁰⁵

Ђорђевић је тежио за променама у настави по угледу на европску просвету зато што је „само певање остало, у погледу начина рада, на оном истом ступњу на коме је било и пре сто година“.⁴⁰⁶ Он је наглашавао да је нотно певање еквивалент читању. Читање чланака лаке, веселе, поучне и патриотске садржине упоређивао је са нотним певањем мелодија истих карактеристика. Критиковао је употребу црта и тачака, сматрајући да овакве ознаке, уз знатно губљење времена, збуњују ученике и отежавају музичко описмењавање. По његовом мишљењу ученике треба од самог почетка навикавати да гледају прави музички знак на одговарајућем месту у линијском систему. Поред многих идеја, предлога и размишљања о музици и музичкој педагогији, став о нотном описмењавању записао је још 1921. године у

⁴⁰⁵ Владимир Р. Ђорђевић: *Кратко упутство за предавање нотног певања у основној школи*, Београд 1927, 4,5.

⁴⁰⁶ Владимир Р. Ђорђевић: *Један пројекат наставног програма из нотног певања у нижој и вишој основној школи*. *Учитељ*, год. 11, бр. 8, Београд 1931, 590.

својој бележници „Vladimir R. Đorđević, professeur de musique, 15 decembra 1918, Beaulieu Sur Mer“: „У прва четири разреда гимназије и у последња два разреда (III и IV) основне школе, нотно певање је *обавезно*. Изводило би се са по два часа недељно.⁴⁰⁷

Подстакнут жељом да промени и усаврши наставу певања Владимир Ђорђевић је издао *Кратко упутство за предавање нотног певања у основној школи* (1927). Приказао је методски поступак заснован на личном дугогодишњем педагошком искуству и идеји, „која је опробана и усвојена код других народа“. *Упутство* је намењено учитељима музике, са циљем да науче и примене правилну музичку наставу. Применом методе нотног певања Ђорђевић је учитељима и наставницима музике гарантовао успех. У односу на савремену наставу солфеџа методски поступак Владимира Ђорђевића делује помало наивно. Вредан је помена и пажње, зато што је предложен у времену и окружењу, у коме је често примењивано певање по слуху. До Владимира Ђорђевића нотно описмењавање у основној школи је помињано, али поставка тонских висина није објашњавана. Његова оригинална идеја била је важна смерница у даљем току музичког образовања. Захваљујући овој методи, тадашњи музички кадар усмераван је ка другачијем виду музичке наставе.

Нотно певање, по *Упутству* Ђорђевића, савладавано је у два дела: кроз градиво за I и II и градиво за III и IV разред. У I и II разреду музичко описмењавање засновано је на усвајању тонских висина са записивањем у нотни систем, али без именовања тонова. Основни задатак учитеља био је стварање појма о тоновима и вежбање слуха и гласа ученика. Ђорђевић је дао и следеће упутство: „У првом и другом разреду ученици не треба да држе никакву књигу пред собом, али учитељ не сме пропустити ниједан тон нити и један знак који певању служи, а да га не забележи на табли. Ученицима не мора ништа објашњавати, али треба да их непрестано упућује да при певању гледају на оно што је он на табли забележио, указујући им увек дотичан знак руком или гудалом. Ако би се ученици о чему и распитивали, учитељ треба да им одговори да ће им то доцније објаснити“.

⁴⁰⁷ ИАН, VARIA бр. 31, к.п. 103, Љубица и Даница Јанковић: *Грађа о животу и раду В. Ђорђевића*, 46.

Именовање тонова, теоријска објашњења и систематизација градива реализовани су у III и IV разреду.

Интонирање почиње од тона *сол* (евентуално *фа*), као интонативно и артикулационо најпримеренијим тоновима за узраст ученика првог разреда. За поставку тонских висина нису предложене песме, већ певање тонова на различите слогове (*ла, ле, ли, ло, лу, на, не, ни, но, ну, ма, мо, ме, ми, му, да, ди, де, до, ду*), прво у целим нотама, а затим у краћим нотним вредностима (половинама и четвртинама). У првом разреду поставља се горњи тетрахорд Це дура (*ге, а, ха, це*), а затим се додају *фа* и *ми*. Тоновима *ре* и *до* интонирају се у другом разреду и тада се завршава са поставком свих основних тонова Це дура. После сваког наученог тона, ученици интонирају мелодијске вежбе на различитим слоговима. Питање је у којој мери су ученици запамтили тонске висине интонирајући их без песама модела или других мелодија са одговарајућим асоцијативним текстом. Иако је у великој мери само стварана илузија о наученим тоновима, претпоставља се да су поједини музикални ученици били у стању да понове и запамте основне тонове.

Ђорђевић предлаже учење песама, тек после „усвајања“ звучних утисака свих основних тонова. Песме се прво певају на слогу *ла* (или било ком слогу по избору), па се тек онда изводе са текстом. У односу на савремену наставу солфеђа, у којој се решење свих интонативних и ритмичких задатака поставља преко одговарајућих песама са текстом, ово је обрнут процес. Ако се позовемо на мишљење аутора, да су смисао и задатак музичког образовања у прва два разреда представљени интонирањем и несвесним усвајањем тонских висина, онда можемо да прихватимо овакав начин рада као методски оправдан поступак.

У трећем разреду ученици први пут певају из нота. Не интонирају се мелодијске вежбе већ само песме примерене дечјем узрасту и прописане наставним програмом за трећи и четврти разред. Нотално певање је имало практичну примену – ученици су оспособљавани да самостално интонирају одређене песме из нота. Ђорђевић је био против употребе аретинских слогова у солфеђу, где се један слог користи и за повишен и за снижен тон. По његовом мишљењу „свако име ноте мора да представи у исти мах и тон од извесног броја треперења у секунди; чим је тај број треперења другојачији одмах и његов тон мора

и друго име имати“... У солфеђирању је захтевао именовање и интонирање тонова абecedом. У предложеном методском поступку мелодија се прво интонира абecedом, а затим се отпева са литерарним текстом.

Посебно је значајан савет, да се пре интонативне обраде песме, изврши анализа музичког (линијски систем, помоћне црте, тактови, предзнаци, кључеви, темпо, динамика) и литерарног текста. После анализе, указује се на кретање тонова. Уместо примене музичких асоцијација за различита тонска кретања, Владимир Ђорђевић наводи сажето, теоријско објашњење: „кад су две или више нота на истој линији или у истој празнини, онда се истим тоном морају певати...Ако ноте иду навише или наниже, онда се тонови певају у складу са нотним кретањем. Не иду увек ноте једна за другом него и прескачу по једно или по више места и ми морамо увек да пазимо по колико је места нота прескочила па и ми тако да удешавамо тон својим грлом“.

Као најприступачније градиво за солфеђирање, Владимир Ђорђевић препоручује своју *Збирку одабраних песама*. Популарна *Збирка*, намењена ученицима основних и средњих школа, састоји се из осамдесет девет песама, написаних у Ге дуру, Еф дуру, Де дуру и А дуру.⁴⁰⁸ За интонирање нових тоналитета, Ђорђевић је дао кратко теоријско објашњење о тетрахордима, целим степенима и полустепенима са шематским приказом *лествица*. Сматрао је да су деца после оваквог штурога објашњења, спремна за интонирање.

Певање је у почетку једногласно. Двогласно певање се поставља при крају трећег разреда. У четвртом разреду, под претпоставком да је већина ученика музикална, интонирање је искључиво двогласно и трогласно. У разредима са ученицима слабије музикалности, наставник сам одређује број гласова. Нема података, који би сведочили о квалитету двогласног и трогласног певања у ондашњим школама. Највероватније је да су се вишегласним певањем бавили само ретки, талентовани музичари.

Методски поступак ноталног описмењавања, Владимир Ђорђевић је допунио и саветима о држању тела, дисању, посебном раду са децом слабијег слуха, артикулисано певању, чистој интонацији и примени виолине. „При певању

⁴⁰⁸ Владимир Ђорђевић: *Збирка одабраних песама за школску омладину*, Јагодина 1909.

кичма мора да стоји право, а тело да буде опуштено. Свака укоченост и искривљеност при неправилном држању тела, штети певању. Техника дисања олакшава певање. Потребно је да се ваздух брзо удише, а полако издише. Ученици са слабијим слухом морају да седе поред добрих певача. У почетку не певају, већ само слушају друге. Са певањем почињу тихо, а затим све јаче, уколико су се бар мало музички оспособили и напредовали“. Владимир Ђорђевић је предлагао да се ученици са слабијим слухом не занемарују. Напуштање таквих ученика сматрао је грехом. Рад са њима је неопходан, јер у противном кваре и ометају успех других ученика. Инсистирао је на тихом певању, које не штети дечјем гласу, а учитељу омогућава да лакше препозна и коригује грешке. За најбоље помоћно средство при певању Ђорђевић препоручује виолину. По његовом мишљењу, за потребе музичке наставе учитељи могу да овладају овим инструментом за кратко време (годину или две). Погодни примери за вежбање и свирање виолине су дечје песме, лаке народне игре и мелодије.⁴⁰⁹

Неколико година касније од издавања *Упутства*, на позив Вујице Петковића главног уредника листа *Учитељ*, Ђорђевић је у овој публикацији изложио детаљну разраду градива по разредима ниже и више основне школе. Он је изабран међу многим српским музичарима, зато што је био први методичар певања и свирања у школама и аутор већег броја уџбеника. Сматрано је, да је због вредног рада он „један од најпозванијих да о томе да своју реч“. И овом приликом Ђорђевић је заступао јасан и чврст став о примени нотног певања у основним школама.⁴¹⁰ (прилог бр. 39)

⁴⁰⁹ Владимир Р. Ђорђевић: *Кратко упутство за предавање нотног певања у основној школи*, Београд 1927, 1-30.

⁴¹⁰ Владимир Р. Ђорђевић: *Један пројекат наставног програма из нотног певања у нижој и вишој основној школи*. *Учитељ*, год. 11, бр. 8, Београд 1931, 590.

2. 3. Поставка ритма

У настави певања при основним школама била је присутна одређена диспропорција у обради мелодије и ритма. Певање је фаворизовано, са пажњом усмереном ка развоју интонације, артикулације и дикције. Ритам је сведен на теоријско објашњење нотних трајања, без увежбавања и ритмичких вежби. У методском поступку певања по слуху изостављање мелодијских и ритмичких вежби донекле је оправдано. При нотном описмењавању, интерпретација ритмичких вежби била је потребна, али није спровођена.

Поставка ритма реализована је на часовима гимнастике кроз дечје игре с певањем и орске игре. Садржај, форма и функција игара биле су у складу са психофизичким узрастом деце. Развој ритма кроз музичке игре је посебан вид рада, са вишеструком наменом. Поред правилног држања тела, музичке игре утичу на креативни развој личности и доприносе естетском васпитању. Посебна улога игара је у ритму кретања, развоју моторике и координацији телесних покрета са ритмичком пулсацијом. Музичке игре значајно место заузимају и у савременој музичкој настави. Настале на коренима „далеке“ педагогије данас су полазна основа за стицање знања у музичким забавиштима.

Некада су примењиване само дечје и орске игре, а савремена настава обухвата ширу поделу: игре с певањем, игре уз инструменталну пратњу, народна кола и плесови, стваралачке игре (плесне импровизације), игре из области теорије музике и музичке драматизације.⁴¹¹ Применом ритмичких игара стварана је повезаност са предметом физичке културе и реализован је принцип наставне концентрације. Мелодије ритмичких игара обрађиване су на часовима певања, а ритмички покрети постављани су и увежбавани на часовима гимнастике. Из овога закључујемо да је ритам обрађиван као део физичке културе.

Увод у музичке игре представљен је обрадом бројалица. У ондашњој терминологији употребљавана је реч *бројаница*. Бројалицама је додељена улога пребројавања, уз задатак одређивања учесника у музичкој игри са одређеним

⁴¹¹ мр Милена Ђурковић-Пантелић: Методика музичког васпитања деце предшколског узраста. Шабац 1998, 141.

задужењем.⁴¹² И поред схватања бројалица без намене за развој ритма, изговарање одређених слогова несвесно утиче на стварање равномерне ритмичке пулсације и усвајање дводелног и четвороделног ритма.⁴¹³ Текстови већине бројалица, примењиваних у ондашњим школама, су речи са римом, али без одређеног смисла и садржаја. Посебно су интересантни текстови у којима се, као наслеђе из прошлости помињу Турци. (прилог бр. 40) Већина бројалица је у дводелном ритму, а ређе су оне са променљивом моториком.

Ондола,
Пондола,
Шишкала,
Бишкала,
Каларија,
Ругалија,
Подгор,
Горчин,
Чавчин,
Чагрк.⁴¹⁴

У наведеној бројалици смењују се дводел, тродел и четвородел. Ако се свака реч изговара на један потез, прве четири речи представљају триоле, пета и шеста реч су шеснаестине, седма, осма и девета осмине, а задња реч се изводи као две шеснаестине са замишљеном осминском паузом.

За музичке игре одабирани су песме у двопотезном и четворопотезном ритму. Ритам је репродукован ударањем дланом о длан и покретима марширања у месту и кретању. За разлику од поставке основних тонова по узору на германску педагогију, у којој су прво примењивана теоријска објашњења, обрада ритмичких трајања кроз марширање и кретање, односно полагање од „живог“ ритма, од звука ка тумачењу - подсећа на романски правац. Ритмичка трајања нису тумачена. Усвајана су несвесно, без визуализације. Рађено је на развоју ритмичке пулсације

⁴¹² Разбрајање је спровођено на следећи начин: деца поседају у круг и ставе по један прст на земљу. Једно дете изговара одабрану бројалицу, додирујући прсте друге деце. На чији прст дође последња реч бројалице, то дете започиње игру одређеном улогом – постаје зец, кадија или иде у средину круга.

⁴¹³ Због другачијег наглашавања речи у различитим крајевима Србије, поједини методичари бројалице сматрају неподесним за наставу ритма, а изговарање бројалица сврставају у скандирање.

⁴¹⁴ Драгољуб П. Илић: *Игре и гимнастичке вежбе са нотама и сликама у тексту*. Београд 1923, 4.

уз координацију покрета руку и ногу. Ритмички покрети извођени су уз певање одабраних песама.

За приказ методског поступка одабрана је песма Исидора Бајића *Хајте браћо, хајте сестре*. (прилог бр. 41) Прво је постављана ритмичка пулсација. Један од бољих певача пева песму, а наставник удара дланом о длан. Остали ученици слушају. Затим сви ученици, за време певања појединца, ударају дланом о длан и истовремено марширају у месту. После марширања у месту приступа се марширању у кретању, уз обавезно певање. На реч *хајте*, ученици искораче леву, а на реч *браћо*, десну ногу. Смењивање текста кроз наизменично корачање, примењено је током целе песме. Покрет једне ноге представља ритмичку пулсацију четвртине. Певањем двосложних речи (*хајте, браћо...*) на један корак, постављане су осмине. Координација покрета руку и ногу спровођена је уз бројање: прва, друга. Четвртине су постављане једним ударом длана о длан, на један корак. Приликом обраде осмина, на један корак извођена су два удара дланом о длан.

При методском поступку обраде музичких игара у ондашњим школама, песме у четворопотезном ритму бројане су као двопотезне: један, два, један, два. Бројање „на два“ било је приступачније ученицима, а због мањег броја потеза ритам је лакше савладаван и усвајан. Постоји могућност да је четворопотезни ритам објашњаван као збир два двопотезна ритма.

У свим видовима музичког рада (певање, свирање, музичке игре) била је присутна тежња за развојем естетског васпитања. Уз савладавање ритмичких трајања и ритмичке пулсације обрађана је пажња на *хигијенско* и *естетско* држање тела. Музичке игре нарочито су погодивале представљању *радосног расположења* приликом повратка са екскурзије, излета, кретања кроз град или село, наступања на слету.

Поред дечјих музичких игара ритам је усвајан и кроз орске игре (заједничке, мушке, женске). Примарни задатак орских игара је учење разноврсних покрета, као припрема за сложенију кореографију националног фолклора. У односу на дечје игре покрети у орским играма су сложенији. Зато су, уз обавезно певање, извођене после обраде дечјих музичких игара. (прилог бр. 42)

3. МУЗИЧКИ УЏБЕНИЦИ

3. 1. Аутори музичких уџбеника до 1922. године

Поред образованих музичара, за музичку наставу у основним и средњим школама, били су потребни и одговарајући уџбеници. Формирање музичке литературе покренуто је законским одредбама, којима је налагано писање уџбеника из свих научних и уметничких области. Потребну литературу за вештине и науке писали су предметни наставници.

Прве уџбенике из музичке теорије (*Теоријска основа музике* издата 1866. и *Наука о музици* штампана 1867. године) и нотног певања на српском језику написао је Милан Миловук (1825-1883). Теоријске уџбенике приредио је по угледу на приручник „Katechismus der Musik“ из 1851. године, немачког музичког теоретичара Јохана Кристијана Лобеа. Обе књиге штампане су у Београду.⁴¹⁵ Школа нотног певања настала је под јаким утицајем германске педагогије, која је изучавана из превода немачких књига. Заснована је на класичном дур-мол систему, лествично-интервалској поставци звука и абecedним именовањем тонова. Нотно певање постављано је уз интервалску методу, која је у великој мери ослањана на теорију музике. Према мишљењу неких аналитичара, Милан Миловук није покушао да западноевропске лествичне обрасце приближи особеностима наше народне мелодике.⁴¹⁶ Не треба му замерити. Он је пре свега био економиста са одређеним музичким образовањем стеченим у Пешти.

За потребе наставе у приватној музичкој школи, отвореној у Београду 1894. године, Јосиф Свобода (1856-1898) написао је неколико уџбеника: *Теорију музике*, *Школу за виолину*, *Збирку српских народних и омиљених песама и игара за гласовир I и II*, *Српске народне песме и игре за виолину*.⁴¹⁷ Свобода је био оријентисан према инструменталној музици и писао је теоријску и инструменталну литературу.⁴¹⁸ У

⁴¹⁵ др Крешимир Ковачевић: *Лексикон југославенске музике*, Загреб 1984, 19.

⁴¹⁶ др Ивана Дробни: *Методичке основе првих српских уџбеника за наставу музике*, у: *Настава и васпитање*, бр. 3, Београд 2007.

⁴¹⁷ Владимир Р. Ђорђевић: *Прилози биографском речнику српских музичара*. Београд 1950, 44,45

⁴¹⁸ Јосиф Свобода је био колега и дугогодишњи сарадник Стевана Ст. Мокрањца. Заједно су радили у I београдској гимназији. Свобода је неговао инструменталну музику предавајући оркестар и свирање на виолини, а Мокрањац је био „задужен“ за вокалну музику и предавао је хор и солфеџо.

Теорији музике градиво је распоређено у седамнаест поглавља, са садржајем о тонском и нотном систему, интервалима, дурским и молским скалама, акордима, ритмичким врстама... Ритмичке врсте приказане су кроз дводелне (2/2, 2/4, 2/8 и алабреве) троделне (3/2, 3/4, 3/8) и сложене тактове (4/2, 4/4, 6/8, 9/8, 12/8).⁴¹⁹ Запажамо да ритам 9/8 није сврстан у тродел, већ у сложени, четворопотезни ритам. Исто важи и за ритам 6/8 осмина, који није схватан као двопотезни, већ се налази у групи сложених тактова. Акцентовано је теоријско објашњење, док су мелодијске вежбе секундарне, често су и изостављане.

Исидор Бајић (1878-1915) је живео и радио у Аустроугарској, али за разлику од предходника, његов утицај у Србији био је незнатан. Помиње се због значајног педагошког рада и идеје о увођењу народних, тоналних и ритмичких основа у почетном музичком образовању. За разлику од Миловука и других аутора оригиналност Бајићевог дела огледа се у покушају спајања музичке писмености народних основа са класичним музичким образовањем.⁴²⁰ У *Теорији правилног нотног певања* (1904) поред обимног објашњења о људском гласу и основама музичке писмености (темпу, динамици, нотним знацима, интервалима, скалама) приказан је методски поступак поставке ритма и нотног певања, заснован на асоцијативној методи. Певање се поставља преко познатих народних и црквених песамама, и делова Мокрањчевих руковети. Звук је претваран у нотну слику после интонирања познатих напева. Прва вежбања почињу бихордом *до, ре*, затим следи трихорд *до, ре, ми*, па тетрахорд *до ре, ми, фа...* Уз научене тонове додаје се по један нови тон, све док се не оформи Це дур лествица. Додатак певању представљају вежбе за интонирање интервала (без секунде и октаве), хроматских

Ђачки оркестар под управом Ј. Свобода био је састављен из пет првих, шест других, четири треће и четири четврте виолине, две виоле, једног чела, контрабаса и две флауте. На пролећним концертима одржаним 1891. и 1892. године, оркестар је наступио са овим репертоаром: *Балфе* - увертира Циганка, *Маскањи* – Интермецо из опере Кавалерија рустикана, *Офенбах* – На гондоли, *Чижевек-Свобода* – Смеша српских народних мелодија, *Титл* – увертира Алпско цвеће, *Вагнер* – Хор и корачница из Танхојзера, *Фолкман* – У воденици, *Шуберт* – Момент музикал, *Ј. Свобода* – Руске песме из програма Славјанског, *Чижевек* – Гусле. Наведене композиције изведене су „прецизно, технички усавршено и са одушевљењем. Сви комади који су свирани одликовали су се складношћу и прецизношћу у извођењу, што сведочи о извежбаности ђачкој, а уједно и о зналачком разумевању свога посла и примерном труду њихова наставника г. Ј. Свобода“. *Наставник*, св. I-VI, Београд, 1892, 350-352.

⁴¹⁹ Јосиф Свобода: *Теорија музике*, Београд 1895, 1-30.

⁴²⁰ Зорислава М. Васиљевић: *Рат за српску музичку писменост*. Просвета, Београд 2000, 65.

скретница и доминантног септакорда. Оваква наставна решења, до којих је Бајић долазио личним искуством и интуицијом, подсећају на романску методологију наставе певања.⁴²¹

Врсте тактова и ритмичка трајања постављана су изговарањем текстова тадашњих познатих световних и духовних песама. (прилог бр. 43) Неправилне тонске групе (дуола, квартола, квинтола и секстола) обрађене су информативно, без ритмичких вежби и песама за ритмички изговор. Ретке су ритмичке вежбе са паузама, а потпуно су изостављене вежбе са луковима за продужетак трајања. И поред ових недостатака, методски поступак поставке ритма је логичан и прихватљив. Исидор Бајић је, поред оригиналне идеје, која подразумева коришћење духовних и световних песама у настави, учитељима оставио у аманет и један савет: „Да би се што бољи успех показао, да би ученицима учење што забавније било, треба избегавати много *теоретисање*, него треба што је год више могуће *практично певајући* учити“.⁴²²

Поборник интервалске методе Јован Ђ. Мирковић у методском поступку нотног описмењавања ослањао се на искуства немачких музичара и педагога: Лангеа, Вилнера, Фихтнера, Вермана, Шмита, Серинга... Поводећи се за њиховим наставним методама, осмислио је уџбеник за музичко образовање у средњим школама. При изради *Школе певања* Мирковић се придржавао прописаног наставног програма за I разред средњих школа. Одступање од наставног правила изражено је преузимањем осмина из наставног програма за II разред. Овакав поступак оправдан је постојањем осмина у хорским партитурама. Градиво је

⁴²¹ Иако је књига намењена учитељима основних школа, И. Бајић је веома мало говорио о правилном певању и развоју дечјих гласова. Због овог пропуста, у *Наставнику* из 1905. године приказана је критика Душана Јанковића: „Ако се ученик у основној школи упути правилно у певању, онда можемо очекивати да у гимназију дођу спремнији певачи. Ту би добили даље образовање, те би на тај начин певачке дружине имале бољих и лепших гласова, а не као што је данас“. *Наставник*, књ. 15, Београд 1905, 67. Исидор Бајић није писао о елементима правилног певања, али је у поглављу *Од чега све грло побољева*, говорио о корисним саветима за очување здравог гласовног апарата и штетним последицама изазваним премором, наглом променом температуре, певањем непосредно после телесног напрезања, певањем одмах после јела, неуредним животом, конзумирањем киселе, љуте, масне, хладне, вруће хране и напитака, певањем са промуклим грлом, кашљем или кијавицом, телесном нехигијеном, пушењем, удисањем дима или нездравог ваздуха, ношењем сувише уских огрлица које задржавају природни крвоток, претераном употребом алкохола и певањем за време мутације.

⁴²² Исидор Бајић: *Теорија нотног певања*. Нови Сад 1904, 1-77.

конципирано у четири целине: теорија музике, поставка интервала, обрада Це дура и двогласно певање.

Нотно певање почиње интонирањем кварте, квинте и терце од тона *до*. Ове интервале ученици су препознавали и певали у мелодијским вежбама. За сексте, септима и октаве наведено је теоријско објашњење без мелодијских вежби. Мале и велике секунде обрађиване су после наученог тоничног трозвука (це-е-ге), а увежбаване су поступним интонирањем доњег (це1-еф1) и горњег (ге1-це2) тетрахорда у оба смера. Интервали нису постављани преко познатих песама, већ кроз инструктивне, немелодичне вежбе. Јован Мирковић је био против употребе мелодичних мотива, које ученици науче лако и певају их напамет: „Напамет научене мелодије ометају певање с листа“. Да би потврдио овакво становиште цитирао је Шипке-а: „У колико је вежбање познатије, пријатније и мелодичније, у толико је оно од мање вредности“. Неоспорно је, да су тадашњи немачки музичари и Јован Мирковић заборављали значај музичке естетике, која је спутавана немелодичним и монотоним вежбама од два тона. Интонирањем оваквих вежби сузбијана је воља и љубав према музици. Лепа осећања развијају се и негују само лепом мелодијом, пријатном за слух и дечју душу. С друге стране, сви интонативни и ритмички задаци лако се решавају уз кратке мелодичне форме, јер оне доводе до усвајања и трајног памћења тонских висина и ритмичких фигура. Мирковић је инсистирао на интонирању лествица и тоничних трозвука. Трозвук је сматрао основом наставе певања, а овладавање лествица сигурним путем при певању интервала, акорада и модулација. У току обраде основних тонова, мелодијске вежбе интониране су абecedом, а после формирања Це дура, због „лепог изговора и певања самогласника“, примењивани су солмизациони слогови са *ут* уместо *до*.

Ритам, као посебан елемент музичког описмењавања, није детаљно обрађен. За поставку ритма Мирковић је предлагао вежбање при ходу и марширању, јер на тај начин деца задовољавају потребу за кретањем и забавом. Овај позитиван моменат хода и марширања је само поменут, а није даље развијан по узору на романску педагогију. Нотна трајања (четвртине, половине и целе ноте) скромно су приказана у неколико ритмичких вежби. За ритмичко одбројавање предложено је

„махање руком по ваздуху“ (дириговање) и „тихо лупање кажипрстом по скамији“ (куцање).

У поглављу о двогласном певању истакнут је значај и важност вишегласја. Мирковић је сматрао да се интонирањем двогласних мелодија ученицима развијају хармонски слух и музичка естетика, а истовремено се ствара воља, склоност и расположење према заједничком музицирању и „улепшавању“ мелодије. Увод у двогласно певање чине десет канона од осамнаест наведених примера. Вежбе су написане у великом обиму од a до ge^2 , а у мелодијској линији заступљено је лествично кретање и разложени трозвук.⁴²³

Јован Ђ. Мирковић је сматрао да су, поред добре наставне методе и вредног учитеља, за успешно извођење музичке наставе потребни и музикални ученици. Да би се открила музикалност, потребно је стрпљење: „Музикалност се, при првој провери, не може увек сигурно одредити. Многи ученици не могу одмах да понове отпеван или одсвиран тон, не због недостатка слуха, већ зато што не знају да чују, схвате, разликују и подражавају“. Под трајним музичким знањем, стеченим применом правилне наставне методе, Мирковић подразумева двадесет напамет научених песама и способност интонирања лакших народних мелодија из нота.⁴²⁴

Збирке црквених мелодија за рад са децом припремали су и српски музичари у Аустроугарској: Тихомир Остојић, Ненад Барачки (двогласна литургија) и Ј. Борјановић.

3. 2. Аутори музичких уџбеника од 1922. до 1940. године

Од 1920. године стање музичких уџбеника знатно је промењено. У периоду од две деценије штампан је велики број методских приручника, збирки песама и хорских композиција, аутора српске, хрватске и словеначке националности. За извођење наставе у основним и средњим школама из Министарства просвете је

⁴²³ Јован Ђ. Мирковић: *Школа певања I део, за први разред средњих школа*. Београд 1909, 1-24.

⁴²⁴ Јован Ђ. Мирковић: *Нешто о неговању музике. Учитељ*, год. 28, св. 9 и 10, Београд 1909. 722-729

предлагана одабрана педагошка и извођачка литература.⁴²⁵ (прилог бр. 44) У Србији је најчешће предавано из уџбеника Божићара Јоксимовића, Милоја Милојевића и Владимира Ђорђевића. Подаци из школских извештаја нишких гимназија и учитељских школа у Јагодини и Алексинцу, указују да су уџбеници наведених аутора примењивани и у овим школама.

Уџбеници Владимира Ђорђевића и Милоја Милојевића, настали су под јаким утицајем немачке школе и били су фундамент тадашње музичке наставе у основним и средњим школама. Насупрот немачкој школи у уџбеницима Божићара Јоксимовића појављује се другачији методски поступак, који подсећа на савремени романски правац. Иако овај аутор користи извесне позитивне елементе (нпр. асоцијације, говорни ритам), усамљен у методологији различитој од германске педагогије, на жалост, није могао да утиче на промену наставе нотног певања и преусмеравање ка француској школи.⁴²⁶

Методологију музичке писмености Божићар Јоксимовић је изложио у три књиге: *Музичком буквару* (1921), уџбенику о музичкој теорији, *Методици певања* (1927), уџбенику намењеном музичким заводима, средњим и учитељским школама и *Музичкој читанци* (1925), уџбенику за поставку ритма и интонације. Следећи своје становиште о прогресивној музичкој настави Јоксимовић је, као најважније средство за естетско васпитање у школи навео народну и дечју песму. Песме су, и

⁴²⁵ *Просветни гласник*, XXXVII, бр. 3, Београд, септембар 1920; XXXVIII, бр. 3, март 1921, 190; XXXVIII, бр. 7 и 8, јул и август 1921; XXXIX, св. 1, јануар 1922; XLVI, св. 8, август 1930; XLVII, св. 10, октобар 1931; LI, св. 7, јул 1936, 517; LII, св. 4, април 1937, 455; LIII, св. 9, септембар 1937; LIV, св. 10, октобар 1938, 1169; LV, св. 8, август 1939, 913; LVI, св. 8, август 1940; LVI, св. 9, септембар 1940; *Службени гласник Министарства просвете*, Београд, јануар и мај 1925; ИАН, Фасцикла *ош Његош*, кут. 2, док. 1/37, Министарство просвете, Краљевска Банска управа, - Просветно одељење, IV, Ниш 1933; *Учитељ*, VII, бр. 1, Београд, септембар 1926: VIII, бр. 4, децембар 1927, 306.

⁴²⁶ По миљењу неких савремених музичких педагога Јоксимовић није био прихваћен у својој средини, нити су му књиге биле шире коришћене у музичкој настави. Зорислава М. Васиљевић: *Теорија ритма*. Београд 1999, 22. Оваква схватања демантују се на основу података из Просветних гласника (1926, 1936) и из школских извештаја нишке гимназије. Одлуком Министарства просвете од 24. јула 1926. године одобрена је употреба *Музичког буквара* и *Музичке читанке* у својству помоћних наставних средстава, до дефинитивне ревизије уџбеника. *Просветни гласник*, XLII, бр. 7, Београд 1926, 247. На основу мишљења Главног просветног савета од 24. априла 1936. године из Министарства просвете је одобрено, да се у средњошколској настави *Музички буквар* и даље употребљава као привремени уџбеник, а *Музичка читанка* као помоћни уџбеник приватног издања. *Просветни гласник*, LI, св. 7, Београд 1936, 517. У нишким гимназијама *Музички буквар* коришћен је до школске 1938/39. године. *Извештај нишке гимназије*, 1938/39.

као извор асоцијације, често примењиване у обради интонативних и ритмичких задатака. Нарочито су коришћене у поставци интервала. За разлику од Јована Ђ. Мирковића, који је инсистирао на примарном постављању већих размака (кварте и квинте), Јоксимовић креће од природног радоследа (приме, секунде, терце) интонирањем задатог интервала од тона *до* у узлазном смеру. За сваки интервал постоји мелодијски клише - двогласна мелодијска вежба, канон и песма са текстом. Применом двогласа Јоксимовић је истакао стварање латентне хармоније и реални звук интервала.

Божидар Јоксимовић је сматран добрим музичким педагогом и композитором. Његов *Музички буквар* окарактерисан је као носилац „првих знања о музици за средње и стручне школе“.⁴²⁷ Интересантан је ауторов покушај у стварању српске музичке терминологије: линијски систем – *цртовље*, пауза – *почивка*, повисилица – *уводник*, снизилица – *низводник*, разрешница – *повратилица*, лигатура – *спојница*, корона – *знак уставе или круна*, триола – *тројница*, секстола – *двогуба тројница*, синкопа – *занос*, динамика – *силомерни знаци*.⁴²⁸

Поред сложенијих музичких садржаја за средњошколце, Јоксимовић је посебну бригу показао за децу малог узраста у почетном музичком образовању. Нарочито је скренуо пажњу на развој и обим дечјег гласа. За прве вежбе предлагао је лаке песме малог обима *ха-ге1*, са интонирањем без напрезања и физичког напора. Иницијалис у поставци почетне интонације код деце био је тон *це1*, а за најприроднији обим интонирања одређен је тетрахорд *це1 - еф1*. Овако постављена гласовна импостација идентична је са наставом савремене музичке педгогије. По мишљењу Божидара Јоксимовића развијање гласовног апарата постиже се покретљивим вежбама у вишим положајима гласа. Предлагао је кратке мотиве у транспозицији са хроматским померањем до границе дечјег гласовног амбитуса. Јоксимовић је полагао и на музичку естетику: „Школско певање мора да буде артикулисано и треба само пазити да сваки глас, самогласник и сугласник, звучи природно и оплемењено“.

⁴²⁷ Драгољуб П. Илић: *Музички преглед. Учитељ*, I, бр. 9, Београд 1921, 489.

⁴²⁸ Божидар Јоксимовић: *Музички буквар*. Београд 1921, 1-31.

Јединствену методологију музичке писмености Божидар Јоксимић оплемењује и радом на дикататима. Од поменутих аутора (Ђорђевића и Милојевића) Јоксимовић је једини који предлаже и образлаже записивање мелодијско-ритмичких мотива. „Диктат припада најбољим вежбањима слуха и треба да се по школама стално негује“. У методском поступку о дикататима запажамо поступност у раду. Две главне форме су ритмички и мелодијски диктат. Мелодијска форма реализована је у подврстама, које чине *показни*, *подражавајући*, *писмени* и *мелодијско-ритмички диктати*. Код ритмичког диктата ученици прате мотиве које наставник свира, рецитије или куца. После записивања диктата следи репродукција. Мотиви су најчешће изабрани делови појединих народних песама. И у изради ритмичких диктата присутна је асоцијативна метода са елементима народног фолклора и говорног ритма.

Посебна систематизација и велика доза ауторове креативности спроведена је у мелодијском диктату. За развој аудио-визуелне меморије Јоксимовић користи *показни* и *подражавајући* диктат. Код показног диктата наставник свира краћи мелодијски мотив, а ученик показује тонове саслушаног мотива на линијском систему или клавијатури. У подражавајућем диктату наставник свира низ тонова, са паузом после сваког тона, да би ученици у тој паузи интонирали одсвирани тон солмизационим слогом. Ова два елемента рада предходе писменом диктату, односно претварању звука у нотну слику. Јоксимовић је и сада обазрив. Прво се записују поједине групе тонова истог трајања (у целим нотама, половинама или четвртинама). У овој фази рада ученици сву пажњу усмеравају на висину тонова и њихове међусобне односе. После овладавања ритмичких фигура, врста такта и тонских висина, прелази се на најтежу варијанту – записивање мелодијско-ритмичког диктата, по краћим целинама (двотактима).

Спровођење овог методског поступка доводи до солидних музичких резултата. Поступност у раду елиминише збуњеност, која се јавља услед нагомилавања тонских и ритмичких трајања, и утиче на усвајање и стицање трајних знања.

У методском поступку обраде ритма, Јоксимовић у великој мери примењује асоцијативну методу. Ритмички садржаји везивани су за асоцијације ритмичких облика познатих мелодија:

4/4 - *Свјати Боже, Радо иде Србин у војнике, У Будиму граду...*

3/4 - *Море извор вода извирала, Ала имаш очи, морске трњинице...*

2/4 - *Играле се делије, Ја посејох лубенице...*

3/8 - *Из бање иде, избањало се, Дека си била данаске Цвето...*

6/8 - *Кад сам синоћ овде била, Биљана платно белеше...*

Божидар Јоксимовић је заступао мишљење да ритам у вокалној музици проистиче из говора, јер говорна реч садржи „богату ризницу“ ритмичких облика. Зато је за вежбе говорног ритма препоручивао проналажење ритма у задатим речима и обрнуто. Развијање ритмичке компоненте извођено је корачањем, куцањем и тактирањем у одређеним временским размацима. Појам о нотним вредностима (четвртинама, осминама, триолама, шеснаестинама) стицан је изговарањем одређеног броја слогова (ла, па, та) на један корак. Увежбавање ритма и ритмичких фигура извођено је тактирањем одређених ритмова, равномерним куцањем у различитим тактовима, уочавањем врста тактова и истовременим тактирањем једне, а куцањем друге руке.⁴²⁹

„Настава треба да почиње развијањем ритмичког осећања, па да онда иде на развијање слуха и гласа, кроз прогресивно удешено градиво формалне и материјалне обуке“.⁴³⁰ Истицање ритма, као најважнијег елемента музичке писмености, утицало је на посебано тумачење и схватање ритмичких вежби. У методском поступку Божидара Јоксимовића ритмичке вежбе нису издвојен елемент рада, већ се изводе у корелацији са мелодијом. Ритмичка проблематика савладавана је поступно, кроз мелодијско-ритмичке примере по узору на француске методичаре - Пансерона и Лавињака. Савладавање ритма упоредо са мелодијом Јоксимовић је називао „природном методом“. У савременој настави солфеђа оваква интерпретација ритма позната је под именом *парлато*. Ритмички садржај обухвата трајања од четвртине до осмоделне поделе са различитим фигурама у ритмовима:

⁴²⁹ Божидар Јоксимовић: *Методика певања*, Београд 1927, 25, 26.

⁴³⁰ *Учитељ*, II, бр. 8, Београд 1922, 590.

2/4, 3/4, 4/4, 6/4, 2/2, 3/8 и 6/8. Ритмичке вежбе са шеснаестинама имају карактер мелодијско-ритмичких етида, јер је за њихово правилно извођење потребна добра артикулација и вешто изговарање солмизационих слогова.⁴³¹

Насупрот креативној музичкој настави Божидара Јоксимовића, наилазимо на сувопарну наставу Милоја Милојевића (1884-1946). Елементе музичког описмењавања Милојевић наводи у уџбеницима *Основе музичке уметности у вези са ритмичким и мелодијским вежбањима* I (1921) и II (1923)⁴³². Применом Милојевићевог уџбеника, напушта се практични рад на певању и читању с листа, а настава постаје неприступачна. Посебно је поставка ритма била сложена и непрактична. Градиво је излагано несистематично и било је неприкладно за почетнике. За извођење ритмичких вежби Милојевић користи вокализацију са честом променом вокала (а, е, и, о, у). Бројење ритмичке пулсације, без обзира на врсте ритмова (2/4, 3/4, 4/4) извођено је изговарањем речи *један*. Постављање ритмичких вредности од осмине до целе ноте спровођено је у три фазе:

I Наставник изброји трајање сваке ноте, а ученици понове;

II Ученици броје, а наставник различитим вокалима пева нотна трајања;

III Ученици ритмизирају вокале, а наставник броји.

У поређењу са разноврсном и стручном наставом ритма Божидара Јоксимовића, Милојевићева ритмичка вокализација је дилетантска. Иако ни један аутор музичких издања није прихватио идеју о вокализацији ритмичких вежби, многе генерације су, на жалост, музички скрнављене, јер им је по тим уџбеницима предавано. Милојевић је увео и много врста тактова (2/4, 3/4, 4/4, 6/4, 9/4, 12/8, 8/4, 5/4 и 7/4), са обележавањем теза и арза и диригентским покретима при тактирању.

Милојевић је фаворизовао немачку школу, па је превођење звука у нотну слику преко асоцијативне методе, у потпуности напустио. Методски поступак је заснивао на обилним теоријским објашњењима и принципу обрнутог радоследа у излагању наставног градива: тумачење, слика, звук. Иако је критиковао оне, који су запостављали народну музику, попевке и народне игре, јер „нису сматрали за

⁴³¹ Божидар Јоксимовић: *Музичка читанка*, Београд 1927, 1-41.

⁴³² Наведени уџбеници прерасли су из скрипти, које су штампане 1914. године. Доживели су бројна издања и дуго су били коришћени у гимназијама и музичким школама широм Србије. Зорислава М. Васиљевић: *Теорија ритма*. Универзитет уметности, Београд 1999. 19

потребно да у њима пронађу специфично наш национално-музички акценат“, за музичко описмењавање у својим књигама није користио фолклорне народне основе.⁴³³ У методском поступку Милоја Милојевића са потиснутом мелодиком и тежиштем на интонирању интервала и проучавањем дурског и молског рода, није пружана квалитетна настава музичког описмењавања.

Први део уџбеника био је посвећен основним начелима музичке уметности са упознавањем музичких појмова у дијатоници и Це дуру. Пре поставке и интонирања основних тонова, а за савладавање аретинских слогова по узору на Гвида из Арца и *Молитве Св. Јована*, Милојевић наводи песму *Мајски поздрав*. (прилог бр. 45) Певање мелодијских вежби почиње интонирањем трихорда $x, ce1, de1$, са постепеним додавањем тонова до октавног обима Це дура. Почетне вежбе интониране су без поделе на тактове, ради усмеравања пажње ка интонацији. Трајање тонова одбројавано је тихим куцањем. После поставке основних тонова приступа се интонирању једногласних дечјих песама у Це дуру, које се налазе на крају уџбеника под називом *Из природе*. Већина песама базирана је на хармонској основи I – IV- V- I, а неке песме модулирају у доминанту.⁴³⁴ (прилог бр. 46) Обрнут редослед у настави солфеђа, са накнадним интонирањем песама, изазива конфузију звучних утисака и онемогућава трајно памћење тонских висина. Милојевић наводи да се ученици морају оспособити за самостално певање „да би се на *живој музици* осетила сва лепота и важност слободног музикалног извођења низова тонова сложених у музичке композиције“, али не проказује одговарајући методски поступак.

У другој књизи обрађивано је двогласно певање, интонирање дурских и молских лествица до четири предзнака и модулације. Настављено је акцентовање теоријских објашњења. Обради дурских и молских лествица предходе опширна теоријска сазнања о тетрахордима, распореду степена и полустепена и броју предзнака. Пре интонирања мелодијских вежби, ученици би именовали одговарајућу лествицу, са свим карактеристикама (вођицом, великим терцама, тонским односима), а наставник је био дужан да *отпева (или одсвира, најбоље на*

⁴³³ Милоје Милојевић: *Музички фолклор. Музичке студије и чланци* I књига, Београд, 1926. 139

⁴³⁴ Исти: *Основи музичке уметности I део*, треће издање, Београд 1926, 1-93.

клавиру или хармонијуму) каденцу дотичне скале. Исте инструкције примењиване су и при обради молских лествица.⁴³⁵

За допуну једноличном, претежно теоријском уџбенику *Основи музичке уметности II*, Милојевић је издао збирку *Хорске песме I* за дечји и женски хор. Намера аутора је била да музикалним ученицима приближи и олакша „поједина вежбања“ из уџбеника. У то време, многи музичари и педагози (Кухач, Штилер) били су против „вештачких, за децу нарочито компонованих песама“. Говорили су да дечјој души више одговара народна бајка, прича и песма, па је сматрано да су за основце најпогодније изворне народне песме или уметнички текстови у народним мелодијама. Из тих разлога, Милојевићеве *Хорске песме* дочекане су са великим скептицизмом. Збирка није била заснована на народним песмама и није одисала духом народног певања. Песме су компоноване су на уметничке текстове Јована Јовановића Змаја, Војислава Ј. Илића, Милорада Шапчанина, Јована Грчића Миленка и Милорада Петровића. Критике су биле усмерене на неправилно акцентовање и на мелодику која је „врло далеко од националног тона. Мелодија нема своју линију довољно извучену, а најмање је програмска интерпретација добра“.⁴³⁶

И поред оваквих критика, песме новог стила и музичког израза веома брзо су придобиле противнике уметничке дечје песме. Са пријатним мелодијама и уметничком хармонизацијом, представљале су „леп поклон школској деци“ (прилог бр. 47). Уметничка вредност збирке са одликама музичке естетике сагледана је кроз израз ауторове индивидуалности. При концертном извођењу Милојевићевих хорских песама, публици се „чинило као да слуша одломак неке опере“. Збирка је препоручивана учитељима, школским библиотекама и певачким дружинама.⁴³⁷ Милоје Милојевић, заступник германске педагогије и теоријске наставе музичког описмењавања, био је веома цењен од својих савременика као „првокласни музичар, који је у стању да ради у свим правцима музичке уметности“.⁴³⁸

⁴³⁵ Милоје Милојевић: *Основи музичке уметности II део*, четврто издање, Београд 1932, 1-136.

⁴³⁶ *Просветни гласник*, св.1, год. 39, Београд 1922, 52.

⁴³⁷ *Учитељ*, II, бр. 4, Београд 1921, 302-306.

⁴³⁸ *Учитељ*, II, бр. 10, Београд 1922, 752.

За разлику од Јоксимовића и Милојевића, чија литература је била намењена средњим и музичким школама, Владимир Ђорђевић је уџбенике писао првенствено за едукацију учитеља. Његова *Школа за виолину* намењена је ученицима гимназија, учитељских и музичких школа. Иако је реч о методама нотног певања, *Школу за виолину* помињемо из поштовања према њеној вредности. Интензивно је коришћена у гимназијама, музичким и учитељским школама широм Србије, као најомиљенији виолински уџбеник. У књизи малог обима (педесет страна) Ђорђевић се трудио да одређене теоријске појмове озвучи одређеним вежбањима и тако објасни пунктиране фигуре, троделне тактове, синкопу, агогичке ознаке, неправилне ритмичке групе (триоле, квинтоле и секстоле), предзнаке, типове молских лествица и интервале. После савладавања наведених појмова, уз поступно увежбавање тонова у првој позицији, следи низ народних мелодија и (у малом проценту) уметничких композиција. Музички садржај систематизован је према тоналитетима – до четири предзнака.⁴³⁹ Ђорђевић је, уз поступност и методичност, већину музичких појмова растумачио на сажети начин. Учители су оспособљавани да, у оквиру личних могућности, овладају виолином и знање пренесу ученицима, а то је утицало на развој музичког образовања и ширење музичке културе.

Методика наставе певања у српским основним школама развијана је на искуству стране, првенствено немачке просвете. Због необразованости и музичке неукости многи српски педагози прихватили су страну методу, не размишљајући о последицама на домаћу музичку наставу. Музичко описмењавање често је спровођено интервалском, а ређе асоцијативном методом. Поједини елементи из некадашњих методика музичке писмености, били су дуго присутни у српској музичкој педагогији. У неким савременим музичким школама, поготово у јужним и источним крајевима Србије, при поставци основних тонова, ритмичких врста и фигура још увек се даје предност теорији над звуком. Ретко се користе песме

⁴³⁹ Владимир Ђорђевић: *Школа за виолину*, св. I, Јагодина 1905, 1-50.

моделу, песме са текстом или асоцијативни мотиви. Истицање теорије испред звука, и данас кочи напредак музичког описмењавања.

Већина музичких уџбеника, настала је под јаким утицајем немачке школе. Германска педагогија није прилагођавана нашем менталитету и мелодици, већ је примењивана у изворном облику. Шематизованим објашњењима нотних трајања уместо говорног ритма, сувопарним немелодичним мотивима и инструктивним примерима за поставку тонова и интервала уместо дечјих и народних песама, нису постизани добри резултати. Музичко описмењавање било је „сиромашно“ и једнолично. Једино у методском поступку Исидора Бајића наилазимо на повезаност између звука и тумачења, која се поставља преко познатих мелодија. На жалост, овај аутор није живео и радио у Србији, тако да је настава музичке писмености и даље била у рукама немаштовитих педагога.

Појава Божицара Јоксимовића и његове асоцијативне методе са елементима француске музичке педагогије значила је много, али је било мало следбеника, који су препознали његову вредност. Био је усамљен у покушају да мелодијске и ритмичке проблеме постави и решава логичним редоследом: звук – слика – тумачење.

Неку врсту прелаза између немачке и француске школе, наилазимо у раду Владимира Ђорђевића. У методи нотног описмењавања Владимир Ђорђевић полази од интонирања тонова, али без објашњења и именовања. Ученици несвесно певају тонске висине, подражавајући глас наставника или звук инструмента (виолине). При певању песама Ђорђевић даје предност неутралном слогу и абеди, а литерарни текст ставља у други план. На тај начин потискује значај текста, који има асоцијативну улогу у памћењу тонских висина и мелодијског кретања гласова. Он се, по угледу на немачке школе, ослања на теоријска објашњења и шематске приказе многих музичких појмова. Иако у почетној настави солфеџа даје предност звуку над теоријом, звук није приказан нотном сликом, па оставља ученике у неизвесности и ишчекивању. Примена великог броја песама у каснијим разредима ублажава и премешћује празнине, настале интонирањем

тонова на неутралним слоговима. Метода Владимира Ђорђевића сврстава се у теоријску, са благим асоцијативним моментима.

Закључак

Упркос честим бунама и ратовима у периоду који смо истраживали, због којих је, ионако касно уведено музичко образовање у Србији и Нишу често морало да буде прекидано, ђаци су ипак стицали некаква музичка знања, која су се временом умножавала. После сваког немира, српски просветари су успевали да попуне празнине и наставе са извођењем нових наставних програма.

На основу извора, које смо прикупили и анализирали у овом раду, можемо констатовати да је стање у Нишу било тешко и за уметност више него неповољно током читавог 19. века. Српски учитељи су са великим напором опстајали у постојећим условима турских прогона и притисака бугарске егзархије. Утемељивач нове српске модерне наставе у Нишу био је Спиридон Јовановић, а његов ученик Атанасије Петровић, познатији као учитељ Таса, наставио је рад на ширењу музичке наставе по угледу на Кнежевину Србију. Оба учитеља су радила на увођењу српске песме у наставу и ван ње. Учитељ Таса је формирао и први школски хор, који је изводио његове ауторске мелодије – *многољетствија*.

Ослобођење од Турака (1878) донело је Нишлијама олакшање и могућност успона свих друштвених институција. Школство је почело да се развија, а музички живот је полако „улазио“ у све друштвене структуре. У школама се формирају вокални и инструментални ансамбли, а у граду се оснивају многа певачка друштва и војни оркестар. Од ослобођења па до почетка Балканских ратова, Нишлије су, уљуљкани слободом, посећивали концерте, слушали хорове и војни оркестар, стварали музичку публику, формирали музички укус.

У овом времену, у Кнежевини Србији је основана прва учитељска школа у Крагујевцу (1871), која је прво премештена у Београд (1877), а затим за време Краљевине Србије у Алексинац (1896). У време постојања учитељске школе у Београду, оснива се и учитељска школа у Нишу (1881), која је затворена 1896. године. Премештање школе из Крагујевца у Београд и Алексинац и затварање

учитељске школе у Нишу изазвано је немирима, протестима и штрајковима студената, који су се бунили против лоших животних услова, махом подстакнути тада модерним социјалистичким идејама. Крајем 19. века основана је и учитељска школа у Јагодини, која се по модификованој скандинавској методи и изузетним животним условима знатно разликовала од претходних школа. У то време, учитељске школе су биле изузетно значајне установе, у којима се могло добити и знатно музичко образовање. Будући учитељи су оспособљавани за певање у цркви и за извођење световне музике, што је подразумевало свирање на виолини и певање. Савладавањем наставног програма музичких вештина, многи музикални ученици постајали су диригенти школских или градских хорова, а појединци су се бавили компоновањем једногласних и вишегласних песама за децу. По броју школских инструменталних ансамбала (три разредна оркестра и један велики ансамбл), одржаних концерата, одсвираних композиција и написаних светосавских темата, предњачила је учитељска школа у Јагодини. Темељ музичког образовања у овој школи поставио је српски музички педагог, диригент, композитор и мелограф – Владимир Р. Ђорђевић.

Културни и економски развој Ниша и целе Краљевине Србије прекинут је почетком Првог светског рата. У Нишу престају са радом српске школе. Под насилном интервенцијом Бугара, оснивају се бугарске школе – гимназија и основна школа, са малим бројем ђака. Настава у гимназији била је подређена циљу превођења српске деце у бугарску националност и сведена на неку врсту „дружења“ и разговора. Насупрот томе, настава у основној школи је плански извођена. Обрађиван је велики број песама, у неким разредима и 27 годишње. Упркос чињенице да је рад са српском децом имао и пропагандни карактер, јер су кроз певање деца лакше памтила бугарски језик, морамо констатовати да су бугарски учитељи радили више на музичком образовању од српских учитеља у Кнежевини и Краљевини Србији. Бугарске школе у Нишу престале су са радом у јесен 1918. године.

Са формирањем Краљевине СХС (од 1929. године Краљевине Југославије), долази до наглог развоја музичког живота. У просветним установама почињу разноврсна културна дешавања. У оркестру мушке гимназије града Ниша са

ученицима су свирали и талентовани професори. Поред групног музицирања, гимназијалци су наступали у камерним саставима, дуетима и инструменталним соло нумерама. Интензиван музички живот утицао је на пораст интересовања за поједине инструменте. Музичка настава у школама није била довољна и указала се потреба за додатним образовањем. Прве приватне музичке школе у Нишу држали су руски емигранти, али су се овим видом образовања бавили и млади професори музике из нишке гимназије. То су углавном биле школе клавира, које су утицале на подизање уметничког нивоа града.

Традиционална култура је одржавана, кроз гусларске концерте и тзв. гусларске часове, који су били веома популарни у нишким школама, а одржавани су једанпут годишње. Ниш је имао свог гуслара Марка Петровића, родом из села Каменице у околини града, који је младим Нишлијама певао ауторске песме о страдању народа под Бугарима и о херојским подвизима српских јунака под Османлијама.

У Нишу у време Краљевине Југославије извођена су и дела светских композитора, али је непрекидно фаворизирана српска песма са елементима националне историје. Десетак година од оснивања нове државе, у школама у разним крајевима земље примењивани су различити наставни планови и програми. Унификација просветне делатности извршена је 1929. године, доношењем јединствених школских закона за целу земљу. Брига за школе и просвету поверена је Министарству просвете на челу са одговарајућим министром. Министарство је имало важну улогу у организацији, планирању, избору садржаја, доношењу планова и програма и реализацији музичког живота у свим просветним сегментима. Све одлуке Министарства просвете спроводили су директори школа, а извештаје о постигнутом успеху или неуспеху Министарству су слали просветни надзорници. Међусобна сарадња школских власти и Министарства, омогућавала је увид и контролу у квалитет и квантитет наставе. Не знамо у којој мери су поштована и спровођена правила и одлуке Министарства, али претпостављамо, да су макар донекле примењиване законске мере могле да утичу на солидну организацију музичке наставе. На овакав закључак нас наводи чињеница да папирологија оставља добар утисак, али су прилике у пракси углавном другачије.

Проучавање развоја музичког образовања током нешто више од сто година, довело нас је до потребе да упоредимо некадашње школске прилике са савременом музичком наставом. У прошлости настава је била заснована на националном духу, са пажљиво одабраним текстовима, често родољубиве садржине. У настави певања и хорском извођењу доминирала је народна мелодија, а примењивана је и дечја уметничка песм. Инструментални ансамбли и камерни састави изводили су дела уметничке музике познатих светских композитора.

У некадашњим основним школама певани су родољубиви текстови, који су будили морално и патриотско осећање, а у савременим текстовима преовладавају приче о животињама, школским празницима, годишњим добима. Мелодика је једноставна, а интонирање већином једногласно. Двогласне песме у некадашњој настави извођене су већ од другог разреда, а у савременом школству предвиђене су за четврти разред, а коначан избор остављен је учитељима. На основу тежине у тексту, мелодији и начину извођења песама, може се закључити да су пред ученике основних школа у Краљевини Србији постављани музички сложенији задаци.

Поред песама за децу Милоја Милојевића, Божицара Јоксимовића, Владимира Ђорђевића и других познатих композитора, извођене су песме учитеља Јордана М. Костића и Драгољуба П. Илића. Школовани у учитељским школама, многи музикални учитељи стекли су одређена музичка знања, која су примењивали при компоновању песама за основце. Ове мелодије данас би биле „освежење“ у односу на већину немелодичних песама у савременој настави, а могле би бити и подстрек учитељима за самостално аранжирање песама.

У песмама које су обрађиване на часовима певања у Краљевини Југославији наилазимо на функционалност и могућност примене у савременој настави музичке школе. Међу објављеним песмама учитеља Јордана Костића посебно издвајамо *Ицину возњу* и *Мале музиканте*. На часу солфеђа песма *Ицина возња* представљала би одличан пример за поставку трогласног певања. Први и други глас су у терцном слогу, а трећи глас, током читаве песме ритмизира тонику на слокове *ђи, ђи*. (види стр. 264) Песма *Мали музиканти* посебно је значајна због своје примене и у социјалистичкој Југославији. Коришћена је у емисији првог

програма радио Београда под називом „Весело вече“. Мелодија је представљала „рапорт“ у коме су на комичан начин саопштаване одређене вести. Починјала је текстом: *Добровече, добро вече, нека програм сад потече...* Мелодична и веселог карактера, песма је извођена у емисији и била је радо слушана, али не као дечја песма. (прилог бр. 48)

Настава ритма у некадашњим школама, извођена уз асоцијацију на ход, може да се посматра као изворни начин поставке дводелног ритма, који се, уз извесну модификацију, примењује у савременој настави солфеђа. За разлику од некадашње наставе, у којој је корачање уз песму реално спровођено у отвореном простору, савремени ђаци у учионици замишљају ходање: један покрет ногом - једна четвртина, цели корак - цели такт.

У некадашњим основним школама неговано је хорско певање, а у већини савремених школа хорске пробе се одржавају само до прославе светог Саве. После светосавског концерта престаје хорска активност. На програму хора налазе се две или три композиције, што је неупоредиво мање од некадашњег репертоара. Важна је напомена, да је у данашњим основним школама формирање хора у нижим разредима реткост, а у Краљевини је била обавеза!

Сличност са некадашњом наставом певања наилазимо у броју часова. Певање се и данас изводи једном до два пута недељно, што је, у односу на друге предмете мало. У многим савременим школама у унутрашњости Србије часови музике замењују се другим предметима, најчешће математиком и српским језиком. Музика је специфична уметност, која захтева посебну надареност и креативност предавача. Данашњим учитељима је ускраћена помоћ стручних сарадника, односно наставника музичке културе, а решење се може сагледати у одвојеној настави, где би музичко васпитање предавао наставник музике. И некадашњи учитељи нису имали стручну помоћ, али су, уз велики труд, организовали хорове и наступали на школским прославама. Можда је овакав рад спровођен наредбама и указима Министарства просвете, или су на то утицале и особине на којима је почивало тадашње друштво: одговорност, национална свест и патриотизам.

Ученицима некадашњих учитељских школа, кроз предмете црквено певање, нотно певање и свирање, пружано је разноврсно музичко образовање. Различитим

садржајем музичких вештина, будући учитељи достојно су оспособљавани за извођење музичке наставе у основним и средњим школама. На савременим учитељским факултетима државе Србије, музичко образовање је реализовано кроз предмете под називом *Вокално инструментална настава* и *Методика музичке наставе*. Настава је добро организована и усмерена ка формирању комплетне музичке личности будућих учитеља. То је задатак који подразумева певање и свирање с листа и стицање уметничких и дидактичко-методичких знања из области музике.

За недостатак савремене наставе сматрамо промену инструмента, односно примену хармонике у вокално-инструменталној настави. Данас се на учитељским факултетима најчешће свира хармоника, а само у неким школама блок флаута или клавир. Жичани инструменти (виолина, гитара) више се не предају. У учитељским школама Краљевине СХС и Краљевине Југославије виолина је сматрана најпогоднијим инструментом за музичку наставу. Други инструмент са прихватљивим звуком, био је хармонијум, а клавир је за наставу певања окарактерисан као неприступачан. Сматрано је да деца уз помоћ клавира тешко могу да науче тражене мелодије. На основу искуства стеченог у дугогодишњем раду наставника солфеђа у основној музичкој школи у Алексинцу и професора Методике наставе солфеђа на ФУ у Нишу, тврдим да су, поред људског гласа, за опажање и интонирање тонова и мелодија најбољи жичани инструменти - нарочито виолина. Многа деца не могу да отпевају тонове одсвиране на хармоници или клавиру, али их веома лако интонирају и памте кад су им тонови отпевани. Због тога је пожељно да звук инструмента буде сличан људском гласу. Такав инструмент је виолина, која је неправедно заостављена у савременој музичкој настави учитељских факултета. Изопштавање виолине из учитељске праксе наводи на помисао да се на савременим учитељским факултетима уписују мање музикални студенти. За многе ученике и свирање на хармоници је тешко. Једино оправдање налазимо у томе што је хармоника погодна за пратњу школског хора или солиста. Њена примена је у завршници музичког посла, а не при почетном раду на интонирању тонова или учењу песама.

Највећу разлику у музичком образовању између некадашњих и савремених школа, наилазимо у гимназијама. За разлику од гимназија у Краљевини, у којима су инструментални ансамбли састављени од инструмената симфонијског оркестра, у савременим школама Србије таква врста оркестра постоји само у стручним музичким школама. Гимназије често не поседују ни један други инструмент осим клавира у музичком кабинету. Оркестра углавном нема, а хорови су права реткост. У гимназијама се више не учи певање. Музичко образовање предаје се у I и II разреду и сведено је на изучавање музичке историје. Може се рећи да је у већини средњих школа у Србији музичко извођаштво замрло.

Недостатак музичке наставе, а посебно оне засноване на уметничкој и народној мелодији, има далекосежне последице у васпитању и животу младих људи. Одговорност није само у просветним институцијама, већ морамо узети у обзир утицај нових медија и њихову надмоћ. Због преплављености шундом и кичом, праве вредности народних мелодија се тешко, или упоште не препознају. Услед недостатка цензуре, која омогућава спознају добре и лоше музике, многи млади људи се из незнања окрећу безвредним музичким садржајима.

Упознавање омладине са музичким фолклором има посебно значење у тражењу нових могућности за обогаћивање музичког стваралаштва и музичких изражајних средстава. Да би се истакле вредности српског народног блага, потребно је да народна мелодија дође у руке правих музичара – стваралаца и извођача. Оно што се данас често назива фолклором, сакривено је у вулгаризованој песми и игри, које носе елементе преузете из мелодика различитих култура: турске, бугарске, грчке, шпанске. Оваква музика, нажалост, чини да се музичка публика задржава на најнижем нивоу.

Иако изворна народна музика потиче из давнина, због неоспорних квалитета и по угледу на музички избор у некадашњем државном поретку потребно је, да се као допуна и корекција постојећих садржаја примени у настави савременог друштва, и тако допринесе музичком достојанству. Јер народна мелодија није само низ тонова који лепо звуче. Она је скуп осећања и културног наслеђа, створеног из непресушне енергије – из живота народа.

Културно наслеђе града Ниша и нишке регије стицано је из времена Спиридона Јовановића и његовог ученика Атанасија Петровића – учитеља Тасе. У том времену једини културни подстицај била је Спиридонова „српска арија“ и народне песме, које је нови учитељ донео из Хабзбуршке монархије. За разлику од оспораваног појања на српском језику и тајног извођења нових световних мелодија учитеља Спиридона и његових ђака, музичка делатност учитеља Тасе била је прихватана од страних власти: бугарских владика и турских паша. Владари, опевани у *многољетствијима*, на неки начин су из сујете и личног задовољства подржавали хорску делатност Атанасија Петровића. У тек ослобођеном Нишу (1878) на дочеку српских војника, главни актери културног програма били су хорски певачи - ученици учитеља Тасе.

Са стицањем слободе у Нишу је неометано растао и осећај националног идентитета. У периоду до Првог светског рата у међусобну комуникацију на пољу културног живота ступиле су просветне и јавне музичке институције: формирана су бројна певачка друштва, појавила се музичка пракса у позоришту Синђелић, одржавани су концерти Оркестра Моравске дивизије и многи наступи школских вокалних и инструменталних ансамбала. Међу њима се издваја први хорски наступ нишких основаца са заједничке прославе Светог Саве (1888). Наредне 1889. године као хоровађа нишке радничке певачке дружине „Слога“ дебитовао је Владимир Р. Ђорђевић, тада ученик нишке учитељске школе. Гимназијски хор и касније основан оркестар, поред наступа на школским приредбама, учествовали су и на јавним манифестацијама, често у заједници са другим певачким друштвима. Развоју хорског певања и музичке наставе до почетка Првог светског рата највише су допринели гимназијски професори: Богумил Свобода, Војтек Шистек и Миливоје Покорни.

Ширење хорског певаштва прекинуто је због ратних прилика. У времену бугарске окупације, дошло је до замирања културног живота. Учествовање српско-јеврејског певачког друштва „Давид“ на литургијама и другим богослужењима у нишкој Саборној цркви, било је одобравано од бугарских власти, али није ни издалека задовољавало културне потребе нишког становништва. Мали помак културног живота проналазимо код нишких основаца у бугарској основној школи,

у виду интерпретације великог броја песама. Ова делатност највероватније се одвијала само у школском простору и не знамо да ли је и у којој мери могла да утиче на културни живот града.

Завршетак Првог светског рада донео је велике промене у социјалном, економском и културном животу Нишлија. Увођење јавног часа, радне обавезе професора музике и ученика гимназија, у виду редовних годишњих концерата, утицало је на концертну динамику града. Грађанство је радо посећивало концерте певачких друштава из Ниша (*Бранко, Константин, Корнелије*) и других градова Краљевине СХС, касније Краљевине Југославије (из Скопља, Београда, Загреба, Вараждина, Ријеке, Сарајева, Подгорице). Својим присуством на концертима, нишка публика је пасивно учествовала у развоју музичке културе.

Од 1935. године на нишку музичку сцену ступају ученици приватних школа клавира, а руски емигрант Људмила Гариловна Страховскаја и брачни пар професора нишке гимназије Милан Спасенић и Татјана Картељ-Спасенић, били су зачетници пијанистичке активности у Нишу. Клавирска педагогија у приватним школама, полазницима је пружила солидну клавирску технику, а реализацијом великог броја концерата дала је знатни подстицај музичком животу града.

На основу наведених чињеница, може се рећи, да је у Нишу, кроз наступе школских ансамбала и градских певачких друштава, концерата Оркестра Моравске дивизије, ученика и професора приватних школа клавира и гостујућих уметника виолиниста, на неки начин, негована и спровођена културна делатност. Надам се да ће резултати ових и оваквих истраживања допринети јаснијем сагледавању културне историје града Ниша и његове околине, а потом и његових посебних карактеристика и потреба у нашем времену. Овде изложене историјске чињенице откривају мукотрпне путеве изграђивања музичке културе у прошлости. Можда се у таквим примерима и данас крију узорци, како би се живим присуством музике у школском систему могао подићи општи културни ниво друштва, посебно када је музичка уметност у питању, а можда је ово и корак ка потпунијем разумевању прилика и потреба у још увек толико различитим регионима Србије.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори и литература сакупљани су у следећим институцијама:

Библиотека Матице српске, Нови Сад
Библиотека ФМУ, Београд
Педагошки музеј, Београд
Народна библиотека, Београд
Библиотека Музиколошког института САНУ, Београд
Библиотека Учитељског факултета, Јагодина
Градска библиотека „Вук Караџић“ – завичајно одељење, Алексинац
Библиотека Више школе за образовање васпитача, Алексинац
Библиотека храма Св. Никола, Алексинац
Библиотека ош „Љупче Николић“, Алексинац
Библиотека ош „Вожд Карађорђе“, Алексинац
Библиотека гимназије „Дракче Миловановић“, Алексинац
Библиотека шомо „Владимир Ђорђевић“, Алексинац
Историјски архив – Ниш
Народна библиотека „Стеван Сремац“ – одељење периодике и завичајно одељење, Ниш
Библиотека Универзитета, Ниш
Библиотека ФУ, Ниш

ИЗВОРИ

I Архивска документа историјског архива у Нишу:

VARIA:

- бр. 31 к. п. 103 - Јанковић, Љубица и Даница: *Грађа о животу и раду Владимира Р. Ђорђевића.*
- бр. 136 - Николића, М. Влада: *Утисци из школске праксе 1899 – 1903.*
- бр. 11, 13 – Записи из црквених књига.

Основна школа „Вожд Карађорђе“:

- *Записник за оцењивање наставника-ца 1935 – 1961.* књ. 3;
- *Записник седница већа наставника 1935 – 1940.* књ. 1, стр. 5, 17, 57, 59, 76, 78.

Основна школа „Учитељ Таса“:

- Бугарске уписнице: 1916. књ. 10, 1916. књ. 12, 1916/1917. књ. 13, 1917/1918. књ. 15, 1917/1918. књ. 17,
- док. 01-137/1978.

Основна школа „Његош“ (1914-1928):

- кут. 2, док. 1/14, 1/31, 1/49, 1/78,
- кут. 4, док. 1/111-121, 268,
- кут. 5, док. 1/36, 37, 38, 1/164.

Гимназија „Стеван Сремац“ (1914 – 1929.)

- кут. 34, док. 1, 9,
- кут. 41, док. 1;
- кут. 45, док. 55, 85,
- кут. 14, док. необележен.

II Школски извештаји :

Основна школа Краљ Петар II:

- 1935/36, стр. 24, 25, 30.

Српска краљевска гимназија у Нишу - испит зрелости:

- год. XVII - Београд, 1894/95,
- год. XVIII – Београд, 1895/96.

Српска краљевска гимназија у Нишу:

- год. XX, Београд, 1897/98, 14,
- год. XXVII, Ниш 1904/1905, 17, 37,
- год. XXX, 1907/08, 28.

Мушка гимназија Нишу:

- год. L, 1927/28,
- год. LI, 1928/29, 20,
- год. LII, 1929/30, 17,
- год. LIII, 1930/31, 12,
- год. LIV, 1931/32, 18.

Реална гимназија у Нишу:

- год. LV, 1932/33, 27.

Мушка гимназија у Нишу:

- год. LVII, 1934/35, 33,
- год. LVIII, 1935/36, 23,
- год. LIX, 1936/37, 26,
- год. LX, 1937/38, 20, 31,
- год. LXI, 1938/39, 4, 32,
- год. LXII, 1939/40, 20, 29.

- *Летопис прве женске гимназије у Нишу, 1904-1911, 3.*
- *Приватна Виша женска школа у Нишу, 1905/06, 14, 19, 27.*
- *Женска гимназија 1910-1911. Београд 1911, 16, 20.*

- *Шесторазредна приватна женска гимназија у Нишу*, 1911/12, 14, 18, 30.
- *Женска гимназија у Нишу*, год. VII, 1925/26 - књ. I, стр. 18, 19.

Женска реална гимназија у Нишу:

- год. VII, 1930/31 - књ. V, 3,
- год. VIII, 1931/32 - књ. VI, 11,
- год. XIV, 1933/34 - књ. VII, 23,
- год. XV, 1934/35 - књ. VIII,
- год. XVI, 1935/36 - књ. IX, 17, 19, 24,
- год. XVIII, 1937/38 - књ. XI, 10,
- год. XX, 1939/40. књ – XIII, 31,
- год. XXI, 1940/41. књ – XIV.

Српска краљевска учитељска школа у Јагодини:

- **1898/99**, 34, 62, 65, 85; 245, 261; **1900/01**, 13; **1902/03**, 265; **1903/04**, 15; **1904/05**, 47; **1909/10**, 12, 55, 46; **1929/30**, 5, 6; **1930/31**, 4; **1931/32**, 9; **1936/37**, 8, 26; **1937/38**, 12, 29; **1938/39**, 3, 4, 21, 30; **1939/40**, 16.
- *Десетогодишњи преглед за период 1898-1908*. Учитељска школа у Јагодини, Београд 1910, стр. 22; 50, 101, 102.
- *Двадесет пет година Учитељске школе у Јагодини*, Београд 1923. 43.
- XIX коло учитеља и учитељица јагодинске Учитељске школе: *Споменица једне учитељске генерације*. Београд, 1931, 16, 17.

Учитељска школа у Алексинцу:

- **1897/98**, 75-78; **1898/99**, 114; **1909/10**, 4; **1932/33**, 12, 27; **1938/39**, 16; **1939/40**, 41.
- Архив библиотеке ВССС у Алексинцу: *Инвентар књижнице*, 1935-1940, 8.
- *Записници наставног савета 1929-1931*.

III Просветни гласници:

Просветни гласник, службени лист Министарства просвете Краљевине СХС, Београд:

- год. XXXVII, 1920, св. 3,
- год. XXXVIII, 1921 - св. 3, 190; св. 7 и 8, 445,
- год. XXXVIX, 1922 – св. 1, 52,
- год. XLI, 1924 – св. 4, 194, 195,
- год. XLII, 1926 - св. 7, 247,
- год. XLIII, 1927 – св. 1 и 2, 48; св. 5 и 6, 316-324,
- год. XLIV, 1928, св. 11, 1067-1069,
- год. XLV, 1929 – св. 9, 721; св. 12,
- год. XLVI, 1930, св. 1, 128-134; св. 8,
- год. XLVII - 1931 - св. 6, 532; св. 9, 710, 711; св. 10,
- год. XLVIII, 1932 – св. 3, 232-234; св. 8, 838-841,
- год. XLIX, 1933, св. 8, 717, 718,

- год. L, 1934 – св. 3, 212,
- година LI, 1935 – св. 6, стр. 728, 729; св. 5; св. 4, април,
- год. LII, 1936 – св. 5, 349; св. 7, 517,
- год. LIII, 1937 – св. 9,
- год. LIV, 1938 – св. 10, 1169,
- год. LV, 1939 – св. 8, 913,
- год. LVI, 1940 – св. 8, св. 9.

Службени гласник министарства просвете, одељења за основну наставу и народно просвећивање, Београд,

- 20. 06. 1925, бр. 1, стр. 100, 101, 460-463.

IV Стручни листови и часописи:

Градина, Ниш – забава, поука, књижевна критика, уредник проф. Милан Банић:

- год. I, 1900, бр. 11 и 12, 184-187.

Братство, књига Друштва Светога Саве, Београд:

- год. IV, 1890 - књ. 10, 44, 45,
- год. XV, 1921 - књ. 25, 174.

Годишњица Николе Чупића, издање Чупићеве задужбине, Београд:

- год. XXXV, 1894 - књ. 14, 266-268,
- год. XXXIX, 1896 - књ. 16, 223-265,
- год. XL, 1897 - књ. 17, 60, 61,
- год. LXV, 1914 - књ. 33, 201, 203,
- год. LXVII, 1923 - књ. 35, 119.

Информатор, независни синдикат просветних радника Војводине

- год. V, 2011, бр. 47, 52, 53,
- год. VI, 2012, бр. 56-57.

Радна школа – орган пријатеља радне наставе, ур. Јован С. Јовановић:

- год. I, св. 5, Алексинац, фебруар 1925, 102.

Наставник, лист професорскога друштва, Београд:

- књ. 1, 1890 - св. I – VI, 193, 375, 380,
- књ. 3, 1892 - св. I – VI, 350-352,
- књ. 4, 1893 - св. I – VI, 229, 521,
- књ. 5, 1894 - св. I – VI, 68,
- књ. 6, 1898 - св. 10, 610,
- књ. 11, 1901, 295,
- књ. 15, 1905, 67, 175,
- књ. 21, 1910 - св. 5 и 6, 168, 169; књ. 21, 480-485.

Учитель, педагошко књижевни лист - орган учитељског удружења, Београд:

- год. VII, 1888 - бр. 5, 68; бр. 7, 99; бр. 10, 157, 308; бр. 16, 263. бр. 11, 162; бр. 21, 343,
 - год. XI, 1892 – св. 5, 430; св. 10, 837, 838, 898,
 - год. XV, 1896 – св. 17, 870,
 - год. XXI, св. 1, 1901, 28,
 - год. XXI, св. 6, 1902, 422,
 - год. XXVIII, 1909 - св. 9 и 10, 722-729,
 - год. XXXIV, 1920 – бр. 3 и 4, стр. 82; св. 5 – 6, 201-209,
 - год. I, 1921 - бр. 8, 127,
 - год. II, 1921 - бр. 1, 64-66; бр. 4, 302, 306; бр. 7, 67; бр. 9, 489,
 - год. III, 1922 - бр. 2, 175-176; бр. 8, 590; бр. 10, 752,
 - год. VII, 1926 – бр. 1; бр. 2 и 3, 128,
 - год. VII, 1927 – бр. 4, 306; бр. 7, 534,
 - год. XI, 1931, бр. 8, 589-597,
 - год. X, 1939 - бр. 8, 590-598,
 - год. XV, 1934 - бр. 3, 224, 231,
 - год. XV, 1935 – бр. 5, 450; бр. 6, 429; бр. 7, 523, 524,
 - год. XIX, бр. 3, 1939, 281-284.
- *Учитељски календар*, Удружење југословенских учитеља, Београд 1924, 93.

IV Бачки листови и часописи:

Јовановић, Јован – Змај: *Невен*, Београд:

- год. VII, 1886 - бр. 17, 270, 271.

Никетић, М. Петар: *Баче*, Ниш:

- год. I, 1888 - бр. 1, 12; бр. 2, 30.

Поповић, В. Милан: *Зорица*, Београд:

- год. III, 1924 - бр.1, 13; бр. 4, 62,
- год. III, 1925 - бр. 6, 82; бр. 10, 157,
- год. IV, 1926 - бр. 6, 92,
- год. VI, 1927 – бр. 3, 37,
- год. VII, 1938 – бр. 1, 7; бр. 4, 48; бр. 5, 47,
- год. VIII, 1939 – бр. 4, 52,
- год. XI, 1933 – бр. 6, 93; бр. 8, 123,
- год. XII, 1934 – бр. 9, 144,
- год. XIV, 1936 – бр. 10, 159,
- год. XIV, 1935 – бр. 3, 44; бр. 4, 61,
- год. XV, 1923 - бр.1, 14; бр. 2, 10; бр. 3, 44; бр. 4, 63,
- год. XV, 1924 - бр. 6, 96; бр. 8, 125; бр. 10, 158,
- год. XV, 1936 – бр. 1, 17,
- год. xv, 1937 – бр. 9, 140,

- год. XVI, 1937 – бр. 4, 65,
- год. XVI, 1938 – бр. 5, 78, 79; бр. 6, 93; бр. 8, 118; бр. 10, 155,
- год. XVII, 1938 – бр. 2, 16,
- год. XVIII, 1939 – бр. 3, 32,
- год. XVIII, 1940- бр. 7, 96; бр. 9, 132, 136.

Школа – лист за учитеље, родитеље и децу, Београд:

- год. III, 1870, бр. 31, 482, 483.

V Стара штампа (1888-1940):

Гласник нишке трговачке омладине:

- год. II, 1896 - бр. 4 и бр. 12, 2, 3.

Нишки нови лист

- год. VII, бр. 236, 1937, 2.

Народна реч, Ниш

- год. II, 1936 – бр. 7, 4; бр. 4, 3.

Нишке новине, социјално – културни и привредни лист:

- год. IV, 1933 - бр. 47, 2; бр. 20, 2; бр. 12, 2,
- год. V, 1934 – бр. 7, 3.

Нишки гласник, независан, ванпартиски, социјално – политички, културни и привредни лист:

- год. V, 1923 - бр. 10, 2,
- год. VI, 1924 – бр. 13, 2; бр. 47, 8; бр. 97, 4,
- год. VII, 1925 - бр. 5, 2; бр. 11, 3; бр. 40, стр. 8; бр. 147, бр. 148,
- год. VIII, 1926 - бр. 8; бр. 93,
- год. IX, 1927 - бр. 9, 1, 3, 8,
- год. X, 1928 - бр. 4, 8,
- год. XI, 1929 - бр. 4, 3; бр. 5, 3.

Нишки весник – ревија за неговање традиције и очување баштине Ниша:

- год. I, 1999 – бр. 1, 19;
- год. II, 2000, бр. 6, 14; бр. 3, 11;
- год. III, 2001 – бр. 10, 19; бр. 11, 11;
- год. IV, 2002 – бр. 3, 11; бр. 16, 18; бр. 18, 19;
- год. V, 2003 – бр. 22, 8; бр. 23, 16, 19;
- год. VI, 2004 – бр. 26, 13; бр. 31, 18;
- год. VII, 2005 – бр. 32, 11;
- год. VIII, 2006 – март, стр. 8; бр. 41, 17; бр. 42, 6; бр. 43, 17; бр. 39, 8, 21;
- год. VIII, 2007 – бр. 45, 19;
- год. X, 2008 – бр. 52, 8, 20;
- год. X, 2009 – бр. 57, 16.

Нишлија, лист за политику, привреду и кичевност, орган народне либералне странке у Нишу:

- год. II, 1894 - бр. 10, 3; бр. 11, 2; бр. 22, 2; бр. 25, 3; бр. 39, 3.

Слобода, лист за политику, привреду и кичевност – орган нишких радикала: ИАН – књига бр.16:

- год. I, 1889 - бр. 60, стр. 4; бр. 62, стр. 2.

Нишка слободна трибуна:

- V, 1930, бр. 423, 2;
- I, 1926, бр. 57, 2.

VI Просветни закони:

- *Просветни зборник закона и наредба*, Београд 1895, 654, 814, 815, 842, 843, 849, 868.
- *ЗАКОН о народним школама*, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд 1911, 4-40.
- *Наставни план и програм за забавишта и основне школе*, Министарство просвете, Београд 1925.

VII Архивска документа МПС:

- 1879, Ф XIV, 37-6, 37-7, 37-9, 37-10,
- 1881, Ф XVIII, 39-6,
- 1892, Ф XVII, 179-1, 179-2, 179-4, 179-5.

VIII Методски приручници:

БАКИЋ, др Војислав: *Посебна педагогика с нарочитим обзиром на гимназијску методологију*. Београд, Учитељско удружење 1901, 76-79.

ЂОРЂЕВИЋ, Р. Владимир: *Опита теорија музике*. Београд, Геца Кон 1930.

- Исти, *Кратко упутство за предавање нотног певања у основној школи*. Београд, Геца Кон 1927, 4, 5.

ЂУРКОВИЋ-Пантелић, мр Милена: *Методика музичког васпитања деце предшколског узраста*. Шабац 1998, 141.

ЈОКСИМОВИЋ, Божидар: *Методика певања*. Београд 1927, 59, 60.

ПЕТКОВИЋ, Вујица: *Методика наставе певања у основној школи*. Београд 1920, 13-34.

МИОДРАГОВИЋ, Јован: *Најобичније грешке у настави и васпитању школском*. Београд, 1894, 235-237.

РАБРЕНОВИЋ, Милан: *Напомене при школском раду наставницима основних школа*. Београд 1919.

МУЗИКАЛЕН УЧЕБНИК ЗА V КЛАС, Пресцентър Славейков, Софија, 1963, 48, 97.

СВОБОДА, Јосиф: *Теорија музике*, Матица српска, Београд 1895, 1-30.

IX Збирке песама:

ЂОРЂЕВИЋ, Р. Владимир: *Народна певанка*, Београд, 1926.

- Исти, *Певанка за ученике основних и учитељских школа у Краљевини СХС*. Београд, Геца Кон 1928.
- Исти, *Збирка одабраних песама у један, два, три и четири гласа за школску омладину*. Јагодина, 1909.
- Исти, *Тридесет и пет српских народних песама*. Београд, 1930.
- Исти, *Српске народне мелодије (предратна Србија)*. Београд 1931.

ИЛИЋ, П. Драгољуб: *Игре и гимнастичке вежбе са нотама и сликама у тексту за школску употребу*. Београд 1923, 4.

- Исти, *Песме и дечје игре за III, IV, V и VI разред основне и грађанске школе*. Друго допуњено издање, Београд 1926, 1-6.

ЈАНКОВИЋ, С. Даница и Љубица: *Народне игре за децу*. Београд, Савет за васпитање и бригу о деци Србије, 1971.

НЕДИЋ, Т. Благоје: *Школска песмарица за I, II, III и IV разред основних школа*. Београд 1898.

СТАНКОВИЋ, Корнелије: *Песме за глас и клавир*. Музиколошки институт САНУ, уредник др Даница Петровић, Београд – Нови Сад 2007, 19, 94.

Х ЛИТЕРАТУРА:

АНАСТАСИЈЕВИЋ, Стојан: *Историја Ниша*. Ниш, 1940, 32, 33.

БАЈИЋ, Љубивоје: *170 година школства варваринске општине 1820-1990*, СИЗ основног образовања, Краљево 1990, 26, 27.

БАЈИЋ, Исидор: *Теорија нотног певања*. Нови Сад 1904.

БАРАЧКИ, Ненад: *Српско народно црквено појање. Божји • Велики петак • Ускрс*. Приредила и уводни текст написала Д. Петровић. „Каленић“, Крагујевац 2000, 8.

БОВАН, Владимир: *Ученици призренске богословије из вардарске Македоније*, Вардарски зборник САНУ, 5, Београд 2006, 127-141.

ВАСИЉЕВИЋ, М. Зорислава: *Теорија ритма*. Универзитет уметности, Београд 1999, 19.

- Иста, *Рат за српску музичку писменост*, Просвета, Београд 2000. 40, 41, 56-65.

ВЕСЕЛИНОВИЋ, Андрија, Љушић, Радош: *Српске династије*, Платонеум, Нови Сад – Београд, 2001, 136.

ВЕСИЋ, Данијела: *Драгутин Блажек као музички писац. Зборник Матице српске за сценске уметности и музику*, бр. 44, Нови Сад 2011, 178.

ВИДЕНОВИЋ, Јелена: *Црквено – певачка дружина „Бранко“ 120 година*. Ниш, Протојереј-ставрофор Бранислав Цинцаревић 2007, 18.

ГАЈИЋ, Милица: „Шта су ново, модерно и савремено у Србији XIX века донели чешки музичари“, *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. 3: *Теоријске основе и претпоставке савремене музике*, зборник радова са међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (30-31. X 2009), одговорни уредник Драган Бошковић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац 2010, 53-61.

- Иста, „Допринос чешких музичара европеизацији музике у Србији 19. века“, *Српски језик, књижевност и уметност*, књ. 3: *Женско писмо – српска музика*

- у европском контексту, зборник радова са V међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (29-30. X 2010), одговорни уредник Валерија Каначки, Филолошко-уметнички факултет – Скупштина града, Крагујевац 2011, 149-155.
- ГРУПА АУТОРА: *Седам деценија Учитељске школе у Светозареву*. Светозарево, 1969, 127-130.
- ГРУПА АУТОРА: *На изворишту учитељства*. Алексинац, Педагошка академија „Душан Тривунац“, 1991, 131, 137, 138.
- ГРУПА АУТОРА: *Историја српске музике*. Београд, ЗУНС 2009.
- ГРУПА АУТОРА:
- *Историја Ниша I*. Ниш, Историјски институт Београд 1983.
 - *Историја Ниша II*. Ниш, Историјски институт Београд 1984.
- ДОКМАНОВИЋ, Јасминка: *Обредно певање за плодност (лазарице) у Јужној Србији*. Музички талас, год. 7, бр. 27, Слио, Београд 2000.
- ДРОБНИ, Ивана: *Методичке основе првих српских уџбеника за наставу музике*. Настава и васпитање, бр. 3, Београд 2007.
- ЂОКОВИЋ, Предраг, *Српско црквено појање – теоријске основе и практична примена*, рукопис магистарског рада на Академији уметности у Новом Саду.
- ЂОРЂЕВИЋ, Р. Владимир: *Школа за виолину*, св. I, Јагодина 1905, 1-50.
- *Исти, Прилози библиографском речнику српских музичара*, Београд, Научна књига 1950. 44, 45, 63, 64.
- ЂОРЂЕВИЋ, Р. Тихомир: *Србија пре сто година*. Београд, 1946. 63, 86, 87, 99, 160.
- ЂОРЂЕВИЋ, С. Живојин: *Школе и просвета у Србији 1700-1850*. Београд, Педагошки институт министарства просвете Н. Р. Србије, 1950, 72, 73
- ЂОРЂЕВИЋ, Ц. Димитрије: *Успомене на прве дане у ослобођеном Нишу*. *Пешчаник*, бр. 3, ИАН, Ниш 2006, 117.
- ЂУРИЋ-КЛАЈН, Стана, *Из историје нашег музичког школства*, у: *Музика и музичари*. Просвета, Београд, 1956.
- *Иста, Музика код Стерије*, Политика, 1, 2 и 3, V, Београд 1956.
 - *Иста, Историјски развој музичке културе у Србији*, Београд 1971.
- ЖИВОЈИНОВИЋ, Д: *Ниш у Првом светском рату. Историја Ниша II*, Градина и Просвета, Ниш 1984, 223-243.
- ИВАНОВИЋ, мр Драгош: *Учитељска школа између два рата. На изворишту учитељства*, Алексинац 1991, 46.
- ИГЊАТОВИЋ, Ђ: *Просветне и културне прилике*, у: *Историја Ниша I*, 332, 323.
- ЈЕВТИЋ, Драгица: *Културна и просветна делатност друштва Светог Саве*, магистарски рад, Филолошки факултет, Универзитет у Београду, 2005, 20.
- ЈОВАНОВИЋ, С. Јован: *Споменица*. Ниш, Мушка учитељска школа у Алексинцу 1921, 11, 27, 40, 42, 66, 228, 230.
- ЈОКСИМОВИЋ, Божидар: *Музичка читанка*. Београд 1927, 1-41.
- *Исти, Музички буквар*. Београд 1921, 1-31.
- ЈУГОВИЋ, Миодраг, професор: *Споменица о стогодишњици прве мушке гимназије у Београду 1839-1939*. Београд 1939, 9-11, 24, 27.
- КОВАЧЕВИЋ, др Крешимир: *Лексикон југославенске музике*, Загреб 1984, 19.
- КОДЕЛА, Слободан, СТОЈАНОВИЋ, Данијела, ЦВЕТКОВИЋ, Соња: *Словеници – музичари у нишком крају*. Словеначка културна заједница „Франце Прешерн“, Ниш

206, 15-16.

КРАЈАЧИЋ, Гордана: *Војна музика и музичари 1831-1945*, Београд 2003, 93.

ЛИЛИЋ, Борислава: *Активност митрополита Михаила на сређивању прилика у нишавској епархији после ослобођења од Турака 1878*. у: *Живот и дело митрополита Михаила (1826-1898)*, ур. Димитрије Стефановић, САНУ, Београд 2008, 109-118.

ЛОВРИЋ: *Историја Ниша*. Ниш, 1927, 69, 79.

ЉОНДЕВ, Петер: *Песни, записани с хурмузиеви неври в Бъгария през XIX в.* Българска Академия на науките, Известия на Института за музика, кн. XII, София 1967, 166, 167.

МИЛОВАНОВИЋ, М. Мирослав: *Један век основне школе „Вожд Карађорђе“*. Ниш, основна школа Вожд Карађорђе 1989, 28.

- Исти, *ОШ „Учитељ Таса“ у Нишу*. Просвета, Ниш, 16, 50, 65.
- Исти, *Основно школство Ниша и околине у XIX и почетком XX века*. Ниш, Градина 1975, 12, 13, 20, 24, 28, 29, 30, 44, 63, 91, 94, 100, 124, 126, 180, 181.

МИЛОЈЕВИЋ, др Милоје: *Музичке студије и чланци*. Београд, Геца Кон 1926, 139.

- Исти, *Основи музичке уметности I део*, треће издање, Београд 1926, 1-93.
- Исти, *Основи музичке уметности II део*, IV издање, Београд 1932, 1-136.

МИЛОШЕВИЋ, П. Жарко: *Музичка школа „Стеван Мокрањац“ у Зајечару 1948/49 – 2003/04*. Зајечар, музичка школа „С. Мокрањац“, 2004, 15.

МИОДРАГ, Предраг: *Појање у богословским школама*, Зборник Матице српске за сценске уметности и музику бр. 15, Нови Сад, 1994, 129.

МИРКОВИЋ, Ђ. Јован: *Школа певања I део*, за први разред средњих школа. Београд 1909, 1-24.

НИКОЛИЋ, М. Владимир: *Из Лужнице и Нишаве*, у: *Југоисточна Србија у XIX веку (1807-1878)*, Владимир Стојанчевић, Просвета, Ниш 1996, 106.

ОСТОЈИЋ, Тихомир, *Предговор*, у: Зборник српског традиционалног црквеног појања, како поју ученици Велике српске православне гимназије у Новом Саду, Нови Сад 1896.

ПАВЛОВИЋ, Мирка: *Заоставитина Корнелија Станковића*, у: *Корнелије и његово доба*, уредник Димитрије Стефановић, САНУ и Музиколошки институт, Научни скупови, кн. 24, Београд 1985, 155, 161.

- Иста: *Ф. К. Кухач и заоставитина Јосифа Шлезингера, првог капелмајстора српске књажевске банде*, у: *Зборник радова о Ф. К. Кухачу*, ЈАЗУ, Загреб 1984, 299-329.

ПАЛИГОРИЋ, Т. Мих: *Економско –културна историја Ниша*. Ниш 1937, 12.

ПЕЈОВИЋ, Роксанда: *Чешка музика и музичари у Београду између два рата*, Звук, Сарајево 1976, бр. 4, 34-46.

- Иста, *Чешки музичари у српском музичком животу (1844-1918)*, Нови звук; Београд 1996, бр. 8, 51-58; 1997, бр. 9, 65-74.
- Иста, *Српско музичко извођаштво романтичарског доба*. Универзитет уметности, Београд 1991, 102, 103.

ПЕТКОВИЋ, Вујица: *Наставни план и програм за основну и вишу народну школу*. Београд 1937, 78, 79.

ПЕТКОВИЋ, М. Радивоје: *Краљевско – српска учитељска школа у Нишу*. Ниш, Просвета 2005, 18, 31, 33, 122, 182.

- Исти, *Нишка гимназија 1878 – 2003*. Градина и Просвета, Ниш 2003, 2, 3, 65, 210-218, 222-227, 239, 293-297, 299-302.
- Исти, *Прва нишка гимназија 1878-1968*, гимназија Стеван Сремац, Ниш 1972, 120, 121, 214.

ПЕТКОВИЋ, Р. Сава: *Музички живот у Нишу 1877-1971*, ИАН, 10-13, 16, 35.

ПЕТРОВИЋ, Видосав: *Ниш у делима путописаца од IV до XX века*. Ниш 2000, 94, 107, 109, 113, 121, 155, 160, 173, 178, 206, 212, 259.

ПЕТРОВИЋ, др Даница: *Старо црквено појање као предмет музиколошких истраживања*, у: Зборник Матице српске за сценску уметност и музику, бр. 15, Нови Сад 1994, 34.

- Иста, *Српско народно црквено појање и његови записивачи*, у: *Српска музика кроз векове*, гл. ур. Стана Ђурић-Клајн, Галерија САНУ, књ. 22, Београд 1973, 251–274.
- Иста, *Српско појање у усменом и писаном предању*, Научни састанак слависта у Вукове дане, књ. 14, Београд 1985, 257–265.
- Иста, *Српска музика и руско–српске културне везе у XVIII веку*, у: *Југословенске земље и Русија у XVIII веку*, ур. В. Чубриловић, Научни скупови САНУ, књ. XXXII, Одељење историјских наука књ. 8, Београд 1986, 303–319.
- Иста, *Фрушкогорски манастири и српско појање*, у: *Фрушкогорски манастири*, Галерија САНУ, књ. 66, Београд 1990, 178–196.
- Иста, *Доситеј Обрадовић (1739–1810) и српско појање његовог времена*, Зборник Матице српске за сценске уметности и музику, 8–9, Нови Сад 1991, 7–16.
- Иста, *Тихомир Остојић и српско појање*, Свеске Матице српске – грађа и прилози за културну и друштвену историју, 20, Серија књижевности и језика, св. 7, Нови Сад 1991, 68–77.
- Иста, *Стојан Новаковић и српска музика његова времена*, у: *Стојан Новаковић – личност и дело*, Научни скупови САНУ, књ. LXXVIII, Одељење историјских наука САНУ, књ. 25, Београд 1995, 469–479.
- Иста, *Српско појање у доба Јована Рајића*, у: *Јован Рајић – живот и дело*, Институт за књижевност и уметност, Посебна издања, књ. 19, Београд 1997, 349–354.
- Иста, *Српко црквено појање – Св. Литургија. Записи по певању хришћана и муслимана у околини Скопља и на Косову (1910)*, Вардарски зборник САНУ, 1, Београд 1999, 231–248;
- Иста, *Српска музика у доба Јована Стерије Поповића*, у: *Јован Стерија Поповић 1806-1856-2006*, САНУ (Научни скупови књ. CXVII, Одељење језика и књижевности, књ. 17) Београд 2007, 180-196;
- Иста, *Традиционално српско народно црквено појање у XX веку. Пут неговања, замирања, страдања и обнављања*, Црква 2000. Календар Српске православне патријаршије, Београд 1999, 104–111.
- Иста, *Опште пригодно и празнично појање Стевана Ст. Мокрањца и Осмогласник* у: *Сабрана дела Стевана Мокрањца*, 7, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, Нота Књажевац 1998, XI, XII; XIX – XXIII;
- Иста, *Будим и Пешта у историји српске музике*, у: *Друштвене науке о*

- Србима у Мађарској*, Научни скупови САНУ, књ. С1, Одељење друштвених наука, књ. 22, Будимпешта – Београд 2003, 55–65.
- Иста, *Српски музичари у Будиму и Пешти у 19. и 20. веку*, у: *Из историје српско–мађарских културних веза; Szerb zenesserok Budán és Pesten a XIX. században és a XX. Század elején*, Нови Сад – Будимпешта 2003, 213–235.
 - Иста, *Музикологија*, часопис Музиколошког института САНУ бр. 10: *Библиографије*: 1, 5, 10, 21, 22, 40, 41, 42, 50, 70, 72, 73, 76, 78, 79, 81, 85, 89, 98, 102, 107, 109, 111, 120, 124, 127, 149, 158, Београд 2010.
- ПЕРУНИЧИЋ, др Бранко: *Алексинац и околина*. Београд, Скупштина општине Алексинац 1978, 1383, 1414, 1477, 1515, 1545, 1548, 1567, 1978,
- ПУЗОВИЋ, Предраг: *Улога Цркве и свеиштенства у балканским ратовима*, Вардарски зборник САНУ, 4, Београд 2005, 131-140.
- РАДУЈКО, Раде, Светозар: *Исидор Бајић певач равнице 1878-1915*. Музеј града Новог Сада и музичка школа Исидор Бајић, Нови Сад 2010, 9, 13.
- Исти, *Нови Сад – град музике*. Нови Сад 2000, 71-72.
- РАНЂЕЛОВИЋ, Јовица: *Преглед развоја наставних планова Учитељске школе и Педагошке академије. На изворишту учитељства*, Алексинац 1991, 92, 93.
- РИСТИЋ, Милован: *Историја град Ниша*, ИАН, 60, 61, 97, 106, 107, 108, 110.
- СКЕРЛИЋ, Јован: *Живот Доситеја Обрадовића*, Дела Доситеја Обрадовића, Београд 1911, 14, 15.
- СПИРИЋ, Миодраг: *170 година постојања у народу и за народ алексиначке цркве Свети Никола 1837–2007*. Алексинац, Центар за културу и уметност, 2007. 55–57, 26, 15, 16.
- Исти, *Трогодишња учитељска школа*, у: *На изворишту учитељства*, Алексинац 1991, 25.
 - Исти, *Просветне прилике код Срба пред оснивање првих српских учитељских школа. На изворишту учитељства*. Алексинац, 1991, 11.
- СПИРИЋ, Б. Миодраг и Јочић, Бранислав: *Алексиначка гимназија 1865-1995*. Центар за културу Алексинац 1995, 26, 15, 16.
- СТЕВАНОВИЋ, Зоран: *На изворишту писмености*. Алексинац, Атеље 23, 2003. 11,12, 15, 16.
- СТЕФАНОВИЋ, Димитрије: *Извори за проучавање старе српске музике у: Српска музика кроз векове*, гл. ур. Стана Ђурић-Клајн, Галерија САНУ, књ. 22, Београд 1973, 113-122;
- Исти, *Музикологија*, часопис Музиколошког института САНУ бр. 10: *Библиографије*: бр. 2, 3, 17, 40, 41, 47, 49, 50, 51, 61, 115, 121, 135; Београд 2010.
 - Исти, *Живот и дело митрополита Михаила (1826-1898)*, у: Научни скупови, САНУ, књ. СХVIII, Одељење историјских наука књ. 31, Београд 2008, 112.
- СТОЈАНОВИЋ, Гордана, Васиљевић, М. Зорислава, Дробни, Татјана: *Музичка култура за 1. разред основне школе*, Завод за уџбенике, Београд 2007.
- СТОЈАНЧЕВИЋ, Владимир: *Унутрашње уређење ослобођене Србије 1804-1813 године*, у: *Историја српског народа* књ. V, I том, Српска књижевна задруга, Београд 1981, 75.
- Исти, *Глуво доба Ниша*, у: *Историја Ниша I*. Градина, Ниш 1975, 275, 282-284.

- Исти, *Србија и српски народ за време окупације 1914-1918*. године. библиотека Народног музеја, Лесковац 1988, 6, 7, 9, 40, 41, 75.
- Исти, *Нишка епархија, у: Историја Ниша I*, 276-277.
- Исти, *Југоисточна Србија у XIX веку (1807-1878)*, Просвета, Ниш 19

ТРИФУНОВИЋ, М. Никола: *Осмогасник – православно црквено пјеније, за ученике богословије и учитељске школе*. Београд 1900, 12.

ЋУНКОВИЋ, Срећко: *Школство и просвета у Србији у XIX веку*. Каталог изложбе Педагошког музеја, Београд 1970 – 1971, 25, 30, 32, 33, 41, 42, 61, 89, 98, 133, 134, 159, 160, 167-170, 179.

ХАЏИ ВАСИЉЕВИЋ, др Јован: *Просветне и политичке прилике у јужним српским областима у XIX веку*. Друштво Св. Саве, Задужбина Ленке Бељинице, књ. 3, бр. 37, Београд 1928, 13, 122, 123, 153, 156, 162-164, 171, 172, 173.

ЦВЕТКОВИЋ, мр Соња: *Музичка пракса у Нишу од краја 19. века до почетка Другог светског рата као део идеолошке, културне и уметничке стварности*. Докторска дисертација, Универзитет уметности, Београд 2010.

ШУТАНОВАЦ, Данијела: *Из преписке Исидора Бајића. Исидор Бајић у музиколошком животу Новог Сада*, Зборник Матице српске за сценску уметност и музику 24/25, 1999, 117-144.

ПРИЛОЗИ

1. Из натписа нишке старе школе

Све су куће ћор-буџаци.
Нема где да уче ђаци;

Зовит е ми чорбације,
И све редом еснафије;

Тад сунуше сви остали,
Ко хиљаду, ко руштицу,

Стара школа што је била
Некако се запалила.

Даскал Таса води децу
У механу - да их учи.
Ал' не даде Митат-паша
Да се српско дете мучи:

Позва грчкога владика
Старог деду – Калиника;
Па га пита он за школу.
Одговара му владика:

Зовите ми, рече паша
И све побожне хаџије“.

Скупише се – на заповест
Све Нишлије око паше;
По чину се и по реду
Око њега поређаше.

Митат-паша - две хиљаде
Гроша даде – ћитап пише.
А владика један мање
Нижи је он – несме више.

И Нишлије подигоше
Школу себи двокатницу!

Да деде стари хаџи-Миле,
Ђешка, Тошка, Митко, Вране,
Даде Спира, Сотир, Ставра,
Даде Коле, даде Гане.

И сад стоји овај спомен
Што казује нама свима,
Шта се може постигнути
Добровољним прилозима.

„Честит пашо, Ефендија,
Школа нам је изгорела,
А за другу – нема паре,
Сиротиња нас појела“.

2.

Ах` престан` те невинe

Текст:
Милован Видаковић (1780-1841)

КОРНЕЛИЈЕ СТАНКОВИЋ (1831-1865)

Andante ♩ = 138
p dolce

1. Ах, пре - стан` - те не - ви - не, о - кол` ме - не пти - чи - це!

9
Ком` ви са - да пе - ва - те ил` се ме - ни ру - га - те! Ме - ни, ме - ни.

2. Ја сам бедна Србија
која вам је страдала.
Де су моји синови?
Они храбри хероји?
Пали, пали.

3. Погледајте крваво,
поље оно Косово!
Погледајте с Авале
Синов` моји гробове!
Свуда, свуда.

4. А ја мати жалосна,
У лу тамни прибегла!
Помоћи се ишила!
Грозне сузе пролила!
Свуда, свуда.

5. Моја сестра Унгрија,
На ме заборавила,
Нит` велика Русија,
Чује уздисанија!
Моја, моја.

3. Многољетствије Мидхат-паши

Многољетног и у свему срећно,
Учини Боже Царју нашему верном,

Подари му многа срећна лета,
Потврдена на овога лета,

Мидхад-пашу,
Послатог у Ниш управљати,
Он за срећу нашу,
Под сен Цара Абдула Азиза,
Сохрани га од свакога вреда,

Веће славна и у свем похвална,
Учини га у име Султана.
Нек он правдом управља над нами,
Као што је од многи прехвални.

4. Песма господину

Од истока светлости, и по свуда,
И нам је дошла светлост отуда,
Светлост по свуда, и нам дошла отуда,
Преосвештени пастирју Калиниче.

Колико радостан учен и светал,
Подава нам чувства и плод весел,
Даи нам пресвета, дава плод весел,
Преосвештени пастирју Калиниче.

Велика дужност нас обузима,
Ко пјенију радостом дозива,
Нас обузима, к песми дозива,
Преосвештени пастирју Калиниче.

Калиник велин наши светитељ,
Веселија нашега зиждитељ,
Велик светитељ, штастија зиждитељ,
Преосвештени пастирју Калиниче.

Многаја љета прими владико,
Мирнаја љета прими владико.
Многа ти љета, мирна ти љета,
Преосвештени пастирју Калиниче.

Прими у твом отеческом лоно,
Од радости нашу песму склоно,
Значи Калиник, добри победник,
Преосвештени пастирју Калиниче.

Све нова украшава нас радост,
И нова освојава нас радост,
Новаја радост и новаја сладост,
Преосвештени пастирју Калиниче.

Многаја љета прими владико,
Мирнаја љета прими владико;
Многа ти љета, мирна ти љета,
Преосвештени пастирју Калиниче.

Јер твоје име тезоимено,
Подава нам радост и истино,
Значи Калиник, добри победник,
Преосвештени пастирју Калиниче.

5. Песан друга господину Калинику

Радост неисказана
Нам обећана.
Обузима нас свију
В дан у присуствију
Нашега пастира
Кир Калиника
Нам же Господина
И светога владика
Кирију Калиниче.
Суштим пол молисти

И великом благиости
Прими похвалу
Јако дарју
Венчану начало
Пастирју Калиниче
Нам же Господине
И свети владико
Пјесно почтамљи!
Стадо словесније
Теби повереноје

Радосно те сретајет
И душевно вопијет
Живио, живио, живио
Кирију Калиниче
Нам же Господине
И свети владико
Добри победитељу.

6. Песма (без наслова)

Господари честити,
И сви Нишевљани,

Молимо се на вас,
Смилујте се за нас,

Нас не забрављајте,
 Нас одежавајте,
 И спомагајте нам,
 Школу да гледате,
 Да гу уредите,
 Сас приход и доход,
 И сас добар имот,
 Кој чоколу милује,
 Он њум нагледује,
 Од срца гу љуби,
 Труд за њума губи,
 Неси живот жали,
 Дели от имање,
 Дава за учење,
 Такав родољубив,
 Он је богољубив,
 Школу нагледује,

А Бога милује,
 И му дава славу,
 Да сенаслађава,
 У царство небесно,
 Он ће оде лесно,
 Све на вас се држи,
 У вашу вољу лежи,
 Ако престојите,
 Сви ће придобијете,
 От народа славу,
 А от Бога дарбу,
 От нас спомен вечан,
 Што ј' за вас обречен,
 Сво млади и стари,
 И ви господари,
 Молимо се на вас,
 Смилујте се за нас

7. Многољетствоје на ново лето

Ново лето по Христу,
 Доноси свима доброту;
 Сви људи помну о Христу,
 И чувством њему предстају;
 Данас је Христое осмодневан,
 Који је пре био превечан,
 Пеленом је данас повит,
 Који над нама свагда бдит.
 Потомци венци плетимо,
 Да Христа слави сретамо,
 Да ново лето свак жели,

Да обрете бољи живот,
 Усклика сви појите,
 И духовно се радујте.
 Ново смо лето пристигли,
 И штастије збрели:
 Живио многољетно, живио,
 Наш премили архипастирју,
 Живили многољетно, живили,
 Наши градоначалници.
 Живили многољетно живили,
 Ктитори и приложници.

8. Распоред црквеног певања од 17. IX 1871. године

Програм градива по разредима	
Разред	Певање
1	Црквено појање: одговарање вечерње и јутрење
2	Црквено појање: одговарање на служби
3	Продужење онога из другог разреда и херувика
4	Појање недељних и празничних тропара

9. Наставни план из 20. 07. 1884. године

	<i>Световне песме</i>	<i>Црквене песме</i>
1. разред	Хвала Богу, ево ту сам... Благо нама тицама... Имам пун џак шећера...	
2. разред	Ускликнимо с љубављу Ја сам Србин српски син Лети чела малена	Амин Тебје Господи Подај Господи
3. разред	Устај, устај Србине Боже правде Зелени се мио брег Док је нама...	Господи помилуј Свјати Боже И духови твојему Слава Тебје Господи Оца и сина Милост мира И со духом твоим Рождество твоје Општеје воскресеније
4. разред	Соколови моји тићи Рекао нам Бог богова Ој, браћо, диж`те главе Уз`о деда свог унука	Христос Воскресе Ивсјех и всја Једин свјат Слава оцу Једнородни сине Амин Тебје Господи Господи Помилуј Придите поклонимсја Достојно и праведно јест Благословен гради... Видјехом свјет...Амин Да исполъатсја Буди имја Господне Спаси Христе Боже Тропар празника и храма

10. Наставни план из 29. 11. 1894. године

<i>Световне песме</i>	<i>Духовне песме</i>
-----------------------	----------------------

1. разред	Несташни дечаци Добар ђак Имам јагње Имам пун цак шећера	Господи помилуј Подај Господи Тебје господи И всјех и всја И духови твојему И со духом твојим, О имени господњи, Слава тебје, Господи, слава тебје
2. разред	Челица Киша Благо нама тикама Циц Јеленче	Понављање градива из 1. разреда Свјати Боже Милост мира Имами ко Господу Оца и сина Тјело Христово Буди имја Господ воцарисја
3. разред	Ускликнимо... Пролеће Вивак Домовини... Школско звонце Уз'о деда Ја сам ђаче добре воље	Понављање градива из 1. разреда Једин свјат Јелици во Христа Достојно и праведно јест Свјат, Тебе појем, Благословен грјади, Рождество твоје, Општеје воскресеније
4. разред	Химна Ој Словени Долине тутње Соколови Онам' онамо Бранково коло Мајка Југовића (гусларски)	Понављање градива из 3. разреда Слава оцу, Благослови душе, Слава, Достојно, Јединородни сине, Придите поклонимсја, Видјехом свјет истини, Амин, да испољнатсја, Спаси Христе Боже, Амин, Господи помилуј, Тебје Господи, Христос воскресе, Спаси Господи, Во Јордање, Тропар празника и тропар храма
5. разред	Сунце зађе за брег и за долину Лепа наша домовино Ој Словени јоште живи Е, ковачу Онам' онамо Од онога дана чемернога (рецитатив)	Алилуја (после апостола) Хвалите (причасно) Кондаци: Дјева днес, Аште и во гроб Песма божићна: Ликуј днес, Сионе Ускршњи ирмос: Ангел вопијаше, Многаја љета, Понављање градива из свих досадашњих разреда
6. разред	Осу се небо звездама Смрт мајке Југовића (рецитатив) Две песме од Његоша (рецитатив) Ране моје љуто тиште Ој таласи Бранково коло Хајд на ноге, браћо, сада... Седе мајка с Марком вечерати Прошетала царица Милица Све песме се изводе двогласно, трогласно или четворогласно.	Одговарање литургије у два, три и четири гласа са поделом гласова на сопран, мецосопран, алт и контра алт.

11. Онам' онамо

Онам' онамо! За брда она,

Онам' онамо! За брда она,

Говоре, да је разорен двор,
Мојега цара! – Онамо веле,
Био је негда јуначки збор!

Онам' онамо! Да виђу Призрен!
Та то је моје – дома ћу доћ',
Старина мила тамо ме зове:
Ту морам једном оружан поћ'!

Онам' онамо!... Са развалина
Дарова царских врагу ће рећ':
„С огњишта милог бјежи ми куго!
Зајам ти морам враћати већ!“

Онам' онамо! За брда она
Казују, да је зелени гај,
Под ким се дичи Дечани свети,
Молитва у њих присваја рај.

Ће небо плаво савија свод,
На српска поља, на поља бојна,
Онамо, браћо спремајмо ход!

Онам' онамо! За брда она,
Покажен коњ'ма кликујте југ!
„У помоћ, ђецо, у помоћ, синци,
Светит' ме старца свет ви' је дуг!“

Онам' онамо! Сабљи за стара
Његова ребра да тупим рез,
По турском ребрим' – да биједној раји
Њом истом руком засецам вез!

Онам' онамо! За брда она,
Милошев кажу пребива гроб!
Онам!...Покој добићу души,
Кад Србин више не буде роб.

12. Одабране дечје песме из збирке Владимира Р. Ђорђевића (наставни план и програм из 1894. године) ⁴⁴⁰

Несташни дечаци

- Грчић Миленко -

Ј. МАРИНКОВИЋ

Брзо

1. Ла - ку иг - ру за - мет - ну - ли, не - сташ - ни де - ча - ци,
ус - ка им је со - ба њи - на а ус - ки со - ка - ци. На брег! на брег!

2. У поље се заукали,
Ка зеленом брегу,
Одавно им додијало
У школскоме стегу.
На брег! на брег!	3. У горици презеленој
Срце им снажи,
Ту им око лептирића
Шаренога тражи.
На брег! на брег!	4. Ту подижу из прашине
Најмилије дворе,
Прескачу их муњевито
Од доле до горе.
На брег! на брег!
5. Ту ускличу поносито
Колко шума вреди,
А "пролеће" иза цбуна
Ћути па их гледи.
На брег! на брег!	6. Гледи вазда умиљато,
Па им срећу снажи,
У "пролећу" среће доста
Срећан ко је тражи.
На брег! на брег!	

⁴⁴⁰ Римски број поред наслова песме означава резред у којем је песма обрађивана.

Добар ђак I

Брзо и весело

С.Ј.НИК.

1. Ја у шко - лу и - дем и до - бар сам ђак,

ко од шко - ле бе - жи де - ран је о - пак;

ко од шко - ле бе - жи де - ран је о - пак.

2. Учитеља слушам,
Па већ много знам:
Лепо читам, пишем,
Добро рачунам.

3. И другога имам
добрих као ја,
Сваки нешто лепо
Испричати зна.

4. И певати умам
Лепе песме још,
Ни у самој игри
Нисам јунак лош.

5. Учитељ ме воли,
Јер сам добар ђак,
Ко од школе бежи
Деран је opak.

Имам јагње I

Брзо

Ј. МАРИНКОВИЋ

1. И - мам јаг - ње ма - ле - но, ру - но му је сви - ле - но,

по ваз - дан се и - грам сњим, ка - о сдру - гом ис - кре - ним.

2. Свеже траве накосим,
Па је њему доносим.
Изнесем је на длану
Моје милом бекану.

3. Кад се тако најео
Он поскочи весело
Звонце чини: цин, цин, цин,
Ја у игру хајд` за њим.

4. Умиљато јагње ти,
Ко те неће волети?
Умиљато јагње ти,
Ко те неће волети?

Ко је господар? I

Умерено

- Чика Јова Змај -

J. МАРИНКОВИЋ

1. И -мам пун џеп ше - ће - ра од мог ку - ма дар,

па ше - ће - ру го - во - рим: "ја сам го - спо - дар!"

па ше - ће - ру го - во - рим "ја сам го - спо - дар!"

2. Шећер вели: "једи ми на желучев квар,
Кад се лаком наједеш, ја сам господар!"
3. Ја шећеру говорим: "ти си лепа ствар,
Ал` јешћу те помало, ја сам господар!"
4. "Ја те могу бацити, макар да си дар;
Ја имадем разума, ја сам господар!"

Челица II

Текст: Чика Јова Змај

М. ТОПАЛОВИЋ

Одушевљено

1. Ле - ти че - ла ма - ле - на, ма - ле - на,

о - ко цве - ћа ша - ре - на, ша - ре - на, ни - ти ста - је,

ни - ти се - да, док не ску - пи до - ста ме - да.

3. Бог је учи за то зна
Где је башта шарена,
У ком цвету има сласти
Где ће проћи где ће пасти.

2. Ко јој рече Боже мој,
Да остави мили рој?
Ко је учи где ће стати,
Где ће меда насисати?

Киша II

- Текст: Чика Јова Змај -

А. Ш. ЧУШИЋ

Брзо

1. Ки - шо ма - ти, бла - го - да - ти! па - дај, — па - дај,

прах у - то - ли, дај жи - во - та го - ри, до - ли. го - ри, до - ли.

2. Кишо, мати, благодати!
Покваси ми цвеће мило,
Не бил' јоште лепше било!

3. Кишо, мати, благодати!
И поток те чека вити,
Па ће боље жуборити.

Благо нама тицама II

- Текст: Грчић Миленко -

С. Ј. НИК

Умерено

1. Бла - го на - ма ти - ца - ма, по зе - ле - ним шу - ма - ма, све што на - ма

тре - ба, до - би - ја - мо с'не - ба, до - би - ја - мо с'не - ба.

2. Још нам стоји на вољу,
Прелетати по пољу,
И по милој гори
Песма нам се ори.

3. А кад сунце залази,
Свака грану налази,
Те прослава пријатно
И урани радосно.

4. А у зору плаву,
Скочимо на траву,
Са довољства тога
Ми славимо Бога.

ЦИЦ II

Текст: Бранко Радичевић

М. М ПРОТИЋ.

Брзо

1. Ал' се не - бо о - сме - ји - ва, ал' се ре - ка пла - ви,
а ри - бар - че у чун — сни - ва,
јас - но ко на ја - ви. ја - ви.

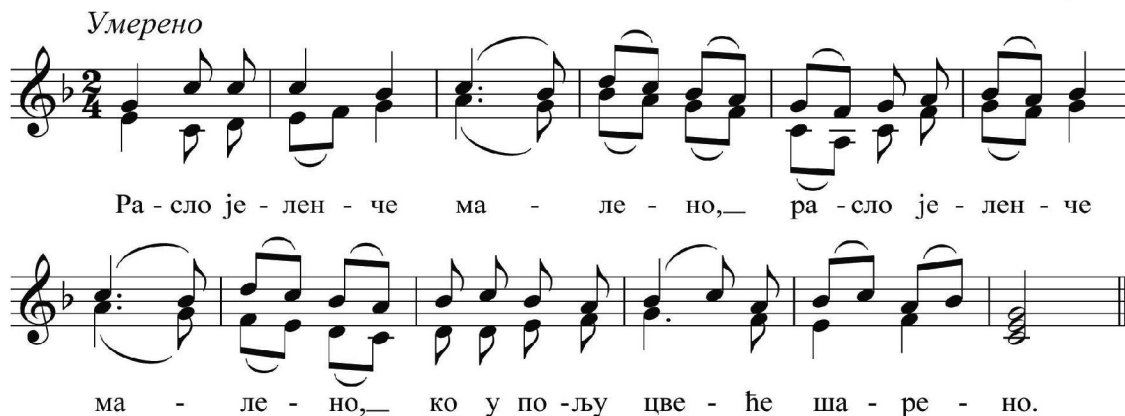
2. Он хитнуо удичицу
Рибицу је стек'о;
Метно је на жеравицу
Па је тако пек'о.
3. Жеравице дед' се труди,
Немој тако споро,
Рибица му већем руди,
Готова је скоро.
4. Руди риба јоште мало,
Сад му је печена,
Срце му је заиграло,
Амо сад милена!
5. Доле ћемо јако сести
Ал' ће да се слади,
Мор'о би те рибо јести,
И да није глади.
6. Па је узе, па њом брже
Да примакне к'усти,
Чун се љуљну, он се трже,
Оде санак пусти.

Јеленче II

- Текст: Ј.Суботић -

Народна

Умерено

Ра - сло је - лен - че ма - ле - но, — ра - сло је - лен - че
ма - ле - но, — ко у по - љу цве - ће ша - ре - но.

2. Гора га росом појила,
Кошута га млеком дојила.	7. Не слуша младо јеленче,
Што кошута гором лелече.	12. Кошута тужно запита:
"Кажи, је л' ти рана колика?"
3. Јеленче траву газило,
И у трави извор спазило.	8. Већ оно скаче по пољу,
Бира трааву бољу и бољу.	13. Јеленче младо говори:
"Не питај ме, већ ме умори.
4. Не да се више дојити,
Нит' се даје росом појити.	9. Туда је момче ловило,
И јеленче младо спазило.	14. Бог нека момче убије,
Кад му не знаш друге судије!
5. Сваки дан пије с`извора,
Милије му поље нег` гора.	10. Хитро се стрелом бацило,
Јеленче љуто ранило.	15. За што ме тако ранило,
Кад му нисам ништа скривило.
6. Кошута гором лелече,
Пропашће ми моје јеленче!	11. Јеленче пишти у гори
Хоће рана да га умори.	16. Срцу ћу наћи ја лека,
"ал' остаће рана до века."

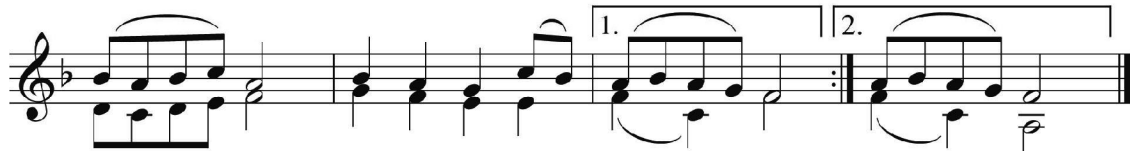
Химна Св. Сави III

1. Ус - клик - ни - мо с'љу - бав - љу све - ти - те - љу Са - ви.
Срп - ске црк - ве и шко - ле све - ти - тељ - ској гла - ви.

Срп - ска ди - ка школ - ска сла - ва; Пој — те му
Доб - ри па - стир Све - ти Са - ва.

Ср - би пес - му и у - трој - те, трој - те.

2. Благодарна Србијо, пуна си љубави,
Према твојој пастири, Светитељу Сави,
Босна и Ерцеговина, Светог Саве дедовина,
С тобом славе славу, Светитеља Саву.
3. Здраво Среме, Банате, и Србијо Стара,
Фрушка Гора, чувај нам тело Кнез Лазара;
Црна Гора, сестро мила, здраво и ти с' нама била,
Да славимо славу Светог Оца Саву.
4. Милешево слави се телом Светог Саве,
Кога славе сви Срби с' обе стране Саве.
Синан паша ватру пали, тело Светог Саве спали,
Ал' не спали славе, нити спомен Саве.
5. Пет векова Србин је у ропству чамио,
Светитеља Саве име је славио.
Чуј нам и сад песму, Саво, светитељска наша главо,
Поживи нам нашег доброг Краља Петра.
6. Да се српске све земље скоро уједине,
Сунце правде, слободе, даа нам једном сине;
Да живимо сви у слози, Свети Саво ти помози,
Почуј глас твог рода, српскога народа!

Ох, пролеће III

Умерено

Ј. МАРИНКОВИЋ

1. Ох, про - ле - ће по - но - си - то по - но - сан ти дан, ко - га

не би у - сре - ћи - о о - сме - јак ти знан, ко - га

не би у - сре - ћи - о о - сме - јак ти знан.

2. Чисто небо распучило
Свој плаветни крас,
А с'њега се осмехује
Сунашце на нас.

3. Мило брдо шумадија,
Хладовити гај -
Сунашцу се лепом чини
Ко зелени рај!

4. У том рају тице сретне,
Ускликнуле сласт,
Небу ведром на захвалу,
Пролећу на част!

5. Не знаш да л' је јутро лепше,
Да л' сутона чар;
Све нам сија, све нам прија
Ко ненадни дар.

6. У срцу нам ускрснуо,
Неки нови свет;
Што пролећу узоритом
Отпоздравља лет.

7. Ох, пролеће поносито
Поносан ти дан!
Кога не би усрећило
Осмејак ти знан!

Вивак III

Брзо и весело

Ј. ЦЕ.

1. Ви, ви, ви! ви, ви, ви! на стра - жи смо ми;
зе - ле - ни се на - ше пер - је а бли - ста се к'о би - сер - је,
а на гла - ви пер - ја - ни - ца, то се зо - ве стра - жар ти - ца.
Ви, ви, ви! ви, ви, ви! на стра - жи смо ми!

2. Ви, ви, ви! ви, ви, ви! на стражи смо ми!
Ко без пушке може проћи, али ловац несме доћи;
Ако дође залуд труди, стражар цикне, све пробуди.
Ви, ви, ви! ви, ви, ви! на стражи смо ми!
3. Ви, ви, ви! ви, ви, ви! на стражи смо ми!
Ми смо спасли многе тице, многе тице и зверчице,
Те нас свако радо гледи, добра стража много вреди.
Ви, ви, ви! ви, ви, ви! на стражи смо ми!

Домовини III

М. ТОПАЛОВИЋ

Умерено
f

1. До - мо - ви - но мо - ја ми - ла, ка - ко си ми са - да хој?

Ох, што не - мам ла - ка кри - ла, да т`о - би - ђем до - ме мој!

успорено

Сад тек љу - бим по - ља тво - ја, од кад туђ про - ла - зим крај...
умерено

За то - бом ме мо - ри бо - ља, ти си си - ну тво - ме рај!

2. Лик твој мили вечно сјаје
У мом срцу као дан;
Питам реку: да л` се каје
Што остави мили стан?
Питам тиче куда блуди,
Зар увену зелен луг -
Кад и оно к`о и људи,
Неверан ти поста друг?

3. Онај облак, црнина је,
Што ти крије дивни стас,
Овај ветрић мислим да је
Тужне фруле плачни глас.
Мирис цвећа мене сећа
На твој уздах, на твој вај,
Она звезда треперећа
Пастирске је ватре сјај.

4. Моје очи свуда виде
Лик твој незаборављен,
Куд год ходим, за мном иде
Твојих брда тавна сен;
Докле ово срце бије
Сјаји у њем спомен твој,
Он ће мајко да ме грије
У туђини леденој!

Школско звонце III

Брзо и весело

Ј. МАРИНКОВИЋ

2. Понесите књиге, таабле,
Перо пропис, сваку ствар;
Па у школу похитајте
Друг са другом, пар по пар.	3. Још по мало звонце звони,
Последњи му бруји глас;
А дечица хите мала
Да за школски стигну час.
4. У школи их знање чека,
Знање, чисти камен драг;
Да науче, звонце вели,
помоћ` ће им и Бог благ.	

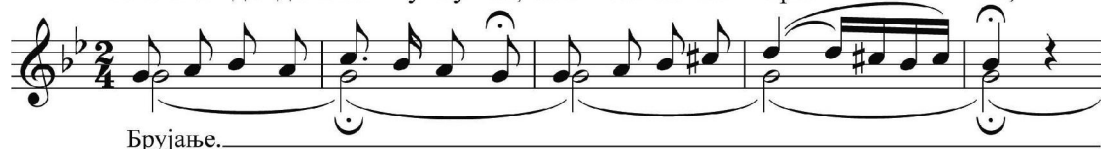
Уз` о деда свог унука III

Текст: Чика Јова Змај

НАРОДНА

Лагано

1. Уз` о де - да свог у - ну - ка, мет - но га на кри - ло,

па уз гу - сле пе - ва - о му *Отегнуто.*

2. Певао му српску славу,
И српске јунаке,
Певао му љуте битке,
Муке свакојаке.	4. Дете гусле пољубило,
П` онда пита живо:
Је ли, деда, зашто сам ја
Те гусле целив`о?
3. Деди око заблистало,
Па сузу пролива,
И унуку своје рече,
Да гусле целива.	5. Ти не схваћаш, Српче мало,
Ми старији знамо;
Кад одрастеш, кад размислиш,
Каш` ће ти се само.

Ја сам ђаче добре воље III

- Текст: Грчић Миленко -

Ј. МАРИНКОВИЋ

Брзо и весело

Ја сам ђа - че доб - ре во - ље, здрав сам, чи - о, пра - ви бег,

во - лим шу - му во - лим по - ље, цвет - ну до - љу, зе - лен брег;

у шу - ми - ци ти - це по - је, на по - ља - ни пу - штам змај,
на бре - гу се че - ле ро - је, у до - ли - ни пра - ви рај.

А - ли школ - ски од - мор про - ђе и иг - ра - ње пре - ста сад;

школ - ско до - ба о - пет до - ђе да на но - во поч - нем рад.

2. Када стригу златно руно,
Радо гледам овчаре,
Кад доведу снопље пуно
Па се здену камаре,
По вршају радо трчим,
По слами се премећем,
И бумбара радо зврчим
И клепалом клепећем.

Али школски одмор прође,
И играње преста сад
Школско доба опет дође,
Да на ново почнем рад.

3. А кукуруз кад зашущти,
Тад' и мени даје знак,
Да је време да се љушти,
Да се бере пабирак;
А да видиш мог веселја
Кад се бере виноград,
Но сад питам учитеља,
Јер без тога нисам рад.

Али школски одмор прође,
И играње преста сад
Школско доба опет дође,
Да на ново почнем рад.

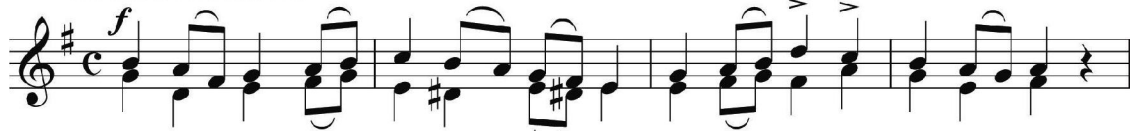
4. Ја сам ђаче добре воље
Здрав сам, чио, прави бег,
Волим шуму, волим поље,
Цветну дољу, зелен брег,
А још више књигу моју,
Она ми је мио гост,
Њом забављам душу моју,
Њоме снујем будућност.
Али школски одмор прође,
И играње преста сад
Школско доба опет дође,
Да на ново почнем рад.

Српска народна химна IV

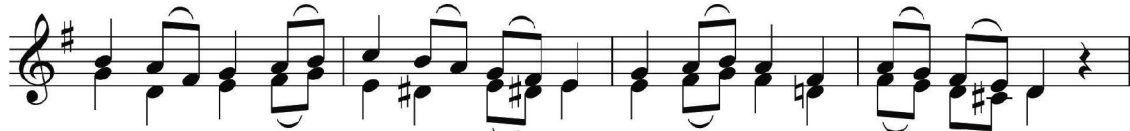
Текст: Јован Ђорђевић

ДАВОРИН ЈЕНКО

Andante maestoso

1. Бо - же прав - де, ти што спа - се од про - па - сти до сад нас!

чуј и од - сад на - ше гла - се и од сад нам бу - ди спас!

Моћ - ном ру - ком во - ди бра - ни бу - дућ - но - сти срп - ске брод!

Бо - же спа - си, Бо - же хра - ни срп - ског Кра - ља

срп - ски род!

срп - ски род!

срп - ски род!

2. Сложи српску браћу драгу
На свако дичан, славан рад:
Слога биће пораз врагу,
А најјачи Српству град!
Нек на српској блиста грани
Братске слоге златан плод;
Боже спаси, Боже храни
Српског Краља, српски род!

3. Нек на српско верно чело
Твог не падне гнева гром:
Благослови Србу село,
Поље, њиву, град и дом!
Кад наступе борбе дани,
К победи му води ход;
Боже спаси, Боже храни
Српског Краља, српски род!

4. Из мрачнога сину гроба
Српске круне нови сјај:
Настало је ново доба -
Нову срећу, Боже, дај!
Краљевину Српску брани,
Петвековне борбе плод
Краља Петра, Боже, храни,
Моли ти се српски род!

Долине тутње IV

Текст: К. Берић

Брзо

f *mf*

1. До-ли-не тут-ње а го-ра је-чи и грок-ћу пуш-ке би-је се бој!
До-ди-ја роп-ство и љу-та пат-ња Ср-бин се ди-же за на-род свој!

mf *f*

Душ-ман-ска ру-ка па-ли и ру-ши, у ог-њу плам-ти се-ло и град!

p *mf* *f* *mf*

су-наш-це јар-ко с`не-ба се кло-ни, не-ће да гле-да тај го-лем јад!

2. Неслоге клете било је доста,
Доста је раздор давио нас;
Слога нек стару подигне славу,
У слози лежи Србинов спас.
3. Слободе златне сунашце јарко,
Целоме Српству сини што пре.
За тебе Србин крвцу је лио,
За тебе гине, за тебе мре.

Соколови моји тићи IV

С. Ј. НИКОЛИЋ

Умерено

Со - ко - ло - ви мо - ји ти - ћи, де - цо мо - ја Ју - го - ви - ћи;

де - цо мо - ја Ју - го - ви - ћи!

Ла - зар зо - ве, кру - на и ште, да и - де - мо на бо - ји - ште!

2. На Косову сабља чека,
Је л` вам жао млада века?
На Косово зове труба,
Је л` вам жао младих љуба?	4. Огњевити стари Јуже,
Добри оче бојни друже,
За дом мили, за крст свети,
Не жалимо ми умрети!
3. Коње наше оседлајмо,
Не чекајмо, похитајмо,
Полетимо, погинимо,
Свији своме помозимо!	5. Не жалимо млада века,
Јер нас лепша слава чека;
Ти ћеш с` нама дико мила,
Ми смо твојих девет крила!
6. Ми смо љубе прегорели,
Боја смо се зажелели;
Нек нас виде сред мегдана,
Ко су деца Југ-Богдана!	

Онам` онамо

Умерено

Текст: Кнез Никола

1. О - нам` о - на - мо! за бр - да о - на_ го - во - ре да је ра - зо - рен двор.
Мо - је - га ца - ра о - на - мо ве - ле_ би - о је нег - да ју - нач - ки збор!

О - нам` о - на - мо за бр - да о - на
Мо - је - га ца - ра о - на - мо ве - ле

1. го - во - ре да је ра - зо - рен двор.
би - о је нег - да

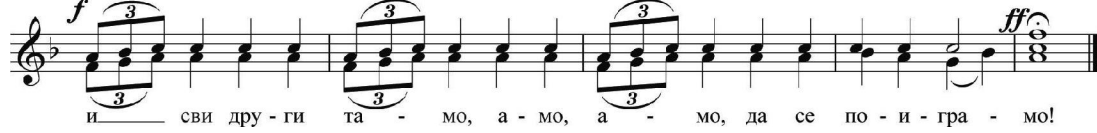
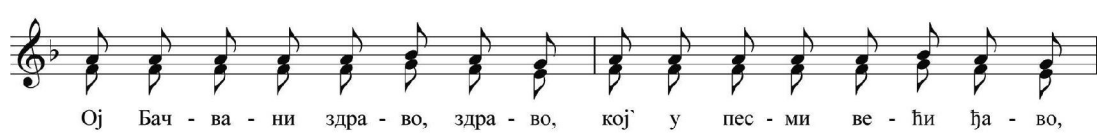
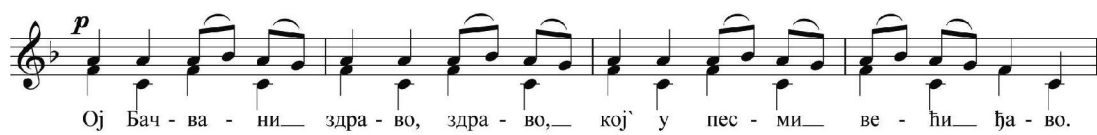
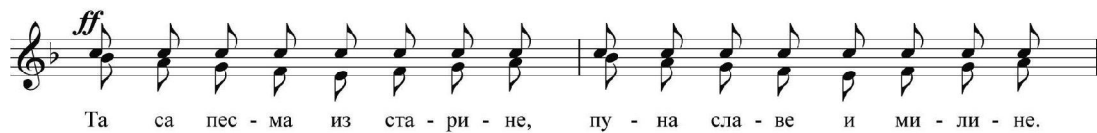
2. ју - нач - ки збор!

2. Онам` онамо! да виђу Призрен!
Та то је моје - дома ћу доћ`.
Старина мила тамо ме зове,
Ту морам једном оружан поћ!
3. Онам` онамо!.. са развалина
Дворова царских врагу ћу рећ`:
"С огњишта милог бјежи ми, куго!
Зајам ти морам враћати већ!"
4. Онам` онамо! за брда она,
Казују да је зелени гај,
Под ким се дижу Дечани свети
Молитва у њих присваја рај.
5. Онам` онамо! за брда она,
Ђе небо плаво савија свод,
На српска поља, на поља бојна,
Онамо, браћо, спремајмо ход!
6. Онам` онамо! за брда она,
Погажен коњ`ма кликује Југ:
"У помоћ, ђецо, у помоћ синци,
Светит` ме старца свет ви је дуг!
7. Онам` онамо! сабљи за стара
Његова ребра да тупим рез,
По турским` ребрим` - да бједној раји,
Њом истом с`руку расецам вез!
8. Онам` онамо! за брда она,
Милошев, кажу, пребива гроб!
Онамо!.. покој добићу души
Кад Србин више не буде роб.

Бранково коло IV

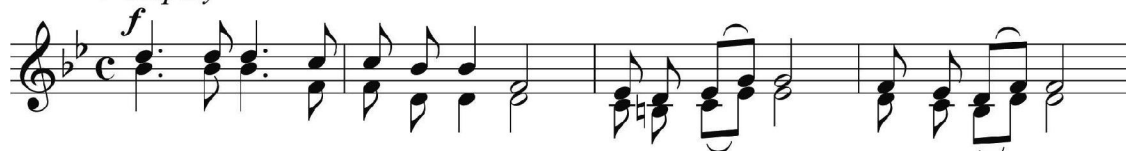
Ј. ПАЧУ

p
 Ко - ло, ко - ло, на - о - ко - ло, ви - ло - ви - то пла - хо - ви - то,
f
 на - пле - те - но, на - ве - зе - но, о - ки - ће - но, за - чи - ње - но.
 Бр - же бра - ћо а - мо, а - мо, да се ску - па по - и - гра - мо;
 Ср - би - јан - че, ог - њу жи - ви, ко се те - би још не ди - ви;
 Хер - це - гов - че, не од ла - не, од у - век си ти без ма - не;
 Ој, Бо - сан - че, ста - ра сла - во, твр - да ср - ца, твр - да гла - во;
f
 ти си ка - но кре - мен ка - мен, где ста - ну - је жи - ви пла - мен.
p
 А - о Е - ро, твр - да ве - ро, ко је те - бе јо - ште те - ро,
 ти си ка - но хит - ра му - ња, што ни - ка - да не по - ку - ња.
pp *f* *pp* *f*
 Ко - ло, ко - ло, на - о - ко - ло, на - о - ко - ло!
p
 А - о Срем - че, гу - јо љу - та, сва - ки ју - нак по - сто - пу - та;

Лепа наша домовино IV

У маршу

1. Ле - па на - ша до - мо - ви - но, ој, ју - нач - ка зем - љо ми - ла,

ста - ре сла - ве де - ло - ви - но, да би ваз - да срет - на би - ла!

ми - ла ка' но си нам слав - на, ми - ла си нам ти је - ди - на,

ми - ла, ку - да си нам рав - на, ми - ла ку - да си пла - ни - на.

2. Теци Саво, Драво, теци,
Нити Дунав силу губи,
Куд год течеш свету реци:
Да свој народ Србин љуби,
Док му њиве сунце грије;
Док му рашће бура вије,
Док му мртве гроб сакрије;
Док му живо срце бије.

ОЈ, СЛОВЕНИ V

Умерено

Ој, Сло - ве - ни, јо - ште жи - ви реч ва - ших де - до - ва;
док за на - род ср - це би - је ње - го - вих си - но - ва.
Жи - ви, жи - ви, дух Сло - вен - ски, жи - ви - ће вје - ков` - ма!
За - луд пре - ти, по - нор па - кла, за - луд ва - тра гро - ма;
за - луд пре - ти по - нор па - кла, за - луд ва - тра гро - ма!

2. Језика дар даде нам Бог силни громовити,
Нико дакле не сме нам то благо укради.
Макар на нас навалиле целог света чете, -
Бог је с` нама, ко прот` нама с` њиме хајд` под пете!
3. Нека иста над нама се грозна бура узнесе,
Стена пуца, дуб се лама, земља нек се тресе;
Ми стојимо постојано ка`но клисурине,
Био проклет издајица Слав`ске домовине!

Прошетала Царица Милица VI

Овако се пева "Косовка девојка" и "Смрт мајке Југовића"

НАРОДНА

Лагано

Пева један:

Ој - - ! По - ше - та - ла Ца - ри - ца Ми - ли -

Брујање:

3

ца, и - спод гра - да би - је - ла Кру - шев - ца с' њо - ме ше - ћу до две ми - ле кће -

5 Сви:

ри: Ву - ко - са - ва и ли - је - па Ма - ра.

К'њима језди Владета војвода,
На дорату на коњу добре,
Владета је коња ознојио,
И у б'јелу пену обукао.
Пита њега Царица Милица:
Ој Бога ти кнежева војводо!
Што си тако коња ознојио?
Не виђе ли честитог кнеза,
Господара и мога и твога? И.т.д.

13. Предавачи црквеног певања у Учитељским школама (1881-1941)

Ниш

- Мијат Радосављевић (1881/82)
- Светозар Цветковић (1884/85)
- Живко Бранковић (1886-1896)

Алексинац

- Дамаскин Поповић, јеромонах (1898-1900)
- Милун Ј. Јовановић, ђакон (1898 -1900)
- Ђорђе З. Јовановић, свештеник (1896- 1915. са прекидом од 1898-1900)
- Живојин Ристић, свештеник (12. август-12. новембар 1919)
- Стојан Стошић, свештеник (12. децембар 1919 - 6. фебруар 1920)
- Бранислав Брана Коруновић, свештеник (1920 -1941)

Јагодина

- Јеромонах Дамаскин, (16. март - 28. август 1898)
- Милош Анђелковић, ђакон (1898-1909)
- Драгољуб Д. Поповић (1899-1900).
- Нићифор Јанковић, ђакон (1901-1906)
- Павле Милетић, прота и председник духовног суда у пензији (од 1. септембра 1906. до јануара 1910. године)
- Младен Вукићевић (1912)⁴⁴¹

⁴⁴¹ ПМБ, *Двадесет пет година рада Учитељске школе у Јагодини*, 47; Извештај Учитељске школе у Јагодини 1906/07, 34, 35; ПМБ, *Десет година постојања Учитељске школе у Јагодини*, 107, 105, 41; Јован С. Јовановић: *Споменица*, Ниш 1921, 160; Радивоје М. Петковић: *Краљевско-српска учитељска школа у Нишу*. Просвета, Ниш 1998, 25, 26, 106, 128; Миодраг Спирић: *170 година постојања у народу и за народ алексиначке цркве Свети Никола 1837-2007*. Центар за културу и уметност, Алексинац 2007, 125-128.

14.

УЗДАНИЦА

ВЛАДИМИР Р. ЂОРЂЕВИЋ

Marciale

The musical score is written for a single melodic line in treble clef. It begins with a dynamic marking of *mf* and a tempo marking of *Marciale*. The key signature has two sharps (F# and C#). The score contains several repeat signs with first and second endings. Dynamic markings include *p* (piano) and *f* (forte). There are also accents and slurs used for phrasing. A section labeled 'TRIO' starts on the eighth staff, characterized by a more rhythmic and melodic style.

15. Лазаричке песме из Ниша и околине

I Песма при уласку у двориште

Летели ми, летели,
Девет реда голуби,
И падоше Целатину на дворе,
Ту не беше Целатин,
Већ ту беше госпођа;
На сред двора сеђаше,
На сребрну столицу;
Ситан бисер низаше,
На грло га врзува.

II Песма кмету или старешина

Угрин шета по гори
Са злаћенм калпаком,
Са свилену аздеву.
Питују га невесте:
- Ој Угрине, Угрине,
Од куд' тебе жут калпак?
Од куд сјајна аздева? (лента)
Да л' ти паре дарува,
Је л' ти љуба донела?

III Песма старом домаћину

Цар Костадин седеја
На високи чардаци,
На алови миндери,
И на меки јастаци.
Жуте чизме собува
Па алеви обува,
Опрема се да оди:
На краву ту војну,
Да војује годину,
Да доведе робињу,
Да му шета кроз двори,
Као јелен кроз гору.

IV Песма момку и девојци

Млад ми Стојан коња игра,
Коња игра, цилит меће
И на Станку погледује.
– Станка, Станка, узећу те
Макар дао врана коња,
Врана коња и сокола! -
Одговара танка Станка:
- Не будали млад Стојане,
Недај ником коња врана,
Коња врана и сокола;
Ја ћу теби сама доћи,
У пол' ноћи певајући.

V Песма вереном момку

Савила се купина
Преко девет планина.
То не била купина
Већ то био млад момак.
Гледале га девојке,
Из сред села, из кола.
Говори им момченце:
-О ви моме убаве,
Стасал ли је мој јаглук?
Није момче још стасал,
Ја сам јаглик откала
Али немам свилице,
Да ти јаглук навезем.
Све обиђо свилари,
Али свилу не нађо!
Абер ми је стигнуо:
У недељу да дођем,
Свилу да си набавим,
Јаглук да ти нашарам.

VI Песма испрошеној девојци

Савила се ружица
Преко девет градова;
То не била ружица
Већ то била момица.
Гледао је млад Стојан
Па га мома питава:
- Ој, дилбере, дилбере,
Стасал' ли је мој прстен?
Не је момо стасаја,
Ја сам прстен сковао,
Ал' га нисам позлатил.
Све обиђо златаре,
Ама злато не нађо.
Јутрос абер стигао:
У недељу да дођем,
Злато да си набавим,
Прстен да ти позлатим!

VII Песма женском детету

Гругтала грличица,
На мајкино меко крило.
То не била грличица,
Већ убава девојчица,
Преко – морска љубичица.
Отуд мора доношена,
Да по двору млада шета
Као бела голубица

IX Песма невести

Невестице, росице,
Капни војну на лице,
Да се војно пробуди,
Да ти лице пољуби!

XI Песма момку

Море момче бурменче,
Што бурменски одаше,
Те девојке мамљаше;
На појасе кићене
И с прапорци низани,
Куд год одиш трепериш,
Куд год станеш граориш
И момама говориш:
-Мори младе момице,
Што си туде стојите?
Мом си дому одите,
Да ме младог дворите!

VIII Песма мушком детету

Заспало ми Лаленце
На мајкино коленце
Мајка ми га буђаше:
–Диг' се, диг' се, Лаленце,
Ето иду Лазарке,
'Ће ти капу украдну,
И на капи асприцу
И на аспри златицу;
О златици три кључа
Отвориће три двора
Пустиће ти робиње.
Ко ће тебе дворети
Ко ли мене слушати

X Песма ђаку

Танка Анка цркву мете,
Цркву мете, Бога моли,
Бога моли па говори:
- Дај ми, Боже, свекра попа,
А свекрву попадију
А јунака млада ђака!

XII За момка у туђини

Забележи млад Јоване,
Зелен јавор усред горе,
Па је пошал млад Јоване,
Да војује годину,
Да доведе робињу.
Да му шета по двори
Како јелен по гори.
Зле га књиге стигоше,
Пре нег' била година!
-Врн' се, врн' се Јоване,
Јавор ти је посечен,
Мома ти је одбегла! -
Поврну се Јоване;
Али јавор цветао,
Мома в дому седаше,
Ситан бисер низаше,
На Јована гледаше.

16.

Ем. Попдимитров

КОКИЧЕ

Б. ТРИЧКОВ

Хороводно

Ей, цве - тя - та се сбра - ли във Иг - ли - ки - ни дво - ри,-

та се - дян - ка на - кла - ли и ско - ки - че го - во - рят. пу - ша.

1 - 4 | Край

2. - Кротко, мило момиче,
белоснежнo кокиче,
що се нийде не видиш,
на седянка не идеш?

3. Все дома ли се криеш,
т`нко даре ли шиеш,
ил`си нямаш обуца,
ил`те майка не пуца?

4. - Мили дружки, девойки,
сладки вий песнопойки,
русокоса Иглика,
морава Теменужка,

5. аз дома се не крий,
т`нко даре не шия
и си имам обуца,
но ме мама не пуца.

17.

Л. Каравелов

Хубава си, моя горо

Нар. песен

Умерено

p

Ху - ба - ва - си, мо - я го - ро, ми - ри - шеш

на мла - дост. Ху - дост. но

mf

все - ля - ваш всър - ца - та ни са -

мо скръб и жа - лост. но лост.

2. Който веднаж те погледне
той вечно жалее,
че не може под твоите
сенки да изглее.
3. А комуто стане нужда
веч да те остави,
той не може дорде е жив
да те заборава.
4. Твойте буки и дъбрави,
твойте шуми гъсти

- и цветята, и водите,
агнетата тлъсти.
5. И божурът, и тревите,
и твойта прохлада -
всичко, казвам, понякогаш
като куршум пада
6. на сърцето, което е
съкогаш готово
да поплаче, кога види
в природата ново.

Тишина нема влада свуд

ИСИДОР БАЈИЋ

Largo

1. Ти - ши - на___ не - ма вла - да свуд, на___
га - на___ че - кам у - за - луд, ал'_

мо - ме ср - цу___ студ._____ Дра -
ње - га не - ма___ ту._____ Он

дру - гу___ љу - би,___ гр - ли___ сад, а___

ме - ни ства - ра___ јад._____ Он___

2. Кад сунце жарко скрије трак,
кад густе падне мрак,
кад бледи месец даје знак,
мирно спава свак.

19.

Георги Кирков

Работническа песен

РАДОСИНА

Марш

Ра - бот - ни - ци, ра - бот - нич - ки, от вси стра - ни спло - те - те се! Ра - бот - ни - се! На - пред, дру - га - ри, сме - ло, гра - де - те наш - то ве - ли - ко де - ло! На - де - ло!

2. Да работим и да творим,
работника да просветим!
Напред, другари, смело,
градете нашто велико дело! } 2

3. И знамето, червеното,
свободно нека да се вей!
Напред, че днес е време,
за свободата си да умреме! } 2

20. Двогласне композиције српских, хрватских и словеначких аутора за основне и грађанске школе

A-be-ce, kuku, lele!

(Tekst pučke poezije iz Bosne)

B. ŠIROLA

Molto largo

A - be - ce, — ku - ku - ku - le, — pu - na ku - ća dje - či - ce,
 hlje - ba ni - ti mr - vi - ce, a - b - c, — ku - ku - le - le. —

Чобаница

(Дечја игра)

Б. ЈОКСИМОВИЋ

Allegro

За - бли - ста - ла зо - ра пла - ва ми - ле - на, ми - ле - на,
 Од цве - ћа је сва ли - ва - да ша - ре - на, ша - ре - на.
 За - бли - ста - ла зо - ра пла - ва ми - ле - на,
 Од цве - ћа је сва ли - ва - да ша - ре - на.

Прпев:
 Ха - јте
 Ха - јте, хај - те, да и - гра - мо, срп - ске пе - сме да пе - ва - мо, да пе - ва - мо.

2. Оживело цело село весело,
Путем хита стадо бело пребело.
3. За стадом је чобаница Милица,
Насмејана светла лица вредница.
4. Низ леђа јој очешљана витица,
За појасом ишарана преслица.
5. У руци се њеној крије вретено,
У грудима срце бије искрено.
6. Овце чува преде жицу вретеном,
Да опреде кабаницу брату свом.

Как` да стојам мамо

Са вардарских страна

КОСТА П. МАНОЈЛОВИЋ

Мирно, широко и изразито

Soprano

Alto

p

Оф, _____ Оф, _____ Оф,

S.

A.

f *Con dolore, широко*

Как` да сто - јам, ма - мо, как` да гле - дам, оф, ле - ле,

pp

S.

A.

как` да сто - јам, ма - мо, как` да гле - дам, _____ оф! _____

S.

A.

mf *con espressione*

Пу-сто да је, ма - мо, мој-то ли - бе, оф, ле - ле, пу-сто да је ма - мо,

mf *melodia ben marcato*

S. мој - то ли - бе, — оф! Мој - то ли - бе, ма - мо

A. *f* *melodia ben marcato*

S. в`ту - њи ра - це, оф, ле - ле, мој - то ли - бе, ма - мо, в`ту - њи ра - це,

A. оф,

poco rit.

S. оф, Ту - њи ра - це, ма - мо, ја - бан - ци - ски, ја - бан - ци - ски, ма - мо,

A. *p*

a tempo *cresc.*

S. дру - го вер - ски. Как` да сто - јам, ма - мо, как` да гле - дам, оф, ле - ле,

A. *pp*

Мирно, лакше, широко и све тише

S. как` да сто - јам, ма - мо, как` да гле - дам, — оф!

A.

Молитва за куцу Чапу

МИЛАН БАЈШАНСКИ

Largo ma non troppo (M.M. = 50)

Бо - же чу - вај на - шу ку - цу Ча - пу на - шу
 мај - чи - це мо - ја мо - ли и

ој, мај - чи - це мо - ли и
 ти да нам ку - цу

sempre legato
 ти м (мумлање)

Бог за - шти - ти на - шу ку - цу

на - шу Ча - пу мај - чи - це мо - ли и ти

мај - чи - це мо - ли и ти

Бо - га мо - ли мај - чи - це

Бо - га мо - ли мај - чи - це
 мај - чи - це

con dolore
 За - што је бол - на ој! мај - чи - це

un poco più mosso
 ка - да је во - лим од не - ба па до зем - ље

un poco rit.
 ка - да је во - лим ја од не - ба па до зем - ље

a tempo
 мај - чи - це мо - ли и ти.

Невена, Невена

Б. ЈОКСИМОВИЋ

Не - ве - на, Не - ве - на, се етро мо - ја ме - де - на! Што си цве - ће
Ра - дој - ко, Ра - дој - ко, мо - јазлат - на ја - бу - ко! Ја сам цве - ће
Не - ве - на, Не - ве - на, се етро мо - ја ме - де - на! О - да - кле су
Ра - дој - ко, Ра - дој - ко, мо - јазлат - на ја - бу - ко! С`Ва - рда - ра су

до - не - ла за што ве - нац о - пле - ла, за ког` си га спре - ми - ла?
до - не - ла и ве - нац сам о - пле - ла, за ју - на - ка спре - ми - ла.
ју - на - ци, ко - је зе - мље во - јни - ци, с`ки - ме су се бо - ри - ли?
ју - на - ци, Ср - би - ји - ни во - јни - ци, Тур - ци - ма се бо - ри - ли.

Pesem nagajvka

O. Župančič

ANTON LAJOVIC

Zi - ma, zi - ma be - la vrh go - re se - de - la, vrh go - re se - de - la,

pa ta - ko je pe - la, pa ta - ko je pe - la: da bo Mir - ka vze - la, da bo Mir - ka

vze - la, ker on nič ne de - la, ker on nič ne de - la, ker on nič se ne u -

či, ča - ki, ča - ki, Mir - ko ti, ča - ki, ča - ki

Mir - ko ti, ča - ki, ča - ki Mir - ko ti, ča - ki, ča - ki

Mir - ko ti, ča - ki, ča - ki Mir - ko ti, ča - ki, ča - ki Mir - ko ti!

Radojica mali

(Pučka dječja rugalica)

B. ŠIROLA

Vivo

f Ra - do - ji - ca ma - li cic - va - ru si va - ri u ze - le - noj
Ra - do - ji - ca ma - li cic - va - ru si va - ri

tra - vi na lje - sko - voj gra - ni ha ha ha ha ha
u ze - le - noj tra - vi na gra - ni ha ha ha ha ha

Savi šija

(Pučka brojlica)

B. ŠIROLA

Presto U - a - l - o - l - o - l - o - l - o - e *Meno* Sa - vi ši - ja, pre - vi ši - ja,
f *p*

sa - vi kost te pod nos *Grazioso*
Du - do - la, don - do - la, šiš - ka - la, biš - ka - la,

čav - rin, tur - čin, bur - čin, ka ka ka ka - fu - rin.
čav - čin čav - rin, tur - čin, bur - čin, ka ka ka - fu - rin.

Savila se grana jorgovana

(Tekst pučke poezije iz Bosne)

B. ŠIROLA

Andante

Sa - vi - la se gra - na jor - go - va - na sa - vi - la se i od - lo - mi -
Sa - vi - la se gra - na od - lo - mi - la
la - se, pa u - bi - la tri čo - ba - na mla - da.
se, pa u - bi - la tri čo - ba - na mla - da.

2. Prvog žali majka i babajko,
Drugog žali bratac i sestrica,
A trećega nitko niotkuda.

Сунце зађе

Српска народна мелодија

ВЛАД. Р. ЂОРЂЕВИЋ

Сун - це за - ђе за не - вен, за го - ру,
сун - це за - ђе за не - вен, за го - ру.

Јунаци се из мора извозе,
Бројала их млада Ђурђевица,
Све јунаке на број набројала,
До три своја добра не наброји:
Прво добро Ђурђа господара,
Друго добро ручнога девера,
Треће добро брата рођенога.

За Ђурђем је косу одрезала,
За девером лице изгрдила,
А за братом очи извадила.
Косу реже, коса гушћа расте,
Лице грди, лице лепше расте,
Али очи не могу израсти,
Нити срце за братом рођеним.

У пролеће

ВЛАД. Р. ЂОРЂЕВИЋ

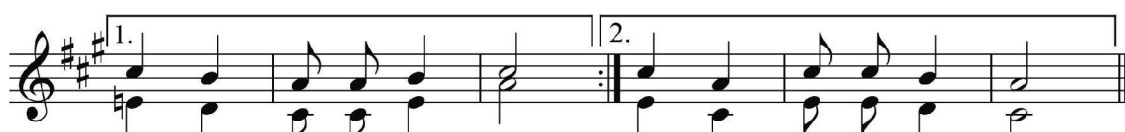
У маришу

Птице: Е-во нас о-пет зе-ле-ни бре-же, у дво-ре тво-је свра-ћа-мо ми,

да о-пет зра-ке ди-ше-мо све-же и да нам

пе-сма ве-се-ла ври. пес-ма ве-се-ла ври.

Брег:

До сад си самац суморан био,
Чуо си кад кад гавранов глас,
Од сад' ћеш бити домаћин чио,
Често ћеш, често, слушати нас.

Неверни роде, ниски, малени!
Дружења твога не тражим ја,
Тек сада опет, долазиш к'мени
Кад ми је пуна дворана сва.

И до сад нисам ја самац био,
Ма да ми празан бејаше луг,
Ор'о је сури ту гнездо свијо,
Он ми је био мој верни друг.

V Samoti

Anton Vogrinec

MIHOVIL LOGAR

Ro - ži - ca je roz - cve - te - la, roz - cve - te - la. Tam vsa - mo - ti
gla - vi - co
je duh - te - la, je duh - te - la, gla - vi - co je kla - nja - la, in o
Pa si ro - či - co du -
sre - či je sa - nja - la, sa - nja - la. Pa si -
hte - čo, Po ži - vlje - nju hre - pe - ne - čo, Buj - ni je o
ro - ti - co du - hte - čo, Po ži - vlje - nji hre - pe - no - čo, Buj - ni je o
bjel ple - vel, Mla - do ži - vlje - nje vzal mla - do ži - vlje - nje vzal
bjel ple - vel, Mla - do ži - vlje - nje vzal, mla - do ži - vlje - nje vzal.

Вивак

СТЕВАН СТ. МОКРАЊАЦ

Умерено

Ви, ви, на стра - жи смо ми. *p* Ви, *p*

Ви, Ви, на стра - жи смо ми. Ви,

ви, на стра - жи смо ми ви, ви, ви,

— Ви, на стра - жисмо ми. Зе - ле - ни се на - ше пер - је

ви, ви, ви. *mf* Зе - ле - ни се на - ше пер - је а бли - ста се

а бли - ста се ко би - сер - је, ви, ви, ви, ви, ви,

ко би - сер - је, *f* *Широко* *Мало живље*

ви, а на гла - ви пер - ја - ни - ца то се зо - ве

росо rit. *Темпо I* Ви, *p* ви, на стра - жи смо ми.

стра - жар ти - ца. *mf* Ви, *pp* Ви, на стра - жи смо ми.

Ви-ви-ви! Ви-ви-ви!
 На стражи смо ми.
 Ко ј' без пушке може проћи
 Али ловац не сме доћи
 Ако дође, залуд труди,
 Стража цикне, све пробуди.

Ви-ви-ви! Ви-ви-ви!
 На стражи смо ми.
 Ми смо спасли многе птице
 Многе птице и зверчице,
 Те нас свако радо гледи
 Добра стража много вреди.

21. Наставни план и програм за основне школе из 1925. године

Световне песме			Црквене песме	
1. разред	<i>за мушке</i>	<i>за женске</i>	Амин Господи помилуј Подај господи И вејех и веја И духови твојему О имени господни Слава тебје Господи	
	Јагње моје Добар ђак Несташни дечаџи Хвала Богу	Лутко моја Ја сам добре воље Благо нама тицама Сунце зађе		
2. разред	<i>за мушке и женске</i>		Свјати Боже Милост мира Имами ко Господу Оца и сина Тјело Христово Буди имја Господне Господ Воцарисја	
	Челица Киша Четири годишња времена Јеленче Моје село Пошетала Царица Милица			
3. разред	<i>за мушке</i>	<i>за женске</i>	<i>заједничке</i>	Једин Свјат Тебе појем Рождество твоје Општеје воскресеније Христот воскресе
	Радо иде Србин у војнике У ранама Лепа наша домовино Док је нама Соколови моји тићи	Лет, лет, тичице мале Ој пролеће Сестра брат на вечеру звала	Ускликнимо с љубављу Смрт мајке Југовића Јарко сунце одскочило	
4. разред	<i>за мушке</i>	<i>за женске</i>	<i>заједничке</i>	Оче наш Слава - благослови душе Слава – јединородни сине Благословен грјади Видјехом свјет истини Амин да исполњатеја Во Јордање Тропар храма који се слави и тропар на Тројице
	Ој Словени Долине тутње Онамо, онамо Бранково коло Боже братимства Воденично коло Српско оро од Зар. Р. Поповића	Ја сам млада Српкиња	Химна Косовка девојка Уз'о деда свог унука	

22. Песме Драгољуба П. Илића

Мали морнар

- Текст: Иванка Торле, Сплит -

ДРАГ. П. ИЛИЋ

Andante

mf

Ал` се не - бо пла - ви љу - би - цом_ у тра - ви,

f

ал` се мо - ре ље - ска, уз_ о - ба - лу плѐ - ска; плѐ - ска.

1. 2.

Мали морнар

1. Ал` се небо плави љубицом у трави, ал` се море љеска, уз обалу плѐска.
2. А дечарац мали, као да се шали, приправља лађицу, из стола ладицу*
3. Баца је у море, она му не тоне; руке су му весла по рибицам` треска.
4. А рибице луде, иза сна се буде, и дјечарца гледе, како мирно греде.
5. Не завесла мали, а шајка се свали, њега вал заноси, он њему пркоси.
6. Подигне се горе, над то плаво море, и од миља скаче, а вода га плаче.

* Ладица = Фијока

Љетна зора

- Текст: Антун Ј. Катунар, Загреб -

ДРАГ. П. ИЛИЋ

Vivo

f

На врх жбу - на ру - жи - но - га сла - вуј зо - ру бу - ди,

mf

а пу - по - љак за - ча - ра - ни залеп - ти - ром жу - ди; жу - ди.

1. 2. *rit.*

Љетна зора

1. На врх жбуна ружинога Славуј зору буди, А пупољак зачарани За лептиром жути.
2. Повјетарац тихо пири, Снено лишће нија ... Поздравницом песмом шева Сунцу се узвија.
3. Росица се зрелим класјем У сто боја слива ... - Краљица то ноћас просу Бисер широм њива! ...

Топлички Усташ

ДРАГ. П. ИЛИЋ

Andante

И - гра ли о - ро, То - до - ро?

И - гра - ло ла - ни, Бо - ја - не.

Крај црк - ве до - ле код бре - ста,
па ка - ко та - да још пре - ста,

ни - ка - да ви - ше, Бо - ја - не!

Крај
Сад збо - гом ос - тај и мно - го
по - здра - ви се - ло, То - до - ро,

па ја - ви, те - ши, сло - бо - ди.

Зар та - ко бр - зо, Бо - ја - не?

Но - ђас још до - кле не зи - ну,
и пр - ви пет - ли пред зо - ру,
мо - рам да стиг - нем вој - во - ди,

ritardando
у цр - ну Гај - тан пла - ни - ну.

Биљана

(народна мелодија)

ДРАГ. П. ИЛИЋ

Лагано

Би - ља - на плат - но бе - ле -
ше, на О - хрид - ски - те из - во -
ри, Би - ља - на плат - но бе - ле -
ше, на О - хрид - ски - те из - во - ри.

Биљана

1. Биљана платно белеше
На Охридските извори.
2. Ми поминаха винари,
Винари, Белограђани.
3. Винари, Белограђани,
Кротко терајте карвану.
4. Кротко терајте карвану,
Да не ми платно згазите.
5. От ми је платно даровно,
За свекер и за свекрва.
6. Биљано, момо убава,
Ако ти платно згазиме,
7. Са вино ће га платиме,
Са вино, љута рађија.

Дуплирани наслови (изнад нотног материјала и литерарног текста) налазе се у неким песмама у оригиналној грађи, па су у овом раду тако и наведени.

Звездано јато

Текст: Јован Јовановић - Змај

ДРАГ. П. ИЛИЋ

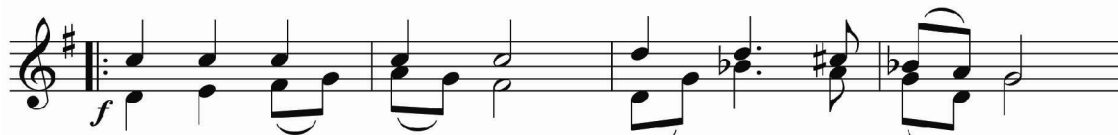
Лагано

1. Куд гле - даш че - до, куд гле - даш зла - то?

У ве - дро не - бо, у зве - зда ја - то.

О - чи - це ди - жеш у пла - во мо - ре,

ру - чи - це ши - риш о - на - мо го - ре.

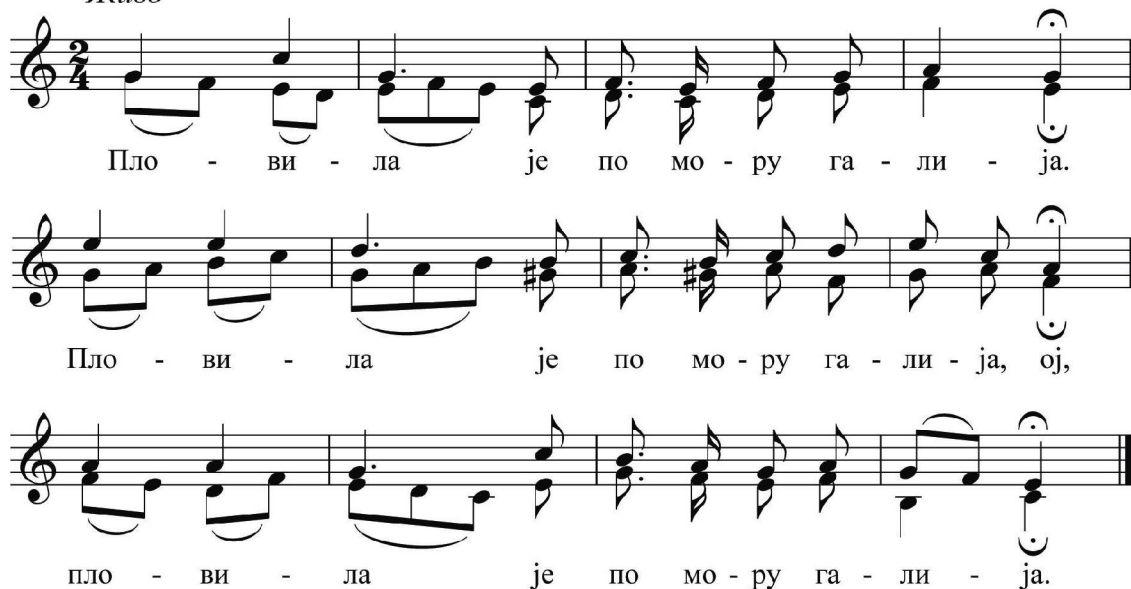
2. Над тобом стоје
Висине свете,
Жељице твоје
Онамо лете.	3. И кад се олуј`
Завитла љути,
И кад ти облак
Небо замути.	4. Знај, да је облак
Рока краткога,
А више звезда
Да има Бога.	5. Ох, тако, тако,
Учи се само
Оком и душом
Гледати тамо.
Ох, тако, тако,
Учи се само
У свако доба
Гледати тамо.	Знај да је небо
- То плаво море -
Знај, да су звезде
И онда горе.	Управљај очи
Ка оној стази,
Јер по тој стази
Утеха слази.	Јер мајке нећеш
Имат до века,
А небо увек
Даће ти лека.

Пловила је ...

Народна мелодија

ДРАГ. П. ИЛИЋ

Живо

Пло - ви - ла је по мо - ру га - ли - ја.

Пло - ви - ла је по мо - ру га - ли - ја, ој,

пло - ви - ла је по мо - ру га - ли - ја.

Пловила је ...

Пловила је по мору галија,
На галији окован делија.
Питала га с прозора девојка:
"Чим ти храниш своје соколове;
Чим их храниш, чим ли их напајаш?"
"Бисер круним, соколове храним,
Сузе роним, соколове појим,
Косу режем, соколове вежем."

Песма Јована Бабунског

(народна мелодија)

ДРАГ. П. ИЛИЋ

Живо

f Срп - ска ми тру - ба за - тру - би.

mf Срп - ска ми тру - ба *f* за - тру - би.

спрем - те се спрем - те чет - ни - ци!

Песма Јована Бабунског

Српска ми труба затруби: спремте се, спремте, четници!
Спремте се, спремте, четници, силна ће борба да буде.
Најнапред иде, пред четом, Јован Бабунски, војвода.
А за њим иде, пред четом, Васиљ Велешки војвода.
Српска ми труба трубаше, Дреново село гораше.

Химна

Срба, Хрвата и Словенаца

- Текст: М.Николић-Расински -

ДРАГ. П. ИЛИЋ

Свечано

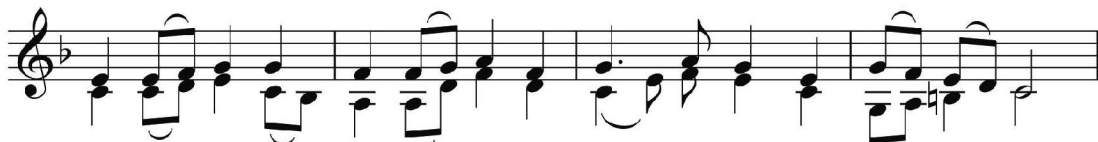
У дре - но - ме Бе - о - гра - ду у - век и - сти зво - ни_глас:
У За - гре - бу и Љуб - ља - ни од - је - ку - је и - сти_глас:

"Са За - гре - бом и Љуб - ља - ном и - ста љу - бав спа - ја_нас".
"Сло - га_нам је с'Бе - о - гра - дом сад и у - век моћ - ни_спас".

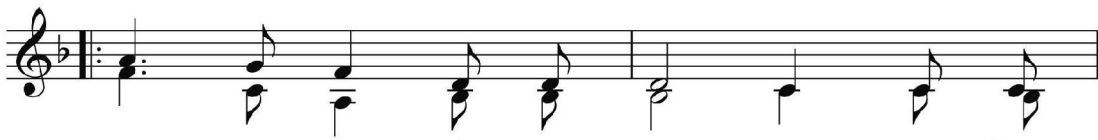
Наш Бе - о - град и наш За - греб и_Љуб - ља - на наш је крас,

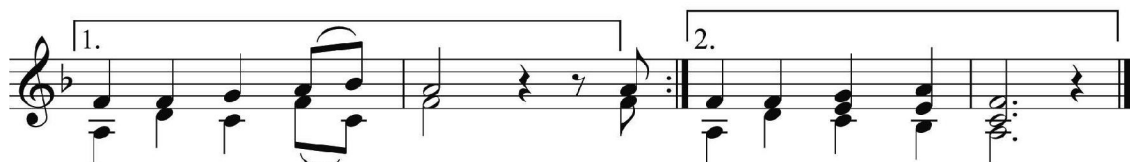
свуд је_та - мо на - ша_сла - ва и бу - дућ - ност сви - ју_нас.

Бо - же чу - вај брат - ски на - род и по - слу - шај ње - гов глас. По -

жи - ви нам А - лек - сан - дра, хра - брог

кра - ља сви - ју_нас! По - кра - ља сви - ју нас!

Ми удрије ...

(народна мелодија)

ДРАГ. П. ИЛИЋ

Умерено

Ми у - dri - је то - па - ни - те, рум - ба, рум - ба -

те, рум - бам - ба. Се со - бра - ли сва - то - ви - те, рум - ба,

рум - ба, рум - ба, рум - бам - ба, рум - ба, рум - бам - ба.

Запалије лулињата,
Ми вјаније мулињата,
Ке ми одат по невеста,
По невеста преко Вардар.

Ми зароси ситна роса,
Ми надојде голем Вардаар,
Ми однесе невестата,
Невестата и деверо.

Викна зето да ми плаче:
Дека ми је невестата?
Ришна зето да го бара (тражи),
Силен Вардар го однесе.

Зимска песма

- наша народна мелодија -

Хармонизирао: ДРАГ. П. ИЛИЋ

Брзо и весело

Зи - ма је већ при - спе - ла, у - му - к'о је гај,

а ми де - ца ве - се - ла у со - би - цу, хај!

Ни - на, не - на, ни - на - на, ни - на, не - на, ни - на,

ми смо де - ца ве - се - ла, и а - ко је зи - ма.

2. Певамо и играмо
И скачемо, хај!
Весело и живахно,
Као да је мај.

Нина, нена ... итд.

3. Нека бесне ветрови,
Нек' снег пада дост'!
Ипак зиму се воли,
Мио нам је гост.

Нина, нена ... итд.

23. Песме Јордана Костића

Осу се небо

ЈОРДАН М. КОСТИЋ

Лагано

О - су се не - бо зве - зда - ма,

о - су - се не - бо зве - зда - ма.

Осу се небо звездама,
И равно поље овцама.
Звездама нема Данице,
Овцама нема чобана,
Сем једно дете Радоје.

И оно мало заспало.
Буди га сестра Јелица:
- Устани, брате Радоје,
Овце ти за брег зајоше!

Ђаче Повардарче

(Н. Ресуповић)

ЈОРДАН М. КОСТИЋ

Умерено

Син сам слав - ног на - шег ју - га, с' по - вар - дар - ја — ди - жем глас,
У сплет брат - ски друг до дру - га, сти - га - о је — ра - да час,

бра - ћу дру - гих ба - но - ви - на, са по - кли - ком здра - вим ја:

Не - ка цве - та до - мо - ви - на, ле - па Ју - го - сла - ви - ја,

не - ка цве - та до - мо - ви - на, ле - па Ју - го - сла - ви - ја.

Она зове све синове,
На приљежан, сложан рад,
Да зидамо дворе нове,
И дижемо чврсти град.

Југословенче сам мало,
Науком се оружам,
Када буде затребало,
Да свој део раду дам.

Свирајка у Рајка

Текст: Мих. Д. Петковић

ЈОРДАН М. КОСТИЋ

Живо

У на - ше - га Рај - ка див - на је сви - рај - ка,
што је рет - ко и - ма ме - ђу врш - ња - ци - ма.

Сва је о - ки - ће - на, ср - мом у - кра - ше - на.

Кад у њу ду - дук - не, све жи - во у - мук - не.

Тру - пи, тру - пи,
Тру - пи, тру - пи, тру - пи, тру - пи, све жи - во у - мук - не,
тру - пи, тру - пи,
тру - пи, тру - пи, тру - пи, тру - пи, све жи - во у - мук - не.

The musical score is written in 2/4 time with a key signature of one flat (B-flat). It consists of five systems of music. Each system has a vocal line with lyrics and a piano accompaniment line. The first system starts with a dynamic marking of 'f' and a tempo marking of 'Живо'. The lyrics are in Cyrillic. The second system continues the melody. The third system has a repeat sign at the beginning. The fourth system also has a repeat sign. The fifth system ends with a double bar line and repeat dots.

2. То у целом крају, Ко год глас јој чује,
Сви људи причају. Он алали му је:
Истина је стара, Алал Рајку мајка,
Она вреди пара. и таква свирајка.

Краљевићи

Текст: П. Богдановић

ЈОРДАН М. КОСТИЋ

Со - ко - ло - ви, ми - ли ти - ћи,
де - ца на - ша слав - на.
Пе - смо мо - ја где ћеш сти - ћи,
од Ко - со - ва рав - на, рав - на.

2. Косово је тужно поље,
Повеснице давне,
Песму ову знаће боље,
Наше горе тавне.
3. А ја песмом хоћу дићи,
Три сокола славска,
Да су здраво Краљевићи,
Деца рода красна.
4. И са њима добра деца,
Отаџбине лепе,
Нек их сунца и месеца,
Вечни зраци крепе!

Јован Удицки

Здраво школо

ЈОРДАН М. КОСТИЋ

Здра - во да си шко - ло ми - ла, е - во тво - јих, е - во тво - јих Ћа - ка,

до - ла - зе ти сад од мо - ра, све - жи, ду - ха ја - ка,

до - ла - зе ти сад од мо - ра, све - жи, ду - ха ја - ка.

Тра, ла, ла, ла, ла, ла, ла, ла, тра, ла, ла, ла, ла, ла.

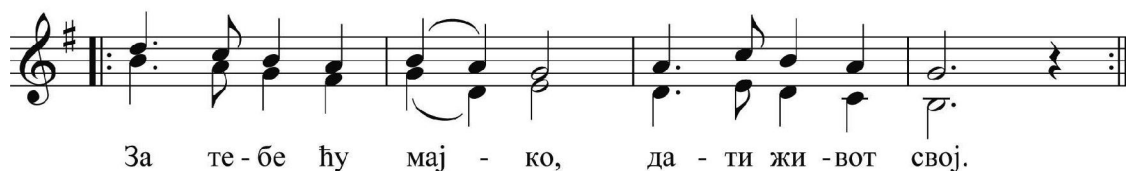
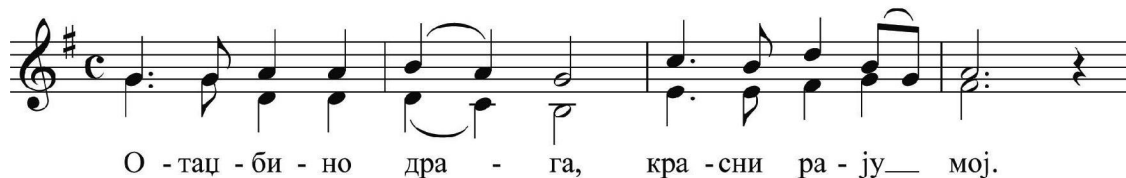

Тра, ла, ла, ла, ла, ла, ла, ла, тра, ла, ла, ла, ла, ла.

2. Одморни смо, ни бриге нас.
Лекција ће ићи.
И на игру моћи ће се,
По час који стићи.	4. Биће воље, биће снаге,
Шта нам друго треба?
Где је тога ту ће стићи,
И благослов с`неба.
3. Све ћемо се опет снаћи,
На сложноме раду.
Књига ће нам да испуни,
Сваку нашу наду.	5. Молимо те, зато, Боже,
Дај нам здравља само,
Да никада у свом послу,
Ми не малаксамо.

Отаџбини

ЈОРДАН М. КОСТИЋ

1. Отаџбино драга,
Красни рају мој,
За тебе ћу мајко,
Дати живот свој.

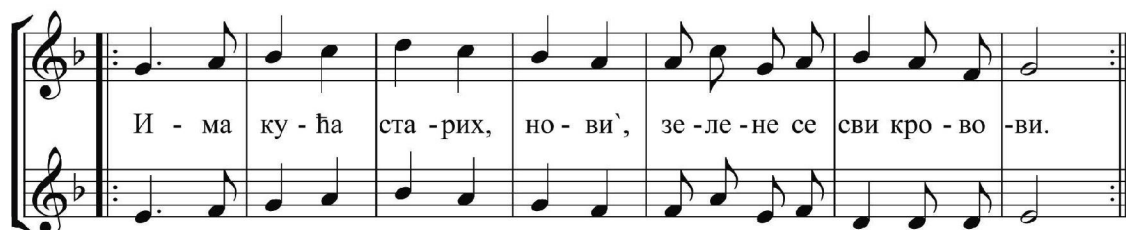
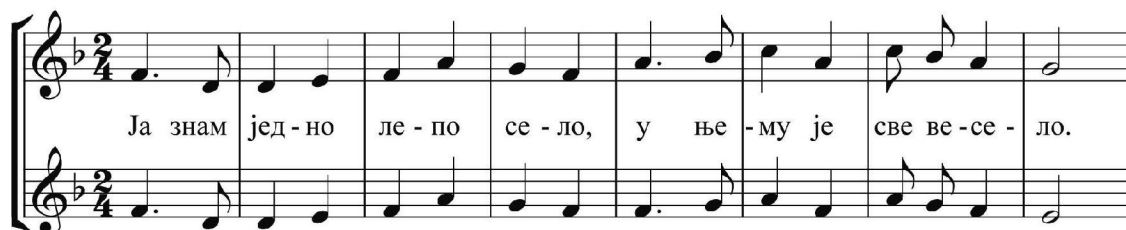
2. Нека душман знаде,
Кога имаш ти,
Синови ће тебе,
Верно чувати.

3. Да те Господ чува,
Молићу се ја,
Нека живи вечно,
Југославија!

Г. Ст. Обрадовић

Шума

ЈОРДАН М. КОСТИЋ

ИЦИНА ВОЖЊА

Текст: Мих. Д. Петковић

ЈОРДАН М. КОСТИЋ

Живо

Ћи, ђи, ђи, ђи, ђи, ђи, ђи, ђи, ђи,

Се - о И - ца у ко - ли - ца, ко - ја Рун - дов ву - че,
ђи, ђи, ђи, ђи, ђи, ђи, ђи, ђи, ђи,

Ћи, мој бе - ли, он му ве - ли, да бич не фи - ју - че,
ђи, ђи, ђи, ђи, ђи, ђи, ђи, ђи, ђи,

Ћи, мој бе - ли, он му ве - ли, да бич не фи - ју - че.
ђи, ђи, ђи, ђи, ђи, ђи, ђи, ђи, ђи.

Само право лети здраво,
К'о из пушке тане;
Ако нећеш да се крећеш,
Зло ће да те стане.

Па љут хукну, бич фијукну,
Пас пожури доста;
Узда паде у комаде,
- Воз на месту оста.

24. Музичке сцене Јордана Костића

Три сина

(Д. Брзак)

Песма с рецитованем -
Компоновао и удесио: Ј.М.КОСТИЋ

Moderato

Хра - ни мај - ка три ју - на - ка, дич - на по - но - сна, дич - на по - но - сна,
Хра - ни - ла их ста - ра мај - ка срет - на ра - до - сна, срет - на ра - до - сна.

Крај

Бо - же да - руј сва - кој мај - ци так - ву сла - ву та - кав плод,

да сло - бо - де свет - ле зра - ци, о - ба - сја - ју сав наш род.

ХОР:

Храни мајка три јунака,
Дична, поносна.
Хранила их стара мајка,
Сретна, радосна.

ДЕВОЈЧИЦА:

Трпела је много зала,
Много тегоба,
Док је децу отхранила,
Мајка сирота.

Кад су деца кршна била,
К'о бор убави,
Мајка их је отпремила,
У бој крвави.

"Здраво пошла, децо моја,
Моји орлови,
Буд'те храбри усред боја,
као лавови.

Борите се своје роду,
Роду мученом,

Борите се за слободу,
Роду паћеном.

И одоше храбри синци,
Чили, весели.
И одоше осветници,
Сиви соколи.

Али, авај! Сред мегдана,
Усред покоља,
Погибоше од сто рана,
Сва три сокола.

Кад је мајка то сазнала,
Није плакала,
Већ је барјак дохватила,
Па је бризнула:

ХОР

"Боже даруј свакој мајци,
Такву славу, такав плод,
Да слободе светле зраци,
Обасјају сав наш род.

Зека Зечић и Јешко Јежић

- музички дијалог за мушку или женску децу -

ЈОРДАН М. КОСТИЋ

Легато

Ј. Ј. - Па реци ми, пријатељу,
Ту твоју незгоду!
З. З. - Био сам ти, знај, да скачем
У најдубљу воду.
Ј. Ј. - А шта те је то нагнало
Да у воду скачеш,
И у хладним таласима
Грозну смрт да нађеш?
З. З. - Додија ми, брате Јешко,
Овај живот клети;
Сви ме гоне, сви ми прете -
Сваки ми се свети.
Свакога се, Јешко, плашим,
Боље да ме није;
Од скакога, брате, стрепим,
Да ме не убије.
Ј. Ј. - А зашто се не удави?
Ваљда се уплаши?
Ил' те, можда, неко спаси,
Кажи, ми смо наши.

З. З. - Мислио сам да с' од мене
Баш нико не боји.
Данас видех, хвала Богу:
Ствар друкчије стоји.
И од мен' се неко плаши,
К'о од неке бабе.
Знаш ли ко је? Нико други,
Него младе жабе.
Поскакаше све у воду,
Кад видеше мене;
Мисле да сам сила нека -
Јаднице малене.
Ј. Ј. - Па да частиш, зеко драги,
Кад ствар тако стоји.
З. З. - Хајде самном, добри Јешко,
На залогај који.

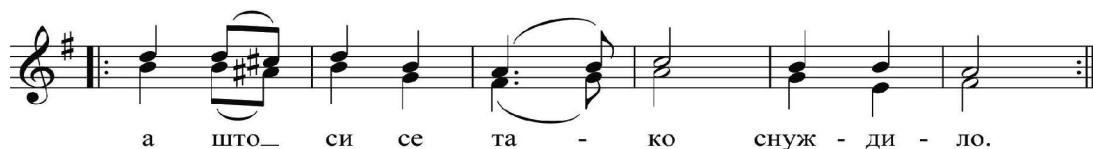
После овога, загрле се и "отпеваају"
исту мелодију са речима: "Тралала",
и весело одјуре са позорнице.

Пастирче

(народна)

ЈОРДАН М. КОСТИЋ

- Сличица с певањем -

* пратња флауте или фруле

ЈЕЛИЦА:

Пастирче младо, премило,
А што си се тако снужило?
Да л' ти је стадо нестало,
Или ти је срце клонуло?

ЈОВА:

Стадо је моје потпуно,
Само ми је срце клонуло.
Три дана седним ја овде,
А стадо ми пасе крај воде.

25. Песме других учитеља објављиваних у дечјем часопису „Зорица“

У берби

- Текст: Богумил Тони -

ВОЈ. М. ПОПОВИЋ

Moderato

p Ми ће мо у бр - да где ви - но - град зри,
где још сун - ца и - ма и по - пев - ка ври,

Vivo

ла, ла, ла. ла. ла, ла, ој,
Ој, ла, ла, ла, ла, ла, ла ла, ла,

rit.

ла, ла, ла, ла, ла, ла, ој,
ој,

2. Слађано се грожђе,
Румени на лози,
Браћемо га данас,
У срећи и слози.

3. Наш је деда уз'о,
Своју пушку стару,
Можда ће ког птића,
Затећи у квару.

4. Ал` ако и неће,
Пасти птић са гране,
Главно да се прасак,
Чује на све стране.

Шумадинче

Текст: П. Богдановић

ПЕТАР ПЕКИЋ

Поносно

Ја сам ђа - че Шу - ма - дин - че, о - тац - би - не вер - ни друг.
До - ђи ме - ни, дич - ни син - че, у Руд - ни - чки сла - ве луг.
Од Мо - гле - на до За - гор - ја, фру - лом здра - вим це - ли род;
Да низ рав - ни и кроз гор - ја, мир - но жа - ње злат - ни плод.

Дођи брале с`врх Триглава,
У мој Горски бели двор,
Где сештује стара слава,
На јуначки договор.

Кликни вило са Вардара,
Да ти чујем песме јек.
Конавка је твоја стара,
Одњихала овај век.

Заблистаће усред мира,
Нашег орла царски трон,
А с`рудничких манастира,
У славу ће јекнут звон.

Дођи брате са Јадрана,
Сине мора плаветна.
Света мис`о на душмана,
Нек` нам буде заветна.

Пролећно орање

Текст: Драгољуб Илић

СТ. П. КОРУНОВИЋ

Умерено

Хај - те во - ци мо - ји, ши - ром по - ље сто - ји,
о - че - ку - је плуг; ле - па зем - ља че - ка а ноћ из да - ле - ка
о - ба - ви - ја, о - ба - ви - ја луг, о - ба - ви - ја луг.

Земља ми је благо,
Све камење драго.
Шта је према њој?
Оно ситно жито,
Што се њише вито,
То је накит мој.

И онај што ради,
И тај што не ради,
Погледају сад.
На широко поље,
На зелено доље,
На ратарев рад.

У недарца земље,
Ми бацимо семе,
Које даје плод.
Пролеће је благо,
Па исклија лако,
Позлаћени род.

Хајте, воци моји,
Широм поље стоји,
Јоште мало, хој!
Лепа земља чека,
А ноћ из далека,
Шири вео свој.

Мали Јова

(речи од Јове Јовановића Змаја)

В. НИКОЛИЋ

Allegretto

Ма - ли Јо - ва је - ди - о се што је
та - ко, што је та - ко ма - ли, што је та - ко ма - ли.

1. Мали Јова једио се,
Што је тако мали,
Попео се на столицу,
Па се висок хвали.
Мали Јова силом хтеде,
Да је човек стари.

2. Ма метнуо - преко носа -
Неке наочари.
Једио се - мали Јова, -
Што нема бркова,
Нагарио науснице:
"Сад сам чика Јова!"

Мој дом

Речи од Владимира Назора

ДРАГ. ТИХИЋ, учитељ

1.
Ста - ри до - ме о - ца мо - га, ста - ри до - ме
Ми - о ми - је сва - ки ку - так,

1. 2.
де - де мог. сва - ки ка - мен зи - да твог.

2. Стари доме оца мога,
Стари доме деда мог,
Вазда био чврст к'о камен,
И добри те чув'о Бог.
3. Ја у теби још не видех,
Злата, свилу и мрамор,
Ал' си за ме ипак лепуи,
Него што је царски двор.
4. Мио ми је сваки прозор,
Мио ми је кућни праг,
И на крову димњак црни,
Срцу моме увек драг.
5. У теби ме мајка роди,
У твој крилу растем ја,
Босиље у лонцу мири,
На огњишту ватра сја.

Успаванка

БОРА ИЛИЋ

У ти - хој но - ћи спа - ва зла - то мо - је,
А ме - сец си - ја и ср - це му гре - је,
а зи - ма лед - на па - ху - љи - це ве - је, ве - је.

Дуни, дуни

Текст: Мил. Стаменић

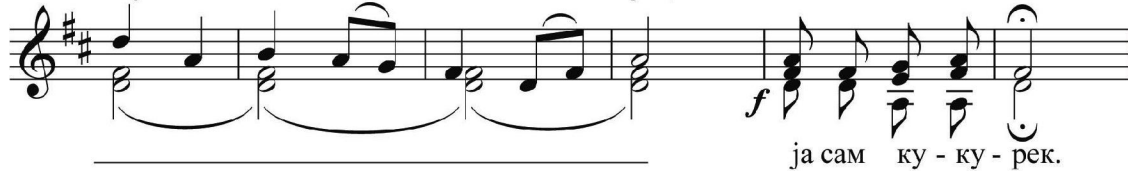
СТ. П. КОРУНОВИЋ

Ду - ни, ду - ни ста - ри ју - же, ста - ри дру - же,

mf Ој,

ду - ни сна - жно на сав јек,

ја сам ку - ку - рек.

Moderato

mf

Ја сам ве-сник то-плих да-на, са о-сој-них кре-ну стра-на на-ве-ја-ни смет;

о - то - пи га, сна - гу ство - ри, по - то - ча - ру да у - мо - ри,

f

бр - зи вит - ла лет, бр - зи вит - ла лет.

Дуни, дуни, стари друже,
Дуни, друже!
Дуни снажно, на сав јек -
Ја сам кукурек.
Разиграј се чило, лако,
И ширином дуни јако,
Друже, наш је век!
Успавано цвеће буди,
Пролеће му мило руди,
Ја сам кукурек!

Не одај, моме

ДУШАН М. ПАЛАМАРЕВИЋ

Allegretto

1. Не о - дај мо - ме крај бре - - гот.
2. Ка - мо тај Го - спод, да пад - - не.

3. Ка - ми - та ра - но ста - ну - - ва.

1. Бре - гот се ро - ни ће пад - не,
2. Да пад - - не да се у - да - ви,
3. Лам - па - - та да му за - па - ла,

ће па - дне, ће се у - да - - виш,
ка - ми - та Ман - че не зе - - ма,
ка - пу - тот да му о - гр - - на,

ће пад - не, ће се у - да - виш.
ка - ми - та мом - че не зе - ма.
до пор - та да го ис - пра - тиш.

Здрав, здрав си ми

ДУШАН Т. ТИМОТИЈЕВИЋ

Andante

mf Здрав, здрав си ми ка - дан бе - ла То - до - ро мо - ри,
 Здрав, здрав си ми здрав, здрав си ми ка - дан бе - ла То - до - ро, мо - ри,

rit. *p*
 здрав, здрав си ми, ка - дан бе - ла, мо - ри, То - до - ро.
 здрав, здрав си ми, ка - дан бе - ла, мо - ри, То - до - ро.
p

<p>2. Жив да ниси млад Илија,
 Делија, море, - Жив да ниси,
 Млад Илија, море, делија.</p> <p>3. Кад ти гледам друга љуба,
 При мене, море, - Кад ти гледам,
 Друга љуба при мене.</p> <p>4. Коња јашем, коњ да пукне,
 Под мене, мори, - Коња јашем,
 Коњ да пукне, море, под мене.</p> | <p>5. Сабља пашем, сабља да ме посече,
 Море, - Сабља пашем, сабља
 Да ме посече.</p> <p>6. Пушка носим, пушка да ме убије,
 Море, - Пушка носим, пушка
 Да ме убије.</p> <p>7. Ако гледам друга љуба,
 При тебе, море, - Ако гледам,
 Друга љуба при тебе.</p> |
|--|---|

Девојче, девојче

Allegro moderato

ДУШАН Т. ПАЛАМАРЕВИЋ

1. Де - вој - че, де - вој - че, јор - го - ван - че, гран - че,
 2. Го - ри, лу - до, — го - ри, с'о - гањ да из - го - риш,

1. Деј - че, деј - че, јор - го - ван - че, гран - че,
 2. Го - ри, лу - до, с'о о - гањ да го - риш,

де - вој - че, де - вој - че, јор - го - ван - че, гран - че,
 Го - ри, лу - до, — го - ри, с'о о - гањ да го - риш,

деј - че, деј - че, јор - го - ван - че, гран - че,
 го - ри, лу - до, с'о о - гањ да го - риш,

не пре ме - не, из - го - ро за те - бе,
 о - гањ го - риш, пе - пел да се ство - риш,

не стај пре - ма — ме - не из - го - ро за те - бе,
 о - гањ да из - го - риш, пе - пел да се ство - риш,

rit. . . .

не пре ме - не, из - го - ро за те - бе,
о - гањ го - риш, пе - пел да се ство - риш,

не стој пре - ма ме - не, из - го - ре за те - бе,
о - гањ да из - го - риш, пе - пел да се ство - риш,

ка - ко ђул за ро - су, ру - жа за ко - су,
пе - пел да се ство - риш, ја да те са - бе - рем,

ко - ђул ро - су, ру - жа за ко - су,
пе - пел ство - риш, да - те са - бе - рем,

ка - ко ђул за ро - су, ру - жа за ко - су.
пе - пел да се ство - риш, ја да те са - бе - рем.

ко - ђул ро - су, ру - жа за ко - су.
пе - пел ство - риш, да - те са - бе - рем.

**26. Избор песама за ученичке хорове средњих и учитељских школа, одобрен из
Министарства просвете**

Државна и светосавска химна изводе се у свим хоровима

I Дечји хорови

1. Јован Бандур: *Три дечје песме*
2. Владимир Ђорђевић: *Певанка за ученике основних школа*
3. Драгољуб П. Илић: *Дечји хорови*
4. Милоје Милојевић: *Хорске песме I за дечји или женски збор*
5. Стеван Ст. Мокрањац: *Вивак, Болно чедо, Ој на делу, Ал' је леп овај свет*
6. Рудолф Мац: *Женски зборови бр. 2 – 6 (1927), Женски зборови у три гласа бр. 1-7 (1928)*
7. Шпољар Златко: *Изабране народне пјесме за два, три или четири гласа*
8. др Винко Жганец: *Хрватске пучке попијевке из Међумурја*
9. Емил Адамич: *Јурјевање – Циганска, Полжсек, Горшика, На Јурјево*
10. Мариј Когој: *За кај не би била весела, Холадријо*
11. Станко Премрл: *Роже за Маријо*
12. Винко Водопивец: *Појдимо спат*
13. Срећко Кумар: *Младинске песми*

II Девојачки хорови

1. Стеван Ст. Мокрањац: *Болно чедо, Приморски напјеви (прерада), Еј везак везла (уз клавируску пратњу), Прерађене руковети III, V, VII, VIII, XI, XII и XIV*
2. Божидар Јоксимовић – Јосиф Маринковић: *Српство у Београду*
3. Божидар Јоксимовић: *Народне песме за женски збор, Две македонске песме Мамо ле мила, Хор Српкиња, Љубимче пролећа, Бранково коло, Поскочице, Жупске песме, песме из „Младости“*
4. Петар Коњовић: *Три женска збора*
5. Петар Крстић: *Мајка српског јунака, Капља за капљом (с клавируом)*

6. Јосиф Маринковић: *Двоглав ор'о, Повратак, II коло, Св. Саве химна*
 7. Коста Манојловић: *Женски зборови*
 8. Милоје Милојевић: *Суморан дан*
 9. Фрањо Дуган мл.: *Три црквене попевке из Међумурја (1927)*
 10. Златко Гргошевић: *Сличице са села бр. 1-10*
 11. Емил Адамич: Пет женских двоспевов: 1) *Солнце сија*, 2) *Драгану со се очи скалиле*, 3) *Кје си, драги, да те ни*, 4) *Пој Петелин*, 5) *Згодај остала млада је девојка, О кам, Господ, гре твоја пот?*
 12. Антон Лајовиц: *Дете језди на колону (1929)*
 13. Винко Водопивец: *Тоне солнце, тоне*
- Поред наведених песама, за женски хор су одобрене и песме препоручене за дечје хорове.

III Мушки хорови

1. Даворин Јенко: *Што ћутиш? – Боже братимства*
2. Аксентије Максимовић: *Где је српска Војводина?*
3. Станислав Бинички: *Сељанчице*
4. Јосиф Маринковић: *Народни збор, Јуначки поклич, Песмом срцу*
5. Милоје Милојевић: *Југословени*
6. Гвидо Хавлас: *Падајте браћо*
7. Петар Крстић: *Војвода Дејан*
8. Стеван Ст. Мокрањац: *XI руковат*
9. Антун Добронић: *Љубезен без упа, На галији, Сојчица, Бери ме (1926)*
10. Златко Гргошевић: *Посленичка*
11. Борис Крњић: *Ноћ (1928)*
12. Јаков Готовац: *Варошке попијевке из Далмације бр. 1-6 (1926)*
13. Благоје Берса: *Да ми је умрити (1927)*
14. Иван Матетић: *Јелачић бан и турска војска (1928)*
15. Рудолф Мац: *Народна тема са варијацијама (1928)*
16. Фрањо Дуган мл.: *Пучке пјесме бр. 1-5 (1928)*

17. др Винко Жганец: *Хрватске пучке пјесме из Међумурја, I свезак бр. 75, 77, II свезак бр. 7, 17*
18. Хрватско пјевачко друштво „Коло“: Збирка изабраних хрватско-словенских мушких зборова: (1894) *Лијена наша домовино* (по Вилхару), Ђуро Еизенхут – Сан, Ватрослав Коландер: *Вечерња*, Никола Стус: *Земаљски рај*, Фрањо Серафин Вилхар: *Моја лађа*, *Расти ружо*, Иван Зајц: *Црногорац Црногорки*, *Химна Звонимира*, *Надгробница*, *Попут Николе Јуришића*, *Шумски чар*, *У бој*, *Устај роде мили* и *Зринско-Франкопанка*
19. Фрањо Серафин Вилхар: Баладе – *На врелу Босне*, *Гулам*, *Вени цвијете*, *Леп је данак прољетан*, *Словенац* и *Хрват*
20. Јанко Жировник: *Словеначке народне песме*
21. Оскар Дев: *Словеначке народне песме*
22. Марко Бајук: *Словеначке народне песме*
23. Нинко Друзовић: *Лири I и II*

IV Мешовити хорови (у којима сопран и алт могу певати и само дечаџи)

1. Стеван Ст. Мокрањац: *II и IV руковет*, *Пазар*, *Четири српске народне обредне кајде*
2. Јосиф Маринковић: *Двоглав ор'о*
3. Петар Крстић: *Мајка српског јунака*
4. Пера Ж. Илић: *Тракала Тинка*
5. Милоје Милојевић: *Ноћ*, *Песма у зору*
6. Фрањо Дуган мл.: *Рожџица румена*, хрватске народне песме – *Темна нам је ноћка*, *Кона цура виноград*, *Три јурјевске пучке пјесме из Туропоља бр. 1, 2, 3*
7. Златко Шпољар: *Коло југословенских пучких попијевака бр. 2, 3, 4, 10, 19, 21, 23, 25; Хрватске пучке попијевке – Попијевке из Подравине бр. 24*
8. Крсто Одак: *Хрватска народна пјесма – Сузно око моје*
9. др Винко Жганец: *Хрватске пучке попијевке из Међумурја I свезак бр. 1, 2, 4, 6, 7, 8, 10, 12, 13, 16, 21, 25, 29, 30, 34, 37, 38, 42, 45, 48, 50, 52, 59, 62, 66, 67, 69, 78; II свезак бр. 3, 28, 32, 35*

10. Цирил Прегељ: *Тригласни збори* – народни песми
11. др Павел Козина: *Народни песми „Певски шоли“*
12. Марко Бајук: *Народни и други песми „Певски шоли“*

V Мешовити хорови (за више разреде средњих школа и за учитељске школе, у којима сопран и алт певају ученице)

1. Стеван Ст. Мокрањац: *Руковети по избору, Приморски напјеви, Козар*
2. Станислав Бинички: *Сељанчице, Тетовке*
3. Божидар Јоксимовић: *Поскочица, Жупске песме*
4. Петар Коњовић: *Под оном јелом зеленом*
5. Исидор Бајић: *Из српске градине*
6. Милоје Милојевић: *Дуго се поље зелени*
7. Мита Топаловић: *Ој облаци*
8. Фрањо Лучић: оп. 35/X Народни зборови, *Тужна рожа, Три лета, Све се село, Игра коло*
9. Фрањо Дуган мл: *Рожица румена, Мамица су штрукле пекли, Љубав се не тржи, Темна нам је ноћка, Копа цура*
10. Иван Мухвић: *Збирка зборова*
11. др Винко Жганец: *Хрватске пучке потијевке из Међумурја* I свезак бр. 11, 14, 17, 24, 26, 31, 32, 33, 37, 44, 46, 47, 57, 60, 63, 67, II свезак бр. 2, 4, 5, 6, 19, 22, 28, 32, 35, 42
12. Лука Крамолц: *Празник*
13. Емил Адамич: *Млад јунак* (Глазбена матица), *В снегу* (Нови акорди - Љубљана), *16 југословенских народних песми I и II свеска* (Звезна тискарна – Љубљана)
14. „Певец“ – мешани збор – Просв. Звеза Љубљана
15. „Збори“ – мешани збори – Глазбена матица, Љубљана
16. Матеј Хубад: *Слов. Нар. Песми* – Глазбена матица, Љубљана
17. Све композиције које су наведене у попису за мешовити хор у коме алт и сопран пјевају дечаци.

Наставно градиво са једногодишњег музичког курса из 1927. године	
Солфеђо	Вежбање слуха и опажање свих интервала са обртајима у дурским и молским лествицама, интонирање дурских и молских трозвука са каденцама, диктат, двогласне и трогласне мелодијске вежбе. У напомени је предложено систематско прелажење градива, почевши од Це-дура. За наставу солфеђа планирано је шест часова – сваког дана по један.
Теорија музике	Наука о тону и тонском систему, ритмика, наука о инструментима (органика), музички облици и музичко извођење. За наставу из основне теорије музике предвиђено је детаљно и обимно градиво. Предмет је реализован са два часа недељно.
Хармонија	Обрада трозвука и четворозвука са обртајима и функционалним значајем, каденце, пролазнице, задржице и антиципације, модулације, хроматика, енхармоника и хармонизација мелодија. За науку о хармонији предвиђено је шест часова недељно – три пута по два часа.
Инструмент Виолина или клавир	За наставу инструмента није прецизиран број часова, већ је предметном наставнику наложено, да наставу изводи према способности и таленту ученика.
Методика школског певања са Дидактиком	Садржај предмета обухватао је: наставу школског певања кроз историју, циљ и задатак школског певања, реализацију наставних планова и програма, развијање слуха и ритма, школовање гласа и образовање тона, правилну артикулацију, дикцију и дисање, рад у комбинованим одељењима, наставна средства, личност учитеља певања. Поред теоријских знања полазници курса су држали и практична предавања у београдским основним школама. Теорија и пракса оцењивана су заједничком оценом.
Историја музике	Садржај предмета обухватао је развој музике од првих почетака до данашњих дана, са акцентом на историју словенске и домаће (српске) музике.
Хорско певање	Учесници курса су образовали хор, којим су, по упутствима наставника појединачно дириговали. Хорско певање је одржавано једном недељно, са два школска часа.

28 a

Вокални и инструментални репертоар учитељске школе у Алексинцу

Вокалне композиције	<p><i>Српска, хрватска и словеначка химна - Боже правде, Лена наша домовино, Напреј заставе славе,</i> Даворин Јенко: <i>Хајд јунаци, Струнам, Коло народних песама;</i> Стеван Ст. Мокрањац: <i>Ат му седи нане, Три су сеје збор збориле, Краљичка песма, Славска песма, III и IV руковет;</i> Мита Топаловић: <i>Дечја химна, Ковачев савет;</i> Фрањо Вилхар: <i>Из братског загрљаја, Расти ружо, Хајд' јунаци;</i> Винко Водопивец: <i>На прозору, Жабља свадба;</i> Љубомир Бошњакловић: <i>Молитва Југословена, Песме из јужне Србије, Песма из Војводине;</i> Јосиф Маринковић: <i>Хеј трубачу, III коло;</i> Ватрослав Лисински, <i>Там где стоји, Просто зраком птица лети, Предиво је прела;</i> Петар Димић: <i>Бојна труба;</i> Владимир Ђорђевић: <i>Ој остај с Богом;</i> Винко Жганец: <i>Мешовите народне песме: а) Под копином, б) О Јела Јелица, в) Где су оне птичице, г) Дорица плеше;</i> Вацлав Хорејшек: <i>Млади сви буд'мо ми;</i> Вјенцеслав Новак: <i>Санак спава;</i> Иван Зајц: <i>За краља и дом;</i> Станислав Бинички: <i>Тиха ноћ;</i> А. Б. Товачовски: <i>Боже живи;</i> Матко Рашан – Брајша: <i>Красна земља Истро мила;</i> Корнелије Станковић: <i>Ускликнимо с љубављу;</i> Јован Пачу: <i>Коло наших сељака;</i> Златко Шпољар: <i>Три народне песме</i> Блаж Поточник: <i>Звонови</i> Иван Оцвирк: <i>Наш краљ јунак, Југославија</i> Армин Шрабец: <i>Далматински шајкаш</i></p>
Инструменталне композиције	<p>Вјекослав Рах: <i>Дух словенски - потпури</i> Гебауер Јозеф Мишел: а) <i>Allegro</i>, б) <i>Romanze</i>, в) <i>Minore</i> М. Ошајт (sic!): <i>У циганском логору, мари</i> Ф. Шидак: <i>Китица српских песама</i> Иван Зајц: <i>У бој, у бој</i> М. Обуљан (sic!): <i>Југославија</i> Виктор Парма: <i>Млади војаки</i> Игнац Јозеф Плејел: <i>Менует</i></p>

Вокални и инструментални репертоар учитељске школе у Јагодини

Вокалне композиције	<p>Фран Лотка: <i>Шта нам ради онај дидо стари, Банда ударала, Народне песме из Срема и Славоније;</i></p> <p>Иван Зајц: <i>Девојчица мала, Зрињско-франкопанка, За краља и дом, Слепац Марко</i></p> <p>Вјенцеслав Новак: <i>У летњи сутон, Бог и Словени;</i></p> <p>Стеван Ст. Мокрањац: <i>Дека си била, На ранилу, I, III, VI, VIII и XI руковет;</i></p> <p>Угљеша Смиљанић: <i>Јединство, Јунак из Лике;</i></p> <p>Љубомир Бошњакловић: <i>Молитва Југословена, Из Преспе и Битоља;</i></p> <p>Станислав Бинички: <i>У Илије Чаришлије;</i></p> <p>Смоленски: <i>Осана;</i></p> <p>Гвидо Хавлас: <i>Падајте браћо;</i></p> <p>Јаков Готовац: <i>Јадованка за телетом;</i></p> <p>Јосиф Маринковић: <i>Народни збор;</i></p> <p>Јохан Јудл: <i>Кад пролеће...</i></p> <p>Исидор Бајић: <i>Српски соколови;</i></p> <p>Петар Илич Чајковски: <i>Приклони господи;</i></p> <p>Даворин Јенко: <i>Боже побратимства;</i></p> <p>?, Витвицки: <i>Дух словенски;</i></p> <p>Антон Хајдрих: <i>Јадранско море;</i></p> <p>Песме из Јужне Србије: <i>Жали моме да жалим, Рекоше ми Симке.</i></p>
Инструменталне композиције	<p>Владимир Ђорђевић: <i>Узданица;</i></p> <p>Шарл Гуно: <i>Војнички збор из опере Фауст;</i></p> <p>Лео Делиб: <i>Одломак из балета Копелија;</i></p> <p>К. Ф. Хаберл: <i>Оријентални интермецо;</i></p> <p>Франц Шуберт: <i>Војнички марш;</i></p> <p>Волфганг Амадеус Моцарт: <i>Увертира из чаробне фруле, Турски мари, Соната Еф дур;</i></p> <p>Јохан Себастијан Бах: <i>Концерт а мол;</i></p> <p>Фредерик Шопен: <i>Полонеза;</i></p> <p>Феликс Менделсон: <i>Свадебни марш;</i></p> <p>Мелодије из Јужне Србије: <i>Болен ми лежи, Излези моме Вонка на двори, коло Македонка.</i></p>

29. Преглед музичких уџбеника у учитељској школи у Јагодини 1898-1940	
Црквено певање	Никола Трифуновић: <i>Празнично пјеније, Осмогласник</i> Стеван Ст. Мокрањац: <i>Осмогласник</i> Владимир Р. Ђорђевић: <i>Литургија</i>
Музика (виолина)	Јосиф Свобода: <i>Школа за виолину</i> Владимир Р. Ђорђевић: <i>Школа за виолину</i> Отокар Шевчик: <i>Виолинска школа за почетнике</i> Хенрих Ернст Кајзер: <i>Вежбе за виолину</i> Петар Стојановић: <i>Школа за виолину</i> Рихард Хофман: <i>Школа за виолину</i> Јакобсен Шевчик: <i>Етиде</i> Хорст Платен: <i>Дуети за виолину у I позицији</i> Жак Мазас: <i>Дуети за виолину у II позицији</i>
Нотно певање	Владимир Р. Ђорђевић: <i>Збирка дечјих песама, Певанка</i>
Методски уџбеници	Милоје Милојевић: <i>Теорија музике, Основи музичке писмености I и II део, Наука о хармонији</i> Божидар Јоксимовић: <i>Музички буквар</i>

30. Ауторске песме нишког гуслара Марка Петровића

Патње Срба под Бугарима 1915-1918

Боже мили на свему ти хвала;
Знател', браћо, оних тешких дана,
Кад падосмо у руке душмана,
А под зулум старог тиранина,
Проклетога црног Бугарина.
А у добу тада јесен беше
Кад се Србин из темеља стресе;
Око наше Свете Задушнице
Кад се дели за мртве душице.
Драга браћо и очеви мили,
Сви што смо се овде сакупили.
Кад се сетим оних црних дана,
Ја дохватим од јавор гусала
Па прекрстим на гусли гудало
И одмах ми све на уму пало;
На ум пали они тешки дани,
Што смо „лепо“ прошли од Бугара.
Још кад гусле танано зајече,
Сваком мора суза да потече.
Па кад прстом куцнем коњске длаке,
Тад заредим муке свакојаке,
Шта је било, шта се догодило
Кад Србима поломише крило.
Баш те зверке Немци и Маџари
Још збратише сњима и Бугари.
Опет Немци мало људи били
Нису народ много намучили.
Ал' Бугари и Маџари силни,
У повитке децу уцвелили.
Још камо ли ко је јачи био,
Бугаре је добро запамтио.
Од почетка па све до свршетка
Додија нам Бугарија клета.
Још кад први разабрасмо гласи,
Да с границе оступили наши,
Са Књажевца бијелога града.
Утеха је изгубљена тада.
А да видиш још тужнијег дана,
Бежанија стиже са свих страна.
Пуног града напунише Ниша
Па не може да се сместе више.
Кад варошке куће напунише
По села се они растурише.
Што је Србин свак се узбунио
Који год се кући догодио
Само видиш жене се скупиле
О пропасти оне говориле
Нека вели: „Женско ће остати
А мушко ће под нож ударати“.
Друга вели: „Неће тако бити
Неће душман тако урадити.

Та како би, моје сестре, било
Да се исто код њих додесио
Кад би они натраг оступили
А за њима Срби наступили,
Па да почну ситну децу клати,
А на муке народ ударати
И њима би исто тако било,
С њим кад би се то исто десило“.
Тако траја неколико дана,
Жуборење траје без престана.
Ал' да видиш једног страшног дана,
Кад видесмо први пут душмана.
А пред тога целе ноћи тихе
Тада Срби натраг оступише.
Не говоре веће иду тихо,
Да од села не осети нико,
Јер кад би их људи осетили
Жене би се с децом поплашиле,
Па би било хаоса и мука,
Када виде да Србин оступа,
Тако траја ове целе ноћи.
Свако чека кад ће зора доћи.
А када се бела зора јави,
Заштитница положај остави,
Те најпосле она се повукла
Баш кад беше рујна зора пукла.
Да видите, браћо, болне часе
Кад се Срби са своје расташе
Они иду ка Солуну граду
Изгубивши целу своју наду.
Када Срби натраг оступише
А Бугари још не наступилише.
По свом селу тишина је стала,
Опасно је људи није шала
Сваки мисли шта ће сада бити
Шта ће душман с нама урадити.
Млађији се на таван сакрили
А старији у двору остали,
Да чекају Бугарина стара,
Да не чине по кућама квара.
А кад беше око седам сати,
Бугарин се поче појављати,
Док се зачу тутань страшни гласи
Магацине попалише наши.
Са истока јарко сунце сјаји.
Низ брдо се Бугарин појави.
Сада људи од страх задрхташе
Па са главе капе поскидаше,
Па стадоше милог Бога звати
Да их сада од зле муке спаси.
А Бугари по неколку пођу,

Мало пођу па мало застану,
Још незнају на коју ће страну.
Док на једном село опколише
Над село се мало заставише,
Међу собом нешто говорише,
Па по један у село уђоше.
Раскрснице селске заузеше
Па стајаху неколко минути,
На сокакаку тако забринути.
Док изашли неки људи стари
Свак је пошо с њим да се поздрави,
Тад ће рећи један од Бугара:
„Јели дртљо имал војна тука?“
А у руке њему дрхти пушка.
А они су њима говорили:
„Још ноћас су Срби оступили
Оступили сви ка Нишу граду
И тамо ће да вам се предаду“.
Тако су им старци говорили
Те да би се од њих откачили.
Па кад тако они разабраше
Кроз сво село онда прошикаше,
Те по који леба потражише,
Тек кад они напред продужише
Онда њине чете наступише.
Све два и два иду у колоне
Официри у чете их воде.
Када чете кроз село прођоше,
Сад пљачкаши за њим наиђоше.
Који тада од чете осташе
Те по куће жене опљачкаше.
Целог тога несретнога дана,
Не може се њима издат храна,
Свак понео по десет торбица
О појасу триес чутурица,
Па по десет у кућу улазе
И по нешто свако од њих тражи.
Кад уиђу у кућу ће стати
Па по њојзи стану разгледати,
Па ће рећи: „Тук има комита“,
Што сирома помислио није
Бугарин ће то да га запита.
Нешто веле „така“ или „тука“
Младе жене називају „булка“
Мал деца од страха дрхтала,
Ове речи од сад нису знала.
Па кад дођу на сред куће седну,
Још нареде да позову деду.
А кад деда Бугарима дође
Уз главу му коса одмах пође.
Дела деда ти дрва донеси,
А ти бабо погачу нам меси,
Ако нећеш погачу месити
Сад ће мо ти деду обесити;
А ти булка питу нама пеци
Ил' ћемо ти дечицу исећи.

Јадне жене целог тога дана
Месиле су стално без престана.
Та аждаја да би с' наситила
Да би децу живу оставила.
Како с јадне из мајке родиле
Толико се нису замучиле.
Тога целог несретога дана
Одиле су групе без престана.
Целог дана по селу одили
И опет се нису нахранили;
У сваку су кућу улазили
И свуда су ручак потражили.
Али ево и невоља већа
Када брашно за мешење неста
Они дођу: „Дај ми баба леба“
Други сира, трећи тражи меда,
Па кад кажу да је лебац несто
Бугар скочи као побеснео,
Па он трчи те по ћошке тражи,
Деца пиште, ал ништа не важи.
Баба поче њега преклињати
Нема синко неће лагат мати
Мајка брашно докле је имала
Свакоме је лебац умесила;
Нема брашна, а нестале масло
А од сира и чабрице вире,
Пуне биле па се испразниле.
„Ако нема а ти дај чарапи,
Дај чарапи и кошуљу ризу
Па најпосле и дукате низу.
Ако нећеш ти баба давати
Ја ћу богме и сам узимати
Сваки јадан што у кући беше
Од јада се и муке потресе;
Па помисли шта ћу, мили Боже,
Овако се живети не може.
Од душмана проклетих Бугара
Што у кући грозна чуда ствара;
Да сам знао да ћу дочекати
Бугарина у кући гледати,
А ја бих се Краљу пријавио
Па би њему први војник био,
Да дохватим пушку по средину
Да с' осветим црном Бугарину.
У варош су пораз начинили
На дућане врата поразбили,
Па дућане редом претресали
Скупоцено све су узимали.
Што је течност све су источили
Што је стакло све су поразбили,
Да би само пораз начинили
Те Србина да би оштетили.
Само чујеш јаук и кукање
Нико нема на пут да им стане
Тако траја неколико дана
Пљачкање је било без престана,

Докле ево још горији' часи
Што се исмо ми надали јадни.
Које Србин до сад чуо није
Ево наста и реквизиције.
Док пљачкаши ситно покупише
Сад насилно крупно отимаше,
У општини по једног мећаху
И „старија“ њега називаху.
А он узе сеоске првенце
Који знају за пуне пресеке,
Па по селу вреће покупише
И распоред одмах учинише.
Коме десет коме дваес даду,
Па не мисле за дечицу јадну.
Па кад узму да их житом пуне
Свак закука па до Бога куне.
Сак је реко: „Да сам слепац био,
За слободу да сам се борио“.
Па ће рећи авај Боже слатки
У зле среће што ме роди мати,
Да пунимо жито за душмана
И дајемо нова издржања,
Те да туку од сад мало више
Нашу децу која оступише.
А сад ево још једнога чуда
По Србији што испале свуда.
Сад дођоше неки људи неми
Што до тада то нисмо видели
Па почеше мешто да „мрмоље“
Не разуме нико шта говоре.
Траже свиње и за коње хране
Баш не даду ништа да остане.
И то само по двору лутају
Свињу нађу, па на њу пуцају.
Кад убију у кола је баце
Још гледају има ли и прасе.
Када друго узети немају
Они онда кокошке хватају.
Па за све то квинту неку дају
Те да човек не изгуби наду.
Тако траја у првом времену
У хиљаду и девет стотину,
Петнајесту мучену годину.
Тако траја стално без престана.
Претрес чине по трипут на дана,
Петнајеста тако годин' прође,
Шеснајеста још и гора дође.
Сад почујте, моја браћо драга,
Грозна чуда од бугарског врага.
Што су људи жито посејали
Са тешком га муком прибирали.
Нико не сме на копање поћи
Прво мора у општину доћи,
Да му даду свога ликописа
Бугарскога званог „открит листа“
Око варош' поставише страже,

Ко год прође открит лист му траже.
Када жене на копање пођу
А код страже морају да прођу.
Девојке се јадне забулиле,
Марамама црним прибрадиле.
Ал' да видиш наше младе жене
Што је лепше оне се премене
А на глави китка се лелеје,
Стражи приђе па се у глас смеје
Њојзи смешно па му листу неда.
С једним жмури, с другим оком гледа.
Браћо моја није било тако,
Него да се насмејемо слатко.
Хтели смо се мало нашалити
А сад ћемо муку наставити.
Када жито на њиве појесмо
На гимно га возити несмемо.
Комисије неке одредише,
На њивама сноплје пребројише.
Па и то им не помаже више
Већ при врши агенте ставише.
Све је жито на кантар мерио,
Још у кући чељад пребројио.
Дневно члану четврт кила даје
А остало држави остаје.
Па и то им, браћо, мало беше,
Бугарин је воли да претресе.
Још имасмо у нас добри људи,
Што бејашу осветничке ћуди
Виде људи да недаду храну.
Ал' што беху људи лоше ћуди,
Куда год су јаму приметили
Одмах ишли Бугар'ма јавили
Они дођу па одмах претресу,
Што год нађу у јами, однесу.
Да видите големога јада,
Кад остану ситна деца гладна
Стану јадна, те тужно кукају,
Јер залагај хлеба не имају.
У јами је сваки сакривао,
Што је лепше и боље имао,
Масти мало што беше за јело
И њихово новије одело.
У вароши горе начинише,
На купоне храну поделише.
По цели дан до фуруне стоје
Док добију парче жуте проје.
Још су мали таин одредили
Једно кило четири поделили.
То је, браћо, много тешко било,
Њино царство што је начинило.
Сад почујте још и горе часе,
Да видите теже муке наше.
Кад на врши жито одузеше,
Тада порез тежак ударише,
Те Србину душу извадише.

Ништа нема да Србин продаде.
Што имаше Бугари не даше.
Јадни Срби из гласа кукају
Нема од шта порезе да дају
То су браћо њини плани били,
Да би Србе са свим оголили.
Који јадан нема порез дати,
Они дођу ствари покупљати,
Коме бакрач а коме тепсију
Отимају и ту стоку живу.
Старац дође њима се преклања
Ал' узалуд када нема фајде.
Деда моли па ко свеца двори,
Немиј, сине, сви однет котлови,
Барем један треба оставити
Немамо се чиме послужити.
„А ти дедо дај стари динари
Нећемо ти узимати ствари“.
Ви имате, вели, старе паре
Све дукате од чистога злата
И динаре све од сребра стара.
Ал' сад ево још и горе муке
Што прођосмо у бугарске руке.
Обуку се у српско одело
Па по ноћи отиду у село.
За комите српске се издају,
Докле јадне Србе испитају.
Тад опколе село изненаде,
Па проберу све те момке млађе,
Па их на сред село пострељају,
Још изгоне жене да гледају.
Стоји јаук и стоји јецање,
Свак би дао сво своје имање,
Да му син живого оставе.
Ал' Бугари оне душе грешне
Још одмах им куће погореше.
А и децу малу покупише
И у мрачни подрум затворише.
Па по једно изводити сташе
Још га грозно они удараше,
И за пушку они упиташе:
„Дела, дете, ти покажи пушку,
Јер ћеш сада изгубити душу.
Ако нећеш пушку показати,
Неће више да те види мати.
Дет стане па им љуби руке
Незна шта ће од бола и муке.
„Како би вам пушку показао
Кад је пуну до сад нисам знао.
Како сам се од мајке родио,
Пушку још ја нисам ни видео“.
Ако немаш од оружја стара
Ти код куће имаш барем пара.

Ако незнаш а ти слушај мене,
Иди кући па упитај жене,
Може жене да ће боље знати,
Па ће пушку теби показати.
А он иде јадан пита мајку
Да ли има још и коју банку;
А Бугари још му пошљу стражу
Те да виде шта ће да му кажу.
Кад га види мати премлаћена,
Она дрхће јадна уплашена:
„Шта је, сине, шта ти они траже?“
А он болно својој мајци каже:
„Траже пушку, па траже и пара
Имаш, мајко, још кога динара?“
Даде мајка све своје дукате
Да јој сина Бугари не смлате.
Брага браћо, то су муке тешке,
Што чинише оне душе грешне.
Кад се мили Господ сажалио
С Немцима је Бугаре свадио,
Још тако се љуто завадише
Бугарина одмах најурише.
Најурише из земље Србије
Тог српскога рода крвопије.
Ето, браћо, таква мука била,
Сад се сломи и бугарска сила.
И Германи сад су долијали
Што је српско све су му предали.
Сада почуј, Србадијо стара
Од Србије младога гуслара.
Доцкан беше родила га мати,
Те не мога са Срб'ма бегати.
Дванајеста година му пошла,
Кад поданик Бугарима поста.
По Србији расцветало цвеће,

Сад се Србин у Београд шеће,
Па лепо се шарени и мири,
Србија се велика прошири.
Бог живио нашег младог краља,
Што га нема у других земаља
И Госпођу Велику Краљицу,
Што нам роди три мушку дечицу.

Ослобођење Ниша 1918

Благи Боже веселого дана,
Кад но Срби сломише душмана,
Са Солуна бијелога града
Где три годин' беше српска влада
Па баш оног суђенога дана,
Испрси се јунак на душмана.
Док рикнуше француски топови,
И скочише српски соколови,
Покидаше те гвоздене ланце
Што везаху обе руке наше.
Кад душмана страхота обузе,
А он скочи па бежати узе.
Па до Ниша нигде не стадоше,
Нит Србину отпора дадоше;
Застадоше до над Ниша града,
Где се скупа сва немачка снага.
На Горици низу маленоме,
А у Нишу граду чувеноме
Нишлијама беше за певање,
На Горици кад чуше пуцање.
Српска с' беше прикупила снага,
У близини Курвинога Града.
Први беху најхрабрији момци,
Борише се наши добровољци.
А са њима и наши Моравци
Бију Немце најбољи јунаци.
Где се види понајтежа мука
Ту је војска Гвозденога пука,
Где душмани силно навалише,
Моравци им одмах на пут сташе.
Борба траја три бијела дана,
Још се незна која губи страна
Пушка пуца, ватра до небеса,
Ниш се варош из темеља тресе.
На Горици три се дана бише,
Док Нишаву крвљу обојише
На све стране рањеници јече,
А Нишава крвава протече.
Батерија српска силно риче,
Бије Немце са Селичревице
Сад да видиш те Германе љуте
Када њима пресекоше путе;
Са стране их Срби сташе тући.
Из Ниша се не могу извући.
Остаде им сва њина цебана,
Што за борбу беше припремана,
И топови којим се борили
У Нишу их јесу оставили.
Са торњева зазвонише звона,
Повуче се немачка колона.
Кад Нишава крвава потече,
Онда Немац с Горице утече,

Још колко су безобразни били
Кроз чаршију борбу су водили.
Поразбише врата на дућане
Па унутра уђу те се бране,
А када их Срби најурише,
Тад мостове Немци попалише.
Док је неба и небеског свода,
Знаће Немци где ј' Нишава вода.
Крај бедема до воде Нишаве,
Доста Немци изгубише главе.
Са истока кад зора заруди
По Нишу се размилеше људи,
У потаји што су се сакрили,
Док су Немци на Горици били.
У то доба и сунце се роди,
Српски витез сад по Нишу ходи.
Ништа боље нит' имаше лепше
Но кад се Ниш укути у цвеће,
Нема веће на свету милине,
Но кад Србин стиже домовини.
Када у Ниш Срби наиђоше
Нишлије их браћа сусретоше,
Са својом се браћом поздравеше,
Даровима сваког укутише.
Нишава се избистрила вода,
Засија се у Нишу слобода,
Отерасмо немачкога врага
Састаше се српска браћа драга.
Неће њима више на ум пасти
Са Србима од сад ратовати.
Аустриска и немачка влада
Још и одма цела се предала.
А Бугари одмах пропадоше,
На Кајмакчалан када пострадаше,
Сад по Нишу заставе се вију,
Бог да живи велику Србију,
И да живи српскога војника
И Француза српског савезника,
И да живи српске офицере
Што су храбро војску предводили.
Више душман зулум чинит неће
Сад се српске запеваше песме:
„Марширала српског краља Гарда“
Бог да живи краља Александра
И гуслара Петровића Марка,
Који се је мало замучио,
Док је ову песму саставио.

31.

Нишевљанка

Grantioso

Fine poco a poco accell. Vivace

poco a poco accell.

D.C. al Fine

32. Песма у високом гласовном амбитусу

Висибаба

ДРАГ. ТИХИЋ

Живо

За - зво - ни - ла зво - на бе - ла, из до - ли - не и са бре - га,
ју - трос док је зе - мља це - ла још дре - ма - ла ис - под сне - га.

То је онај цветак лепи, што на боље дане сећа,
што у срцу наду крепи, весник сунца и пролећа.

33. Једна од ретких песама са ознакама за динамику, темпо и артикулацију

Жабљи хор

Б. МИЛОШЕВИЋ

Шаливо - брзо

И док јечи жабља песма,
По воденој стази,
Стари жабац на ливади,
Белу раду спази.

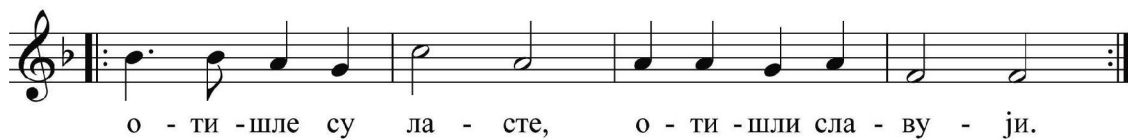
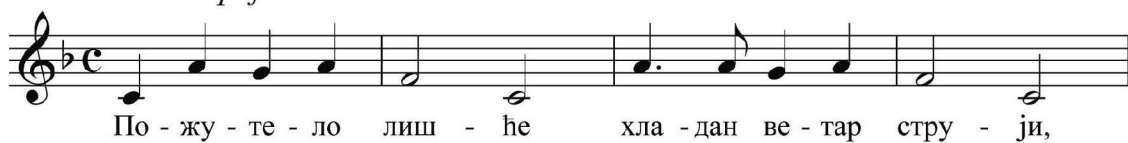
Умукоше жапци мали,
Хоровођа хукну,
Са обалње лако скочи,
И у воду штукну.

34. Мелодичне песме погодне за дечји узраст

Пожутело лишће

АЦА СТАНКОВИЋ

Благо спорије

Настала је берба
и песма се чује.
Бере се кукуруз,
ето јесен ту је.

И њиве се ору,
па се жито сеје,
а сунашце жарко
све слабије греје.

Дани су све краћи,
а дуже су ноћи,
све се послу жури,
јер ће зима доћи.

Јесењи дарови

Умерено

АЦА СТАНКОВИЋ

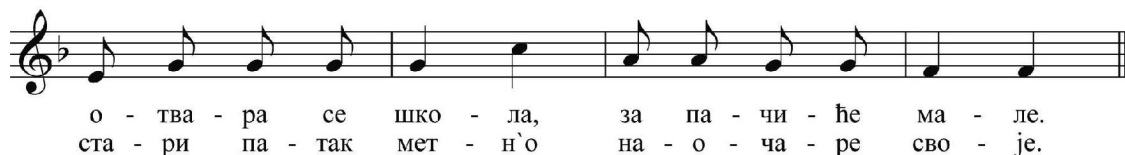
Све те лепе дарове,
Јесен нам је дала.
Драга наша јесени,
Велико ти хвала.

Сад имамо бресака,
Па имамо крушака,
Још имамо грожђе,
Јабуре и шљиве.

Пачја школа

Allegro moderato

АЦА СТАНКОВИЋ

35.

Банаћанка

БОЖИДАР ЈОКСИМОВИЋ

Allegro moderato

Voice

Piano

mf

Voice

се - ти - мо се да - па - ске
се - ти - мо - се зе - мље ба - пат - ске

Pno.

f

Voice

И њи - ма је сад
И њи - ма је сад пре - сто - ни - ца Бе - о - град

Pno.

Voice

Тим' су о - ни по - но - сни и ми - с'њи - ма ра - до - сни.

Pno.

36. Војислав Бакић (1847-1929)

Др Војислав Бакић, први доктор педагогије у Србији, рођен је у 22. августа у Перни (код Топуског). У родном месту завршио је основну школу, Реалку у Карловцу (1868), а Учитељску школу у Сомбору (1869). Од 1870. до 1874. године похађао је филозовско-педагошке науке на универзитетима у Лајпцигу и Хајделбергу. Високо образовање крунисано је одбраном докторске тезе Rousseau's Pädagogik, у којој су, уз оштроумне критике приказане Русовљеве педагошке идеје. Од 1875. до 1892, радио је као професор и управитељ Учитељске школе у Крагујевцу и Београду, а до 1905. године предавао је педагогику на Великој школи. У кратком прекиду 1894-95, био је начелник министарства просвете. Више година био је хонорарни професор у Вишој женској школи и Богословији. Као члан и председник Главног Просветног Савета радио је преко двадесет година. Од 1869. године сарађивао је у педагошким и књижевним часописима, а неко време је уређивао лист „Васпитач“.

Преданим педагошким и научним радом, др Бакић је обогатио српску педагошку књижевност капиталним делима и могобројним расправама. Утицао је на осавремењивање ондашњег образовања и народног моралног препорода. Захваљујући историјском приказу српског школства, написаним у три дела под називом *Serbische Schulwesen*, а штампаним у Рајновој Педагошкој Енциклопедији, стране државе биле су упознате са стањем тадашњих школских и просветних прилика у Србији.

У народној библиотеци сачувано је једанаест радова: *Наука о васпитању I и II*, Београд 1878; *О механизму у школској настави*, Сомбор 1880; *Поуке о васпитању деце у родитељској кући*, Сомбор 1880; *О карактеру и васпитању карактерности*, Београд 1887; *О васпитаном прилагођавању*, Београд 1893; *Опита педагогика*, Београд 1897; *О српским народним и просветним идеалима*, Београд 1898; *Посебна педагогика са нарочитим обзиром на гимназијску методологију*, Београд 1901; *Педагошко искуство*, Београд 1909, 1923; *Српско родољубље и отачаствољубље*, Београд 1910; *Морални живот у рату и миру*, Београд 1920.

У тренуцима одмора од научног рада др Војислав Бакић се препуштао вештинама. Био је музикалан и свирао је виолину. За изузетне заслуге у раду одликован је орденом Св. Саве другог степена, и изабран је за почасног члана Хватског – педагошког књижевног збора и Српског учитељског удружења.⁴⁴²

⁴⁴² *Учитель*, X, бр. 1, Београд, 1929. 14-19; Љ. Трговчевић: *Историја српске књижевне задруге*, Београд 1992, 9, 14; *Учитељски календар*, Удружење југословенских учитеља, Београд 1924, 86-88.

37. Јован Миодраговић (1853-1926)

Јован Миодраговић рођен је 29. августа у врњачком крају у селу Станишинцима на Гочу. Основну школу завршио је у Трстенику, а гимназију и учитељску школу у Крагујевцу. Као државни стипендиста, 1880. године студирао је педагогију у Лајпцигу. По повратку из Лајпцига био је главни сарадник часописа *Учитељ*. На прво радно место учитеља постављен је 1874. године у београдску основну школу код Саборне цркве. Касније је био професор београдске Реалке (1884), Прве београдске гимназије (1884-1887), Учитељске школе у Нишу (1887-1888), директор Учитељске школе у Нишу (1888), професор Учитељске школе у Београду (1888-1897), шеф за основну наставу у Министарству просвете Краљевине Србије (1897-1900). До 1908. године, тачније до пензије, предавао је у Учитељској школи у Алексинцу и Вуковој гимназији у Београду.

Јован Миодраговић је истакнути педагог, који је дао велики допринос развоју српске педагошке науке и праксе. Као немачки ђак, у српску наставу је међу првима уводио модерна сазнања. Његов обимни педагошки рад састојао се из: превода, чланака и расправа, белетристичке педагогије, популарно-националног и фолклорног рада и дечје књижевности. Написао је и објавио велики број радова: 63 општекултуралног карактера, 52 из области опште педагогије, 34 из школске педагогије и дидактике, око 40 из домена критике, 7 из компаративне и 5 из специјалне педагогије, 28 из методике, 5 из педагошке и породичне педагогије, 7 из андрагогије, 6 из психологије, и 15 радова из дечје и педагошке књижевности.

Писао је лако и занимљиво, са изузетном речитошћу, без сувопарности. Списи из дечје књижевности штампани су у високом тиражу са много издања. Познати рад под називом *Рад у I разреду основне школе код Саборне цркве* објављен је у *Просветном гласнику*, а као посебан текст је накнадно одштампан и послат бесплатно свим основним школама у Србији. Важнија дела су и: *Рад у II разреду основне школе*, *Необичне гешке у васпитању школском*, *Народна педагогија у Срба – или како наш народ подиже пород свој*, роман *Радиша*, збирка прича за децу *Загоркиња и Видосава*, *Трагични дани Србије 1915-1918*, превод *Велике дидактике Јана Амоса Коменског*.

Јован Миодраговић, благ, тих, одмерен, објективан и добра срца, био је изразито талентован предавач. Својим излагањима пуним педагошког такта и искуства, уливао је младим генерацијама љубав и одушевљење за учитељски позив. У раду је налазио лично задовољство, а подстицао је и друге на рад. Ученицима је често говорио „да има неко ко води рачуна о свачијем раду, а то је држава, па ће наградити онога, ко буде спрам ње и народа верно свој дуг одужио...“⁴⁴³

⁴⁴³ *Учитељ*, VII, бр. 1, Београд, 1926. 3-10; *Учитељски календар*, Удружење југословенских учитеља, Београд 1924, 99-100.

Привремени наставни програм за основне школе из 1932. године

I разред	Ученици стичу основне појмове о: такту, ритму (свим врстама нота и пауза, са ритмичким вежбањем за утврђивање трајања), нагласку, врстама такта (троделним и четвороделним) предтакту, лествичном кретању тонова и груписању у тетрачорд, динамичким ознакама, певању легата, писању нота и ознака за темпо.
II разред	Учи се правилно дисање и образовање тона, јасан изговор слогова и речи, извођење ритмичких вежби са половинама, четвртинама и паузама, писање ритмичког диктата из пређеног градива (учитељ, на слогу <i>ла</i> , уз тактирање пева поједине тактове, а ученици записују на табли или у свескама), певање и записивање квинтакорда на тоновима Це дур лествице.
III разред	Обрађује се: дурски квинтакор обртајима, извођење ритмичких вежби а <i>vista</i> састављених из нота и пауза са тачком, тонски односи природних полустепена у Це-дуру (е-еф, ха-це), интонирање дурских лествица првог квинтног сродства (Це-дур, Ге-дур, Еф-дур), записивање диктата по певању наставника, преглед свих лествица А, Е, Ха, Фис, Цис, Еф, Бе, Ас, Дес, Гес и Цес дура, обрађују се двоструке повисилице, енхармонски тонови и ознаке за динамичко нијансирање (<i>crescendo</i> , <i>decrescendo</i>).
IV разред	Обрађују се тактови 6/4, 3/8, 6/8 и <i>alla breve</i> са тактирањем, у мањим нотним вредностима и паузама са синкопом, изводе се ритмичке вежбе са луковима, триолом, модулацијама (прелаз у други тоналитет врши се преко вођице - <i>осећајног тона</i>), у бас кључу, обрађују се интервали, уочава се разлика између дурског, молског, умањеног и прекомерног квинтакорда.

39. Предлог програма за музичку наставу Владимира Р. Ђорђевића

Програм за нижу основну школу (I-IV) истоветан је са садржајем из *Кратког упутства за предавање нотног певања у основној школи*.

I и II разред Више основне школе	<p>Настава нотног певања у I и II разреду више основне школе, реализује се по истом наставном принципу као у III и IV разреда ниже основне школе. Разлика је у тежини градива, које је обogaћено обимнијим песамама у два и три гласа. У прва два разреда уз певање се учи и теорија музике: две тачке поред нота, дуоле, квинтоле, секстоле, тонски план, октаве са основним и произведеним тоновима у октави, сопран, алт, тенор и бас кључ, двоструке повисилице и снизителице са одговарајућим називима повишених нота, све врсте тактова, предтакт, акценат, промена акцента, синкопе, аколада и украси (кратак предударцац, удвојени предударцац, међуударцац, удвојени ударцац, уједац, трилер).</p> <p>У ова два разреда певале би се двогласне и трогласне песме, световне и црквене садржине. Владимир Ђорђевић предлаже музички садржај из одобрених књига од стране Министарства просвете и мелодије познатих композитора. Музички материјал мора бити одштампан и доступан ученицима „да би имали увек пред очима оно што певају“.</p>
III и IV разред Више основне школе	<p>У музичкој настави више основне школе, посебно у III и IV разреду, Ђорђевић је истакао проблем мутације. Мали број ученика у том узрасту може да пева дечјим гласовима, а у IV разреду скоро ни један. Процес мутирања код мушкараца траје по неколико година, а почиње са годинама у којима су ученици III и IV разреда више основне школе. Ова напомена је важна за учитеље и захтева њихову пажњу при раду. Због мутације, програм у вишој основној школи мора да се прилагоди ученичким способностима.</p> <p>У III и IV разреду више основне школе певале би се мелодијске вежбе, једногласне и двогласне песме. Трогласно певање је могуће само ако то допуштају гласовне могућности ученика. Пре певања потребно је да се изврши анализа музичког садржаја: тоналитет, такт, предзнаци, мелодијски ток, хроматски тонови. Из теорије музике учили би се: хроматски полустепен и цео степен, дијатонска лествица, ступњеви, дијатонски полустепени и цели степени, дурске лествице (Це, Ге, Де, А, Еф, Бе, Ес), молске лествице (а, е, ха, фис, де, ге), предзнаци и њихово бележење, хроматскалествица, интервали (основни и врсте). Наведено градиво за ова два разреда има и практичну примену. Реализује се у мелодијама, које се певају на часу.</p>

40. Бројалице

а)

Елелен,
Белелен,
Ким, ким,
Калелен,
Тас, тус,
Ковиљем,
Пис пиле,
Камче,
Кантарче.

б)

Једно голо,
Дрво голо,
Тро голо,
Чевргало,
Пегма,
Шегма,
Огма,
Дивирога,
Дисирога.

в)

Једна нане,
Друга нане,
Сависија,
Превисија,
Сави кост,
Те под нос,
Турчин,
Бурчин,
Кавурин,
Детичак.

г)

Једно дрво,
Друго дрво,
Сависија,
Преписија,
Сави кост,
На помост,
Турчин,
Татарин,
Диворар,
Дисолар,
Зврц!

д)

- Ој, девојко,
Где си била?
- Чувала сам
Турске гуске.
- Шта су теби
Турци дали?
- Дали су ми
Једно гушче,
И то гушче
Само – жмурче.

41. Хајте браћо, хајте сестре

Филип Тошовић

Хајте браћо, хајте сестре

ИСИДОР БАЈИЋ

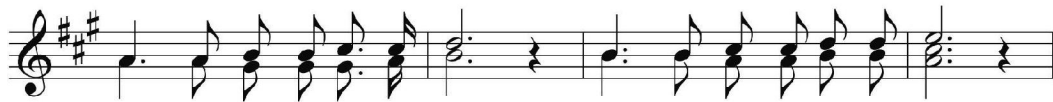
Снажно

1. Хај - те бра - ћо, хај - те се - стре, хај - те с'на - ма, сад је час.

У со кол еком брат еком ра - ду ту нам сви - ма ле - жи спас,

ту нам сви - ма ле - жи спас, ту нам сви - ма ле - жи спас,

ту нам сви - ма ле - жи - спас, ту нам сви - ма ле - жи спас.

Снаж - ним ду - хом, снаж - ним те - лом, и ми - ши - ном ка - о

гром, ста - ја - ће - мо на бра - ни - ку и по - мо - ћи ро - ду свом,

и по - мо - ћи ро - ду свом, и по - мо - ћи ро - ду свом,

и по - мо - ћи ро - ду свом, и по - мо - ћи ро - ду свом.

2. Хајте сложно са свих страна, брат уз брата да смо сви,
Док у нама срце бије и јуначка крвца ври.
Хајте сложно, мали синци, у *соколки* снажни сплет,
Нек одјекне *слога* наша и задиви цео свет.

42. Орска игра за девојчице

Лутко моја

Весело

ДРАГ. П. ИЛИЋ

Лу - тко мо - ја, лу - чи - це, хај - де да и - гра - мо,

лут - ко мо - ја, лу - чи - це још - те да - нас са - мо.

Лут - ко мо - ја, лу - чи - це, хај - де да и - гра - мо,

Лу - тко мо - ја, лу - чи - це, још - те да - нас са - мо.

Ципеле сам изула, мајстор и` оправља;
А сутра ћу у школу, ако Бог да здравља.

Ја ћу сутра у школу, одвешће ме стрина,
Јер ја имам, па имам већ седам година.

Лутко моја, лучице, што си тако мала?
Да си већа, и тебе у школу би дала.

Али нека, нека те, остај мало сама;
Бићеш и ти старија за годину дана.

Увек ћеш ме чекати, код мог брата Луке;
Кад се вратим из школе, ти рашири руке.

Кад те браца испусти, мораш лепо дубит`;
Кад се вратим из школе, ја ћу те пољубит`.

Покашћу ти писмена из мога буквара,
Учићу те како се братски разговара.

43. Поставка врста тактова и ритмичких трајања – Исидор Бајић

а)

Ра - сло је - лен - че ма - ле - но ко у го - ри цве - ће ша - ре - но.

The musical notation for exercise a) consists of a single staff with a treble clef and a key signature of one flat. The melody is written in a simple, rhythmic style with quarter and eighth notes. The lyrics are: "Ра - сло је - лен - че ма - ле - но ко у го - ри цве - ће ша - ре - но."

б)

Со - ко - ло - ви мо - ји ти - ћи де - цо мо - ја Ју - го - ви - ћи.

The musical notation for exercise б) consists of a single staff with a treble clef and a key signature of one flat. The melody is written in a simple, rhythmic style with quarter and eighth notes. The lyrics are: "Со - ко - ло - ви мо - ји ти - ћи де - цо мо - ја Ју - го - ви - ћи."

в)

Ој, срп - ки - њо буд' ор - на, ка - о што си у - зор - на.

The musical notation for exercise в) consists of a single staff with a treble clef and a key signature of one flat. The melody is written in a simple, rhythmic style with quarter and eighth notes. The lyrics are: "Ој, срп - ки - њо буд' ор - на, ка - о што си у - зор - на."

г)

У зе - ле - ној до - љи по - то - ча - ра ма - ла.

The musical notation for exercise г) consists of a single staff with a treble clef and a key signature of one flat. The melody is written in a simple, rhythmic style with quarter and eighth notes. The lyrics are: "У зе - ле - ној до - љи по - то - ча - ра ма - ла."

г)

Кроз по - ноћ не - му и гу - сто гра - ње ви - ди се зве - зда ја - сно треп - та - ње.

The musical notation for exercise г) consists of a single staff with a treble clef and a key signature of one flat. The melody is written in a simple, rhythmic style with quarter and eighth notes. The lyrics are: "Кроз по - ноћ не - му и гу - сто гра - ње ви - ди се зве - зда ја - сно треп - та - ње."

д)

Кад за - сви - ти руј - на зо - ра ла, ла, ла, ла, ла, ла.

The musical notation for exercise д) consists of a single staff with a treble clef and a key signature of one flat. The melody is written in a simple, rhythmic style with quarter and eighth notes. The lyrics are: "Кад за - сви - ти руј - на зо - ра ла, ла, ла, ла, ла, ла."

ђ)

Ра - сти, ра - сти ру - жо ма - ла, слат - ке ру - же пре - цве - та - ле.

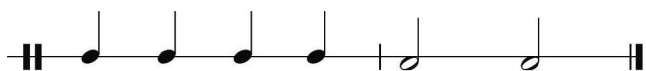
The musical notation for exercise ѓ) consists of a single staff with a treble clef and a key signature of one flat. The melody is written in a simple, rhythmic style with quarter and eighth notes. The lyrics are: "Ра - сти, ра - сти ру - жо ма - ла, слат - ке ру - же пре - цве - та - ле."

е)

А - мин. А - мин.

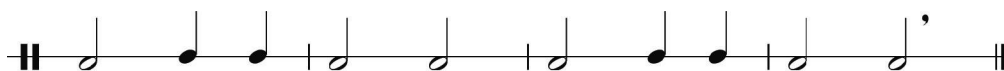
The musical notation for exercise е) consists of a single staff with a treble clef and a key signature of one flat. The melody is written in a simple, rhythmic style with quarter notes. The lyrics are: "А - мин. А - мин."

ж)

Го - спо - ди по - ми - луј.

з)

Што ћу - тиш, ћу - тиш Ср - би - не туж - ни.

и)

Јар - косун - це од - ско - чи - ло се - ле жет - ва је, хај, хај, хај у - стај не спа - вај. —

ј)

Хеј, тру - ба - чу сбој - не Дри - не, дед за - тру - би збор.

У овим примерима интересантан је положај нотних трајања. Да би се лакше разликовале и уочавале од четвртина, половине су написане испод, а целе ноте изнад линије.

44. Музички уџбеници за основне и средње школе

Бајук Марко	<i>Певска школа (за средње, учитељске, грађанске и музичке школе)</i>
Бинички Станислав	<i>Шест песама, Литургија</i>
Васиљевић Миодраг	<i>Нотно певање у теорији и пракси за средње и учитељске школе</i>
Ђорђевић Владимир	<i>Збирка одабраних песама у један, два, три и четири гласа, Школа за виолину, Литургија (у два гласа), Композиције за певање уз пратњу клавира, Српске народне мелодије IV, VII VIII.</i>
Илић П. Драгољуб	<i>Песме, декламације и игре за I, II, III и IV разред Песме и дечје игре за III, IV, V и VI разред Више основне школе.</i>
Јоксимовић Божидар	<i>Методика певања, Музичка читанка, Музички буквар, Нова Србијанка, за дечје гласове.</i>
Керниц Борис	<i>Елементарна теорија музике и певања за први разред грађанских и њима сличних школа.</i>
Костић Тадија	<i>Кућине песме</i>
Крамолц Лука	<i>Песмарица за нижје разреде средњих и њим сородних школ</i>
Милојевић Милоје	<i>Хорске песме I, Хорске песме II, Основи музичке уметности у вези са ритмичким и мелодијским вежбањима I и II, Основна теорија музике I и II.</i>
Мирковић Јован	<i>Школа певања I део за први разред средњих школа.</i>
Николић Јосиф	<i>Збирка дечјих песама у један и више гласова за учитељске, грађанске и више народне школе.</i>
Пашћан-Којанов Светолик	<i>Певанка за II разред средњих и грађанских школа</i>
Предић- Андријашевић Софија	<i>Настава певања за II разред средњих школа</i>
Протић Михаило Николић Станоје	<i>Збирка дечјих песама у један, два и три гласа</i>
Радојчић Светислав	<i>Родољубиве песме, Збирка родољубивих песама, Родољубиве песме у два гласа</i>
Стојановић Петар	<i>Нова основна школа за виолину (за средње школе), Нова основна школа за виолину св. I и II (за учитељске и музичке школе), Нова основна школа за виолину св. III и IV (за средње, учитељске и музичке школе)</i>
Хеш Георг	<i>Нова практична школа за виолину, за почетнике I – IV свеска, у музичким, средњим и средњим стручним школама.</i>

45.

Мајски поздрав

МИЛОЈЕ МИЛОЈЕВИЋ

Живо и весело
mf

Музички нотни запис за песму 'Мајски поздрав'. Нотни запис је у 4/4 временском метру. Прва линија нотних знакова садржи прву линију текста: 'Ду-бра-ве се сме-ше! Ре-че ла-ста рој: "Ми смо до-ле-те-ле,'. Друга линија садржи: '"Фа-ла Бо-гу пре-ле-те-ле Со-лун бе-ли,хај! Ла-сте су вам, де-цо, ма-ле,'. Трећа линија садржи: 'Сил-но цве-ће рас-цве-та-ле, До-не-ле вам мај! До-не-ле вам мај!'. Нотни запис укључује динамичке ознаке (*mf*, *f* широко) и артикулационе знаке (акцент, слезак).

Ду - бра - ве се сме - ше! Ре - че ла - ста рој: "Ми смо до - ле - те - ле,
"Фа - ла Бо - гу пре - ле - те - ле Со - лун бе - ли,хај! Ла - сте су вам, де - цо, ма - ле,
Сил - но цве - ће рас - цве - та - ле, До - не - ле вам мај! До - не - ле вам мај!

46. Хармонски план песме *Први мај* садржи главне функције Це-дура (I, IV, V), а у песми *Престала је зима* наилазимо на модулацију у доминанту.

Први мај

МИЛОЈЕ МИЛОЈЕВИЋ

Allegro energico.
f marciale
Љубисав.

Музички нотни запис за песму 'Први мај'. Нотни запис је у 3/4 временском метру. Прва линија нотних знакова садржи прву линију текста: 'Пр-ви мај! Сви у гај! У бо-жи-ји зем-ни рај.' Друга линија садржи: 'У-жи-вај-те не-ба дар, зе-ле-ни-ла шум-ског Нек се хо-ри пе-сме глас, да сла-ви-мо о-вај'. Трећа линија садржи: 'чар! По-тра-жи-те би-стри вир! У-ди-ши-те ми-о-час! Јер зна-те да по-ља, цвет, не-бе-сни су дар за'. Четврта линија садржи: 'мир свет; у гај! У гај! У гај! У гај!'. Нотни запис укључује динамичке ознаке (*f*, *mf*, *rit.*, *accel.*, *ff*) и артикулационе знаке (акцент, слезак, *mf* и *rit.* линије).

Пр - ви мај! Сви у гај! У бо - жи - ји зем - ни рај.
У - жи - вај - те не - ба дар, зе - ле - ни - ла шум - ског
Нек се хо - ри пе - сме глас, да сла - ви - мо о - вај
чар! По - тра - жи - те би - стри вир! У - ди - ши - те ми - о -
час! Јер зна - те да по - ља, цвет, не - бе - сни су дар за
мир свет; у гај! У гај! У гај! У гај!

Престала је зима.

Allegro ma non troppo.

Алекса Шантић.

МИЛОЈЕ МИЛОЈЕВИЋ.

mf marziale
Пре - ста - ла је зи - ма, Лед и бје - тар клет.

espressivo
Свуд се гра - ва при - ма, И ша - ре - ни цвјет,

rit. p a tempo leggiero
И ша - ре - ни цвјет. Под у - ба - вом го - ром,

f
У до - ли - ни тој, Ве - че - ром и зо - ром,

p
зво - ни слав - ља пој. Под у - ба - вом го - ром,

У до - ли - ни тој, Ве - че - ром и зо - ром,

con gran espress. et rit. sempre
зво - ни слав - ља пој, зво - ни слав - ља пој!

mf
Леп - ши сви - ћу да - ни, Сне - ба бје - жи мрак,

Сун - цу већ не бра - ни Свој да пру - жи зрак.

molto rit.
Сун - цу већ не бра - ни Свој да пру - жи зрак.

47. Избор из збирке *Хорских песама* Милоја Милојевића

На гробу миле нане

Болно

МИЛОЈЕ МИЛОЈЕВИЋ

У да - љи - ни зво - на зво - не док ла - га - но
У ти - ши - ни гро - бља ћу - те док са звез - да

У да - љи - ни, зво - на зво - не док ла -
У ти - ши - ни гро - бља ћу - те док са

па - да мрак. А на гро - бљу су - зе ро - не и
па - да сјај. Ма - ли - ша - ни да - ли слу - те, да

га - но, ла - га - но па - да мрак. А на гро - бљу, на
звез - да, сазвез - да па - да сјај. Ма - ли - ша - ни дал'

че - ка - ју сун - чев зрак два у - бо - га
зе - мљи у ча - сак тај дух њи - хо - ве

гро - бљу су - зе ро - не и че - ка - ју сун - чев зрак
слу - те, да ли слу - те да зе - мљи у ча - сак тај

ма - ли - ша - на.
сла - зи на - не.

два у - бо - га ма - ли - ша -
дух њи - хо - ве сла - зи на -

У гро - бу им ле - жи на - на. Угро - бу им ле - жи
Да за - шти - ти ма - ли - ша - не. Да за - шти - ти ма - ли -

на. У гро - бу им ле - жи на - на. Угро - бу им ле - жи
не. Да за - шти - ти ма - ли - ша - не. Да за - шти - ти ма - ли -

на - на. Крај.
ша - не. Дух доб - ре на - не.

на - на. дух на - не, доб - ре на - не.
ша - не.

Санкање

(из "Цвѣћа" М. Јовића)

МИЛОЈЕ МИЛОЈЕВИЋ

Врло живо

(Хор) почети тихо па све јаче и јаче кроз целу песму.

p.

Са - мо та - ко, ђи! Са - мо та - ко, ђи! Са - мо та - ко, ђи! Са - мо та - ко, ђи!

Једна група сопрана.

И - мам сан - ке мо - ло ван - ке,
Бог је да - о снег је па - о,
Зи - ма ре - же, сан - ке бе - же,
Див - на хај - ка то - ци љај - ка
Па - ра би - је ср - це гри - је,

о - ко ва - не, пот - ко ва - не.
за - мном ђа - ци ђа - во ла - ци.
ка - о ти - ца кри - ла ти - ца.
зној се јав - ља е - то здрав - ља.
чик сад зи - мо да ви - ди - мо.

f Шта ми мо - жеш ти *f*

Шта ми мо - жеш. Са - мо та - ко, ђи! Са - мо та - ко, ђи! Са - мо та - ко, ђи! Са - мо та - ко,

f Са - мо та - ко, ђи! *f*

ђи! Са - мо та - ко, ђи, ђи, ђи, ђи! Са - мо та - ко, ђи!

Све тише и тише

Ђи, ђи, ђи, ђи, ђи, ђи, ђи, ђи, ђи, ђи, ђи, ђи!

Мали музиканти

ЈОРДАН М. КОСТИЋ

Музиканти:

Ми смо ма-ли му-зи-кан-ти, тра, ла-ла, ла-ла, ла-ла, ла-ла,
Кон-церт ће-мо са-да да-ти, тра, ла-ла, ла-ла, ла-ла, ла-ла.

Ин-стру-мен-те че-тир' сор-те, тра-ла, ла-ла, ла-ла-ла,
до-не-ли смо из Е-вро-пе, тра-ла, ла-ла, ла-ла-ла.

Фрулаш:

Фрулицу ја малу имам, тралала
дивно у њу знам да свирам, тралала
Моја баба увек вели: тралала
"Врагови те с'њом однели," тралала.

Деца:

Тру - ли, тру - ли, тру - ли, тру - ли, тралала.